

КАНДИДАТ
КРАПШВА

КАНДРАТ
КРАПІВА ,

*

ЗБОР
ТВОРАЇ
У ПЯЦІ
ТАМАХ

ЗБОР
ТВОРАЎ
У ПЯЦІ
ТАМАХ

ТОМ
2

МІНСК
1974

КАНДРАТ КРАПИВА

П'ЕСЫ

«МАСТАЦКАЯ
ЛІТАРАТУРА»

Бел 2
К 77

К $\frac{70600-123}{M 302(05)-74}$ 98-74 .

С. Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1974

КАНЕЦ ДРУЖБЫ

*П'ЕСА У ЧАТЫРОХ АКТАХ,
ПЯТНАЦЦАЦІ КАРЦІНАХ*

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Лютынскі Антон Мітрафанавіч — намеснік паркома.
Наталля — яго жонка, настаўніца.
Юрка — іх сын, 8 год.
Стары Лютынскі — Антонаў бацька, 60 год.
Карнейчык — дырэктар завода.
Насця — работніца механічнага цэха, ударніца.
Пянькоўскі — загадчык аддзела забеспячэння.
Нодэльман — сакратар парткалектыву.
Шыбер — начальнік механічнага цэха.
Цётка Ульяна, 45 год.
Капрал.
Камендант.
Два жаўнеры.
Доктар.
Шура — прыбіральшчыца ў Наркамземе.
Напорка — працаўнік Наркамзема.
Сапляр — кулак.
Паўліна — яго жонка.
Зося — калгасніца-камсамолка.
Алесь — калгаснік-камсамолец.
Старшыня сельсавета.
Гаспадыня (калгасніца).
Першая калгасніца.
Другая калгасніца.
Аднаасобніца.
Касабуцкі — бракароб.
Зуй — цёмная асоба.
Мандрыкін — працаўнік Наркамзема.
Старшыня камісіі.
Першы член камісіі.
Другі член камісіі.
Стары рабочы.
1-ы хлапец.
2-гі хлапец.
Старая сялянка.
«Барада».
Сяляне, калгаснікі, рабочыя і іншыя,

Акт першы

Адбываецца ў Беларусі ў часы белапольскай акупацыі.

Карціна першая

Вясковая вуліца. У канцы — школа.

1-ы хлопец (*прыкладвае руку брылем да вачэй і глядзіць уздоўж вуліцы*). Міхась!

2-гі хлопец. Чаго?

1-ы хлопец. Бяжы сюды!

2-гі хлопец. Чаго?

1-ы хлопец. Святая Барбара ідзе, давай падражнімся.

2-гі хлопец. Іду!

Паўза.

2-гі хлопец (*вытыкае з-за шула галаву на другім баку вуліцы*). Дзе яна?

1-ы хлопец. Хавайся!

Хлопцы хаваюцца за платы. На вуліцы паказваецца Карнейчык — абшарпаны, на дзеравянай назе, накрыж цераз плечы дзве торбы, апіраецца на мыліцу.

1-ы і 2-гі хлопец паказваюць галовы, дражняцца.

Скачы, скачы на мыліцы,
Лаві вошы ў патыліцы.

Карнейчык (*не аглядаючыся*). Не я скачу — пяволя. Застаўляюць панове.

Садзіцца на прызбе з правага боку вуліцы. Заводзіць жабрацкую песню на матыў «Лазара». Хлопцы ўслухоўваюцца.

Святая Барбара па шкле хадзіла,
Святога Міколу за ручку вадзіла.

Святому Міколу ў ножкі коледца,
Святая Барбара богу моліцца.

Падарыце няшчаснаму калеку.

Над галавой у Карнейчыка адчыняецца акно і высоўваецца «ба-
рада».

«Б а р а д а». Вось я цябе падару... качаргою па спіне.
(*Карнейчык спужаны ўсхопліваецца.*) І адкуль яны бя-
руцца, дармаеды? А папрабуй на работу наняць, дык
такую цану запые, што і не пералезеш. (*Акно зачы-
няецца. Карнейчык кульгае на другі бок вуліцы.*)

1-ы і 2-гі хлапец (*пяюць*).

Святая Барбара,
Пачынай з канца.
Святому Міколу...

К а р н е й ч ы к (*раптам паварочваецца і робіць
страшную міну*). Ламца-дрыца-гоца-ца.

Хлопцы рагочуць і ўцякаюць.

К а р н е й ч ы к (*садзіцца на прызбе другой хаты і
просіць нараспеў*). Дайце кусочак сланінкі, каб радзіў
бог падсвінкі. Дайце мукі на галушкі, каб радзілі быкі
і цялушкі. Дайце чатыры яечкі, каб вяліся авечкі. Падарыце,
матачка, бязногаму няшчаснаму калеку.

С т а р а я (*адчыняе акно, голасна*). На, мой саколк,
хоць хлеба кусочак. На скаромнае выбачай. (*Ціха.*) Масла
фунцік сабрала,— хоць пакаштаваць вам. Як жа там Сы-
монка маецца?

К а р н е й ч ы к. Дзякуй табе, гаспадынька, пяхай
цябе бог надорыць усім, чым ты сама хочаш. (*Ціха.*) Па-
клон перадаваў. Пытаецца, як бацька, ці паправіўся.

С т а р а я (*моцна*). Не рапа ўжо, саколк. Можа, пана-
чуеш у нас? (*Ціха.*) Папраўляецца крыху, хадзіць пачы-
нае. Збілі ж былі на горкі яблык: ні сесці, ні павярнуцца
не мог. Дапытваліся, дзе сын.

К а р н е й ч ы к. Дзякую, матачка! Памаленьку пайду.
Падначую дзе-небудзь на мураўцы з начлежнікамі. Ды-
хаць там лягчэй на вольным паветры. Зоры свецяць на
небе.

Старая. Шчаслівага табе падарожжа. *(Ціха.)* Каб хутчэй, мае вы сынкі, пратурылі ўжо гэтых халераў, каб вольна можна было дадому вярнуцца.

Карнейчык ідзе да школьнага ганка, садзіцца на прыступак, заводзіць песню:

Святая Барбара
Па шкле хадзіла,
Святога Міколу
За ручку...

Лютынскі *(адчыняе дзверы, выходзіць на ганак)*. А, святая Барбара! Як маешся, браток? Хваліся, якія навіны.

Карнейчык. Чакай! Хадзі сюды, каб не кожны сляпы бачыў. *(Заходзіць за ганак, каб не відаць было з боку вуліцы, дастае з торбы скрутак паперы.)* У горадзе быў, таварышаў з галоўнага штаба бачыў. На, пачытай сам і раздай, па кім бачачы.

Лютынскі *(бярэ скрутак і хавае за пазуху)*. А, гэ-та добра! Хлопцы пыталіся ўжо, ці няма чаго свежанькага пачытаць.

Карнейчык. Казалі ў горадзе, што панам пара пяткі падмазваць, нашы наступаць пачалі. Шапі тут надзейным хлопцам, няхай нарыхтуюцца. А мы ў лесе ўжо напегатове будзем. Трэба арганізаваць так, каб паны пры адступленні ніводнага каня ў вёсцы не заспелі,— усіх у лес...

Лютынскі. Каб хутчэй дачакацца гэтага свята.

Карнейчык. Чакаць — мала: трэба прыспяшыць гэта свята. Трэба больш трывожыць пана ззаду — дзе шылам, а дзе хоць і шпількаю. Шпілька — яна, здаецца, рэч невялічкая, а панская задніца, ох, не любіць яе. Торкнеш добра, дык, пябось, ойкне ды аглянецца. А як аглянецца, тады і на фронце лягчэй на галаве яму лупянуць.

Лютынскі. А во! Чудзь не забыўся. Заўтра ж паны думаюць атрад карны пасылаць у Залужжа. Там не хочудь мяса аддаваць. Гэта я сёння ў мястэчку чуў ад сваіх людзей. Толькі не ведаю, у які час яны будуць праязджаць.

Карнейчык. Добра, што сказаў. Мы з хлопцамі памяркуем, прыгатуем гасцінца. Можна, і пачаставаць

папоў прыйдзеца. Ну, трэба ісці мне памаленьку, — пакуль завалакуся з торбамі...

Л ю т ы н с к і. Крыху назбіраў?

К а р н е й ч ы к. Тры вёскі абышоў, адкуль найбольш нашы хлопцы. Там жонцы паклон перадаў, там пра здароўе маці даведаўся, — усё весялей будзе хлопцам у лесе. А тым часам і скаромнага паўпудзіка сабраў.

Л ю т ы н с к і. Кудэю ж ты пойдзеш?

К а р н е й ч ы к. Цераз плот ды ў жыта. А там — мяжою аж да хвойніку. Я, брат, дарогу тут ведаю, заплюшчыўшы вочы магу патрапіць.

Чуваць галасы, крык, лямант.

Г о л а с к а п р а л а. Чэго ту зэбралі се, холера? Марш до дому!

Г о л а с ц ё т к і У л ь я н ы. Папочак! Галубочак! Парсючок мой...

К а р н е й ч ы к. Эге! Папы не забываюцца на нас. *(Хутка адвязае дзеравяную нагу.)* Ну, святая Барбара, цяпер на табе далёка не заедзеш. Як зловяць паны, дык і будзеш тады Лазара пець. *(Хавае нагу ў торбу. Да Лютынскага.)* Бывай, браток! Калі што якое, — перадавай, як і раней. *(Пераскаквае цераз плот і знікае.)*

Л ю т ы н с к і. Шчаслівай дарогі! *(Ідзе ў школу.)*

З'яўляюцца: капрал, цётка Ульяна, патоўп сялян.

У л ь я н а. Папочак, даражэнькі. Пашкадуй ты мяне, няшчасную ўдаву.

К а п р а л. Ты нешчэсна вдова?

У л ь я н а *(з надзеяй)*. Але, папочак: чалавек жа мой памёр.

К а п р а л. То чэго ты хціш? А жэбы я ожэніл се з тобою?

У л ь я н а. Не, папочак. Няхай пап загадае сваім жаўнерам, каб яны мне майго падсвіначка аддалі. Гэта ж апошні ў мяне.

К а п р а л. То ніц: он бэйдзе такі смачны, як і першы.

У л ь я н а *(спыняецца)*. А каб табе, мой ты папочак, язык аблез, каб ты ніякага смаку не пачуў!

К а п р а л *(грозна наварочваецца)*. Мільч, холера! *(Ульяна змаўкае, капрал ідзе далей.)*

У л ь я н а . Памятай, папок: праз бок табе вылезе гэты мой падсвіначак.

К а п р а л (абарочваеца). Застшэле, цякрэв, большэвічка!

У л ь я н а (нагінаеца і шлёпае сябе па азадку). На, страляй! Хваробу пападзеш. Гэтакі бо стралец.

К а п р а л (знімае з пляча карабін і ляскае замком. Патоўп з крыкам разбягаеца ў розныя бакі. Ульяна хутка хаваеца за вугал). Ото пшэкленца баба! (Бярэ на рэмень карабін і ідзе далей.)

Карціна другая

Школьнае памяшканне. Л ю т ы н с к і ходзіць па класе задуманы. Падыходзіць да акна, стукае ў шыбу.

Л ю т ы н с к і. Насця, куды ты?

Г о л а с Н а с ц і. На выган. Пагляджу, дзе конь ходзіць.

Л ю т ы н с к і. Хадзі сюды. (Адчыняе акно. У акне з вуліцы наказваеца Насціна галава.) Ты, мусіць, даўно ўжо ў ягадах не была?

Н а с ц я. Пазаўчора.

Л ю т ы н с к і. А мне, ведаеш, вельмі ягад чырвоных захацелася. Можа б ты ў лес схадзіла?

Н а с ц я (аглядаеца назад, на вуліцу; прыцішаным голасам). Сёння ўночы тата сам прыйдзе дадому. Цяпер ноч відная, дык тата будзе грэчку сеяць, а заўтра мы з мамаю забарануем.

Л ю т ы н с к і. А можа, Настулька, ты сёння ўсё-такі збегаеш у лес? Скажаш маме, што я цябе паслаў. Добра?

Н а с ц я. Добра.

Л ю т ы н с к і. Як убачыш тату ці яшчэ каго з нашых хлопцаў, дык скажаш, што паны на Залужжа гасцінцам не пойдучь праз нашу вёску і пяхай хлопцы ацерагаюцца. Скажы, што камендант у нашай вёсцы. Не забудзешся?

Н а с ц я. Не.

Л ю т ы н с к і. Дык ты ж, галубка, хуценька!

Н а с ц я. Я толькі збегаю кошык вазьму. (Насціна галава хаваеца. Лютынскі зачыняе акно, ідзе да шафы, адчыняе і пораца ў кнігах. У дзвярах з'яўляеца камен-

дант. Лютынскі наварочваецца і моўчкі глядзіць на яго.)

Камендант ходзіць па класе, спёбае хлыстом па халяве, разглядае на сценах карты і карціны.

Камендант. Пан ест паучыцэлем?

Лютынскі. Так, пане камендант.

Камендант. А іле пан дзеці учи?

Лютынскі. Чалавек шэсцьдзесят пабярэцца.

Камендант. О, пожондне! І вшысцы большэвіцы?

Лютынскі. Якія ж яны, пане камендант, большавікі? Другі, шануючы пана, соплі сабе не ўмею яшчэ выцерці. Дзятва.

Камендант. Пшэце ж пан іх учи? Ежэлі паучыцель большэвік, то і учнёве большэвіцы.

Лютынскі. Я, пане камендант, не большавік, ні да якой партыі не належу.

Камендант. Хцялбым папу вежыць.

Лютынскі. Няхай пан верыць, як самому сабе.

Камендант. А по-польску пан учи дзеці?

Лютынскі. Не, пане. Тут ніводнага паляка няма.

Камендант. Мушон быць.

Лютынскі. Дзе ж іх узяць, пане камендант?

Камендант. Гдзе взёнць? Зробіць тшэба. Чэго се пан смее? Пан ве, жэ тутай Польшка? (*Лютынскі збянтэжана маўчыць.*) Венц повінен учиць дзеці по-польску, а жэбы з ніх выховаць пожондных обыватэлі Польшкі Велькей.

Лютынскі. Я, пане, і сам ні чытаць, ні пісаць па-польску не ўмею.

Камендант. То альбо пан се паучы чытаць і пісаць по-польску, альбо паучыцэлем не бэндзе. Цу ж то за паучыцель, ктуры не зна ензыка паньствовэго? (*Спыняецца перад геаграфічнай картай Расійскай імперыі.*) О, у папа ешчэ Російска імпер'я?

Лютынскі. Іншых карт няма, пане камендант.

Камендант. А жэ Польшка ест, пан хыба жэ ве?

Лютынскі. Ведаю, пане.

Камендант. А для чэго ж пан ту не одзначыл? (*Паказвае на карту.*)

Лютынскі. Не ведаю, дзе мяжа будзе.

Камендант. Встыд, пане! Пшэце ж пан ве, жэ мы заенлі тэрытор'е до Оршы. Але то ешчэ не вшыстко. Пан слышал, жэ Польшка бэндзе од можа до можа?

Л ю т ы н с к і. Дык то можа, але ж яшчэ невядома.

К а м е н д а н т *(абураны)*. Як то невядома? Цо пан плече? Од Балтыцкего можа до Чарнэго.

Л ю т ы н с к і. Ах, ад мора да мора? Я ж пану казаў, што слаба па-польску разумею.

К а м е н д а н т. Граніца повинна ісць о так... Нех пан патшы тутай: затока Рыска, Дзвіна Заходня... *(Адзначае на карце чырвоным алоўкам.)* Нэвэль, Вітэбск... Орша... і далей по Днеспэ до самэго Чарнэго... *(Чуваць перастрэлка. Камендант прыслухоўваецца.)* Цо то? Стшэляён?

Л ю т ы н с к і. Так, пане, недзе страляюць. *(Ціха дзвынкнула шкло. Чуваць ціхі трэск па дрэву.)*

К а м е н д а н т. Кулі лятаён! *(Хаваецца за печ з левага боку.)* Цо то ма значыць?

Л ю т ы н с к і *(стуліўшыся за шалёўку, глядзіць у акно і энергічна махае рукой да сябе)*. Я хіба на двор выйду, там лепш будзе відаць. *(Лютынскі адчыняе дзверы ў калідор. Адначасна ў калідор адчыняюцца вонкавыя дзверы. Лютынскі трасе пальцам і прыкладвае яго да вуснаў, даючы знак маўчаць. Уваходзіць Карнейчык са стрэльбай на плячы; знясілены, прыпіраецца да сцяны. Левая рука яго мёртва звісае ўніз. Лютынскі адчыняе дзверы ў кладоўку, што насупраць дзвярэй у клас, прапускае туды Карнейчыка і замыкае. Засоўвае на жалезную засаўку вонкавыя дзверы і ўваходзіць у клас.)*

К а м е н д а н т. Цо там такога?

Л ю т ы н с к і. Нічога не відаць, пане.

К а м е н д а н т. Не стшэляён юж?

Л ю т ы н с к і. Не чуваць.

К а м е н д а н т *(выходзіць з-за пачы)*. А пан, напэвно, бардзо пшэстрашыл се?

Л ю т ы н с к і. Мне, пане, цывільнаму чалавеку, дык яно такі і страшна.

К а м е н д а н т *(ляпае яго па плячы)*. О, нех се пан не боі, ежэлі я тутай.

Моцны грукат у вонкавыя дзверы.

К а м е н д а н т. Кіто там стука?

Л ю т ы н с к і *(адчыняе дзверы ў калідор)*. Хто там?

Г о л а с. Одэмкні, холера!

Л ю т ы н с к і. А што ж вам трэба?

Г о л а с. О псякрэв, ешчэ пыта се!

Грукацяць прыкладамі ў дзверы.

Л ю т ы н с к і. Ды калі ласка, я адамкну. *(Адмыкае. Уваходзіць у клас. За ім — два жаўнеры.)*

П е р ш ы ж а ў н е р. Гдзе сховал большэвіка?

Л ю т ы н с к і. Якога бальшавіка? Я і ў вочы нікога не бачыў.

Д р у г і ж а ў н е р. Не відзял, большэвіцка холера? Зараз зобачыш! *(Хапае Лютынскага за грудкі. Першы жаўнер замахваецца шомпалам.)*

К а м е н д а н т *(якога жаўнеры дагэтуль не заўважалі)*. А цо вы тут робіце?

Ж а ў н е р ы выцягваюцца ў струнку, бяруць пад казырок і заміраюць.

К а м е н д а н т. Кто там стшэлял тэраз?

П е р ш ы ж а ў н е р. То мы, пане капітане, большэвіка лапалі. Гдзесь уцек.

К а м е н д а н т. То вы мыслелісьце, жэ я ту большэвіка ховам? О, галганы! Прэч до д'ябла!

Ж а ў н е р ы адначасна паварочваюцца кругом, стукаюць абцасамі, накіроўваюцца да дзвярэй.

К а м е н д а н т. Вруцьце се назад!

Ж а ў н е р ы варочаюцца і зноў выцягваюцца перад камендантам.

К а м е н д а н т. А гдзе ест поручнік Гжэбецкі?

П е р ш ы ж а ў н е р. До старосты пошэд, пане капітане.

К а м е н д а н т. Запровадзьце мне до него.

Ж а ў н е р ы і камендант выходзяць. Лютыпскі сочыць за імі праз акно, пасля выходзіць у калідор, замыкае вопкавыя дзверы на засаўку і адмыкае дзверы ў кладоўку.

Л ю т ы н с к і. Ну, як ты?.. *(Чуваць прыглушаны стогн.)* І крыві ж з цябе вылілася! Прыйдзецца як-небудзь на відное выйсці ды перавязаць. А пу, паспрабуем устаць! *(Чуваць моцны стогн.)* Нічога, пацярпі хвілінку. *(Вядзе Карнейчыка пад правую руку з кладоўкі ў клас.)* Эх, Святая Барбара. Звяла, брат, ты зусім. Сядзь, я зараз пашукаю, чым перавязаць. *(Садзіць Карнейчыка на лаўку, бя-*

жыць у свой пакой, выносіць бутэльку з ёдам, нажніцы, кашулю, якую дзярэ на хаду.)

Л ю т ы н с к і. Цяпер мы возьмемся за цябе як мае быць. Можна, паспрабуем распрануцца? Падымі сваю ланку! (*Бярэцца за рукаў і прабуе сцягнуць.*)

К а р н е й ч ы к. О-ё-ёй!

Л ю т ы н с к і. Гм. Прыйдзецца рукаў распорваць. Вось так! Во! (*Арудзе нажніцамі.*) Яшчэ хвілінку. Гатова! (*Аглядае раны.*) Раскавялілі здорава! Як гэта яны цябе залавілі? (*Перавязвае.*)

К а р н е й ч ы к. Дзяўчынка Данилава прыбегла.

Л ю т ы н с к і. Маладзец Насця! Папярэдзіла, значыць?

К а р н е й ч ы к. Я — сюды ў разведку. У жыце яны мяне змецілі... Утрох. Адзіп на месцы застаўся.

Л ю т ы н с к і. Добра, што хоць не дарэмна гэты гасціпец атрымаў.

К а р н е й ч ы к. А тыя два ляглі і шпараць па мне... А там, бачу, цэлы ўзвод. Я — ходу... Па жыце... Тут мне і папала.

Л ю т ы н с к і. Яны бачылі, як ты ў школу бег?

К а р н е й ч ы к. Дагадваліся. На бога бралі.

Л ю т ы н с к і. Шчасце наша, што гэты бліскучы асталоп, камендант, якраз тут быў... Гатова... Перавязаць-то перавязаў, а што там глыбей робіцца, не ведаю. Тут канечне доктар патрэбен. Але дзе нам узяць яго?

К а р н е й ч ы к. Мо каб у горад?

Л ю т ы н с к і. Кінь ты — у горад! Зловяць як піць даць. У мястэчка ў бальніцу цябе завезці — зноў нельга: зараз жа паны даведаюцца. Доктара сюды запрасіць — няма такога надзейнага... Ёсць, праўда... сябар мой, можна сказаць. Недалёка ад мае роднае вёскі. Але гэта вёрст во семдзсят будзе. Прыйдзецца, мусіць, свайго чалавека паслаць, запрасіць сябра ў госці... Ды што я, дурніца, нуды табе паддаю! Усё ўладзім: і доктар будзе, і ўсё будзе. А там, глядзіш, і бальшавікі прыйдуць. Ідзі, брат, цяпер адпачывай і ні пра вошта не думай.

К а р н е й ч ы к. А можна, я ў лес?.. да хлопцаў?

Л ю т ы н с к і. Кінь глупства! Цераз хату не можна перайсці, — у лес ён пойдзе. Дождж, сырасць, трэба туляцца, пераходзіць з месца на месца... Ідзі лепш у кладоўку ды лажыся. Гэта будзе твая палата, а я — галоўны доктар, і ты павінен мяне слухаць. Я зараз пасцялю там. (*Бярэ*

Карнейчыка за руку і падымае з крэсла. Карнейчык ціха стогне.) Баліць?

Карнейчык. Страшэнна.

Лютынскі. А стагнаць усё-такі не трэба. Крапіся, браток, бо як накруюць, тут нам і капут. А калі табе вельмі пастагнаць прыспічыць, цярплівасці не хопіць, дык ты галаву падушкаю накрый і пастагні сабе крышку. *(Выходзіць.)*

Карціна трэцяя

Пакой Лютынскага. Доктар выцірае рукі аб ручнік.

Лютынскі. Што ты скажаш?

Доктар. Надта парадаваць цябе не магу.

Лютынскі. Значыць, дрэнь справа?

Доктар. Не то што зусім дрэнь, а з рукою твайму бальшавіку прыйдзеца развітацца.

Лютынскі. Няўжо адрэжаш?

Доктар. Іначай нічога зрабіць нельга: выразныя адзнакі заражэння крыві.

Лютынскі. Шкада — хлопец вельмі слаўны... малады зусім.

Доктар. Таму і рэзаць прыходзіцца, што шкада. Не адрэжаш — зусім прапаў.

Лютынскі. Дрэнь-паперы. А начынне ж хоць узяў ты з сабою?

Доктар *(паказвае на сакваяж)*. Вось яно. Крыху падмацуемся і возьмемся за работу... *(Садзіцца за стол.)* Спірытусу ў цябе няма, вядома?

Лютынскі. Выпіць хочаш?

Доктар. Начынне трэба было б памачыць.

Лютынскі. Няма, брат.

Доктар. Прыйдзеца ў гарчай вадзе.

Лягнулі дзверы ў сенцах.

Лютынскі. Старожка ідзе; я скажу, каб самавар паставіла.

Уваходзіць Ульяна.

Ульяна. Можка, малачка яшчэ свежанькага? *(Ставіць збанок на стол.)*

Л ю т ы н с к і. Давай і малачко. Маладзец, цётка Ульяна. Старайся, каб госць не галадаў, а то прыедзе дадому ў сваю школу ды і абгаворыць нас: скажа, што есці шкадавалі.

У л ь я н а. А я ж, панічок, і сама ведаю, што госцю трэба наравіць.

Л ю т ы н с к і. Ізноў панічок! *(Да доктара.)* Ніяк адвучыць не магу: панічок ды панічок.

Д о к т а р. Мусіць, цётка вельмі паноў любіць, што і нас панамі называе?

У л ь я н а. Каб яны так хлеб любілі!

Д о к т а р. Чаму ж цётка такая сярдзітая па іх?

У л ь я н а. Як жа! Астатняга парсючка ўзялі, каб іх жывот узяў. Яшчэ і страляць мерыцца, гад!

Л ю т ы н с к і. Але ж цётка яму і мішэнь добрую выставіла.

У л ь я н а *(засаромейшыся)*. Няўжо і паніч бачыў?

Л ю т ы н с к і. Мне праз акно ўсё відаць.

У л ь я н а *(хопа ісці)*. Можа, я вам і непатрэбна ўжо?

Л ю т ы н с к і. Яшчэ самаварчык пастаў ды ідзі сабе.

У л ь я н а. Вой! Такой гарачынёй ды чай піць.

Л ю т ы н с к і. А мы клін клінам выбіваць будзем!

У л ь я н а. Мне не цяжка — піце на здароўе. *(Бярэ вядро і выходзіць.)*

Л ю т ы н с к і. Што там у нашых краях чуваць?

Д о к т а р. Тое, што і тут. Хто бальшавікоў не счакаецца, а хто з панамі дружбу круціць.

Л ю т ы н с к і. І тут жа круцяць. І адкуль іх, здаецца, набралася — усялякіх паноў ды падпанкаў? Яшчэ больш, як раней было. Пані расфуфыраныя, у капелюшах, з сабачкамі на ланцужках; паны — з ганчакімі. Што ні пан, то і сабака. Глядзіш на ўсё гэта і думаеш сабе: о то як бальшавікі вернуцца — аж пыл пойдзе ад гэтага панства.

Д о к т а р. А ты, бачу, зусім бальшавіком зрабіўся?

Л ю т ы н с к і. Не тое што бальшавіком, а так... духу іхняга набраўся. Бывала, глядзіш на ўсіх гэтых дармадаў і — нічога; здаецца, так і трэба. А цяпер глядзець не магу на іх морды пыхлівыя. Думалася — канец ім ужо. Не, зноў вярнуліся. І ўсё на гэтага мужыка няшчаснага. А ён, як той вол рахманы: хто на карак пі сядзе, таго і цягне.

Д о к т а р. І рабочым цяпер не соладка.

Л ю т ы н с к і. У іх, брат, іначай: згуртаванасць, арганізацыя, ёсць каму пакіраваць. А мужык — кожны сам сабе. Мужыку трэба цяпер за рабочага трымацца. Без яго не прагнаць гэтай поскудзі. Значыць, і зямлі не мець. А мужыку што важней за ўсё? Зямлю ў свае рукі забраць. А там — рабочы на заводзе, мужык — на зямлі: кожны раскашаецца, як сам хоча. *(Паўза.)* Як там бацька мой? Не бачыў часам?

Д о к т а р. От... жыве. Зямлю адабралі. Ты ж, мусіць, ведаеш?

Л ю т ы н с к і. Чуў.

Д о к т а р. Папацягалі яго за гэту зямлю.

Л ю т ы н с к і. Цяпер мо не чапаюць ужо?

Д о к т а р. Цялушку ўзялі на тым тыдні.

Л ю т ы н с к і. От гадаўё! Я б ім, здаецца, горла перагрыз за гэту цялушку. Галандскай пароды. Сам з бацькам купляць ездзіў вунь аж у Камяное.

Д о к т а р. Нудзіцца стары. «Ці перажывём мы — кажа, — калі гэту напасць?»

Л ю т ы н с к і. Што ж ты думаш. Чалавек толькі за гаспадарку ўзяўся як мае быць. Зямлі прыбавілі, — вось, думаў, пажыву! На табе: зноў гніся на чатырох дзесяцінках... Ubачыш — падвесьлі яго крыху. Няхай не маркоціцца дужа. Мінецца гэта ліха, быць не можа. Скажы, што я яму яшчэ такую цялушку дастану, якой і ў пана Гняцецкага не было.

У л ь я н а ўваходзіць з вядром, спужана.

У л ь я н а. Вой, панічок! Хто ж гэта ў кладоўцы ў нас стогне?

Л ю т ы н с к і. Перахрысціся, дётка Ульяна! Хто там можа стагнаць?

У л ь я н а. Не ведаю, але ж я добра чула... Не раўнуючы, як жапчына раджае.

Л ю т ы н с к і *(штучна смяецца)*. Ці не думаш ты, што я ўпотаікі акушэрствам займаюся патрошку?

У л ь я н а. Смейцеся сабе, але ж хіба мас вушы мяпе падманваюць.

Л ю т ы н с к і. А мы зараз паслухаем. *(Устае, адчыняе дзверы, наймысля моцна.)* Дзе ж тут хто стогне, дётка Ульяна?

У л ь я н а *(прыслухоўваецца)*. Не чуваць. Пяўжо гэта мне здалося?

Л ю т ы н с к і. Можа, свіння дзе на дварэ рохкала.

У л ь я н а. Хай яе воўк, калі гэта свіння! Аж рукі мае калоцяцца.

Л ю т ы н с к і. Ну, можаш сабе ісці ўжо. Мы самі тут управімся.

У л ь я н а. Вядома. А то я вам і пагаварыць не даю.

Л ю т ы н с к і. Мы тут і пагаворым. Можа, госць і ляжа, адначне крыху.

У л ь я н а выходзіць.

Д о к т а р. Так можна і ўлопацца калі-небудзь.

Л ю т ы н с к і. Нічога, другі раз не будзе гэтага.

Д о к т а р. Што, калі б паны злавілі?

Л ю т ы н с к і. Кокнулі б, вядома.

Д о к т а р. І ты не баішся?

Л ю т ы н с к і. Думаю, што не зловяць. А пачнуць ла-віць, то будзем уцякаць. *(Прыслухоўваецца.)* Самавар, здаецца, закіпеў. Давай сюды свае струманты.

Доктар дастае з сакваяжа інструменты, кладзе ў таз. Лютынскі бярэ таз і выходзіць за дзверы. Доктар падрыхтоўвае перавязачны матэрыял. Лютынскі адчыняе дзверы.

Л ю т ы н с к і. Гатоў.

Д о к т а р. Пайшлі.

Ідуць у кладоўку. У кладоўцы на падлозе на сешніку ляжыць
К а р н е й ч ы к.

Д о к т а р *(нагінаецца над Карнейчыкам)*. Здаецца, спіць.

Л ю т ы н с к і *(таксама нагінаецца)*. Шкада будзіць: яму так рэдка ўдаецца заснуць.

К а р н е й ч ы к *(не расплюшчваючы вачэй)*. Не сплю я.

Д о к т а р. Мы прыйшлі, таварыш. Прыгатуйся: прыйдзеца табе некалькі непрыемных хвілін перажыць. Прывязаць бы цябе не шкодзіла, ды тут няма як.

К а р н е й ч ы к. Не трэба. Антоша, патрымаеш мяне.

Л ю т ы н с к і *(укленчвае і нагінаецца над Карнейчыкам)*. Пацярпі хвілін пяць. Збяры ўсе свае сілы. Перацярпі і будзеш тады папраўляцца.

К а р н е й ч ы к. Заткні мне рот... Не выцерплю... Пачуюць.

Л ю т ы н с к і (бярэ кусок марлі). На, братка. Гэта чысцелькая. (Затыкае яму рот.)

Д о к т а р. Ну, я пачынаю. (Пачынае аперацыю).

Лютыцкі кладзецца на Карнейчыка, абнімае правай рукой за шыю, а левай пад правае плячо. Карнейчык пад ім сударгава выгінаецца і бесперапынна стогне.

Л ю т ы н с к і. Крапіся, братка, крапіся!.. Бедная Барбара!.. Пакутніца няшчасная!.. Мацней абнімі мяне!.. Цісні!.. Шчыплі!.. Вось так! Не глядзі туды... (Цалуе Карнейчыка ў шчаку.) Зараз, братка, зараз... Яшчэ адну хвілінку... Вось і ўжо... Толькі перавяжа і ўсё...

Д о к т а р. Гатова!

Л ю т ы н с к і (выцірае Карнейчыку твар). Аж потам абліўся... Дай жа мне марлю сюды. (Адтыкае рот. Карнейчык стогне.)

К а р н е й ч ы к. Піць.

Л ю т ы н с к і. Зараз нясу. (Выбягае.)

Д о к т а р. Цяпер, таварыш, будзеш папраўляцца. Я Антопу Мітрафанавічу медыкаментаў пакіну і раскажу, як каля раны хадзіць. Тыдні праз тры зажыве. Будзеш у нашых краях, заходзь да мяне. Запытаешся, дзе жыве доктар Барташэвіч. Кожны скажа. Альбо ў бальпіцу заходзь. Проста ў прыёмную. Не бойся, не выдам. Мы з Антонам Мітрафанавічам — блізкія сябры.

Л ю т ы н с к і (уваходзіць са шклянкай вады, прытрымлівае Карнейчыкаву галаву). На, браток!

Д о к т а р. Добра было б, каб заснуў цяпер.

Л ю т ы н с к і. Ты ідзі сабе адпачывай: здарожыўся. Я пабуду пры ім.

Д о к т а р. Прыбраць бы тут... Чыстата павінна быць ідэальная.

Л ю т ы н с к і. Я сам усё зраблю.

Д о к т а р (бярэ Карнейчыкаву руку, мацае пульс і адначасна развітваецца). Ну, папраўляйся, прыцель!

Карнейчык слаба ківае галавою. Доктар выходзіць. Лютыцкі сядзіць на кукішках і ўглядаецца Карнейчыку ў твар.

Карціна чацвёртая

Л ю т ы н с к і (глядзіць у акно). О, падняў хламіду, чорт кудлаты! (Ідзе ў калідор, адмыкае і адчыняе дзверы кладойкі.) Ну, Святая Барбара! Станавіся, брат, на камісію. Прыйдзецца цябе выпісаць са шпіталя.

К а р н е й ч ы к (наказваецца ў дзвярах з пустым левым рукавом). Даўно цябе прашу.

Л ю т ы н с к і. Сёння, каб ты і не прасіў, дык я цябе сам праганю.

К а р н е й ч ы к. У цябе тут нешта здарылася? Нейкі грукат, гоман, крык — што такое?

Л ю т ы н с к і. Папа чорт прынёс. Бачу — да чаркі дагаварваецца. Ну, я і адлучыўся на хвілінку, а шафу адамкнёную пакінуў. Зусім забыўся пра літаратуру, што ты тады прынёс. Прыходжу, а ён ужо ў руках трымае. І проста — асою ў вочы. Я так, я і гэтак загаварваю — не бярэ. «Данясу!» — крычыць. Ах, данясеш? Я, брат, за каўнер, ды калі зырнуў! Думаў, што галавою дзверы выламіць ды да цябе ў кладойку ўляціць.

К а р н е й ч ы к. Шкада, што не ўляцеў. Я па-свойму яго благаславіў бы.

Л ю т ы н с к і. Даўгагрывы дурань! Ад злосці забыўся нават пра тое, што праз тыдзень, можа, і даносіць не будзе каму.

К а р н е й ч ы к. А данясе? Як ты думаеш?

Л ю т ы н с к і. І думаць няма чаго. Сёння ж камендант будзе ведаць.

К а р н е й ч ы к. Прыйдучь пашы, прапішам мы яму іжыцу.

Л ю т ы н с к і. Куды пойдзеш цяпер?

К а р н е й ч ы к. У лес, да сваіх.

Л ю т ы н с к і. А рука?

К а р н е й ч ы к. Што ж рука? З аднаею буду жыць.

Л ю т ы н с к і. Як болька, хацеў я запытаць?

К а р н е й ч ы к. Нічога. Траха што і зажыла ўжо. Гарачая пара — няма калі вылежвацца...

Л ю т ы н с к і. Мяркуй сам. Да вечара недалёка, жандары не паспеюць. Як толькі змеркнецца, дык ты праз акно ды ў жыта. А там — сцежкі табе вядомыя.

К а р н е й ч ы к. А ты?

Л ю т ы н с к і. Я зараз — ходу і замкну дзверы знадворку, каб да вечара ніхто цябе не патрывожыў.

Карнейчык. Куды падумаўся?

Лютынскі. Да чырвоных. Дні праз два да фронту дабяруся, а там пань, здаецца, рушылі адступіць, і перабрацца цераз фронт мне не цяжка будзе. *(Паўза.)* Як ты думаеш, Мікола, сустрэнемся яшчэ мы з табой?

Карнейчык. Э, брат, яшчэ і як сустрэнемся!

Лютынскі. А калі заб'юць цябе ці мяне?..

Карнейчык. На вайне, вядома, у зубы не глядзяць. Але пашто, каб канечне нас білі? Давай лепш мы будзем біць.

Лютынскі. Давай, так і быць.

Карнейчык. Калі пашанцуе, то сустрэцца з табою мы можам і праз некалькі дзён.

Лютынскі. А можа, і праз дзесяткі год.

Карнейчык. І гэта можа быць. Уяўляю, якім ты будзеш: салідны, з барадою, і сыны ў цябе вялікія...

Лютынскі *(у тон яму)*. А ў цябе дочки, і мы іх жаніць будзем.

Карнейчык. Хто за мяне пойдзе? *(Ківае на пусты рукаў.)*

Лютынскі. Пойдзе, брат, аж пабяжыць. Другая рука ёсць, ногі ёсць, галава ёсць.

Карнейчык. Правільна, Антоша! Сам я ёсць — вось што самае галоўнае. І мы з табою яшчэ пажывём ды папрацуем на карысць Радзімы. *(Памаўчайшы.)* А каб не ты, Антоша, не было ж бы мяне на свеце: прэў бы я ў зямлі, і чэрві б спраўлялі баль у маім чэрапе. Бр-р-р!

Лютынскі *(устае)*. Давай лепш... пацалуемся на развітанне.

Карнейчык. А я табе на развітанне хачу сказаць... ведаеш што?

Лютынскі. Што?

Карнейчык. Калі ў цябе будзе ў жыцці самы небяспечны момант, самае цяжкае становішча, я хацеў бы тады быць з табою, хоць бы гэта мне самому пагражала смерцю.

Лютынскі *(з цёплай усмешкай)*. Паспрабаваў бы ты лепш голас свой: ці выйдзе цяпер «Святая Барбара». Можа, яшчэ спатрэбіцца.

Карнейчык *(весела)*. А што ты думаеш! Зараз паспрабуем. *(Зажмурвае вочы і крывіць твар.)*

Святая Барбара па шкле хадзіла,
Святога Міколу за ручку вадзіла.
Святому Міколу ў пожкі колецца,
Святая Барбара богу моліцца.

Л ю т ы н с к і (*ляпае яго па плячы*). Дасканала! Ры-
піш, як кола пямазанае. (*Смяюцца.*) Ну...

К а р н е й ч ы к. Бывай, браток! (*Цалуюцца.*) Пера-
дай там, што мы не сядзім тут, злажыўшы рукі.

Л ю т ы н с к і. Добра. Чакай мяне хутка ў чырвона-
армейскім шлеме і са стрэльбай.

З а с л о п а

Акт другі

Адбываецца ў 1932 годзе.

Карціна пятая

Двор машынабудаўнічага завода. Выстаўка браку. Ля дошкі Насця і Касабуцкі. Па двары праходзяць рабочыя і знікаюць у дзвярах цэха.

Касабуцкі. Рада, што чалавека на смех выста-віла?

Насця. Радасць мне невялікая. Калі такой радасці ты будзеш даваць пабольш, дык усю брыгаду на чорную дошку пасадзіш.

Касабуцкі. Кожны сам за сябе адказвае: мой брак, з мяне ж і вылічаць за гэта.

Насця. Не, брат! Тут крыху далей трэба глянуць. Дэталёвая важная, а ты яе запароў. Вось аднае жніяркі і недадалі. А праз гэта, можа, колькі хлеба на полі па-псуецца.

Касабуцкі. Ты вельмі далёка глядзіш, а пад носам не бачыш. Станок ні к чорту матары не варт, рамонту просіць.

Стары рабочы (*праходзячы, ляпае Касабуцкага па плячы*). Што, дасягненні свае выставіў?

Касабуцкі (*агрызаецца*). Каціся ты... на лёгкім кацеры! Цябе яшчэ тут не было!

Насця. Пра станок дагэтуль ты нічога не казаў. Самому трэба сумленна рабіць, дык і станок лепшы будзе.

Касабуцкі. Як сабаку кормяць, так сабака і брэша.

Насця. Вось яно, шкурпіцтва! Жыўцом з цябе прэ.

Цябе горш за ўсіх кормяць? Прыйдзецца пра цябе ў заўкоме пагаварыць.

К а с а б у ц к і. Пляваў я з пятага паверха на твой заўком і на цябе разам! (*Убачыў, што падыходзіць Карнейчык, надаўся ўбок.*) Пачакай, я табе гэта ўспамяну яшчэ некалі!

К а р н е й ч ы к. Што ў вас тут такое?

Н а с ц я. Токар з нашай брыгады... Брак зрабіў дый лаецца яшчэ, што ў вітрыну выставілі...

К а р н е й ч ы к. А начальнік цэха ведае?

Н а с ц я. Што начальнік! Запісаў вымову, а ён і вухам не вядзе.

К а р н е й ч ы к. Як яго прозвішча?

Н а с ц я. Касабуцкі.

К а р н е й ч ы к (*запісвае на паперы*). Я пагавару з начальнікам цэха.

Н а с ц я. Ён адзін усю брыгаду падводзіць. (*Пайшла.*)

Карнейчык глядзіць ёй услед — любуецца.

Н о д э л ь м а н (*падыходзіць ззаду*). Глядзі, не закахайся.

К а р н е й ч ы к. Злачынства невялікае.

Н о д э л ь м а н. Я не супярэчу, калі гэта прамфін-плану не пашкодзіць. У закаханай кухаркі, кажучь, няўдалая страва выходзіць, а што выйдзе ў закаханага дырэктара, гэта для мяне яшчэ не ясна.

К а р н е й ч ы к. Не бойся: выйдзе ўсё тое, што і ў людзей выходзіць.

Н о д э л ь м а н. Чаму табе і сапраўды не закахацца ўжо? Гадкоў табе нямала. Не іначай, прыйдзецца мне жаніць цябе ў парадку партдысцыпліны.

К а р н е й ч ы к. Калі ж гэтым займацца? Пахадайнічай хіба, каб мне водпуск далі месяцы на тры, тады, можа, што і выйдзе.

Н о д э л ь м а н. Не, брат, ты паспрабуй пераклучыся на хаду...

К а р н е й ч ы к. А яна слаўная дзяўчына.

Н о д э л ь м а н. Што й казаць, дзяўчына — што трэба. Герой першай пяцігодкі. І тым прыямней, што самі ж мы яе выгадалі. З вёскі прыйшла: заморачак такі, нясмелая, ля стапка прайсці баялася...

К а р н е й ч ы к. Памятаеш, як на вытворчай нарадзе яна выступала?.. Пачне гаварыць, шчокі запалымнеюць...

Н о д э л ь м а н. Ды ты, бачу я!.. Хоць мне і вельмі не-
прыемна, але прыйдзецца цябе крыху астудзіць. Ты ве-
даеш, што нам рыхтуецца вымова?

К а р н е й ч ы к. Якая? За што?

Н о д э л ь м а н. За запасныя часткі. Нехта з Наркам-
зема паскардзіўся, што заказу не выконваем.

К а р н е й ч ы к. Ды што за чорт! Недарэчнасць ней-
кая. *(Падыходзіць да адчыненага акна канторы.)* Дайце
мне трубку. *(У тэлефонную трубку.)* Наркамзем?.. Хто
пры тэлефоне? Каго-небудзь з адказных працаўнікоў...
Давайце члена калегіі... Гэта гаворыць дырэктар завода
імя Калініна... Хто ў вас там бегаў плакаць у ЦК?.. На-
конт заказаў... Вы? Глупства вы там пагаварылі... Ды не
па нашай жа віне... А чарцяжы вы нам далі? Ды вашы ж
работнікі... Вы новы працаўнік, дык я за вас вымовы па-
вінен атрымліваць?.. То трэба разабрацца, а не гаварыць
глупства... Вядома... Няма чаго звальваць з хвораі галавы
на здаровую... Ну, вось там і пагаворым... Так, так!.. За
вас вымовы атрымліваць я не хачу. *(Аддае трубку ў акно.)*
Бюракраты няшчасныя!

Карціна шостая

Пакой перад кабінетам сакратара ЦК. Лютыпскі сядзіць на
крэсле, трымаючы на каленях партфель, і перабірае паперы. Ся-
дзяць яшчэ два з партфелямі. Уваходзіць К а р н е й ч ы к.

К а р н е й ч ы к *(кіўнуўшы галавой на дзверы.)* Там
нехта ёсць?

Н а в е д в а л ь н і к. Двое.

Карнейчык дастае крэсла з-за стала. Партфель Лютыпскага ляціць
на падлогу.

К а р н е й ч ы к. Выбачайце!

Л ю т ы п с к і *(глянуў злосна, потым твар яго мяня-
ецца і выражае прыемнае здзіўленне).* Пачакай!.. Няўжо
гэта ты?

К а р н е й ч ы к *(не пазнае).* Не, гэта, мусіць, не я. Вы
памыліліся *(нерашуча бярэ руку, якую падае Лютыпскі).*

Л ю т ы п с к і. Ды як жа не ты? Святая Барбара! Ты
ж у мяне ў шпіталі ляжаў?

К а р н е й ч ы к *(узрадаваны трасе руку Лютыпска-*

га). А! Тады гэта я! А цябе, брат, і по пазнаць: капялюш... барада. Адкуль гэта ўсё?

Л ю т ы н с к і. Капялюш купіў, а барада сама вырасла. За дванаццаць год можна набыць і тое, і другое... Пара нам патроху культурны выгляд набываць.

К а р н е й ч ы к. І праўда, дванаццаць год... Як гэта мы не сустрэліся дзе-небудзь? Я ўжо другі год тут.

Л ю т ы н с к і. А я — другі месяц.

К а р н е й ч ы к. Ты прафесарам, можа, ужо стаў?

Л ю т ы н с к і. А ведаеш, да таго хілілася. Аспірантам быў пры сельскагаспадарчай акадэміі. Потым сарвалі і кінулі сюды.

К а р н е й ч ы к. Ты, значыць, па сельскай гаспадарцы пайшоў?

Л ю т ы н с к і. Накшталт гэтага.

К а р н е й ч ы к. А мне, брат, так і не ўдалося павучыцца. Усё на вытворчасці... (Паўза.)

Л ю т ы н с к і. Да начальства прыйшоў?

К а р н е й ч ы к. Па адной каверзнай справе. Нейкі пляткар з Наркамзема паскардзіўся, што я заказ марыную...

Л ю т ы н с к і. Дык гэта ты дырэктар завода імя Калініна?

К а р н е й ч ы к. Адкуль ты ведаеш?

Л ю т ы н с к і. Як жа не ведаць? Гэтак крыў мяне ўчора па тэлефоне.

К а р н е й ч ы к. Цябе?

Л ю т ы н с к і. Ну, мяне. Бач, той самы пляткар з Наркамзема...

К а р н е й ч ы к. Ты?

Л ю т ы н с к і. Выходзіць — я.

К а р н е й ч ы к. Ну, брат! Шчасце тваё, што ты мой друг, а так не ведаю, што з табой зрабіў бы.

Л ю т ы н с к і. Адпусці душу на пакаянне. І Наркамзем сіратою не пакінь.

К а р н е й ч ы к. Што ж ты там... сектарам якім загадваеш?

Л ю т ы н с к і. Падымай вышэй — намеснік наркома.

К а р н е й ч ы к. О-о-о! Раскажы хоць, як ты дайшоў да гэтага.

Л ю т ы н с к і. Тут, брат, сам не дойдзеш — людзі падпіхнуць. Пакажы толькі, што працаваць умееш, — на руках падымуць, на вышэйшую ступеньку пасадыць, — толь-

кі працуй, калі ласка. І нідзе не дзенешся — будзеш працаваць, як міленькі! Так і я... Вярнуўся з арміі, думаў, буду і падалей толькі з малышамі ў школе справу мець. Куды там! На кавалкі разрываюць: вучы, памагай, арганізуй. Праз два гады членам райвыканкома выбралі, загадчыкам райземаддзела назначылі. А тады ж — ведаеш? — падняцце сельскай гаспадаркі і ўсё такое... Тут я папрацаваў як мае быць. Шматполле, травасеянец, карняплоды... У галіне жывёлагадоўлі шмат было зроблена. Глядзіш — у некаторых і свінні іаркшырскія завяліся, і каровы лепшай пароды. А ў бацькі дык цэлую паказальную гаспадарку наладзіў. Прэміі атрымліваў. У газетах пісалі пра яго. Раз нават фатаграфію змясцілі. З паўгода стары любаваўся ёю.

Карнейчык. Жыў яшчэ бацька?

Лютынскі. Жыве... У калгасе цяпер.

Карнейчык. Не маркотна яму там... пасля паказальнай гаспадаркі?

Лютынскі. Прывыкне. Дзе ён дзенецца?.. Дык вось... Працаваў я так, аж пакуль пачаліся ў мяне непаразумеўні з сакратаром райкома. Тады я і адпрасіўся на вучобу.

Карнейчык. Якая ж твая работа ў Наркамземе?

Лютынскі. А ў кожны сектар прыходзіцца нос утыкаць. Але найбольш мяне цікавіць землеўпарадкаванне. Пакуль зямельная плошча ў нас не будзе прыведзена ў парадак, датуль мы не будзем мець ні ўстойлівага землекарыстання, ні правільнага севазвароту, ні належнага ўліку працы.

Карнейчык. І ты ўжо добра гэту справу ведаеш? Авалодаў тэхнікай?

Лютынскі. Крыху кумекаю. Дый спецыялісты ж у мяне сядзяць на гэтай справе. Ёсць у мяне такі Далейскі, дырэктар зямтрэста, — галава! Паглядзіш, праз год у мяне па ўсёй рэспубліцы парадак будзе! Усё роўна як на шахматнай дошцы.

Карнейчык. Глядзі толькі, каб мат не быў.

Лютынскі. Ну, брат! Усім рэспублікам нос уватру. Перш за ўсё выжыву саматужніцтва ў справе ўліку працы. Брыгадзіру ці паляводу не трэба будзе кожны раз бегаць ды абмерваць — а колькі засеяна? колькі заарана? Зямля будзе памерана раз і пазаўсёды. Уся плошча будзе падзелена на правільныя геаметрычныя клеткі, каб ніводнага беспрытульнага кусочка не засталася. Засеялі, ска-

жам, клетку № 20, а брыгадзір ужо і ведае, колькі гектараў засеялі. Севазварот будуецца таксама толькі на строгім і правільным чаргаванні клетак. Адгэтуль і сістэма ўгнаення штучнага і натуральнага. У выніку — ураджай, якога і Данія ніколі не сніла. Мы і тут ставім сабе задачу дагнаць і перагнаць буржуазныя краіны. А ўяві сабе такое поле летам, калі кожная клетка зацвіце, зазелее, зажаўцее сваёй культурай. Гэта ж будзе не поле, а жывы дыван, вытканы рукою мастака! Адзін выгляд такога поля будзе паказваць, што значыць план, сістэма, сацыялізм.

Карнейчык. Ну, ну, давай! Я тут мала што разумею. Выведзеш рэспубліку на першае месца, наркомам зробім... *(З кабінета выходзіць наведвальнік.)* Пайшлі!

Лютынскі. Што ж, будзем далей з табою лаяцца?

Карнейчык. Давай лепш — не трэба. А ўрэшце... паслухаем, што ты будзеш гаварыць.

Карнейчык і Лютынскі ідуць у кабінет.

Карціна сёмая

Кватэра Лютынскага.

Юрка *(муштруецца з катом, які не хоча гуляць з матузом)*. Лаві, кіса! Ну, цоп! Дык ты не хочаш? От, бюрократ! Вочы зажмурыў, вушы натапырыў і глядзець не хоча! На, лаві! Вось апартуніст няшчасны! Пачакай: я ж табе зараз..! *(Хапае шчотку і імчыцца на ката.)* Ж-жж-ах! А, даў драла!

Наталля *(з суседняга пакоя)*. Нашто ты ката б'еш?

Юрка. Ён апартуніст і бюрократ.

Наталля. Гэта ж ці не бацьку твайго так называлі?

Юрка. О! Мой бацька сапраўдны камуніст і аварган... як, мама?

Наталля. Авангард.

Юрка *(круціцца па хаце, гуляе)*. Авангард, аварганд, авагранд... *(Глянуўшы ў акно.)* Валодзька! Куды ты? Купацца? *(Адварочваецца.)* Мама, я пайду купацца.

Наталля. Я не пушчу цябе з Валодзькам, яшчэ ўтопішся.

Юрка. Мы тут, блізенька.

Наталля. Тут вада брудная.

Юрка. Ну, хадзем з табою.

Наталля. Мне часу няма.

Юрка. А я купацца хачу.

Наталля. Вось да дзеда паедзем. Там будзеш купацца, колькі ўлезе.

Юрка. Давай заўтра паедзем.

Наталля. Заўтра яшчэ не паедзем.

Юрка. А калі?

Наталля. Бацька паслаў дзеду ліст. Калі дзед напіша, што ўсё гатова, тады мы паедзем.

Юрка. А як мы паедзем?

Наталля. Поездам.

Юрка. Аж у самую дзедаву хату?

Наталля. Не, на станцыі злезем. А там дзед на кані прыедзе — мы сядзем і паедзем.

Юрка. Дзед дасць мне лейцы, і я так: но, каб цябе! *(Хвошча вярвачкай па крэсле.)* Тпру, стой! Прыехалі! *(Падыходзіць да акна і стукае ў шыбку.)* Валодзька! Сыш адзін, я ў дзеда буду купацца. *(Адварочваецца.)* Мама, авангард ідзе.

Наталля. Які авангард?

Юрка. Ну, наш бацька. І з ім яшчэ нехта.

Наталля ўваходзіць у пакой, глядзіць у акно, папраўляе на сабе сукенку. Уваходзяць Лютынскі і Карнейчык.

Карнейчык. Добры дзень!

Наталля. Добры дзень!

Лютынскі. Знаёмцеся: гэта мая жоўка, а гэта... Святая Барбара.

Наталля *(здзіўлена глядзіць на Лютынскага, а потым успамінае)*. А! Гэта таварыш Карнейчык? Дык я ж з вамі знаёма, хоць і не бачыла ні разу...

Карнейчык *(ківае на Лютынскага)*. Ён, мусіць, ужо наплёў пра мяне?

Наталля. Абы нічога дрэннага... Сядайце.

Карнейчык садзіцца і аглядае пакой. Юрка тым часам абыходзіць кругом яго і глядзіць на пусты рукаў.

Наталля. Як гэта вы спаткаліся?

Карнейчык. У адной аўтарытэтай установе. Ён на мяне прыбег скардзіцца, а я на яго. А як разгледзеліся, дык абодва вінаваты, бо і скардзіцца не было чаго, а проста трэба было справу рабіць.

Л ю т ы н с к і. Што ты ўжо скромнічаеш! Мне ж усыпалі, а не табе, значыць, я і вінават.

К а р п е й ч ы к. Я таксама крыху вінават, што не насядаў. А ад цябе я проста не чакаў.

Л ю т ы н с к і. Што зробіш! Такая ўжо патура чалавечая, што кожны на другім рад выехаць, калі пры гэтым можна яшчэ і героем сябе выставіць. Але тут якраз на друга наляцеў.

К а р п е й ч ы к. А друг, кажаш, такі свінаваты, што не захацеў, каб ты на ім выехаў.

Л ю т ы н с к і. Яшчэ і апартуністам мяне назваў.

Ю р к а. Ага! Вот і апартуніст!

Л ю т ы н с к і *(да Карнейчыка)*. Ты тут, вядома, праў, — я не крыўджуся. Не падумай, што я ўжо такі безнадзейны ачкаўцірацель.

К а р н е й ч ы к. Ды я цябе, здаецца, крыху ведаю... прынамсі, ведаў некалі. *(Падыходзіць да паліцы з кнігамі.)* Кніг у цябе багата. Дай ты мне што-небудзь пачытаць.

Л ю т ы н с к і. Выбірай, што табе падабаецца.

Карнейчык перабірае кнігі, бярэ з паліцы, прачытвае загалоўкі; зноў ставіць. Некаторыя адкладвае.

Л ю т ы н с к і. Ведаеш, Мікола, я хачу да якой-небудзь вытворчай ячэйкі прымацавацца.

К а р п е й ч ы к. Баішся ад мас адарвацца? Што ж, ідзі да нас. У нас работы хопіць. Сакратар парткалектыву хлопец такі, што з ім можна працаваць...

Ю р к а *(кранае пальцамі пусты рукаў)*. А дзе ваша рука?

К а р н е й ч ы к. Няма, брат, у мяне рукі; паны адбілі.

Ю р к а. А як яны адбілі?

Н а т а л л я. Юрка, не лезь да дзядзькі. Ты ж перашкаджаш.

К а р н е й ч ы к. Нічога, яму ж цікава. Прастрэлілі мне руку, а потым доктар адрэзаў, бо яна пачала гнісці.

Ю р к а. А чаму вы ў іх не стралялі?

К а р н е й ч ы к. І я страляў, але іх больш было.

Ю р к а. Вось каб у мяне тады стрэльба была, я іх усіх пастралю бы.

Н а т а л л я. Ах ты ваяка гэтакі! Цябе ж тады яшчэ і на свеце не было.

Ю р к а. Бацька, а ты быў тады на свеце?

Л ю т ы н с к і. Быў.

Юрка. А чаму ты не страляў у паноў?

Лютынскі. І я страляў.

Карпейчык. Твой бацька маладзец. Каб не ён, дык бы мяне папы зусім забілі.

Юрка. Праўда, бацька, ты маладзец?

Лютынскі. Не ведаю. Гэты дзядзька кажа, што маладзец.

Юрка *(пяшчотна)*. А я думаў, што ты апартуніст.

Наталля *(глянуўшы ў акно)*. Лістапосец ідзе. Муціць, ліст нам. *(Выходзіць у суседні пакой, Юрка бяжыць за ёю.)*

Юрка. Каму, мама?

Наталля. Антону Мітрафанавічу...

Юрка. Авангарду... *(Бяжыць да Лютынскага і паказвае пальцам.)* Гэтаму, во!.. Мама, гэта ад дзеда ліст?

Наталля. Ад дзеда, сын, ад дзеда. Бацька зараз прачытае.

Лютынскі *(бярэ ліст і раздзірае канверт)*. А ведаеш што, Мікола... Калі ты думаеш у адпачынак ісці?

Карнейчык. Трэба гэту самую гарачую работу зрабіць — запасныя часткі. Думаю, што ў жніўні... Можа, так з 15-га.

Лютынскі. Вось і добра. Давай паедзем разам да майго старога. Там — лес, рака... Куток у яго знойдзецца...

Карнейчык. З вялікаю ахвотаю, калі толькі ўдасца. Я ж забыўся ўжо, калі ў лесе быў. Трэці год працую без адпачынку.

Юрка *(тармосіць бацьку за рукаў)*. Чытай хутчэй, што дзед піша.

Лютынскі вымае ліст і пачынае чытаць. На твары спачатку здзіўленне, потым твар хмурнее. Лютынскі прыкусвае губу.

Наталля. А там жа грыбоў у іх!

Юрка. Памятаеш, мама, як я баравіка знайшоў? Вялізнага, як мая шапка.

Наталля зашпакоена аглядаецца на Лютынскага, які перова скамчыў ліст і сунуў у кішэнь.

Юрка. Ну, што? Дзед чакае нас?

Лютынскі. Гэта дзядзька адзін піша.

Юрка. Вот дзед-гнед! Чаму ж ён ліста не прыслаў?

Карпейчык. Дык я вазьму ў цябе гэтыя кнігі?

Наталля. Пасядзіце. Што ж вы так хутка?

Карнейчык (*глядзіць на гадзіннік*). Праз пятнаццаць хвілін мне трэба быць на адной парадзе. Зайду другім разам. (*Да Лютынскага.*) А твая прапанова мне вельмі падабаецца.

Лютынскі збянтэжана і крыва ўсміхаецца, паціскаючы Карнейчыку руку.

Юрка (*забягае Карнейчыку наперад*). А ў мяне трусы ёсць і трусяняткі маленькія.

Карнейчык. Ого, брат. Дзе ж яны ў цябе?

Юрка. Хадзем, пакажу.

Карнейчык і Юрка выходзяць.

Наталля. Што там здарылася?

Лютынскі (*з саркастычнай усмешкай*). Навіны для нас вельмі прыемныя. (*Дастае пакамечаны ліст і разгладжвае.*) Слухай, што за лірыка. (*Чытае.*)

«Сыноч мой дарагі і нявестачка мая любая. Вы пытаецеся, ці можна вам прыехаць да мяне. Прыязджайце, дзеткі мае. Усё гатова, усё вам будзе. Жыву я, сыноч, цяпер у такім палацы, у якім ніколі не жыў ні дзед твой, ні пра дзед, і ніхто з радні нашай. Прасі, сыноч, бога (хоць ты і адрокся ад яго), каб і табе ў такім палацы не давялося жыць. А палац гэты добра табе вядомы — варывенька Цімохава, што за нашым хлявом стаіць».

Наталля. Пачакай! Дык што ж гэта такое?

Лютынскі. Ты слухай! (*Чытае.*)

«Дзякую табе, сыноч мой, што ты дапамог мне, што ты абараніў мяне, бо ты ж камуніст: сілу маеш, з вялікім начальствам знаешся. Чакаў я падпіркі на старасць, вось і падперлі мяне... Так падперлі, што мне з старою прыходзіцца ў чужым кутку смерці чакаць, гледзячы, як чортлысы дабро наша спажывае...» (*Горка ўсміхнуўшыся.*)
Дастукаўся!

Наталля. Што ж ты рабіць цяпер думаеш?

Лютынскі. Спета наша песенька — вось што.

Наталля. Я цябе не разумею, Антоша.

Лютынскі. А наогул ты што-небудзь разумееш?
Камуніст я ці не?

Наталля. Думаю, што ты ім і застанешся.

Лютынскі. Агент класавага ворага ў радах партыі — ты чуеш, як гэта прыгожа гучыць? Прытварацца?

Біць сябе ў грудзі? Камячыць кулакі, абураючыся на двурушнікаў і апартуністаў? Жыць вечна пад страхам, што пра цябе ўведаюць усю праўду і пагоняць з партыі і з працы... з трэскам, са скандалам па ўсю рэспубліку, па ўвесь Саюз? Жыць і аглядацца, ці зараз цябе схопяць за каўнер? Не, дзякую табе за параду!

Н а т а л л я. Ты, Антоша, мяне не зразумеў. Я табе зусім не гэта раіла. Я думала, што ты пойдзеш і ўсё раскажаш, каму трэба, прызнаешся ва ўсім.

Л ю т ы н с к і. Прызнаешся... А ты ведаеш, што гэта значыць — прызнацца? Гэта значыць — плюнуць бацьку ў яго сіваю бараду, узяць старога за горла вась гэтымі сваімі рукамі. Гэта будзе падзяка бацьку за тое, што ён мяне маленькага на руках насіў, начэй недасыпаў над маёю калыскаю, што ён пяўся з усіх жыл, вучыў мяне, каб я не застаўся такім цёмным, як ён сам. А хто ж яму акулачыцца памог? А цяпер за горла? Уласнымі рукамі? І ты думаеш, паможа мне гэта? «А дзе ты, — скажучь, — грамадзянін Лютынскі, раней быў? Твайго бацьку ў сельсавеце кулаком не лічылі? А сам ты не бачыў гэтага? Ты за столькі год прабывання ў партыі не знайшоў часу, каб расказаць пра гэта партыі? Ты ўгаварваў бацьку ў калгас ісці, спадзеючыся, што кулак сапраўды такі можа ўрасці ў сацыялізм? Дудкі, грамадзянін Лютынскі. Не пройдзе нумар!»

Н а т а л л я. Ты мяне пужаеш, Антоша.

Л ю т ы н с к і (*не адказваючы, лажыцца на канапу, залажыўшы рукі за галаву*). Антон Мітрафанавіч Лютынскі — беспартыйны... Ды што беспартыйны! Зраднік партыі! Дэзерцір! Перабежчык! І калі будуць гаварыць і пісаць пра слаўную кагорту большавікоў, якая грудзьмі пракладае дарогу ўсяму чалавецтву, ведай, Антон Мітрафанавіч, што гэта не пра цябе. Ніводзін прамень славы іх не ўпадзе на тваю галаву. На сметніку гісторыі, у кампаніі з агіднымі пазадкамі чалавецтва, побач з смярдзючаю здыхляцінаю з гэтага часу месца тваё. І казак пра цябе не раскажучь, і песень пра цябе не спяюць... І здохнеш ты, Антон Мітрафанавіч, не пакінуўшы ніякага следу... Урэшце, след будзе. Ён застанецца ў памяці твайго сына. Але... лепш бы яго не было.

Н а т а л л я. Антоша, любы! Няўжо ж і выхаду няма? Няхай бы ты хоць з Карнейчыкам параіўся. Сябар твой усё ж такі.

Л ю т ы н с к і. О не! (*Устае.*) Ён мне тут не паможа. Сам разблытаю гэты вузел. (*Закурвае і первова ходзіць на пакоі.*) На сметнік я яшчэ не збіраюся! Бацька мой кулаком не павінен быць.

Н а т а л л я. І Карнейчыка баішся? А сам жа колькі разоў гаварыў мне пра яго як пра найлепшага сябра. Ты, мусіць, нядобрае нешта задумаў?.. Памятай, Антон: я зусім не хацела б, каб ты наш агульны дабрабыт выратаўваў якім-небудзь нядобрым спосабам...

Л ю т ы н с к і. Па-твойму, я цяпер павінен выйсці на вуліцу і крычаць: глядзіце на мяне ўсе, майго бацьку раскулачылі! А ты ведаеш, што, як адказны працаўнік, я не маю ніякага права кампраметаваць сябе без пары. Дурніца!

Н а т а л л я. Няхай сабе дурніца, але скажы, што ты хочаш рабіць?

Л ю т ы н с к і. Галавацяпы там сядзяць — вось што! Асталопы бязглуздыя! Савецкая ўлада надзяліла майго бацьку зямлёй...

Н а т а л л я. А хто яму нарэзаў?

Л ю т ы н с к і. Не важна, хто асабіста — Лютынскі, Сідараў, Пятроў — зямельныя органы нарэзалі. Пры савецкай уладзе мой бацька культурную гаспадарку завёў, і ніхто не мае права абыходзіцца з ім, як з кулаком. Ты хочаш, каб праз нечае галавацяпства я ахвяраваў партыйным білетам, службовым аўтарытэтам, добрым імем савецкага грамадзяніна? Я не з'яўляюся непраціўленцам злу: міндальнічаць і гуляць у шляхетнасць не буду. Ён, прахвост каторы, загнуў, дык няхай сам і спажывае гэта.

Н а т а л л я. А я прашу цябе, падумай добра, што ты робіш. Можа, твой бацька...

Л ю т ы н с к і. Што мой бацька? Дурнында! І яна туды ж! Прашу цябе — прытрымай язык пакуль што, калі нічога не разумееш. Ён у цябе ля вушэй матляецца.

Карціна восьмая

Кабінет Карнейчыка. Карнейчык углыбіўся ў пэйкія паперы. Сядзіць задумаўшыся і не заўважае, што ўвайшоў Шыбер.

К а р н е й ч ы к (*чухае патыліцу*). Гм! Чапуха выходзіць.

Ш ы б е р. Запарыўся, таварыш Карнейчык?

К а р н е й ч ы к. Запарышся з вамі.

Шыбер. Чаму гэта якраз з намі?

Карнейчык. Якраз з табой. Твой цэх прамфінплан выконвае?

Шыбер. І запасныя часткі звыш плана, і прамфінплан — як жа я ўпраўлюся?

Карнейчык. Паспрабуй не ўправіцца!

Шыбер. Цераз сілу і конь не цягне.

Карнейчык. А як ты гэту сілу скарыстоўваеш?

Шыбер. Не ведаю, мне здаецца...

Карнейчык. Я табе зараз скажу, калі не ведаеш... Вылучаны ў цябе пэўныя станкі на запасныя часткі?

Шыбер. Яшчэ не вылучыў.

Карнейчык. О то-то ж — не вылучыў... Параскідаў па ўсіх станках. Станок № 16 зусім беспрытульны, за пэўнымі людзьмі не замацаваны, увесь брудам зарос. Лодар Касабудкі ходзіць у часе працы па цэху і практыкуецца ў боксе. Што ж ты скажаш на гэта?

Шыбер. Што тут казаць... Крый ужо да канца.

Уваходзіць Пянькоўскі, за ім Насця, якая садзіцца на крэсла ў кутку.

Карнейчык. Вядома, што тут казаць? Зрабіць трэба.

Шыбер. А чаго клікаў?

Карнейчык. Таго і клікаў. Заўтра даложыш мне, што ты цалкам гатоў да выканання заказу па запчастках. План — само сабою... *(Да Пянькоўскага.)* Гэта не паможа. *(Адсоўвае папку, якую Пянькоўскі палажыў на стол.)*

Пянькоўскі. Чаму?

Карнейчык. Таму, што аддзел забеспячэння павінен забяспечваць завод матэрыяламі, а не дырэктара паперкамі.

Пянькоўскі. Я забяспечваю.

Карнейчык. Кацельнага жалеза шмат у цябе ёсць?

Пянькоўскі. На тыдзень хопіць.

Карнейчык. А начальнік цэха сказаў, што ўсяго на тры дні.

Пянькоўскі. Жалеза нам даўно адгружана. Вось і накладная. *(Падае паперку. Карнейчык, не глядзячы, адсоўвае рукой.)*

Карнейчык. Жалеза давай!

Пянькоўскі. Вагон недзе ў дарозе затрымаўся. Я ўжо тры тэлеграмы даў. Вось копіі, калі не верыш.

Карнейчык *(адсоўвае рукою)*. Перадай іх у кацельны цэх.

Пянькоўскі. Нашто?

Карнейчык. Няхай з тваіх тэлеграм катлы кляпаюць.

Пянькоўскі. Чалавека хіба паслаць, каб пашукаў, дзе гэты вагон дзеўся?

Карнейчык. Справа твая. Памятай, што калі праз тваю ласку работа ў цэху стане, дык мала табе не будзе.

Пянькоўскі, збянтэжапы, збірае ў папку паперы.

Шыбер *(ляпае яго па плячы)*. Хадзем, таварыш Пянькоўскі, пакуль нам больш не ўляцела. *(Выходзяць.)*

Карнейчык *(жартаўліва да Насці)*. У цябе што? Мо таксама тэлеграмы?

Насця. У мяне толькі заява. *(Падае. Карнейчык чытае. Уваходзіць Лютынскі.)*

Карнейчык. А-а-а! Ці не бог цябе прынёс да нас?

Лютынскі. Траха што ён... Толькі на прапанове таварыша Нодэльмана.

Карнейчык. Што, у работу бярэ?

Лютынскі. Прапанаваў гурток марксізма-ленінізма весці ў вас.

Карнейчык. Гэта я параіў яму. Ты, думаю, не будзеш крыўдзіцца на мяне?

Насця *(якая ўвесь час углядалася ў Лютынскага)*. А ці не хочацца вам чырвоных ягад, таварыш Лютынскі?

Лютынскі. Ягад?! Якіх ягад?

Насця. Не пазнаяце?

Лютынскі. Ах! Ягад чырвоных?.. Правільна... Вялікая ж ты вырасла, Насця. Як гадуешся? *(Падае рукою.)*

Насця. Ці не пара ж вырасці?

Карнейчык. Адкуль вы ведаеце адно аднаго?

Лютынскі. Гэта ж мая вучаніца. Ты яе хіба не ведаеш?

Карнейчык. Добры б я дырэктар быў, каб сваіх лепшых ударнікаў не ведаў?

Лютынскі. Не, раней?.. Бацьку ж яе, Дапілу Бохана, ты ведаў добра?

Карнейчык. А як жа. Памятаю, як і яна ў лес прыбятала... Вось такая была тады. *(Паказвае рукою.)*

Лютынскі. Як жа бацька маецца?

Насця. У зямлі даўно наляжаўся.

Карнейчык. Злавілі, брат, яго ўскорасці, як ты ўдэк... Закатавалі, гады... *(Паўза.)* Эх, браткі мае! Чэрці паласатыя! Давайце збяромся калі-небудзь... Ну хоць бы ў мяне. Пагаворым, спяём што-небудзь. Мы некалі часта пелі... Ноч цёмная... Лес шуміць маркотна, нібы скардзіцца на каго. Мы пры агні збяромся. Хто-небудзь казку расказвае ці так пра якое здарэнне. А Даніла ляжыць дагары на мху на мяккім, — рукі пад галаву заложаны, вочы ў зорным небе блукаюць, — і сам сабе ціхутка песню заводзіць. Да яго неўзаметку далучыцца адзін, другі. Песня расце, мацнее, шырыцца на ўвесь лес. Сам апавядальнік абарве недаказаную казку і падхопіць высокім тэнарам. Хораша выходзіла... *(Паўза.)* Не журыся, Настасся Данілаўна! Твае песні яшчэ ўсе наперадзе. Дарэчы, ты ўмееш пець?

Насця. Крыху ўмею.

Карнейчык. Вось і добра... Цягні з сабою яшчэ пару спевакоў. Згода?

Насця. Не ведаю, ці зручна гэта будзе.

Карнейчык. Кінь цырымоніі! Ты ж дачка майго сябра, а мы з табою толькі і гаворым, што на вытворчых нарадах, калі ты мяне крыеш.

Насця. Ну, не так ужо моцна.

Карнейчык. Хоць бы і моцна, — гэта ўсё на карысць. Я пра тое, што чаму нам і бліжэй не пазнаёміцца? Дык згода, Настасся Данілаўна?

Насця. Згода, таварыш Карнейчык.

Карнейчык. Дай пяць! *(Насця дае руку, ласкава ўсміхаючыся.)*

Карнейчык *(да Лютынскага)*. Цябе, я думаю, угаварваць не трэба? Прыходзь з Наталляй Міхайлаўнай... Урэшце, я сам яе ўбачу...

Лютынскі. Пастараюся... Не ведаю, як час выда-рыцца.

Карнейчык. Э, кінь! Чалавек ты, праўда, заняты: усялякія там рэшткі прышчэпаўшчыны і ўсё такое. Але адзін вечар знойдзеш як-небудзь.

Лютынскі. Пастараюся.

Карнейчык. Я разумею: у цябе жонка, сямейная ўтульнасць... А мне, ведаеш, чалавеку адзінокаму... Урэшце — сам ты ўсё разумеш.

Лютынскі. Я не адмаўляюся. Што ты, брат!.. *(Глядзіць на гадзіннік.)* Там павінны сабрацца ўжо. *(Устае.)* Ты не будзеш?

Карпейчык. Зараз прыйду.

Лютыцкі выходзіць.

Карнейчык *(да Насці)*. Пра тваю справу я з таварышам Нодэльманам пагавару. Думаю, што ён пярэчыць не будзе.

Насця *(устае)*. Добра. Я заўтра зайду. *(Хоча ісці.)*

Карнейчык. Ты ў цэх цяпер?

Насця. Ага. На другой змене сягоння.

Карнейчык. Як ты там з Касабуцкім ваюеш?

Насця. А ну яго к чорту!

Карнейчык. Бузіць?

Насця. Прыйдзецца аб ім у заўкоме сур'ёзна пагаварыць. Сягоння зноў спазніўся на работу. З пахмелля, відаць.

Карнейчык. Паспрабуй яшчэ раз. А не — дык і развітацца можна. А то ён і другіх можа павесці па сваёй дарожцы.

Насця. Хоць бы з ім гаварыць можна было, як з чалавекам! Што ні скажы — морду скрывіць, утаропіцца: «Ах, эти черные глаза...»

Карнейчык *(глядзіць ёй у вочы)*. А брэша ж ён: вочы ў цябе зусім не чорныя.

Насця *(крыху засаромейшыся)*. Не прыглядайся. Яшчэ закахаешся. *(Выходзіць.)* |

Карнейчык *(адзін)*. Паспрабуй тут не прыглядацца.

Карціна дзевятая

Кабінет Лютыцкага ва ўстанове. Шура прыбірае пакой, выцірае пыл мокрай анучаю.

Шура *(пяе)*.

Зялёны дубочак,
Шырокі лісточак,—
Куды вецер вее,
Туды голля гпуцца.
Куды вецер вее,
Туды голля гпуцца,
Па ветру да мілай
Ўсе весці пясуцца.

Л ю т ы н с к і *(уваходзіць, кідае партфель на стол, распранаецца, вешае паліто і капялюш на стаячую вешалку)*. Пяеш усё, Шура?

Ш у р а. А што мне?

Л ю т ы н с к і. І марозу на цябе няма.

Ш у р а. У роце ў мяне цёпла, язык не адубеў.

Л ю т ы н с к і. Наогул, ты, відаць, дзяўчына цёплая.

Ш у р а. Адкуль жа вы гэта ведаеце?

Л ю т ы н с к і. Так і чую, як ад цябе цяплом патыхае.

Ш у р а. Выдумляеце ўсё.

Л ю т ы н с к і. Ідзі вытры тут крыху.

Ш у р а. Таксама выдумляеце: толькі што выцірала.

Л ю т ы н с к і *(праводзіць пальцам па сталі і глядзіць)*.

Я ж бачу.

Ш у р а *(надыходзіць і выцірае стол)*. Наце вам яшчэ раз.

Л ю т ы н с к і. Эх, Шура! Зайздросчу я табе. *(Абнімае яе стан адной рукою. Шура хоча выслізнуць.)*

Ш у р а. Во! Чаго ж гэта?

Л ю т ы н с к і. Вясёлая ты заўсёды, як вясновы дзень. Усё перад табою ясна. Ніводнай хмурынкі на гарызонце.

Ш у р а. А ў вас не ясна?

Л ю т ы н с к і. Усяк бывае. Часамі цэлыя хмары навальнічныя.

Ш у р а. А цяпер як?

Л ю т ы н с к і. А так, ведаеш, нібы туман густы перад вачыма: за дзесяць крокаў бачу, а далей і не відаць нічога.

Ш у р а. Гэта вашы вокны запацелі, дайце я іх пратру. *(Трэ мокраю анучаю па акулерах.)*

Л ю т ы н с к і. Стой! Стой! *(Хапаецца за акулеры. Шура адбягае і рагоча.)*

Л ю т ы н с к і *(выцірае акулеры хустачкаю)*. Пачай жа, нягодніца.

Ш у р а. Але цяпер ясна відаць? *(Зноў рагоча.)*

Прачыняюцца дзверы, паказваецца галава Мандрыкіна.
Дзверы зноў хутка зачыняюцца.

Л ю т ы н с к і. Заходзьце, таварыш Мандрыкін! Чаго вы спужаліся?

М а н д р ы к і н *(уваходзіць з папкаю)*. Я думаў, вы заняты.

Л ю т ы н с к і. Не вельмі, акулеры выціраю.

Ш у р а, смеючыся, выходзіць.

М а н д р ы к і н (ківае галавою ўслед Шуры). Дзяўчына, як суніца... (Падае паперы.) Калі ласка, падпішыце.

Л ю т ы н с к і. Не на нашы старэчыя зубы. (Адкладвае паперы ўбок.) Гэта трэба яшчэ высветліць.

М а н д р ы к і н. Што вы за стары, Антон Мітрафанавіч! У самай сіле, можна сказаць. (Паказвае на паперку.) Гэта Мар'я Антопаўна сама праверыла.

Л ю т ы н с к і. Куды мне ўжо! (Углядаючыся ў паперу.) Прыйдзецца з гэтымі трыццацю свінаматкамі ўладзіць справу.

М а н д р ы к і н. Даручана было Прахарэню, ну, ён нічога не зрабіў. Самому ўсё прыходзіцца. (Збірае падпісаныя паперы ў папку.) Работнік, трэба сказаць, нікуды не варты. А як што якое, дык яшчэ крытыкаваць лезе: і тое не гэтак, і гэта не так. Надоечы пра вас казаў, што вы, быццам, у свінагадоўлі нічога не разумееце.

Л ю т ы н с к і. Што ж, справа для мяне не новая, можа, я чаго і не ведаю...

М а н д р ы к і н. Слухайце вы яго! У нас яшчэ ніводнага працаўніка не было, які б мог так у дробязі ўваходзіць, як вы. Яму абы трапацца. Наогул, мне здаецца, ён няпэўны элемент. Можа, які сыноч кулацкі...

Л ю т ы н с к і. Трэба будзе праверыць.

М а н д р ы к і н. Ага! Чуць не забыўся. Учора, як вы пайшлі, званілі вам з ЦК. Сказалі, каб вы сёння туды пазванілі, як прыйдзеце.

М а н д р ы к і н збірае ў папку паперы і выходзіць. Лютынскі бярэцца за тэлефонную трубку. У дзвярах з'яўляецца Напорка з планам у руках.

Н а п о р к а. Антон Мітрафанавіч! Я не разумею, што ў нас у зямтрэсце робіцца?

Л ю т ы н с к і. Вы ж там працуеце.

Н а п о р к а. Працую і не разумею.

Л ю т ы н с к і. Хто ж тут вінават? Звярніцеся да свайго непасрэднага начальніка, да дырэктара, ён вам растлумачыць.

Н а п о р к а. Тлумачэнне таварыша Далейскага мяне не задавальняе.

Л ю т ы н с к і. А ў чым справа?

Н а п о р к а. Ды клеткі гэтыя... Недарэчпасць нейкая. (Разгортвае план.) Паглядзіце самі. Кліноч у паўгектара

па тым баку рэчкі — абавязкова да гэтай клеткі павінен палежаць, а не да другой. І такіх выпадкаў шмат.

Л ю т ы н с к і. Ну і што ж?

Н а п о р к а. Лаяцца будуць людзі. Ганяй коні дарэмна, траць час дзеля гэтага шматка. Мосцік вунь аж дзе. Глядзіце, кіламетраў за тры. Чаму гэты клінок не далучыць да клетак, што на тым баку?

Л ю т ы н с к і. Гэта пытанне таварыш Далеўскі ўзгадніў са мною: правільныя геаметрычныя клеткі і ніякіх адхіленняў. Вы ж самі кажаце, што такіх выпадкаў шмат. Калі мы ў адным месцы адарвём паўгектара, а ў другім прыпусцім паўтара, дык зноў ніякай стройнасці, ніякай сістэмы не будзе, і мерапрыемства не дасягне мэты.

Н а п о р к а. Для мяне гэта мэта — «темна вода во облацех». Усю плошчу на клеткі парэзалі, а для чаго, і самі не ведаем.

Л ю т ы н с к і. Мэтазгоднасць клетак тэарэтычна абгрунтавана працаўнікамі даследчага інстытута. Вы ж, здаецца, былі на дакладзе?

Н а п о р к а. На жаль, Антон Мітрафанавіч, ад гэтага даклада ў маёй галаве ясней не стала.

Л ю т ы н с к і. То, можа, тут галава вінавата?

Н а п о р к а. З раёнаў людзі прыязджаюць і таксама кажуць, што ад гэтых клетак ніякай карысці няма. Для ўліку працы яны ніякага практычнага значэння не маюць... Толькі слупкі замінаюць на полі.

Л ю т ы н с к і. Калі слухаць усялякія гаворкі адсталых элементаў, дык мы ніводнага мерапрыемства не правядзём. Гэта ж хвасцізм, таварыш Напорка. Форменны хвасцізм. Мы ж павінны паказваць больш культурныя і рацыянальныя спосабы карыстання зямлёй. Прывыклі мы да расійскага «цяп-ляп», дык нам усякая культурная навіна чортам здаецца.

Н а п о р к а. Калі гэта для ўліку працы, дык чаму ж клеткі не ўсюды роўныя? У адным месцы па пяць гектараў, а ў другім па дваццаць.

Л ю т ы н с к і. А гэта, відавочна, у залежнасці ад масіву. Запытайцеся ў таварыша Далеўскага, ён вам усё растлумачыць. І давайце ўмовімся, што больш гэтым пытаннем вы мяне турбаваць не будзеце.

Н а п о р к а. А я думаю, Антон Мітрафанавіч, ці не хваецца ў гэтых клетках якое-небудзь злачынства?

Л ю т ы н с к і. Ну вось! Я так і ведаў! Чалавек больш

за нас ведае, значыць, ён і зланынец. Глупства, таварыш Напорка! Спецаедствам займаецца.

Напорка. А я раіў бы вам ўсё ж такі звярнуць на гэта ўвагу.

Лютынскі *(зазваўшы)*. Кіньце вы павучаць мяне класавай пільнасці. За дванаццаць год у партыі я крыху навучыўся. Замест таго, каб прышываць людзям ярлыкі, вы б лепш вывучылі гэта пытанне. Авалодаць тэхнікай свае справы — гэта задача для кожнага з нас, камуністаў... У тым ліку і для кандыдатаў партыі, якім вы з'яўляецеся, таварыш Напорка.

Напорка *(зайзята)*. Я вывучу гэта пытанне, таварыш Лютынскі.

Лютынскі. Абавязкова вывучыце, таварыш Напорка.

Напорка. Абавязкова вывучу, таварыш Лютынскі!

Лютынскі. І добра зробіце, таварыш Напорка! Тады і вашы парады будуць чаго-небудзь варты. А цяпер нічога каштоўнага вы сказаць не можаце, апрача напамінкаў пра класавую пільнасць. А ў гэтым у мяне якраз і няма патрэбы. *(Напорка выходзіць. Лютынскі — уздагон зняважліва.)* Хлапчук! *(Бярэ тэлефонную трубку.)* Таварыш Рызманік? Ты перадаваў, каб я пазваніў... Ага, Лютынскі. Што ты прыемнае скажаш мне?.. На хлебанарыхтоўкі?.. Надоўга?.. Я ж не магу, у мяне работа... А калі я давяду, што няма як?.. Нічога не будзе? Ды я ведаю, ён жартаваць не любіць... Ну і ўдружыў ты мне... Самы паршывы раён. Пуцёўку?.. Зараз іду. *(Кладзе трубку. З сарказмам.)* Вось табе, Антон Мітрафанавіч, і выпадак паказаць сваю класавую непрымірымасць. А спосаб табе вядомы і выпрабаваны людзьмі ў тваім становішчы. Спосаб гэты вельмі просты: бяры і трасі, пакуль з яго збожжа не высыплецца. Душу з цела вытрасеш? Не бяда. Хто цвердакаменным хоча быць, той на такія дробязі ўвагі не звяртае. *(Апранаецца і выходзіць.)*

З а с л о п а

Акт трэці

Карціна дзесятая

Вясковая хата. Зося шые. Гаспадыня робіць панчоху. Аднаасобніца, 1-я калгасніца, 2-я калгасніца — прадуць. Усе цяюць.

Ці свет, ці світае,
Ці на зоры займае,
А мой мілешкі,
Голуб сівенькі,
Коніка сядлае.

Сядлай, мілы, каня,
Каня вараненькага,
Прызджай, мілы,
Не кідай, мілы,
Мяне маладзеньку.

Чырвона каліна
Дый у лузе стаяла,
Несуверная
Ты, дзяўчынка,
Мне свет завязала.

Сапляк (*уваходзіць з конскаю торбаю*). Добры вечар.

Гаспадыня. Добры вечар.

1-я калгасніца. Добра білі, добра енчыў.

Сапляк. Яшчэ не білі пакуль што, хіба мо будуць.

Аднаасобніца. Думаеш даслужыцца?

Сапляк. А цяпер гэта скора: не так ступіш, не так слова скажаш... Дзе ж гаспадар?

Гаспадыня. На сходзе недзе.

Сапляк. Вось жа ваша торба, што рана браў.

Г а с п а д ы н я. Ці не з аўсом ты і прынёс?

С а п л я к. Гэта не авёс.

З о с я. Дзядзька Сапляк, можа, чаго смачнага прынёс нам у торбе?

С а п л я к. На, пакаштуй. Коні ядуць, можа, і табе спадабаецца. *(Падае Зосі торбу.)*

З о с я *(мацае рукою ў торбе)*. Або! Што ж гэта? *(Дастае жменю.)* Нейкі хвораст пасечаны?

С а п л я к *(рагоча)*. Гэта ж я ў швагра быў, вунь аж у Прыямным, дык там гэтым коні кормяць. Паедуць у лес, бярозавага галля парэжуць, праз сячкарню перапусцяць і даюць.

А д н а а с о б н і ц а. Ну і коні, мусіць, дужыя?

С а п л я к. Дзіва што дужыя. Як ляжа, дык учатырох не падымеш. *(Ідзе да дзвярэй.)*

2-я к а л г а с н і ц а. Мусіць, жаночкі, і нам прыйдзеца гэтакую сечку есці.

С а п л я к. А што думаеш! Каб наварыў ды малаком крыху прыбяліў, дык усё роўна, як панцак. *(Выходзіць.)*

1-я к а л г а с н і ц а. Чаго там плакаць загадзя? Як будзеш рабіць, так будзеш і есці. Нашы ж коні хворасту не ядуць яшчэ: сена дзве адрыны напакавана.

А д н а а с о б н і ц а. Пачакай, да вясны яшчэ што запяеш.

1-я к а л г а с н і ц а. А цябе нешта клопат узяў пра калгасны харч. Ты ж не ў калгасе.

А д н а а с о б н і ц а. Чаго я там не бачыла?

1-я к а л г а с н і ц а. Глядзі, каб не напрасілася.

А д н а а с о б н і ц а. І не думаю. Хіба мне сечкі бярозавай захочацца?

2-я к а л г а с н і ц а. Вот праўду кажаш! Гэта я толькі здурнела, паслухала свайго.

З о с я. Паддаў табе Сапляк страху. А знарок жа, гад, устроіў. Недзе ўсю дарогу думаў, як запужаць дурняў гэтаю сечкаю. Не ведаеш Сапляка?

2-я к а л г а с н і ц а. Вядома, што ж ты будзеш казаць? Ты ж камсамолка, то табе трэба як-небудзь апраўдацца. Хоць і кепска, дык скажаш — добра. А я не хачу больш і аднаго дня быць. Я гэтаму свайму дурню быту не дам. Уссяду — з карка не злезу: буду грызці, аж пакуль не выпішацца.

З о с я. Я цябе хіба ўгаварваю? Сама хіба ты сляпая? Не бачыш, хто такі Сапляк і чаго ён хоча?

2-я калгасніца. А што ж Сапляк? Жыве і не здрастуе нікога. Не прынялі ў калгас, дык дзякуй скажаў. Вунь калгас парыхтоўкі да аднаго зярняці здаў, бо трэба ж перад паказаць, а Сапляк і не думае: няма, дый усё. А я ж добра ведаю, што ў яго яшчэ леташняе жыта ёсць.

Г а с п а д ы н я. Дабяруцца і да Сапляка. Вунь з цэнтра прыехаў нейкі на парыхтоўкі. Старшыня ходзіць ды патыліцу чухае: просіць, каб хутчэй здавалі.

2-я калгасніца. Прыехаў, то на цябе ж яшчэ наложак, а Сапляк як не даваў, так і не дасць.

З о с я. А не дажджэ! Не я буду, калі ён не аддасць усё да фунціка.

2-я калгасніца *(са злосцю.)* Кінь ты, Зося, плявузгаць! Такая бо асэсарка! Баіцца ён цябе!

З о с я. Вось пабачыш.

2-я калгасніца. Бачыла ўжо. Пайдзі сама паглядзі. *(Збіраецца.)*

Г а с п а д ы н я. Ты ўжо дадому?

2-я калгасніца. Пайду гнаць свайго са сходу. Меле там языком, пакуль мне бярозавай сечкі не прынясе. *(Выходзіць, стукаючы моцна дзвярыма.)*

Г а с п а д ы н я. Здрок бабу ўкусіў.

З о с я. Цяпер яна гэту сечку на ўвесь сельсавет разнясе... на радасць Сапляку. Толькі радасць гэта, мне здаецца, будзе недаўгавечнай.

Карціна адзінаццатая

У. Сапляковай хаце. На стале стаіць газоўка. Сапляк сядзіць на ложку і раздумліва чухае грудзіну. Уваходзіць П а ў л і н а.

П а ў л і н а. Хавайся!

С а п л я к *(спужаны, усхопліваецца)*. Што?

П а ў л і н а. Ідуць!

С а п л я к. Хто?

П а ў л і н а. Чорт іх ведае. Мусіць, хлеба шукаць. Старшыня чуваць і Зосін голас... Цябе ўспамінала.

С а п л я к *(звяўшы, садзіцца на ложак)*. Усё роўна ўжо... Што гэта паможа, калі бачылі.

П а ў л і н а. Хавайся, кажу, ёлапень. Я буду ведаць, што адказаць.

Сапляк (зноў усхопліваецца). На печ? (Накіроўваецца да печы.)

Паўліна. Куды ты, убачаць!

Сапляк. Пад печ? (Нагінаецца і мерыцца лезці пад печ.)

Паўліна. Курэй перапудзіш, крык падымуць!

Сапляк. Дык куды ж?

Паўліна. Ляж у калыску.

Сапляк. Дзіця...

Паўліна. Я на ложка перанясу. (Тушыць газойку. У хаце паўзмрок. На падлозе пляма мясячнага святла. Паўліна ўвіхаецца з дзіцем, потым падбягае да акна.) Ідуць. (На пальчыках падыходзіць да дзвярэй. Чуцен стук у дзверы. Галасы.)

Голас старшыні. Ну і ўкалыхаліся!

Стукаюць мацней.

Алесеў голас. Вось хіба я іх! (Моцны стук у дзверы.) Грамадзянін Сапляк! Годзе табе дрыхнуць!

Паўліна (злосным шэптам). Уклаўся ты там ці не?

Сапляк. Няхай яно згарыць тут! Ног няма дзе дзець.

Паўліна. Уй, аздобіна!

Зпадворку з усяе сілы, не іначай ботамі, грукаюць у дзверы.

Алесеў голас. Падыму, быць не можа!

Паўліна (нібы сонным голасам). Хто там?

Голас старшыні. Адчыні!

Паўліна. А хто ж вы будзеце?

Голас старшыні. Вось табе і на! Не пазнала! Ды мой голас тут ужо кожны сабака ведае.

Паўліна. Здаецца, старшыня?

Голас старшыні. Ён самы.

Паўліна. Дык чаго ж вам трэба сярод почы?

Голас старшыні. Адчыні, пагаворым.

Паўліна. Як жа я адчыню, кабетаю быўшы адна ў хаце?

Голас старшыні. Ты што? Думаеш, напач да цябе прыйшоў?

Паўліна. Бог вас ведае, што ў вас на думках.

Голас старшыні (строга). Ну, годзе валаводзіць! Адчыняй па-добраму, а то кепска будзе! (Дзверы адчыняюцца. Усе ўваходзяць у хату.)

Паўліна *(здзіўленая)*. А колькі ж вас тут!

Алесь. Нічога, цётка, усе людзі савецкія.

Паўліна *(шкробаеца)*. На тое ліха і запалкі чорт ухапіў.

Лютынскі. У мяне ёсць. *(Шэргае запалкай. Алесь бярэ газойку і запальвае.)*

Паўліна *(нагінаеца над калыскай, якая вісіць ля ложка, ахінутая на вярвачках пасцілкаю)*. Спі, спі, дачушка.

Лютынскі. Мы толькі дзіця вам пабудзілі.

Паўліна. Але, пакуль я пачула, дык яно ўжо і гатова.

Алесь. Нічога, выпіцца, часу яму хопіць.

Старшыня. А дзе ваш гаспадар?

Паўліна *(чэкае калыску нагой)*. Я б вам сказала, дык і сама не ведаю. Як пайшоў па абедзе, то і яшчэ вось няма. Прыціснулі вы гэтак яго з хлебам, дык яму і ночы няма. Пайшоў, мо дзе хоць пазычыць крыху ды аддасць. Трэба ж, як той казаў, і рабочым нешта есці... На ўсё то выбачайце: нічога не будзе.

Старшыня. А кажуць жа, што вы схавалі жыта.

Паўліна *(збянтэжана)*. Што ты, братка! Смяешся ці дарогі пытаеш?

Старшыня. Чаго там пытаць. Дарогу ў ваша гумно мы й самі знойдзем.

Паўліна. Шукайце ідзіце, калі не верыце.

Старшыня. Пойдзем разам, а то яшчэ скажаш, што пакралі.

Паўліна. Як жа я... дзіця адно кіну? *(Падумаўшы.)* І ключа ж няма, з сабой забраў. Ламіце замок, калі маеце права... Пасля адвячаць каб не прыйшлося.

Алесь прайшоў па хаце, заглянуў адным вокам на ложкак. Падышоў да Зосі і шэпча ёй нешта на вуха, яна дзівіцца, але разумее.

Зося. Колькі гэта ўжо вашай дзяўчыцы?

Паўліна. На коляды год будзе.

Зося. Вялікая ўжо мусіць? Даўно я не бачыла.

Паўліна. Расце, дзякаваць богу. Дзеўка ўжо. Зараз у калыску не ўмесціцца.

Зося. Дайце хоць я разок гляну на яе. *(Падыходзіць да калыскі.)*

Паўліна. Не, Зоська! Яна ж ужо дрэмле, пабудзіш.

Зося. Я ціхенечка.

Паўліна. Не, не, Зоська, любая! Яна ж вельмі вачэй баіцца: абы хто чужы глянуў, тады бяда з ёю.

Зося. Мае вочы не паганья. *(Спрытна хапае за роз поцілкі і адкрывае калыску. Саплярк ляжыць дагары, не расплюшчваючы вачэй. Паўліна збянтэжана адварочваецца.)*

Алесь. Як жа яно хораша спіць!

Старшыня. Каб ты выдах гэтакі чалавек! Схаваўся ў жонкі пад цыцкаю, і дома яго няма.

Саплярк спужана пралуплівае вочы, нязграбна вылазіць з калыскі, часта моргае, калені дрыжаць.

Старшыня. Чаго ты залез туды?

Саплярк. А я, братачка, баяўся: думаў, вы мяне браць прыйшлі.

Старшыня. Мусіць, вінават, калі баішся.

Алесь. Знае кошка, чыё сала з'ела.

Саплярк. Братачкі, дальбог жа не вінават!

Лютынскі. А жыта нашто хаваў?

Саплярк. Не хаваў, братка-таварыш. Што я, не дай божа, непрыяцель які савецкай уладзе, ці што?

Зося. А я ж бачыла, вы мяшкі на саначках вазілі.

Саплярк. - Вазіў мяшкі, гэта праўда. Я ж і не таюся: што вазіў, то вазіў. З свайго ж свірна ды ў сваё гумно перавёз.

Старшыня. От гад печаны! А плакаў жа, бажыўся, што толькі тры пудзікі на хлеб пакінуў.

Саплярк. Але каб хто папытаўся, што я вазіў.

Алесь. Ну я папытаюся: што ты вазіў?

Саплярк. Мякіну вазіў.

Алесь. Каб ты так жыў!

Саплярк. Дальбог мякіну! Каб я з гэтага месца не сышоў!

Зося. Адкуль жа ў вас гэтулькі мякіны?

Саплярк. Леташняй трошкі, пазалеташняй трошкі. Мякіны ж у нарыхтоўкі не бяруць, ты сама, здаровенькая, ведаеш. Мякіна мне застаецца.

Старшыня. Пайшлі ў гумно. Паглядзім, што ў яго там за мякіна.

Лютынскі. Добра ж глядзіце.

Саплярк апрачае кажушок, і ўсе выходзяць, апрача Лютынскага і Паўліны.

Паўліна. Згубіць нас наважыў гэты чалавек.

Лютынскі. Старшыня?

Паўліна. Не, Алеська гэты. Хоць ты жывы ў зямлю лезь ад яго. Яшчэ сакратара парцейнага паджыгне ды ўдвух.

Лютынскі. Дзяржаве ж хлеб трэба здаць. Дарэмна вы на яго крыўдзіцеся.

Паўліна. Дзе ж яго ўзяць, калі мы не сеялі.

Лютынскі. Як не сеялі?

Паўліна. Толькі што ў гародзе. Больш нідзе і каліва не ўкінулі.

Лютынскі. Чаму ж вам сорок пяць пудоў вызначылі?

Паўліна. Усё праз яго, праз гэтага Алеську. Гэта ж мой раз нешта проці яго на сходзе сказаў. Сказаў, што ў калгасе непарадкі. А ён жа ў калгасе нейкі ўправіцель. Дык калі ўз'еўся! Усё роўна, кажа, я цябе зжыву адгэтуль. Не цяпер, дык у чацвер. Я, кажа, знайду прычыну.

Лютынскі. Не можа быць, каб ён за гэта.

Паўліна. Каб я так сваё дзіця аглядала. *(Плача і выцірае нос фартухом.)* Згубіць ён нас, чуе маё сэрца. Што хочаце выдумае.

Лютынскі. Не будзеце вінаваты, то нічога да вас не прыстане.

Паўліна. Яму ж павераць, а не мне. У нас жа, калі хто адзін сказаў, што кулак, дык і кулак, і веры табе нідзе няма. Мы ж цяпер так рады, што такі вялікі чалавек да нас прыехаў! Паглядзіце хоць на нашы парадкі.

Лютынскі. А вы хіба не лічыце сябе кулакамі?

Паўліна. Якія ж мы кулакі? Так сабе мужыкі, як і ўсе. Беларусы няшчасныя.

Лютынскі. А колькі ў вас зямлі было?

Паўліна. Зямлі то было крыху. Хутары як наразалі, дык і нам нарэзалі. *(Нясмела.)* Ці не самі ж вы тады зямельным аддзелам былі?

Лютынскі. Я ў вашым раёне не быў.

Паўліна. Нашы хутары пасля да гэтага раёна далучылі.

Лютынскі. У суседнім раёне я быў, праўда.

Паўліна. Я вас на гаворцы пазнала, але маўчала: яшчэ, думаю, загневаецца.

Лютынскі. Не варта ўспамінаць, што калі было.

Паўліна. Пры вас мы і абжывацца пачалі. І гаспа-

дарка была нішто: культурнаю лічылася. Тады і гонар быў нам. А цяпер зямля пад калгас пайшла, жывёла змарнавалася, і нас кулакамі робяць. Сядзім і не дышам.

Л ю т ы н с к і. Чаго ж вам баяцца, калі вы не кулакі?

П а ў л і н а. Як жа нам не баяцца? Ад нас жа сем гаспадароў ужо выслалі.

Л ю т ы н с к і. Бо яны, мусіць, былі кулакі.

П а ў л і н а. Ніводнага кулака не было. Усё культурныя, от як і мы.

Уваходзяць Сапляк, старшыня, Алесь і Зося.

Л ю т ы н с к і. Ну, што?

С т а р ш ы н я. Ляжыць там нейкая мякіна. Больш нічога не знайшлі.

Л ю т ы н с к і (да Зосі). Дарэмна ты бузу падцяла.

А л е с ь. Не дарэмна. Ёсць у яго хлеб, ды не так хутка знойдзеш.

С а п л я к. Я ж яго за губу не залажыў. Вазьмі, калі ёсць. Я табе ўсё адчыняю.

Л ю т ы н с к і. Гаспадыня ж казалі, што і не сеялі нават.

А л е с ь. А хто яму не даваў сеяць?

С а п л я к. Ты не даваў! Дзе ж я, на печы пасею? Зямлю ўсю пад сябе падабраў, а мне вунь аж у чортавых зубах пустэчы нейкай даў, што зроду не аралася.

А л е с ь. Тут ты знарок не сеяў. Сеяў вунь чорт ведае дзе, аж у Прыямным, у швагра.

С а п л я к. Праўда, намагаў я швагру сеяць. Ён жа хворы ляжаў.

Л ю т ы н с к і (да старшыні). Сеяў ён дзе?

С т а р ш ы н я. Тут не сеяў, а там — хто яго ведае, што ён рабіў.

Л ю т ы н с к і (да Сапляка). Што ж мне з табою рабіць?

С а п л я к. Воля ваша.

Л ю т ы н с к і. Скажы па праўдзе, колькі ты можаш здаць?

С а п л я к. Пудоў сем, можа, як і паскрабу.

Л ю т ы н с к і. Як ты ўжо не сеяў, — пятнаццаць пудоў здай пакуль што. Рэшту — паглядзім.

А л е с ь (стукае кулаком па стале). Я не згодзен!

Л ю т ы н с к і (наварнуўшыся да яго). Я ведаю, што ты не згодзен. Але спаганяць на ім сваю крыўду і кампра-

Метаваць мерапрыемствы савецкай улады я табе не да-
зволю!

А л е с ь. Кулака на галоўцы гладзіць! За тое, што ён
не сеяў і другіх падбухторваў?

Л ю т ы н с к і (з пагрозай). Супакойся! Пагаворым з
табою пасля. (Да Сапляка.) Даю табе тры дні тэрміну.

С а п л я к. Не здужаю, таварыш.

Л ю т ы н с к і. Не здасі, судзіць буду.

С а п л я к. Не ўступіце, то што ж рабіць? Хоць сам па-
галадаю... У людзей пазычу...

Л ю т ы н с к і і старшыня выходзяць.

А л е с ь (зрывае шапку і кідае на падлогу). Халера
на вас з вашай работай! (Да Зосі.) Ці чула ты гэта?

З о с я. Чатыры вокі мае, ды трасцу бачыць... (Выхо-
дзіць.)

А л е с ь. Ён у Саплячыхі слязу ўбачыў. (Падымае шап-
ку і ідзе да дзвярэй.)

П а ў л і н а. Няхай табе заслепіць, мой ты Алеська.

А л е с ь (наварочваеца і тупае нагой). Маўчы, гадаў-
ка! (Раптам свіснуў працягла і здагадліва. Тупае яшчэ і
яшчэ раз, прыслухоўваеца.) Вось яно дзе.

Сапляк і Паўліна мнагазначна пераглянуліся. У абаіх выгляд
злоўленага звера.

С а п л я к. Што ж ты там знайшоў?

А л е с ь. Падай сякеру, пакажу.

С а п л я к. На... На табе сякеру... (Дастае з-пад ложка
сякеру.) На, глядзі...

А л е с ь (нагнуўшыся, разглядае ля сцяны падлогу).
Гладка, гладка зроблена!.. Але не зусім.

Сапляк ідзе да Алесья з сякерай. Рукі яго калоцяцца, ён не можа
перасіліць у сабе жаданне секануць Алесья па галаве.

А л е с ь (заўважыўшы ўзнятую сякеру, адскочыў да
дзвярэй). Што! (Крычыць у дзверы.) Гэй, Сюды! Стар-
шыня! Таварыш Лютынскі!

С а п л я к (спужаўшыся). Братка, што табе здалося?
На табе сякеру, ты ж прасіў.

Уваходзіць Зося, за ёю Лютынскі і старшыня.

З о с я. Чаго ты крычаў?

Л ю т ы н с к і. Што тут яшчэ такое?

А л е с ь. Засеч хацеў, гад.

Паўліна (*кідаецца перад Лютынскім на калені, хапае і цалуе яго рукі*). Таварыш, братачка, родненькі. Ратуїжа пас ад гэтага чалавека. Знайшоў-такі ён прычэнку, каб згубіць нас.

Лютынскі хавае рукі за спіну. Паўліна прыпадае да яго пог і галосіць.

Л ю т ы н с к і. Устаньце. Зараз разбярком.

С т а р ш ы н я. І чалавек, здаецца, спакойны, ніколі ні з кім не біўся.

С а п л я к. Слухайце ж, таварыш, як было! Папрасіў у мяне на невашта сякеру. Ну, я і падаю. А ён крык падняў, чорт ведае што выдумаў.

Лютынскі дапытліва і недаверліва глядзіць на Алеся.

А л е с ь. Што ж, сведак у мяне няма... Хіба толькі што тут. (*Паказвае на падлогу, тупае.*) Чуеце?

Старшыня і Зося пяўцямна глядзяць на Алеся.

Л ю т ы н с к і. Нічога не чую.

А л е с ь. То зараз убачыце! (*Хапае сякеру, адрывае ля сцяны ліштвы, уздзірае падлогу. Зося і старшыня глядзяць пад падлогу, дзівяцца. Лютынскі насуплівае бровы.*)

А л е с ь. Што вы цяпер скажаце, таварыш Лютынскі?

Лютынскі паварочваецца да Сапляка і ўпіваецца ў яго грозным дапытлівым поглядам. Алесь уздзірае падлогу далей.

С а п л я к (*становіцца на калені, плаксіва*). Змілуйцеся! Дзіцяняці пашкадуйце. Ніколі больш не буду і дзесятому заказу.

Л ю т ы н с к і (*грэбліва*). Устань! Чалавек ты ці не?

С а п л я к (*устае*). Які я, братка, чалавек? Лапаць вясковы.

Алесь і старшыня дастаюць з-пад падлогі мяшкі.

Л ю т ы н с к і. А ты ведаеш, што робяць з тым, хто ашуквае дзяржаву?

С а п л я к. Даруйце гэты раз цёмнаму мужыку! Баяўся з голаду памерці. (*Паказвае на мяшкі.*) Гэта ж усё, што я маю. Пудзікаў дваццаць усяго.

Л ю т ы н с к і. Аддасі цяпер дваццаць, калі не хацеў пятнаццаць. Старшыня, забяры ў яго гэты хлеб.

А л е с ь. Ха-ха-ха! Вось дык пакаралі вы яго!

Л ю т ы н с к і. А ты чаго хацеў?

А л е с ь. Судзіць гада трэба, а не цацкацца з ім!

Л ю т ы н с к і *(з прыціскам)*. Я тут упаўнаважаны ці ты? Надта актыўны стаў! Дагэтуль у шапку спалі, масавай работы ніякай не вялі, а цяпер хочаце адным Сапляком усе вашы грашкі прыкрыць? Лягчэй, вядома, каго другога на Салаўкі загнаць, як самому спагнанне папесці. І не з дабра чалавек у калыску палез. Але я не дазволю асабістыя рахункі зводзіць і серадняка ў падполле заганяць. Гэта ты зарубі сабе на носе!

А л е с ь *(кідае сякеру на падлогу)*. Хадзем, Зося! Няхай яны тут цалуюцца. Мы знойдзем, куды звярнуцца. *(Алесь і Зося выходзяць.)*

С т а р ш ы н я. Дык я пайду на фурманку. *(Выходзіць. За ім Лютынскі. Сапляр праводзіць і зачыняе за імі дзверы.)*

П а ў л і н а *(укленчыла і сашчапіла рукі)*. Божухна, бацюхна! Збавіцель высокі! Дай божачка, каб вам наша дабро праз бок вылезла! Каб вам дваццаць скул у горла, ды вы яго праглынуць не маглі! А няма на вас пагібелі якой! Каб вас з гэтага свету спаласкала, як вы нашу гаспадарку дашчэнтну спаласкалі... *(Да Сапляка, які вярнуўся ў хату.)* Дурніла! Не ўмеў схаваць па-людску.

С а п л я к. Сама зараза! Трэба было не агрызацца. Падзякуй богу, што яшчэ так абышлося.

П а ў л і н а. Глядзі, каб і таго не знайшлі.

С а п л я к. Няўжо іх нячыстая сіла на могілкі панясе?

П а ў л і н а. Пад хлявом жа, ты казаў...

С а п л я к. Не даждалі. Не першы ж раз робіцца.

Карціна дванаццатая

Кватэра Карнейчыка. К а р н е й ч ы к сядзіць за пісьмовым сталом, рашае тэхнічную задачу і адпачасова практыкуецца ў нямецкай мове. Уважліва прачытвае ў падручніку адпаведнае месца. Думае. Бярэ лінейку, прыкладвае да паперы, ставіць на лінейку рабром адмысловую дошчачку і прыціскае падбародкам, праводзіць алоўкам лінію. Узнімае галаву, углядаецца.

К а р н е й ч ы к. Я, я. Ахцыг мілімэтэр. Рыхтыг! *(Бярэ цыркуль і чэрціць пару кружкоў.)* Гут! Я, я. Дас іст... га-

това. Як жа гэта будзе — гатова? *(Разгортвае слоўнік, чытае)*. Фертыг. Дас іст фертыг. Я, я. А мы яшчэ разок праверым. *(Глядзіць у падручнік, прамервае цыркулем, вылічвае. Круціць галавою.)* Дас іст ніхт рыхтыг. Дас іст шлехт. Зээр шлехт! *(Камечыць паперу і кідае ў куток. Бярэ другі аркуш і прыколвае кнопкамі да стала.)* Што ж, пачнём зпоў. *(Ранейшым спосабам прыкладвае лінейку да паперы і прыціскае падбародкам. Пачуўшы стук у дзверы, не падымаючы галавы, крычыць.)* Я, я! *(Убачыўшы ў дзвярах Насцю.)* Бітэ, бітэ, майнэ ффрау. *(Праводзіць лінію.)*

Н а с ц я. Біта, можа, і не буду, а лаяць то будзеш, што спазнілася. *(Знімае галёшы і паліто.)*

К а р н е й ч ы к *(прыкідваеўца сярдзітым)*. Ух, буду лаяць!

Н а с ц я. Як жа ты будзеш лаяць?

К а р н е й ч ы к. Усяляк магу... Па-беларуску, па-руску, па-ўкраінску, па-польску, па-нямецку, выбірай, як табе лепш.

Н а с ц я. Давай мо па-нямецку, а то прыйдзеца табе там, за граніцай, лаяцца, а ты і ўмець не будзеш.

К а р н е й ч ы к *(робіць сярдзітую міну і крычыць, нібы лаеўца)*. Ду майн лібэс мэдхен! Ду майнэ шэцунг! Іх віль кюсэп дых!

Н а с ц я *(смяеўца)*. Кусацца будзеш? Уй, як страшна!

К а р н е й ч ы к *(па-ранейшаму, грозна)*. Іх віль... іх віль... Пачакай, чаго ж гэта я віль? *(Думае.)* Такі важны тэхнічны тэрмін і забыўся.

Н а с ц я. Слабы ты яшчэ немец.

К а р н е й ч ы к. Чакай, чакай! Зараз! *(Гартае слоўнік.)* Віль... віль... віль...

Н а с ц я. А ты не віляй, проста кажы. *(Падыходзіць да яго, вітаеўца.)* Як гадуешся?

К а р н е й ч ы к *(бярэ яе за руку)*. Проста? *(Затрымлівае на хвіліну ў сваёй.)* Эх! *(Не адважваеўца.)* Ну, ладна. *(Пускае руку.)*

Н а с ц я. Ладна, дык ладна. Давай возьмемся за задачы, каб заўтра сорам не было перад настаўнікам. *(Садзіцца за стол і бярэ ў рукі чарцяжы.)* Ты ўжо зрабіў колькі!

К а р н е й ч ы к. Дзве зрабіў, а трэцяя не дасца.

Н а с ц я. Што ж мне табе памагчы?

К а р н е й ч ы к. Чарціць ты ўмесш? Вучаць вас у тэхпікуме?

Н а с ц я. Крыху ўмею.

Карнейчык. Дык ты, калі ласка, вось гэта перачарці чысценька, а то ў мяне тут алоўкам і не зусім акуратна. Я падумаю яшчэ над гэтай аўфгабэ.

Насця бярэ гатавальню і пачынае чарціць. Карнейчык учытваецца ў падручнік, думае, робіць вылічэнні. Пэўны час кожны запяты сваёй работай.

Карнейчык (*адхіляецца ад работы і глядзіць на Насцю*). Вайст ду піхт?

Насця (*чэрцячы*). Нічога не ведаю, што ты кажаш.

Карнейчык. Ум-гу... (*Зноў бярэцца за работу. Праз хвіліну.*) Дык ты так нічога і не ведаеш?

Насця. Не.

Карнейчык. Дрэнна... (*Праз хвіліну.*) І чаму мне пацалаваць цябе хочацца, таксама не ведаеш?

Насця (*смеючыся*). Не, не ведаю.

Карнейчык. Гэта ж, мусіць, я люблю цябе.

Насця. Разбярыся добра. Можа, ты памыляешся.

Карнейчык. Я разбяруся... пасля. (*Нясмела абнімае Насцю, хоча пацалаваць.*)

Насця (*левай рукой прытрымлівае лінейку на паперы і настаўляе локаць правай рукі, у якой трымае рэйсфедэр*). Стой, стой! Ты мне ўсю музыку тут папсуеш!

Чуваць стук у дзверы.

Карнейчык (*збянтэжаны*). Я, я! Бітэ, бітэ, майнэ ффрау! (*Садзіцца на ранейшае месца. Насця напраўляе валасы.*)

Нодэльман (*з парога*). Ого, якія тут немцы завяліся!

Насця. А што з яго будзе, як за граніцу з'ездзіць?

Нодэльман. Вяда толькі, што гэты немец яшчэ гера ад ффрау не адрозніць.

Карнейчык. Ах... (*Успамінае.*) Фэр... фэр... Не, брат, прыйдзецца табе так і застацца ффрау, — забыўся, як па-пямецку прабачэння прасіць.

Насця. Ён жа тут як стаў сыпаць мне па-пямецку за тое, што спазнілася! Злаяў ушчэнт: «Я цябе, — кажа, — віль кусэн».

Нодэльман. Ну? От шэльма! Га!

Насця. Гэта, мусіць, нешта страшнае «кусэн»?

Нодэльман. Не сказаць, каб вельмі... Тэрмін такі

тэхнічны. Але пяхай ён сам табе растлумачыць. Ён большы спец у гэтай галіне.

Карнейчык. Ох, і дыпламат ты, Арон Яфімавіч!

Нодэльман *(надыходзіць да стала)*. А ты што?.. Тэхнікай авалодваеш?

Карнейчык. Бяру ва ўсе лапаткі. Хачу галоўнага інжынера дагнаць і перагнаць.

Нодэльман. Ого! Блізка відаць, ды далёка дыбаць.

Карнейчык. А мы з Насцяй удваіх. Праўда, Насця?

Насця *(чэрцячы, пераймае Карнейчыка)*. Я, я!

Карнейчык. Во! Чуў?

Нодэльман. Што ж, ногі ў вас маладыя. Чаму і не перагнаць?

Насця. Вы нас абражаеце, таварыш Нодэльман. Мы не нагамі думаем пераганяць.

Нодэльман. Ха-ха! Пакрыўдзілася? Нічога, хутчэй даганяць будзеш.

Карнейчык. Распранайся, садзіся.

Нодэльман. Я ненадоўга, па дарозе. Хачу спытацца ў цябе пра адну рэч.

Карнейчык. Бітэ, фраген зі!

Нодэльман. Скажы, ты Лютынскага добра ведаеш?

Карнейчык. Спытайся, ці ведаю я самога сябе.

Нодэльман. Ага, гэта лепш.

Карнейчык. Ён жа некалі мяне ад смерці выра-таваў.

Нодэльман. Праўда, ты мне раскажы пра гэта.

Карнейчык. А чаму ты пытаешся?

Нодэльман. Ліст атрымаў.

Карнейчык. Ад яго?

Нодэльман. Не. З падшэфнага калгаса пішуць. Ён там нарыхтоўкі праводзіць.

Карнейчык. Што? Цісне надта?

Нодэльман. Наадварот. Пішуць, што ў яго вельмі мяккае сэрца.

Карнейчык. Глупства, пацэўна. Я не сказаў бы, што ён надта жаласлівы.

Нодэльман. Камсамалец піша так. Чаму ты думаеш, што не?

Карнейчык. Сярод камсамольцаў таксама бываюць загібшчыкі.

Нодэльман. Ці не западта ты ўпэўнены ў ім?

Карнейчык. Я ж яго ведаю не цяпер.

Нодэльман. Яно, бач... не шкодзіць ведаць цяпер.

Карнейчык. Кінь ты! Гэта ж мой найлепшы друг.

Нодэльман. «Блажен, аще кто и душу свою положит за други своя». Гэта адкуль? Здаецца, з евангелля?

Карнейчык. Здаецца. Я ў святым пісанні слаба падкаваны.

Нодэльман. От, бач! А я ведаю. Метафізіка тут.

Карнейчык. Дарэмна ты клапацішся. Я па евангеллю не жыву.

Нодэльман. У дачыненні да друга ў цябе крыху метафізікі ёсць.

Карнейчык. Чаго ты ад мяне хочаш? Каб праз нейкі ліст я адварнуўся ад Лютынскага і плюнуў на пашу дружбу?..

Нодэльман. Плюнуць не трэба. Дружба — добрая рэч, але нельга ёю ўсяго апраўдваць. Трэба, каб сама дружба была апраўдана.

Карнейчык. Як гэта?

Нодэльман. Няправільна будзе, калі я скажу: ён мой друг, а таму ён усё добра робіць; трэба сказаць: ён усё добра робіць — і таму ён мой друг. І калі яшчэ дагаварыцца аб тым, што разумець пад словам «добра», дык будзе ўсё ясна.

Карнейчык. Наша дружба апраўдана крывёй.

Нодэльман. Я гэта ведаю. Але для тэарэтычнага абгрунтавання дружбы тут ёсць адна няяснасць. Якой крывёй?

Карнейчык. Скажаць табе па-кніжнаму? Гэта кроў пралівалася на фронце грамадзянскай вайны за нашу супольную справу, за справу пралетарыяту. Досыць з цябе?

Нодэльман. О! Цяпер дакладна — за нашу супольную справу. Так пачынаецца дружба камуніста.

Карнейчык. Калі ты стаў такім педантам?

Нодэльман. Ты ж, вывучаючы тэхніку, ведаеш, што праз недакладнасць бываюць аварыі. А ў гэтым пытанні дакладнасць для мяне асабліва важна, таму адкажы мне яшчэ на адно пытанне: а што, калі гэта супольная справа перастае быць супольнай? Што мне тады з дружбаю рабіць?

Карнейчык. Выкінь яе свіпням.

Нодэльман. Правільна, — выкінуць свіпням, толькі есці не будуць.

Н а с ц я (да Карнейчыка). Прышёр цябе к плоту таварыш Нодэльман.

К а р н е й ч ы к. Гэта я і без яго разумею.

Н о д э л ь м а н. Ты разумееш пагоул, абстрактна, а трэба разумець канкрэтна.

К а р н е й ч ы к. Але пры чым жа тут Лютынскі? Што ты да яго маеш?

Н о д э л ь м а н. Я быў бы рад, каб ён быў ні пры чым. Я маю да яго факт.

К а р н е й ч ы к. Гэты факт яшчэ не факт.

Н о д э л ь м а н. Праверым, і будзе факт.

К а р н е й ч ы к. Няхай там і была якая-небудзь памылка, дык ці ж праз гэта ўжо і ў твар плюнуць чалавеку? Паможам — выправіцца. Я вельмі высока цаню нашу дружбу, каб аднаею памылкаю можна было перакрыць яе.

Н о д э л ь м а н. Цані, калі ласка, толькі не заплюшчыўшы вочы, а то можаш пераплаціць.

Н а с ц я. Я зараз таксама буду сварыцца з вамі за Лютынскага, таварыш Нодэльман. Гэта ж мой былы настаўнік.

К а р н е й ч ы к. Давай, Насця, яго паб'ём. Нам усё роўна не згаварыцца.

Н о д э л ь м а н. Нашто біць? Я і сам пайду. (Збіраецца.)

К а р н е й ч ы к. Пачакай! Куды ты?.. Зрабіў замах на маю дружбу ды ходу?

Н о д э л ь м а н (у дзвярах). Ты сваю дружбу ўсё-такі памадай. Можна ад яе толькі футляр застаўся? (Выходзіць.)

К а р н е й ч ы к. Вось і пагавары з ім!

Н а с ц я. Узяў ён нас у пераплёт.

К а р н е й ч ы к (прайшоўшы разы два па пакоі). Прышоў, набузіў і пайшоў...

Карціна трынаццатая

Кватэра Лютынскага. Н а т а л л я напраўляе вучнёўскія сшыткі.

Ю р к а (у ложку). Мама, калі бацька вернецца?

Н а т а л л я. Як хлебнарыхтоўкі выканае.

Ю р к а. А чаму ён гэтак доўга канае?

Н а т а л л я. «Выконвае» трэба казаць... Некаторыя дзядзькі не хочуць здаваць хлеба.

Юрка. Гэта кулакі падвучваюць. Там настаўніца казалася.

Наталля. І кулакі.

Юрка. І ты сваім вучням так скажы.

Наталля. Ужо сказала.

Юрка. А чаму бацька не арыштуе кулакоў?

Наталля. Можна, ён і арыштоўвае.

Юрка. Уй, апартуніст няшчасны! Цэлую зіму арыштоўвае. Каб ён мяне ўзяў, дык я б — раз-раз і ўсё.

Наталля. Як жа ж бы ты іх пазнаў?

Юрка. А яны ж у сінніх штанах, і зубы вялізныя ў іх.

Наталля. Спі ўжо. Чаго ты ўсё балбочаш?

Юрка. А я хачу. *(Паўза. Юрка пазяхае.)* Мама... А ты мне заўтра... снягуркі купіш?

Наталля. Куплю. *(Юрка засынае.)*

Чуваць званок. Наталля выходзіць за дзверы і ўваходзіць разам з Карпейчыкам.

Карпейчык *(знімае паліто)*. Нічога, што я так пазна?

Наталля. Не так і пазна. Юрка толькі што заснуў.

Карпейчык. Думаў не заходзіць, ды не ўцярапеў.

Наталля. А чаго цярапець? Чаю хочаце? Яшчэ цёплы.

Карпейчык. Хачу.

Наталля палівае і падае чай.

Карпейчык. Не пабуду дзён колькі ў вас, дык і цягне, як чаго не хапае.

Наталля. Вас цягне, а вы ўпіраецеся. Вось табе і друг дома!

Карпейчык. І друг можна нарэшце надакучыць.

Наталля. Каб я гэтага больш не чула, а то за вушы накручу!

Карпейчык. Круціце, пакуль не пазна.

Наталля. Чаму? Можна быць пазна?

Карпейчык. А нашто мне заўсёды бегаць да вас, калі мае вушы засвярбляць? Трэба, каб дома было каму круціць.

Наталля. А ну, пу! Няхай бог памагае!

Карпейчык. Як па-вашаму — Насця не кепская дзяўчына?

Н а т а л л я. Калі вам падабаецца, значыць — добрая.

К а р н е й ч ы к. Без жартаў — як яна вам?

Н а т а л л я. Я ж яе толькі разы два і сустрэкала. Тады на вечары яна мне вельмі спадабалася. Слаўная такая. Песню партызанскую як заспявалі, дык у яе і слёзы навярцеліся... Добрая жонка будзе.

К а р н е й ч ы к. Ці будзе яшчэ?

Н а т а л л я. Хіба ж вы не дагаварыліся?

К а р н е й ч ы к. Ніяк не асмелюся. Ніколі трусам не быў, а тут страшна. Раптам адмовіць? Можна, нават пакрыўдзіцца, спужаецца. Застанецца мне толькі адзінокай старасці чакаць. Вы тады, Наталля Міхайлаўна, не праганяйце мяне, — я кожны дзень да вас буду прыходзіць.

Н а т а л л я. Які ж вы песіміст! Вось чаго я не чакала! Я прывыкла вас бачыць зусім не такім.

К а р н е й ч ы к. Без ласкі збудзіўся, Наталля Міхайлаўна. Змалку не ведаў яе. Маці памерла, калі я яшчэ маленькі быў. Бацьку, на сухоты хворага, з завода выкінулі, і мне, падшпарку, прыйшлося заступаць яго месца. Пасля — рэвалюцыя, падполле, — тут ужо не да ласкі было. Пасля работа, закасаўшы рукавы. І калі нарэшце аглянуўся я на сваё асабістае жыццё, дык у мяне тут паўнейшы прарыў, і валасы сівыя на галаве пракідаюцца. Калі гляну я кругом, дык людзі ж упраўляюцца і сацыялізм будаваць, і дзетак гадаваць, і памнажаць адну радасць на другую. Схамяпуўся я тады і пачаў да жапчы прыглядацца. Ды, бачу, нічога ў мяне тут не выходзіць. І глядзіць каторая на мяне ласкава, і ўсміхаецца міла, а мне ўсё здаецца, што яна баязліва на мой пусты рукаў паглядае. І не магу я сказаць ёй якраз таго самага патрэбнага, што кажуць жанчыне.

Н а т а л л я. Вы ж з Насцяй, здаецца, так здружыліся... Няўжо і тут не ўпэўнены?

К а р н е й ч ы к. Хто яго ведае. Іншы раз мне здаецца, што яна мяне сапраўды кахае, а другі раз думаю: нашто я ёй? Можна, яна толькі шкадуе мяне, як калеку; можна, таму такая добрая са мною, што я з бацькам з яе дружыў?

Н а т а л л я. Вы страшэнна мніцельны і выдумляеце сабе ўсялякія страхі.

К а р н е й ч ы к. Вы праўду кажаце? Значок, мусіць, каб мяне ўцешыць.

Н а т а л л я. Вядома ж, маленькі! Цешыць я яго буду!

Карнейчык. Выходзіць, што і мяне жапчыпа можа пакахаць?

Наталля. Дурпешькі. Я ж сама вас крышку кахаю.

Карнейчык. Вось дзякую вам! Вы так мяне падвесьлілі, што вас проста расцалаваць варта за гэта.

Наталля. Куды вам, баязлівец!

Карнейчык. Не дражніце, а то я і давесці магу.

Наталля. Вы яшчэ не даслужыліся. Вось калі пажэніцеся з Насцяй, тады я сама вас пацалую.

Карнейчык (*устае і выцірае губы. На твары радасць, якой ён далей не можа хаваць*). Ну, дык цалуйце ж, калі так!

Наталля (*недаверліва*). Ужо?!

Карнейчык (*упэўнена*). Ужо.

Наталля (*у захваленні*). Хлус?!

Ад крыку Юрка расплюшчвае вочы і глядзіць на іх.

Карнейчык. Чэснае слова!

Наталля. Ну дык трымайся, галубок! (*Цалуе Карнейчыка ў губы.*)

Юрка (*сонным голасам*). А партуністы няшчасныя... Цалуюцца.

Наталля. Тссс! (*Карнейчык і Наталля бязгучна смяюцца. Юрка дрэмле.*)

Карнейчык (*садзіцца і п'е чай*). Вось яно каханне да чаго даводзіць.

Наталля. А што?

Карнейчык. Чай астыў.

Наталля. Падагрэйце яго сваім гарачым каханнем ды піце моўчкі — самі вінаваты.

Карнейчык. Закаханья, між іншым, заўсёды вельмі многа гавораць. І ўсё пра сябе. Я ж ішоў толькі на хвілінку да вас, запытацца, што ад Антона чуваць. А прыйшоў, дык і не ўспамянуў пра яго.

Наталля. Ужо дзён дзесяць, як ліста не было.

Карпейчык. Яму цяпер там работы ёсць. Чыталі? Яго ж раён на чорную дошку занеслі.

Наталля. Што вы кажаце? Бедны Антоша. Гэта вельмі дрэнна для яго.

Карпейчык. Добрага тут мала, вядома. Але ж ён хлопец напорысты — злезе.

Наталля. Не ведаю, нешта я за яго баюся. Настрой у яго ў апошнія часы такі дрэнны...

Карнейчык. Там няма калі да пастройка прыслухоўвацца: возьме сябе ў рукі і будзе працаваць.

Наталля. У яго вялікая непрыемнасць.

Карнейчык. А што такое?

Наталля. Ён вам нічога не казаў?

Карнейчык. Не.

Наталля. Цяжка яму гаварыць пра гэта.

Карнейчык. Дзівак! Ад каго ж ён хавасца?

Наталля. Прыедзе, дык вы з ім пагаварыце. Няхай лепш сам усё раскажа.

Карнейчык. Я яго возьму ў работу.

Наталля. Я вельмі б рада была, каб вы яму дапамаглі.

Карнейчык *(апранаючыся)*. Хаця... што ў яго можа быць. Пусцяковіна якая-небудзь. *(Адчыняюцца дзверы, уваходзіць Лютынскі.)* А-а! вось ён і сам!

Наталля. А мы толькі што цябе ўспаміналі. *(Падыходзіць і цалуе Лютынскага ў шчаку, якую той нехаця падстаўляе. Глянуўшы ў твар.)* Нешта ж ты... кіслы надта.

Лютынскі. А ты салодкага хацела?

Наталля. Я хацела весялейшым цябе сустрэць.

Лютынскі *(вітаючыся з Карнейчыкам)*. Чакай, зараз упрысядкі пайду.

Наталля. А што ж ты думаеш? І пойдзеш. Карнейчык жа жэніцца. Як ты глядзіш на гэта?

Лютынскі. На здароўе, я нічога супроць не маю.

Карнейчык. Усяго толькі?

Наталля. Прывітаў бы хоць. З Насцяю ж жэніцца.

Лютынскі. Таксама не супярэчу. У Насці ёсць усе даныя, каб з ёю жаніцца.

Наталля. Я думала, ты інакшым вернешся, адно ж такая насупа, як і быў.

Карнейчык. Не хочаш вітаць — чорт з табой! Раскажы, як у цябе там на вёсцы справа?

Лютынскі. Як справа, так і злева — кругом дрэнь.

Карнейчык. Нарыхтоўкі ж ты скончыў?

Лютынскі. Мяне скончылі.

Карнейчык. Няўжо адклікалі?

Лютынскі. Яшчэ і як! З усімі атрыбутамі.

Карнейчык. З вымоваю?

Лютынскі. І з папярэджаннем.

Наталля. Антон! Няўжо гэта праўда?

Лютынскі. Так, мая стопрацэнтная. Муж твой апар-

тупіст і кулацкі патурала. Закляймі яго ганьбай, адмяжуйся, пакуль не позна, і вазьмі назад свой пацалунак.

Н а т а л л я. Гэтага я і баялася ўвесь час.

Л ю т ы н с к і. З якога ж гэта часу ты стала баяцца за мяне?

Н а т а л л я. А з таго самага... з якога ты ведаеш. У цябе цяпер адно ў галаве.

Л ю т ы н с к і. Чапуху гародзіш, мілая! Леташні снег успамінаеш, а яго і сёлетняга хапае.

К а р н е й ч ы к. Што там за снег такі, што нарыхтоўкам мог пашкодзіць?

Л ю т ы н с к і. Ат, глупства! Ліст ад аднае асобы, які быццам пагражае нашаму сямейнаму шчасцю і супружаскай вернасці.

К а р н е й ч ы к. Пры чым жа тут нарыхтоўкі?

Л ю т ы н с к і. А вось зразумей ты бабскую логіку! Выходзіць, што мая галава толькі гэтым і забіта.

Н а т а л л я. Што гэта? Выклік? Я і прыяць магу.

Л ю т ы н с к і. Прымі, калі ласка! Высцебай сама сябе. Адноў унтэр-афіцэрскай удавой больш будзе.

К а р н е й ч ы к. Што вы! Што вы! Таварышы! Тут чалавек жаніцца нарыхтаваўся, а вы перад ім сямейныя сцэны разыгрываеце. Так вы ўсякую ахвоту адбіць можаце.

Л ю т ы н с к і. А ведаеш што. Можа б ты мне чаю якога-небудзь прыгатавала? Пакуль чай нагрэецца, ты крыху астынеш і ўсё добра будзе. *(Наталля выходзіць.)*

К а р н е й ч ы к. Як жа гэта ты так? Га? А мы тут спадзяваліся на цябе.

Л ю т ы н с к і. Спадзявацца яно лягчэй, вядома.

К а р н е й ч ы к. А ў дваццатым годзе... памятаеш? Хіба нам лёгка было?

Л ю т ы н с к і. Справа не ў гэтым. Скажы ты мне пашчырасці: табе не прыходзіла ў галаву такая думка: а што, калі мы не тое робім, што трэба?

К а р н е й ч ы к. Хто гэта — мы?

Л ю т ы н с к і. Не мы з табой, вядома. Я бяру вышэй.

К а р н е й ч ы к. Прыходзіла.

Л ю т ы н с к і. Вось бачыш! Значыць, не адзін я такі. Мы толькі баімся ў гэтым прызнацца адзін другому.

К а р н е й ч ы к. Са мной гэта, ведаеш, калі было? Як нэп абвясцілі. Месца сабе не знаходзіў. Плакаў ад крыўды. «Здрэйфілі, — думаю сабе. — Паспрабавалі, не выходзіць гладка, — і назад. А мне зноў падстаўляй карак пад ярмо.

І піякага табе прасвету». Даходзіла да таго, што білет кідаў на стол.

Л ю т ы н с к і. А цяпер?

К а р н е й ч ы к. Цяпер бачу, якім я тады блазнюком быў.

Л ю т ы н с к і. Страшна бывае, як падумаеш. Мы ж адказваем за нашы ўчынкі перад усім чалавецтвам. Кожны няправільна зроблены намі крок сурова асудзіць гісторыя.

К а р н е й ч ы к. Якраз таму, што наша партыя нясе адказнасць за лёс усяго чалавецтва, кожны крок яе строга абдумаць, тэарэтычна ўгрунтаваны, цвёрды і ўпэўнены.

Л ю т ы н с к і. Гэта лёгка так разважаць. Паглядзеў бы ты, што робіцца на вёсцы.

К а р н е й ч ы к. Я ведаю. Там мы цяпер вядзём заўзяты бой з прыватнай уласнасцю ў апошнім яе прытулку.

Л ю т ы н с к і. Уласнасць — гэта абстракцыя. Людзі бяруць за горла людзей жывых, якія ўмеюць і плакаць, і прасіць, і на каленях поўзаць, і рукі цалаваць.

К а р н е й ч ы к. Кажы дакладней: кулакоў жывых мы бяром за горла. Гэтых апошніх і найбольш заядлых рыцараў прыватнай уласнасці.

Л ю т ы н с к і. Я разумею кулака з ашчэранымі зубамі. Але калі ці быў ён кулаком, ці не быў, а цяпер ходзіць цішэй вады, ніжэй травы, страціў годнасць чалавечую да таго, што са страху лезе ў калыску хавацца, — выбачай, у мяне тады не хапае столькі класавай п'янавісці, каб раздушыць яго за які-небудзь пуд хлеба. Хіба ён вінаваты, што яго змалку прывучылі дрыжаць над кожным сваім зернем, над кожным лахманом?

К а р н е й ч ы к. Выбачай за шчырасць, але мне здаецца, што ў табе самім, педзе ў цёмным кутку твайго нутра, сядзіць яшчэ кусок мужыка. Самага такога закаранелага ўласніка. Пакуль другіх калашмацілі, ён маўчаў ды пасміхваўся, а калі да яго самога прыйшлося, тут ён і запеў Лазара. Адгэтуль і жаль да людзей, і трывога за лёс чалавецтва. Можна, адгэтуль і правал на нарыхтоўках.

Л ю т ы н с к і. Удружыў! Дзякуй табе за камплімент! Мы заўсёды так: скажа чалавек слова шчырае, зараз яму якім-небудзь жупелам тыц у нос — уласнік, гуманіст, гнілы ліберал. Усякае жывое пачуццё — каханне, дружба, любасць да бацькоў, простае спачуванне чалавеку ў бядзе — бярэцца пад кантроль, асмейваецца, як пешта нявартае са-

праўднага бальшавіка. І ходзіць чалавек, як флюс, з адной гіпертрафіраванай класавай пянавісцю.

К а р н е й ч ы к. Хлусіш ты, Антон. Гэта ў цябе ад злосці сягоння. Ніколі яшчэ чалавечыя пачуцці не дасягалі такой сілы і велічы, як пачуцці бальшавіка. Ніколі яны не мелі такога водгуку. Нашы пачуцці не абмяжоўваюцца ні спальняй, ні сям'ёй, ні добрым суседствам. Павешаны на Лукішках бядпак-селянін, расстрэлены на вуліцах Ведынга рабочы-металіст, ліпчаваны ў Амерыцы працоўны негр — хіба яны не браты нам з табой? Хіба мы не сціскаем кулакоў, не калоцімся ад абурэння і гневу на катаў, якія іх замучылі? І наадварот — мая і твая радасць знаходзіць сабе водгук і ў лонданскіх сутарэннях, і на рысавых плантацыях Японіі, і ў рудніках Паўднёвай Аўстраліі.

Л ю т ы н с к і. Замілаванне цераз акіяні — гэта, можа, рэч і нядрэнная, але тут, вакол нас, часамі холад і казённы аптымізм...

К а р н е й ч ы к. І тут ты паклёп узводзіш на бальшавікоў, а перш за ўсё на сябе і на сваю сям'ю. У цябе ж вунь сын — слаўны малыш. Шкада, што ён не чуе твае гаворкі. Напэўна назваў бы цябе «няшчасным апартуністам». У цябе ёсць жонка — сімпатычная і чулая жапчына, якую ты, мне здаецца, не ўмееш цаніць. Нарэшце ты ж і мяне крыўдзіш. Няўжо наша з табою дружба ні капелькі цябе не грэе? Я ж пра цябе, чорта, увесь час думаў. Чудь не штодня прыбягаў да Наталлі Міхайлаўны распытвацца.

Л ю т ы н с к і. Я табе вельмі ўдзячны за твае пачуцці, хоць... людзі і кажуць, што дружба пазнаецца ў няшчасці.

К а р н е й ч ы к. Не давяраеш? Можа, я ў чым-небудзь вінаваты перад табой? Я сам заўважаю, што ты як быццам перамяніўся.

Л ю т ы н с к і. Гэта табе так здаецца. Я сказаў наогул пра дружбу.

К а р н е й ч ы к. Не кажы, ты нешта хаваеш ад мяне. Точыць цябе нейкі чарвяк. Пра гэта і Наталля Міхайлаўна намякала.

Л ю т ы н с к і. Дурніца яна.

К а р н е й ч ы к. Гэтым не адбудзеш. Давай лепш сюды твайго чарвячка. Мы яго разам і заморым.

Л ю т ы н с к і. Палітграматай?

К а р н е й ч ы к. Ты паважыў сёння пакрыўдзіць мяне? Нічога не выйдзе, я не з гняўлівых.

Н а т а л л я ўваходзіць са шклянкай чаю, хлебам і масленицай.

Л ю т ы н с к і *(беручы шклянку)*. Чапуха! Якія там чарвячкі! Давай лепш чай піць.

К а р н е й ч ы к. М'яне ўжо Наталля Міхаілаўна на-паіла.

Н а т а л л я. А мо паліць?

К а р н е й ч ы к. Не хачу я з ім чаю піць. Ён мяне тут і палітграматай і як толькі не называў. Такі злы, што ўвесь свет гатоў абразіць.

Н а т а л л я. Гэта з ім не павіна.

К а р н е й ч ы к *(збіраючыся адыходзіць)*. Нічога, возьмеш сябе ў рукі, сядзеш зноў на свайго ўлюбёнага канька, на землеўпарадкаванне...

Л ю т ы н с к і. «И уселся на хребет, только задом наперед».

К а р н е й ч ы к. Што? І там няладна?

Л ю т ы н с к і. Я так сабе... Іванушку-дурачка ўспомніў.

К а р н е й ч ы к *(надзеючы галёшы)*. Сімпагычны хлопчына быў.

Л ю т ы н с к і. А на каня ж садзіўся зусім не на палітграмаце.

К а р н е й ч ы к. Ладна, ладна! Чарвячка твайго я ўсё такі выкалупну! *(Выходзіць.)*

Л ю т ы н с к і *(наўздагон)*. Пакалупай у сябе.

Н а т а л л я. Што гэта за чарвячок?

Л ю т ы н с к і. Той, што мяне точыць. Ты ж сама ў вушы ўвяла. Нешта вельмі цябе страх узяў за мяне.

Н а т а л л я. Баюся, Антоша. За кожны твой крок баюся, быццам ты моцна хворы. Здаецца, вось-вось упадзеш.

Л ю т ы н с к і. Дык ты ж падымеш.

Н а т а л л я. Хто цябе падыме, калі сам не захочаш.

Л ю т ы н с к і. Ну, разам будзем падаць. З мілым, кажуць, у шалашы рай.

Н а т а л л я. А можа, я і не захачу яшчэ падаць з табою.

Л ю т ы н с к і. Ого, якія мы сталі! Што ж, у такім разе... палей мне яшчэ шклянку чаю. *(Наталля глядзіць на яго доўгім дакорлівым поглядам, бярэ шклянку і выходзіць.)*

З а с л о п а

Акт чацвёрты

Карціна чатырнаццатая

Гарадскі сад. Касабуцкі і Зуі ідуць п'яныя, абняўшыся.

Касабуцкі. Ну і гадаўка.

Зуі. Зануда!

Касабуцкі. Ох і скула!

Зуі. Зараза несусветная!

Касабуцкі. Але мы яе спорам. Спорам ці не?

Зуі. Каб я так здароў быў! Толькі — з цябе барыш.

Касабуцкі. Браток! Слова — свята!

Зуі. Значыць, гульнём (*запявае*).

Тпрунды баба, тпрунды дзед,
Пабіліся за абед,
Баба дзеда Васіля...

Касабуцкі прытупвае, прабуе скакаць. Абодва хістаюцца ў бакі і шлёпаюцца на лаўку. Здзіўлена глядзяць адзін аднаму ў вочы.

Касабуцкі. Ну й сволачы! На самай дарозе лаўку паставілі.

Зуі. Гэта ўсё нам на злосць.

Касабуцкі. А мы возьмем дыі пасядзім.

Зуі. І закурим; воць і халера іх бяры!

Касабуцкі. І трасца ім у бок!

Непаслухмянымі рукамі круцяць цыгаркі і закурваюць.

Касабуцкі. Паверыш, браток? Жыцця няма ад яе. Надоечы за расцэпкі завяліся. Я — павысіць, а яна — панізіць. А нашы дурні і слухаюць яе. Я — матам, а яна — у заўком. Траха не вышыблі, насілу адбрыкаўся.

Зуі. Ось, мы яе... шыбанём!

К а с а б у ц к і. Будзь другам!

З у й. Знацца, яе вёска — Асаўцы?

К а с а б у ц к і. А твая Тхароўшчына. І Данілу, бацьку яе, ты знаў. Расстралялі яго, значыцца, не палякі, а чырвоныя. Не забудзешся?

З у й. Ага!

К а с а б у ц к і. А што не знаюць цябе ў нас — нічога. Ліцейны падумае, што ты з механічнага, а механічны — што з кацельнага. Тысячы ж народу, браток мой! Хіба ж можна ўсіх знаць?

З у й (*прыкуруўшы*). Пайшлі-паехалі!

Устаюць і, абняўшыся, ідуць далей. Насустрэч ім, стараючыся іх абысці, ідзе Л ю т ы н с к і.

З у й. Тпрунды, баба, тпрунды дзед,
Пабіліся за...

К а с а б у ц к і (*сутыкнуўшыся носам к носу з Лютынскім, прыкладвае растапыраныя пальцы да вуха*). Здрасце, пажалста.

Лютынскі абыходзіць бокам.

К а с а б у ц к і. Не хочаш — не трэба. Каціся... Ну, ты ведаеш куды.

Л ю т ы н с к і. Папрашу не хуліганіць!

К а с а б у ц к і. Ах, пшэпрашам, пане Свінтухайла!

З у й (*знімае шапку і адкланьваецца*). Давідзэння, пане Падсвінацкі!

Зуй і Касабуцкі ідуць далей. Лютынскі садзіцца на лаўку.

К а с а б у ц к і (*рантам спыняецца*). Эх, забыўся сукінаму сыну ў морду даць!

З у й. І варта было.

К а с а б у ц к і. Дык я вярнуся.

З у й (*трымае яго за кішэнь*). Пачакай! А я?

К а с а б у ц к і. І ты вярніся.

З у й. Хадзем лепш да мяне, зробім па чарцы. Мы яму дамо, назад ідучы.

К а с а б у ц к і. Дык ён жа, гад, чакаць не будзе.

З у й. Пачакае, чорт яго не возьме.

К а с а б у ц к і. Ну, ліха з ім, пайшлі! (*Ідуць зноў, абняўшыся.*)

З у й. Тпрунды баба, тпрунды дзед,
Пабіліся за абед,
Баба дзеда Васіля
Палонікам зацяла.

Касабуцкі тупае ў такт прышеўкі. Лютынскі-бацька ідзе, апіраючыся палкаю, спываецца за пяць крокаў ад лаўкі і моўчкі глядзіць на Лютынскага-сына.

Лютынскі-сын. Зноў ты прыйшоў?

Лютынскі-бацька. У цябе быў... замкнёна... прытуліцца няма дзе. *(Садзіцца на канец лаўкі. Лютынскі-сын адсоўваецца на процілеглы канец. Кожны раз, калі хто праходзіць, яны перапыняюць гутарку і сядзяць, нібы чужыя. Лютынскі-сын нават штосьці насвістае.)*

Лютынскі-сын. Не трэба табе да мяне заходзіць. А найлепш зусім нам не сустракацца... пакуль што.

Лютынскі-бацька. Цураешся? Запэцкацца баішся аб кулака?

Лютынскі-сын. Дзіця неразумнае! Ён яшчэ крыўдзіцца! Няўжо ты не разумееш, што можаш так і мне і сабе пашкодзіць?

Лютынскі-бацька *(махнуўшы рукой)*. А-а... Мне ўжо адна трасца.

Лютынскі-сын. Барнатовіч табе нічога не памог? Я пісаў яму.

Лютынскі-бацька. Гэты, што з зямельнага аддзела?

Лютынскі-сын. Але.

Лютынскі-бацька. Дзе бачыў. Самога вычысцілі. Старшыня ж наш і падкусіў яго. І мяне ўспамінаў... Мусіць жа гаворка была нейкая паміж імі.

Лютынскі-сын *(устрывожана)*. І пра ліст мо гаварылі... на чыстцы?

Лютынскі-бацька. Не чуваць было. Людзі б казалі, каб што гаварылася.

Лютынскі-сын. Вось і заступіся за цябе...

Лютынскі-бацька. Сам сябе баішся... Божухна-бацюхна! І што гэта робіцца на свеце? І што з гэтага ўсяго будзе?

Лютынскі-сын. Думаеш, я ведаю? Іншы раз мне здаецца, што мы ўвесь свет вядзём за сабою. А як паглядзіш, як гэта ўсё робіцца... Колькі людзей пакутуе...

Лютынскі-бацька. Глумяць людзей, глумяць!

І ніхто слова не скажа. За што яны мяне агалечылі? Малатарню меў? Жарабцом народ іксплаціраваў? Дык хіба ж я гвалтам цябе каторага іксплаціраваў? Прасіліся ж: «Дзядзечка, зрабі ласку!» А цяпер за гэту ласку ды мяне за горла? Каб я гэта ведаў, няхай бы япы паздыхалі з жарабцамі, і з кнырамі, і з бугаямі завадскімі. Справіў ты мне, сыноч, культурную гаспадарку... Чорту лысаму, а не мне... Высока падняў, ды знізу не падпёр.

Л ю т ы н с к і - с ы н. Час тады такі быў.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. А цяпер час другі, дык няхай гіне бацька? А сам і хвастом накрыўся.

Л ю т ы н с к і - с ы н. Я ж табе кажу, што пісаў Барнатовічу. Што я мог яшчэ зрабіць?

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Пісаў ты... Памагла мне твая пісаніна, як кашаль хваробе. Ты ж такі камуніст... І начальнік, кажуць, не малы: няхай жа ж бы ты тут дзе пагаварыў. Што гэта за парадкі такія?

З глыбіні сцэны выходзяць Карнейчык і Насця. Насця, убачыўшы Лютынскага, хоча пажартаваць, яна паказвае Карнейчыку, што падкрадзецца і закрые Лютынскаму вочы. Падкрадваецца.

Л ю т ы н с к і - с ы н. Не слухаюць бо мяне.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. На чорта ж было ісці ў такую партыю, дзе цябе ніхто не слухае?

Л ю т ы н с к і - с ы н. Каб жа мне хто тады сказаў, што гэтак будзе.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а. Ці гэта ж думаў я калі, што на старасць жабраваць давядзецца.

Насця здзіўлена. Яна спыняецца і не ведае, што ёй рабіць.

Л ю т ы н с к і - с ы н. Я не дапушчу, каб ты жабраваў, *(Дадае і дае грошы.)* На вось, пакуль што.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а *(хаваючы грошы)*. Эх, здэцца, каб прымеў!.. Няхай бы яно ўсё тут агнём пайшло і я разам!

Л ю т ы н с к і - с ы н. Перацярпі. Не ты адзін такі. І прашу цябе: дзеля людзей — ты мне не бацька, а я табе не сын. І табе, і мне лепш будзе.

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а *(змеціўшы Насцю)*. Гм! Гм! *(Адварочваецца.)*

Л ю т ы н с к і - с ы н. А, Насця! Куды ідзеш?

Л ю т ы н с к і - б а ц ь к а ўстае і адыходзіць.

Н а с ц я. У кіно ідзём... Хацелі вас запрасіць...
Л ю т ы н с к і. Добрае запрашэнне! Падкралася, як злодзеі.

Падыходзіць К а р н е й ч ы к.

Н а с ц я. З кім гэта вы гаварылі?

Л ю т ы н с к і. А ты ж, мусіць, чула?

Н а с ц я. Чула... Незнарок.

К а р н е й ч ы к. А хто гэта?

Л ю т ы н с к і. Бацька мой... раскулачаны. Той чарвячок, які мяне точыць і якім ты так цікавіўся.

К а р н е й ч ы к. Здаровы рабак! Што ты толькі рабіць з ім будзеш?

Л ю т ы н с к і. Няправільна раскулачылі.

К а р н е й ч ы к. А заўтра ж, можа, цябе і чысціць будуць.

Л ю т ы н с к і. Ты думаеш — трэба сказаць?

К а р н е й ч ы к. А ты як думаеш?

Л ю т ы н с к і. Які мне сэнс гацьбіць сябе і якая карысць ад гэтага партыі? Тут — памылка мясцовых органаў. Высветліцца, і ўсё ўладзіцца. А скажу — вычысцяць: чаму раней не сказаў? Пачнуць капацца, чорт ведае чаго навядумляюць. А на сутнасці — я ж той самы Лютынскі, што і быў, і для партыі магу яшчэ зрабіць пямала.

К а р н е й ч ы к. Ох ці той, глядзі!

Л ю т ы н с к і. Не верыш? *(З сарказмам.)* Ну, што ж. Для цябе тут вельмі зручны выпадак паказаць сваю класавую непрымірымасць: лепшага друга не пашкадаваў! Сумленне будзе мучыць? Плюнь на яго. Буржуазныя забабоны... гнілы лібералізм. *(Адыходзіць пакрыўджаны.)*

К а р н е й ч ы к. Антоп! *(Лютынскі абарочваецца.)* А пра бацьку ты ўсё-такі раскажаш.

Л ю т ы н с к і. Памятаеш, Мікола, як мы з табой развітваліся ў школе?

К а р н е й ч ы к. Памятаю.

Л ю т ы н с к і. Дык ведай жа, Святая Барбара, што самы небяспечны для мяне момант гэта цяпер. *(Пайшоў. Карнейчык хвіліну глядзіць задумённа яму ўслед.)*

К а р н е й ч ы к. Антоп! *(Лютынскі не чуе.)* І шкада ж мне цябе, сукінага сына! *(Садзіцца на лаўку і думае.)* Друг гіне, Насця! Што мы з ім рабіць будзем?

Н а с ц я *(садзіцца побач з Карнейчыкам).* Давай падумаем. Памагчы яму трэба, калі гэта праўда.

Карціна пятнаццатая

Зала рабочага клуба. Старшыня праверкома звоніць. У залу ўваходзяць рабочыя; схлуціліся ў дзвярах, з шоргатам садзяцца на крэслы.

А л е с ь (*уваходзіць і аглядаецца, шукаючы вачыма каго-небудзь знаёмага. Бачыць Насцю, якая гаворыць з Карнейчыкам, і ўзрадаваны накіроўваецца да яе*).

А, здарова, шэф!

Н а с ц я. Здароў падшэфны!

А л е с ь. А я зноў да цябе.

Н а с ц я. Упору паспеў: мяне чысцяць якраз, — можаш выступіць і раскрытыкаваць.

А л е с ь. Ты мне раней слесара дай дні на два.

Н а с ц я. Ці варта яшчэ? Пахваліся, як ты там гаспадарыў?

А л е с ь. А так, як савецкая ўлада кажа. Саплякоў усіх вытурылі, дык цяпер у нас работа ідзе.

Н а с ц я. На полі не пагнаіў?

А л е с ь. Захапіў быў дождж гектараў са два аўса. Дзень лье, другі лье, і канца яму няма. Я, брат, давай шавяліць хлопцаў! Паехалі, мокры забралі, пад стрэхамі парасстаўлялі — так і выратавалі. Цяпер малоцім, ды якраз малатарня папсавалася.

Н а с ц я. А хлебнарыхтоўкі як?

А л е с ь. Гэта-то я даўно выканаў. Смела будзь, без хлеба сядзець не будзеш.

Н а с ц я. Тады, мусіць, прыйдзеца табе слесара даць. Заўтра я пастаўлю гэта пытанне на ячэйцы.

А л е с ь. Пагавары, братка! Вось маладец будзеш!

С т а р ш ы н я к а м і с і і (*звоніць*). Ну, таварыш Бохан, давай будзем працягваць.

Насця ідзе на сцэпу.

А л е с ь (*наўздагон ёй*). Дзякуюць табе калгаснікі за кавалёў.

Н а с ц я. Добра! Пасля пагаворым.

А л е с ь (*да Карнейчыка*). Лоўкая дзяўчына! Каб мне такую жонку, дык я другой і не хацеў бы.

К а р н е й ч ы к (*смеючыся*). Пасватайся.

С т а р ш ы н я к а м і с і і. Хто яшчэ хоча сказаць пра таварышку Бохан?

Уздymasца рука.

Г о л а с. Дайце мне.

С т а р ш ы п я. Хваліць будзеш?

Г о л а с. Лаяць няма за што.

С т а р ш ы н я. І так ужо шмат хвалілі. Баюся, што зусім захваліце: сапсуецца дзяўчыца. Калі адмоўнага ніхто нічога не ведае, дык мы спынім выказванні.

З у й. Пра бацьку яна тут... крыху схлусіла.

С т а р ш ы н я. Давай, кажы праўду.

З у й (*выходзіць наперад*). Пра бацьку яна тут сказала... Партызан ён быў, гэта праўда. Ды толькі з якога боку? Сам жа я з суседняй вёскі, Тхароўшчыны. Яе-то не ведаю — малая была, а бацьку яе, Данілу Боханэ, добра знаў. Партызаніў ён тады, як Чырвоная Армія з-пад Варшавы адступала. Калі пакапацца ля Воўчай гары, дык і цяпер бы знайшоў косці не аднаго чырвонаармейца, якога ён загубіў.

Н а с ц я (*усхвалявана*). Што гэта за чалавек? Што ён вярзе?

С т а р ш ы н я. Супакойся, не перашкаджай.

З у й. Добра армейскага колькі нагроб! З нашай вёскі двух праз яго загінула: палякам выдаў. І расстралялі яго не палякі. Бальшавікі кокнулі, калі зноў вярнуліся. Ударніца яна тут, а на каго працуе — яшчэ невядома. Можа, толькі, каб вочы заслапіць сваім ударніцтвам. Сям'я ж яе там, за мяжою. Я думаю, лепш, каб такіх элементаў у партыі не было. (*Ідзе і садзіцца ля дзвярэй.*)

С т а р ш ы н я. Хто яшчэ ведае пра бацьку таварышкі Бохан?

К а р н е й ч ы к. Дайце мне!

С т а р ш ы н я. Ты ёй ці не родным мужам прыходзішся? Няхай хто-небудзь чужы спачатку.

Л ю т ы н с к і. Я магу сказаць.

С т а р ш ы н я. Давайце.

Л ю т ы н с к і выходзіць.

А л е с ь. Во! Той самы!

С т а р ш ы н я звоніць. Алесь нешта шэпча Карпейчыку, паказваючы на Лютынскага.

Л ю т ы н с к і. Насцю Бохан я ведаю з таго часу, калі ёй было яшчэ гадоў 10—12. Я быў настаўнікам у Асаўцах — гэта яе вёска,— і яна была маёй лепшай вучаніцай.

Бацьку яе ведаў і я, і таварыш Карнейчык, які разам з ім партызаніў у часе белапольскай акупацыі. Сама Насця дапамагала партызанам: я не раз пасылаў яе ў лес, калі трэба было перадаць важныя весткі. І гэта хлусня, што бацьку яе расстралялі бальшавікі. Яго закатавалі белапаллякі перад самым сваім адступленнем. Мяне тады, праўда, у Асаўцах ужо не было, але таварыш Карнейчык гэта добра ведае. А такога грамадзяніна, які толькі што выступаў, я ў Тхароўшчыне не памятаю, хоць быў там настаўнікам два гады. Затое бачыў яго ўчора ў гарадскім садзе вось з гэтым таварышам.... (*Паказвае на Касабуцкага.*)

К а с а б у ц к і. Я яго і знаць не знаю!

Л ю т ы н с к і. Знаеце ці не, гэтага я не ведаю, але вы ішлі ў абнімку абодва п'яныя.

З у й цішком выслізнуў за дзверы.

Л ю т ы н с к і (*ідучы на месца*). Цікава было б ведаць, дзе гэты грамадзянін працуе і як яго прозвішча.

С т а р ш ы н я. Ды ён, напэўна, скажа пам сваё прозвішча. Дзе той таварыш?

Г а л а с ы: — Няма!

— Змыўся недзе!

— Драла даў!

С т а р ы р а б о ч ы. Я скажу пару слоў.

С т а р ш ы н я. Калі ласка.

С т а р ы р а б о ч ы (*устае*). Гэта, Касабуцкі, не іначай, твае штучкі. Не дае яна табе ў брыгадзе разгуляцца, як сам хочаш, вось ты і подкопваешся. Ды яшчэ гэтага рыжага адпекуль прывалок. Не іначай, з вуліцы: на заводзе такога я нешта не бачыў. Хацелі табе пяро ўставіць і дарэмна не ўставілі. Пашкадавалі, думалі — паправішся. А ты вунь у які бок напраўляешся! Зловяць цябе, як таго ката паганага, натаўкуць мордаю, а ты зноў за сваё. Ой, глядзі! (*Да камісіі.*) А дзяўчына, я вам скажу, проста золата. На што я спрактыкаванае вока маю, а не заўсёды ўбачу тое, што яна ўбачыць у цэху. Другі і ўбачыць, ды прамаўчыць, а яна зараз жа ў работу бярэ: няма ў яе ні кума, ні свата. Гультаю гэта, вядома, не да густу. (*Сарамліва ўсміхаецца.*) Была раз і ў мяне справа з ёю. Абмішуліўся я, гэта праўда. Ну, яна далікатна, але, бачу, бярэ мяне ў абарот. Я і не залюбіў быў тады: яйцо курыцу вучыць. А потым, як раздумаўся — дык чаго ж ты, стары

чорт, крыўдзішся, калі дзяўчына праўду кажа? Хацеў ужо і прабачэння напросіць, дык неяк так яно і засталася. А цяпер скажу: і заўсёды так рабі! Не глядзі, што стары гневаецца. Дрэнна робіць, дык і бяры ў работу. Ён яшчэ больш любіць цябе будзе за гэта. *(Садзіцца.)*

Старшыня. Ну, таварышы, я думаю, справа ясная. Гаварыць больш няма патрэбы.

Галасы: — Досыць!

— Усё ясна!

Старшыня. Тваё слова, таварыш Бохан.

Насця. Маё слова кароткае. Тут сказалі, што працавала я нядрэнна. Даю слова працаваць яшчэ лепш. Я абяцаюся не толькі ля станка быць ударніцай, я даю слова актыўна змагацца з нашымі ворагамі, якія перашкаджаюць нам будаваць лепшае жыццё без драпежнікаў і крывасмокаў... і без гэтай поскудзі, якая пядаўна спрабавала тут апаганіць імя майго бацькі, чырвонага партызана Данілы Бохана. *(Пад воплескі ўсё залы ідзе на месца.)*

Старшыня. Таварыш Лютынскі.

Лютынскі, пакінуўшы капялюш на крэсле, выходзіць на трыбуну.

Лютынскі *(сваё хваляванне стараецца прыкрыць штучнай развязнасцю)*. Нарадзіўся я ў 1894 годзе, у вёсцы Ясяні, Слуцкага раёна. У 1914 годзе скончыў настаўніцкую семінарыю і ўскорасці быў узяты ў армію. Служыў увесь час у 38 запасным батальёне штабным пісарам. Дэмабілізаваўся ў канцы 1917 года. Працаваў настаўнікам тры гады. У 1919 і 1920 годзе прымаў удзел у партызанскім руху, памагаў партызанам. Калі стала крута, перайшоў фронт і падаўся ў Чырвоную Армію. Прымаў удзел у наступленні на Варшаву. Пад Беластокам быў паранены і выбыў са строю. З Чырвонай Арміі дэмабілізаваўся ў 1922 годзе. Зноў два гады працаваў настаўнікам. Пасля два гады быў загадчыкам райземаддзела. У 1926 годзе паступіў у сельскагаспадарчую акадэмію. Па сканчэнні мяне пакінулі аспірантам. У мінулым годзе накіравалі на работу ў наркамзем, дзе я працую і цяпер у якасці намесніка наркома. У партыю ўступіў у 1921 годзе. З таго часу па меры маіх сіл стараюся праводзіць у сваёй рабоце генеральную лінію партыі. Памылак вялікіх не меў. Хоць і кажуць, што на памылках мы вучымся, але я лічу, што лепш вучыцца на чужых памылках, чым рабіць свае. А ў гэтым годзе прыйшлося і на сваёй навучыцца. Гэта было

зімою, калі партыя паслала мяне ўпаўнаважаным па нарыхтоўках. Я з гэтай задачай не справіўся і атрымаў вымову.

Старшыня (гледзячы ў картку). З папярэджаннем.

Лютынскі. Так, з папярэджаннем... Ну, у першыя часы працы мае ў паркамаце я сустрэўся з вялікімі цяжкасцямі. Перш за ўсё трэба было авалодаць тэхнікай справы, досыць такі складанай і спецыфічнай. Але ж бальшавікі цяжкасцей не баяцца, калі толькі яны сапраўдныя бальшавікі. Прышлося папрацаваць. Часта дня не хапала, прыходзілася ночы прыточваць. Так прыточваць, што глянеш часамі ў акно, а на дварэ ўжо віднее. Ну і сярод працаўнікоў настроі ўсякія былі. Хоць яўных прышчэпаўцаў ужо і не было, а душок гэты ў некаторых яшчэ трымаўся. Некаторымі практыкаваўся метад ціхага сабатажу: а паглядзім, што ён без нас зробіць. Прышлося ўдарыць, па кім трэба было. Не абышлося, праўда, і без памылак. Узяць хоць бы справу з Далейскім. Не дагледзеў, прызнаюся. Сам не ткнуў носа, даверыўся спецу, а ён мне чапухі нарабіў. Прышлося зняць. Трэ было раней гэта зрабіць, але... лепш позна, чым ніколі. Думаю, што больш такіх памылак у мяне не будзе.

Старшыня. Вы больш пра сябе нічога не скажаце?

Лютынскі. Як быццам усё.

Старшыня. Ну добра... Скажыце, як вы ў галіне планавання змагаецеся з тым шкодніцтвам, якое там было? Скажам, у давядзенні планаў веснавой сяўбы?

Лютынскі. Гэта мая асноўная работа. Я найбольш увагі аддаю цяпер якраз гэтаму сектару.

Старшыня. А вось цяпер у раёнах судзяць за сустрэчныя хлебнарыхтоўкі. Ці не ёсць тут доля і вашай віны?

Лютынскі. Калі і ёсць, дык самая пязначная. Ужо адзін той факт, што судзяць не мяне, а іх, сведчыць аб тым, што вінаваты-такі яны.

1-ы член камісіі. Як вы думаеце: па тых планах, якія ваш планавы сектар спускаў у гэтым годзе ў шмат якіх раёны, можна правільна будаваць сацыялістычную гаспадарку?

Лютынскі. Хто ўмее, таму можна. Ёсць у нас у некаторых раёнах такія работнічкі, што ім піякія планы не памогуць.

Старшыня. Дык вы так-такі і пі пры чым?

Лютынскі. Я не кажу. Былі памылкі і ў планавым сектары. Таму ж я і ўзяўся за яго цяпер.

Старшыня. У каго яшчэ будуць пытанні?

Голас. Вы казалі, што памагалі партызанам? Як вы ім памагалі?

Лютынскі. Памагаў, чым мог. Пасылаў весткі аб тым, дзе белапалякі паварочваюцца, папярэджваў, калі пагражала небяспека. З падпольнымі работнікамі быў звязаны — распаўсюджваў літаратуру. Ну, і яшчэ... была дапамога. Пра маю работу добра ведае таварыш Карнейчык. Я думаю, ён дапоўніць, калі я што-небудзь прапусціў.

Голас. Што вы рабілі з васемнаццатага па дваццаты год, пакуль не пайшлі ў Чырвоную Армію?

Лютынскі. Я ж казаў: працаваў у школе, выхоўваў маладое пакаленне. І вам адну ўдарніцу выхаваў. Насця Бохан — гэта мая былая вучаніца.

Насця. Вы, таварыш Лютынскі, пра сваіх бацькоў нічога не казалі.

Лютынскі. Ты ж, здаецца, ведаеш пра маіх бацькоў?

Насця. Другія не ведаюць.

Старшыня. Праўда, вы чамусьці забыліся сказаць пра гэта.

Лютынскі. Бацька мой селянін... серадняк. Да рэвалюцыі гнуўся на чатырох дзесяцінах. Меў каняжыну сякую-такую. Карова калі была, калі не. Савецкая ўлада прыбавіла яму крыху зямлі. Тады стала лягчэй.

Стары рабочы. Дзе жывуць бацькі цяпер і што яны робяць?

Лютынскі. Жывуць там, дзе і жылі. А што робяць?.. Спяць, напэўна: ужо дваццацатая гадзіна.

Старшыня. Жарты вашы тут зусім недарэчы. Адказвайце сур'ёзна!

Лютынскі. Што ж робяць? Аруць, сеюць, сена косяць.

Голас. У калгасе бацька?

Лютынскі. Тры гады як уступіў.

Голас. Можа, заможным стаў ужо?

Лютынскі. Не ведаю, даўно не бачыўся.

Голас. Лісты ж, можа, піша?

Лютынскі. Ненісьменны ён.

Старшыня. А вы?

Лютыпскі. Я пісьменны, вядома, але ў мяне столькі ўсялякай работы, што і на роднага бацьку забудзешся.

Старшыня. Пытаньняў больш няма? Хто хоча выказацца?

Напорка. Дайце мне.

Старшыня. Калі ласка.

Напорка. Я таварыша Лютынскага крыху ведаю, бо працую з ім у адной установе. Таварыш Лютынскі пра Далейскага тут выказаўся так, што гэта, бачыце, «і я не я, і кабыла не мая». А кабыла то якраз ваша, таварыш Лютынскі, якраз землеўпарадкаванне было вашым улюбёным капьком. Вы памятаеце, як я вас яшчэ папярэдзваў? Я казаў, што трэба праверыць, ці не хаваецца за гэтымі клеткамі якое-небудзь шкодніцтва. Вы мне што тады сказалі? Вы сказалі, што я спецаедствам займаюся, і параілі лепш вывучыць гэту справу і прасякнудца да Далейскага палежнаю павагаю. Вы мне моцна тады параілі, і таксама моцна абяцаў я вам вывучыць гэту справу. Сягоння я гэта сваё абяцанне выканаў. Таварыш Лютынскі тут лёганька адмахнуўся ад гэтай справы, сказаўшы, што Далейскі нарабіў чапухі і ён, Лютынскі, яго зняў. Зняты быў Далейскі, між іншым, пад напорам, калі ўжо выкрыты быў як шкоднік. Можа, таварыш Лютынскі і не ведаў, што Далейскі шкоднік, што ён працаваў з разлікам на інтэрвенцыю. Але такая слепата і тое, што Лютынскі так гораха заступаўся за Далейскага, шмат аб чым гаворыць. Таварыш Лютынскі казаў, што ён змагаўся з прышчэпаўшчынай, а на самай справе пад выглядам гэтага змагання звальняў з працы лепшых работнікаў.

Лютыпскі. Каго, напрыклад?

Напорка. Напрыклад, Прахарэню, які асмельваўся крытыкаваць вашу работу. А сапраўднай самакрытыкі ад таварыша Лютынскага мы яшчэ не чулі. Хацелася б пачуць яе хоць у канцы. *(Ідзе на месца.)*

Старшыня *(трымаючы запіску.)* Слова мае таварыш Мандрыкін.

Мандрыкін *(выходзіць)*. «Ум человеческий ловок и гибок», — сказаў адзін вядомы паэт. І гэта ён пра вас сказаў, таварыш Напорка! Пра ваша выступленне. Спрытны вы чалавек, таварыш Напорка! Сам быў на паслугах у Далейскага, сам наразаў гэтыя самыя клеткі, а цяпер, калі прыйшлося, што самога зараз возьмуць за шкірку, «он

украдкою кивает на Петра», гэта значыць на Антопа Мітрафанавіча. Адным стрэлам хоча трох зайцаў забіць: каб і самому выйсці сухім з вады, і нялюбага яму чалавека ўтапіць, і яшчэ нажыць сякі-такі капітал.

Старшыня. Гаварыце пра Лютынскага, а не пра Напорку.

Мандрыкіп. Вось жа і я хачу сказаць, што Антон Мітрафанавіч тут ні пры чым. Чалавек новы, толькі што да нас застаўся, нікога не ведаў. А ліха вас ведае, каторы з вас шкоднік! Чаму абавязкова Далейскі, а чаму не Напорка? Хіба табе, катораму, у душу залезеш? А што паміж Напоркам і Лютынскім скрозь былі nelaды, дык гэта ж усім вядома. І што сягоння Напорка скарыстаў трыбуну чысткі, каб скампраметаваць Лютынскага, гэта таксама ясна. Шкодніцтва прышпіліў, контррэвалюцыю, інтэрвенцыю, інфлюэнцыю... Такіх дзівосаў наплёў, як у той казцы:

У лукоморья дуб зеленый,
Златая цепь на дубе том:
И днем и ночью кот ученый
Все ходит по цепи кругом;
Идет направо — песнь заводит,
Налево — сказку говорит...

Так і Напорка: ішоў направа — заводзіў песню разам з Далейскім, а сягоння ідзе налева — і расказвае нам казкі пра інтэрвенцыю. А між тым не заўважыў, што з гэтых казак тарчаць яго ўласныя вушы. Выходзіць, таварыш Напорка, што самі вы даўно прымірыліся з думкай пра інтэрвенцыю. Вы не верыце ў абараназдольнасць нашай краіны і ў сілу нашай слаўнай Чырвонай Арміі. Вы не верыце ў тое, што ўсе працоўныя, як адзін, стануць са зброяй у руках на абарону сваёй вялікай бацькаўшчыны. Вы ўжо і пагадзіліся з тым, што прыйдуць і забяруць, і кулакоў насаджаюць, і маёнткі панам аддадуць. Вось як чалавек часамі можа выдаць самыя патаемныя свае думкі і надзеі!

Старшыня (звоніць). Яшчэ раз напамінаю вам, што чыстку праходзіць Лютынскі.

Мандрыкіп. Ага, добра... Антопа Мітрафанавіча я ведаю не так даўно, з таго часу, як ён у нашым наркамце працуе, але ведаю добра. Антон Мітрафанавіч надзвычайна добры працаўнік. Парадак любіць, аўтарытэтам карыстаецца і справу ведае. Як толькі ён прыйшоў яшчэ першы раз ва ўстапову, я адразу падумаў — во, гэта гас-

падар! Разам з тым Антои Мітрафанавіч і найлепшы чалавек. Ён і пагаворыць, і пажартуе, і пікога не пакрыўдзіць. Напорка тут крыўдзіўся, што Антои Мітрафанавіч Прахарэню звольніў. Вядома, таварышу Напорку крыўда вялікая, бо гэты ж захаваны прышчэпавец быў яго блізікім сябрам.

Старшыня. Я вас прасіў больш пра Напорку не гаварыць.

Мандрыкін. Выбачайце... Ну, Антону Мітрафанавічу рабілі яшчэ закід у тым, што ў галіне плавання не ўсё гладка. Дык тут, таварышы, у палажэнне трэба ўвайсці. Не заўсёды гэта, бачыце, удаецца, каб, як напісаў у плане, так яно і выйшла ў сапраўднасці. Неяк раз мы з Антонам Мітрафанавічам гаварылі пра гэта. Прынёс я да яго план падпісваць на свінагадоўлі. І ўсё ў мяне так гладка на клетачках распісана: столькі вась свіпаматак, кожная апаросіцца два разы, кожны раз — дзесяцера парасят. А ўсяго за год столькі вась. Антои Мітрафанавіч падпісаў ды і смяецца. «А што ты, — кажа, — ёй зробіш, калі яна не дзесяцера, а чацвёрка прывядзе?» Я падумаў — і праўда: хіба ёй загадаеш? А калі яна толькі раз апаросіцца, а другі раз не захоча? Вось табе твой план і лопнуў. Пры чым жа тут тады таварыш Лютынскі? Я, вядома, не супроць плана. Усюды план, няхай і ў нас будзе план. Але ж тут, я кажу, у палажэнне трэба ўвайсці... *(Сыходзіць з трыбуны.)* Я за тое, каб Антона Мітрафанавіча ў партыі пакінуць.

Карнейчык. Дайце мне слова.

Старшыня. Давай.

Карнейчык *(выходзіць)*. Я, таварышы, ведаю Лютынскага не цяпер. Мы з ім пазналіся і падружыліся яшчэ ў дваццатым годзе. Тады ён быў вясковым настаўнікам і шчырым хлопцам. Раз мы з ім былі абняліся так шчыра, што на нашым целе пазаставаліся сінякі ад пальцаў. Гэта было тады, калі мне адрэзалі вась гэту руку, якой у мяне няма. Тады, ратуючы мяне ад белапалякаў, Лютынскі сам зблізку глянуў у вочы смерці і не спалохаўся яе. А калі гэта смерць падступілася да самага парога, ён перабраўся цераз фронт і падаўся ў Чырвоную Армію. Тады, развітваючыся, я даў яму партызанскае слова, што ў самы небяспечны для яго момант буду з ім і не пакіну яго, хоць бы мне самому гразіла смерць.

Так вырасла наша дружба, таварышы. Я гэту дружбу

трынаццаць год пасіў у сваіх грудзях, не растраціўшы ні каплі. І вось сягоння, калі гэты небяспечны момант для Лютынскага настаў, я не выступаю і не ратую яго. Я не стрымаў свайго партызанскага слова. Я здрадзіў Лютынскаму! Як жа гэта выйшла, таварышы, што я стаў здраднікам? Да гэтага я дайшоў праз доўгія і пакутныя развагі, праз бяссонныя ночы. Я стаў філосафам. Я не мог заснуць, я ляжаў з расплюшчанымі вачыма і думаў пра дружбу. Што такое дружба? Ці ёсць яна вечная, пра якую я чытаў некалі ў раманах? На чым яна трымаецца? Ці маю я маральнае права пераступіць цераз нашу дружбу з Лютынскім? Мне ўспаміналася наша размова з таварышам Нодэльманам, калі мы прыйшлі да вываду, што дружба трымаецца на супольнасці класавых інтарэсаў. Але, калі я пачынаў думаць пра нашу дружбу з Лютынскім, усё выходзіла так, што ён выратаваў мяне ад смерці, а я за гэта павінен яго ўтапіць. Балюча мне было ад гэтай думкі, а адагнаць яе не было чым. І вот, калі, можа, дваццаты раз я пачаў думаць зноў пра нашу дружбу, перад вачыма ў мяне стала тая абстаноўка, у якой гэта дружба пачыналася. Ляжаў я тады ў кладоўцы з параненай рукой. І мне вельмі шкада было рукі мае. Не хацелася маладому хлопцу калекаю заставацца. І жах мяне апаноўваў, калі я думаў пра тое, які страшэнны боль прыйдзеца мне выцерпець. І нягледзячы на гэта, я даў адрэзаць сабе руку. Я нават сам прасіў, каб яе хутчэй адрэзалі, бо ў ёй пачалася гангрэна, якая пагражала ўсяму арганізму... Я цяпер усвядоміў, што і з Лютынскім сталася тое самае, што было з маёй рукой. Што вывад мне прыйдзеца рабіць такі ж самы. Засталося толькі яшчэ пераканацца, што друг мой згніў дашчэнтту і няма ніякай надзеі выратаваць яго. Я стаў больш прыглядацца да яго і правяраць факты. І вось перш за ўсё выявілася, што і дружбы ніякай у нас даўно няма. Што няма яе перш за ўсё з боку Лютынскага.

Л ю т ы н с к і. А змагаўся я хіба не разам з табой?

К а р н е й ч ы к. Змагаліся мы супроць нашага супольнага ворага, але змагаліся, выходзіць, не за адну справу. Ты змагаўся за тое, каб прагнаць папа і даць поўную волю і выгаду расці кулаку. Я тады не ўмеў заглянуць табе глыбока ў душу і не заўважыў, што недзе ў самым цёмным кутку яе сядзіць маленькая, але прагавітая звярушка. Я не бачыў у табе закарапеллага ўласніка. Ты пайшоў у Чырвоную Армію, а звярушка грэлася ў цябе пад шыня-

лём. Ты ўступіў у партыю і прыкрыў звярушку партыйным білетам. Гэта звярушка была прычынай, што ты не аддаўся ўвесь рэвалюцыі, а прымасціўся толькі ў яе на запятках, каб саскочыць на першым павароце. І гэтым паваротам быў нэн. Тут звярушка вылезла на свет божы, знайшла сабе спажыву, пачала расці і тлусцець. Яе бліскучую шэрсць пагладжвала рука Прышчэпава. А сам ты, з яго благаславення, старанна ўзяўся за хутарызацыю, пачаў будаваць катухі для гэтых звярушак. Але хутка павеяў свежы вецер, звярушка счула небяспеку і прытаілася. Тут бы табе з ёю развітацца, але ты не адумаўся, не вытруціў звярушкі з свайго нутра, і яна цябе з'ела як камуніста.

Л ю т ы н с к і (*абураны*). Гэта дэмагогія!

К а р н е й ч ы к. Фактаў хочаш? Фактаў у мяне хопіць. Ты заханіўся землеўпарадкаваннем, хваліўся, што ўсім рэспублікам нос уватрэш. А што з гэтага выйшла? Контр-рэвалюцыянер скарыстаў тваю палітычную слепату, а сляпым цябе зрабіла звярушка. Зімою ў часе хлебаарыхтовак ты ўціраў слёзы кулаку. Сам пачаў хныкаць разам з ім і паракаць, што партыя няправільна робіць, ліквідуючы кулацтва. Кулацкая скарга табе так засланіла вушы і вочы, што ты не чуеш стогнаў працоўных у фашыстоўскіх турмах, ты не бачыш, што дзiesiąткі мільёнаў беспрацоўных заходзяцца з голаду і замярзаюць на вуліцах шыкарных еўрапейскіх сталіц. Ты сваімі ўчынкамі аддаляеш іх паратупак. Ты не здолеў перарваць пупавіны, што звязала цябе з тваім бацькам-кулаком, якому, між іншым, сам дапамог акулачыцца. Ты ж потым дапамог яму пралезці ў калгас і схавацца там ад раскулачвання. А калі яго нарэшце ўсё ж такі раскулачылі, у цябе не хапіла адвагі расказаць пра гэта партыі. Ты нават ад мяне стаіўся, ад свайго друга! Дзён дзёсяць таму назад, калі я ўбачыў цябе з бацькам на скверы, ты стараўся ўпэўніць, што бацьку твайго раскулачылі няправільна. Але на гэты раз я табе не паверыў. Мы з таварышам Нодэльманам праверылі гэту справу. Бацьку твайго раскулачылі год таму назад і раскулачылі правільна. А ты стаў абараняць яго ад савецкай улады. Напісаў свайму сябру, загадчыку райзямдзела Барнатовічу, цэлую інструкцыю аб тым, як прыбраць з пасады старшыню сельсавета і вярнуць бацьку маёмасць. Ты абвясціў вайну савецкай уладзе. Хто ж з нас двух здраднік? (*Да аўдыторыі.*) Лютыцкі, таварышы, здрадзіў не толькі мне, ён здрадзіў усім вам, ён здрадзіў

ўсяміў рабочаму класу і яго партыі. *(Да Лютынскага.)*
А як жа мне агідна было слухаць тваю хлусню, калі ў цябе запыталіся пра бацьку! Як вуж, ты выкручваўся. Нахабна лгаў, думаў, што я і Насця падтрымаем цябе. Ты паспадзяваўся на нашу дружбу. Думаў, што гэта досыць моцная прывязка, каб пацягнуць і мяне ў балота разам з сабою. Не, дружок! Парвалася прывязка, і каціся ў балота ты адзін. Раскусіў я цябе, друг! Раскусіў і — выплюнуў. Не хацеў ты ісці ў радах слаўных, дагнівай на сметніку разам з пазадкамі. І казак пра цябе не раскажучь і песень пра цябе не спяюць. І ў партыі табе, грамадзянін Лютынскі, даўно не месца. *(Ідзе на месца.)*

Н а т а л л я *(устае)*. Вот і ўпаў ты, Антоп Мітрафанавіч! Так упаў, што ні сам не ўстанеш, ні я цябе не падуму. А падавала я табе руку, прасіла — падумаў, ці добра ты робіш? Слова выгаварыць не даў, накрычаў, злаяў. І мяне з толку збіў, і сам сябе ўпэўніў, што бацька не кулак. Я ганарылася табою, што ты такі выдатны і карысны для савецкай улады работнік. Ты ж героем быў у маіх вачах. Я думала, што на фронце ты змагаўся за нашу справу. А цяпер... што я чую! Сын вась сядзіць, плача... Пытаецца, чаму дзядзька Карнейчык на тату сварыцца. Што я яму скажу? Што ты кулакоў абараняў ад савецкай улады? Што ты яму скажаш? Ці асмелішся ты глянуць яму ў вочы? А што ён пра цябе скажа, як падрасце? Як жа мы з табой цяпер жыць будзем? Эх!.. Адабраў ты ў мяне мужа-камуніста, грамадзянін Лютынскі! *(Садзіцца.)*

Калі Наталля пачынае гаварыць, Лютынскі ўстае, хвіліну глядзіць на яе, не бачачы, пакідае трыбуну, без капелюша, са скамянелым тварам ідзе паміж радамі крэслаў да дзвярэй. Яго праводзяць варожыя погляды напружана заціхшай залы. Калі Лютынскі параўноўваецца з крэслам Юркі, той хапае яго за крысо і з баязлівай надзеяй заглядае ў скамянелы твар.

Ю р к а. Бацька! Праўда, ты не абараняў кулакоў? *(Лютынскі ні словам, ні рухам яму не адказвае і ідзе далей. Юрка хвіліну намагаецца ўтрымаць яго крысо, але не здужае і валіцца з крэсла.)*

С т а р ш ы н я *(устаўшы)*. Вораг не вытрымаў, збег. Я думаю, што плакаць на ім мы не будзем. *(Апладысменты перапыняюць яго прамову.)*

К а н е ц

ПАРТЫЗАНЫ

*ПЕСА ў ЧАТЫРОХ АКТАХ,
ДЗЕВЯЦІ КАРЦІНАХ*

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Даніла — начальнік партызанскага атрада.

Данілава маці.

Марылька — Данілава сястра, 14 год.

Рыгор — Данілаў сябар.

Дзед Бадэль.

Настуля — яго ўнучка, 20 год.

Батура — паляк, бежанец, 40 год, гаворыць з акцэнтам.

Тадора Куксёнак.

Кастусь — малады партызан.

Халімон }
Міхаль } партызаны.
Антоп }

Скіба — падпольны работнік, ваенком дывізіі.

Начдыў.

Кулагін — камандзір палка.

Пані Яндрыхоўская — памешчыца.

Пан Яндрыхоўскі — яе сын, начальнік паведа.

Маргун — кулак.

Кацярына — яго дачка, Рыгорава каханая.

Шмігельскі — шляхціц, Кацярынін жапіх.

Ксёндз.

Сержант.

Пасыльны.

Жанчына з клункам.

Хлопцы, дзяўчаты, партызаны, жаўнеры.

Акт першы

Карціна першая

Дзея адбываецца ў часы белапольскай акупацыі ў БССР. Вясковае вуліца. На прызбе свае хаты, самай крайняй у вёсцы, сядзіць Рыгор. Побач стаіць Даніла, прыкурвае ад Рыгоравай папярсы.

Даніла (*праводзіць вачыма Маргуна, які праходзіць па вуліцы*). Задраў нос і дзень добры не скажа.

Рыгор. Перамену чуе.

Даніла. А быў жа такі мякенькі, хоць ты яго да раны прыкладай!

Рыгор. Гарматы цэлую ноч гулі недзе. На начлезе я быў; як ляжаш ды прыложыш вуха да зямлі, дык аж страшна.

Даніла. Няўжо такі нашы не ўтрымаюцца?

Рыгор. Цяжка — босым ды галодным. Палякаў дык француз, кажучь, корміць і адзявае.

Даніла. Шкада пакідаць матку з Марылькай, а, мусіць, прыйдзецца.

Маргун (*углядаецца некуды далёка, потым гукае*). Каця! (*Махае рукой да сябе*.)

Рыгор. Табе то нельга аставацца, калі што якое. Як даведаюцца, што камітэтчыкам быў...

Даніла. А ты — смел?

Рыгор. Да мяне не прычэпяцца, я нікуды вельмі не ўмешваўся.

Даніла. Зямлю папскую араў?

Рыгор. Я ж не сам яе браў.

Даніла. Ты хочаш сказаць, што твая хата з краю?

Рыгор. З краю не з краю, але ўсё ж мне зацішней, як табе.

Даніла. Думаеш у зацішку прасядзець?

Рыгор. Кажуць, што і палякі зямлю будуць даваць.

Даніла. Тры аршыны... Гэта, мусіць, цесць твай кажаў табе? (*Ківае на Маргуна, які ідзе назад.*)

Рыгор. Які ж ён мой цесць? Ён мяне на ражне бачыў бы. Я табе як пайлепшаму сябру, а ты кпінкі строіш.

Даніла. А хто цябе ведае, ты ж круцішся з ёю.

Рыгор. Яна ўсё круціць. Сяджу вось і пільную, хачу пагаварыць. Няхай бы сказала ўжо альбо гэта, альбо тое.

Даніла. Укляпаўся чорт ведае ў што. Людзі свет пераварочваюць, а яму бабская спадніца ўсё засланіла.

Рыгор. Паспагадаў бы, дык ён яшчэ лаецца.

Даніла. І буду лаяцца, бо мне злосць. Каб я цябе не ведаў, а то разам жа гадаваліся. Быў хлопец як хлопец, а тут чорт ведае што...

Рыгор. Што ж я дрэннае раблю? Люблю дзяўчыну, хачу з ёй пажаніцца, хачу зямлі кусочак, каб было на чым з ёю жыць спакойна і шчасліва. Хіба гэта грэх вялікі? Крыўды ж я нічыё не хачу.

Даніла. Зямлі кусочак! Далі ж табе зямлю, толькі яе абараняць трэба. Пажыць хочаш спакойна ды шчасліва? Гэта за панамі? А ў парабкі да пана ты не ласкаў? А ў салдаты — галаву палажыць за таўстапузых — ты не ласкаў?.. І гэта каханая твая паглядзіць на цябе, галетніка, ды нос адверне. Яна толькі забаўляецца з табою, як кошка з жабай,— гадка з'есці і шкада кінуць.

Рыгор. Ціха, братка, вунь яна ідзе.

Даніла (*махае рукой*). Прапаў чалавек. (*Адыходзіць.*)

Рыгор. Можна, яшчэ і не прапаў, дарэмна ты мяне адняваеш. (*Адзін.*) Як кошка з жабай... Выходзіць, што я — жаба. Трэба з ёй сур'ёзна пагаварыць. Калі я — жаба, дык пайшла яна к чорту!

Ідзе Кацярына. Яна хоча прайсці міма, нібыта не заўважаючы Рыгора.

Рыгор. Дзень добры, Каця! І прывітацца ўжо не хочаш.

Кацярына. Я задумалася ды не бачу.

Рыгор. Пра што ж ты задумалася?

Кацярына. Пра гусей думаю. Хаця б яны ў шкоду не ўлезлі.

Рыгор. Можа, пра гусака пра якога?

Кацярына. І пра гусака. Без гусака і гусь прапашчая.

Рыгор. То сядзь, пасядзі крыху, пагаворым. (*Устае, бярэ яе за руку і садзіць на прызбу.*)

Кацярына. Бацька гукаў.

Рыгор. Вытрывае.

Кацярына. Скажуць людзі — сама да хлопца прыйшла.

Рыгор. Ніхто і не бачыць, з вуліцы не відаць.

Кацярына. Дык што ты мне скажаш?

Рыгор (*бярэ яе за руку і перабірае пальцы*).
Люблю я цябе вельмі.

Кацярына (*смяецца*). Я гэта ўжо ведаю.

Рыгор. Жыць без цябе не магу.

Кацярына. Ты яшчэ зімой гэта казаў, і ўсё жывеш.

Рыгор. Табе жартачкі, а я, можа, і не жыў бы, каб не спадзяваўся.

Кацярына. Што ж зрабіць, каб ты жыў?

Рыгор. Я табе казаў ужо.

Кацярына. Куды ж ты мяне прывядзеш? У гэты хлевушок? (*Паказвае на хату.*)

Рыгор. Жыву ж я тут з маткаю.

Кацярына. Дык ты век лепшага не бачыў.

Рыгор. Абжывёмся. Некалі новую паставім.

Кацярына. На чым жа гэта ты абжывешся? На дзвюх дзесяцінах?

Рыгор. Калі бальшавікі ўтрымаюцца, то і зямля будзе.

Кацярына. Утрымаюцца... Чакай Пятра, сыр з'ясі.

Рыгор. Не буду ж я галетнікам цэлы век.

Кацярына. Хто гэта ведае, што некалі будзе. А цяпер — сёння свята вось, а ты босы сядзіш, абуццаняма ў што. Порткі палатаныя.

Рыгор. Табе порткі важней за чалавека.

Кацярына. Усё добра, калі яно адно да другога. Падумаў жа ты сам: прыйдзе гадавое свята, паз'язджаецца бацькава радня да яго ў госці — у брычках, на стаенніках, самі разадзетыя. А ты прыйдзеш — вахлак-вахлаком. І за стол з табою сорам будзе сесці.

Рыгор. Багатага будзеш шукаць?

Кацярына. Хачу знайсці такога, каб ён мне пада-

баўся гэтак, як ты, і каб быў багаты, ну... хаця, як Шмігельскі.

Рыгор. Я-то яшчэ багатым магу быць, а Шмігельскі прыгожым — трасцу з хваробаю.

Кацярына. Як жа ты можаш быць?

Рыгор. Я яшчэ не ведаю... зарэзаць хіба каго... Вернуцца паны, зарэжу якога-небудзь тысячніка...

Кацярына. Тады цябе з магілай пажэняць.

Рыгор (*трацячы цярпліваць*). Дык чаго ж ты ад мяне хочаш?

Кацярына. Нічога я ад цябе не хачу. Гэта ж ты ад мяне хочаш.

Рыгор. Чаго ты мучыш мяне?! Не любіш, дык не дражніся, скажы проста. Нечага ўжо адзін канец.

Кацярына. Чаго б я з табой важдалася, каб не любіла. Можа, гэта мае першыя і апошнія любошчы. Невядома, з кім жыць прыйдзецца.

Рыгор. Людзі праўды шукаюць, людзі свет пераварочваюць, а я хаджу, як тручаны таракан. Ты мне свет заслانیла. Праз цябе я нічога не бачу.

Кацярына (*пакрыўджаная*). Засланіла? Дык я магу адсланіць. (*Парываецца ісці.*)

Рыгор (*хапае Кацярыну за руку*). Чакай, Каця! Даруй, я сам не ў сабе. Іншы раз такая злосць падшыбае, што я гатоў смерць зрабіць.

Кацярына. Каму?

Рыгор. Табе альбо сабе.

Падыходзіць Скіба з вінтоўкай, у моцна папашаным летнім чырвопаармейскім абмундзіраванні.

Скіба. Полк тут даўно прайшоў?

Рыгор. Ніякі полк тут не праходзіў. Мы не бачылі.

Скіба. То гэта я не на тую дарогу трапіў, мусіць?

(*Знімае шапку і выцірае пот рукавом гімнасцёркі.*)

Кваску б глынуць, у роце перасохла.

Рыгор (*устае*). Зараз прынясу.

Скіба. І хлеба кусочак... за адным махам.

Рыгор ідзе ў хату.

Скіба (*стомлены, садзіцца на прызбу і ставіць каля сябе вінтоўку*). Шукай яго цяпер.

Кацярына. Што?

Скіба. Я кажу — полк... Два дні цяпер будзеш шукаць.

Кацярына. А як жа гэта вы?..

Скіба. У лесе, у дазоры быў... Сарокін, чорт, падвёў.

Маргуноў голас. Каця!

Кацярына. Чаго?

Маргун (*з'яўляецца*). Што ты тут робіш? Калі-та зваў... У печы выгарала.

Кацярына. Я тут затрымалася... Салдат дарогі пытае. (*Адыходзіць.*)

Маргун. Якой яму дарогі?

Скіба. Полк даганяю. Не бачылі, не праходзіў тут?

Маргун. Які полк?

Скіба. Абы-які... Часць якая-небудзь не праходзіла?

Маргун. Дома ўжо твой полк.

Скіба. Як дома?

Маргун. Бачыў я на бальшаку... адвячоркам учора. Без стрэльбаў. «Куды вы?» — пытаюся. «Годзе, — кажучь, — навааяваліся! Дома жонкі з дзецьмі без хлеба сядзяць».

Скіба. Гэта не нашы, відаць.

Маргун. Вашы... Прыйдзеш дадому, якраз іх застанеш.

Скіба (*маўчыць*).

Маргун. А гэту замінку мне пакінь. (*Паказвае на вінтоўку.*) Лягчэй ісці будзе... Я фунты два сала дам на дарогу.

Скіба. Нашто яна табе?

Маргун. Зайцоў пужаць... каб саду не псавалі.

Скіба. Гэта не на зайцоў.

Маргун. Нічога, добра будзе.

Скіба. Гэта на свалачэй.

Маргун (*нібы гэта не пра яго сказана*). Яна, мусіць жа, і не вельмі цяжкая. (*Працягвае руку да вінтоўкі.*)

Скіба. Ну, ну!.. (*Бярэ вінтоўку.*) Яна кусаецца.

Маргун (*ступае крок назад*). Я паглядзець толькі.

Рыгор выносіць кубак квасу і кавалак хлеба і дае Скібе. Скіба прагна п'е, потым бярэцца за хлеб.

Галасы. Ён сюды ішоў.

З'яўляюцца: Даніла, яго маці, Халімоп, Тадора, дзед Бадэль, Батура, вымазаны ў гліну, з кельняй у руцэ.

Д а н і л а. Добры дзень, таварыш.

С к і б а. Добры дзень.

Д а н і л а. Можа, за якою патрэбаю да нас?

С к і б а. Полк даганяю.

М а р г у н. Дэзерцір, відаць.

С к і б а. Яшчэ што выдумаў! Сам птушка добрая.

Д а н і л а. А дакументы ёсць?

С к і б а. А ты хто такі будзеш?

Д з е д Б а д ы л ь. Гэта паша савецкая ўлада...
камітэт.

Скіба дастае з кішэні дакументы, загорнутыя ў брудную пасоўку, і дае Данілу. Даніла разглядае дакументы, іншыя моўчкі глядзяць, як Скіба есць хлеб.

Д а н і л а в а м а ц і. Небарака, сухі хлеб есць.

С к і б а. Малака б кубачак, то ён і не быў бы сухі.

Д а н і л а (*падаючы Скібу дакументы*). Паглядзі там, мама, можа, ёсць крыху.

Д а н і л а в а м а ц і а д ы х о д з і ц ь.

Д з е д Б а д ы л ь (*спагадліва*). Выгаладаўся.

С к і б а. Ад учарашняга абеду не кусаў нічога.

Д з е д Б а д ы л ь. Як жа гэта ты так, сынку?

С к і б а. Адстаў. У лесе мы былі. Сарокін, расцяпа, падвёў мяне.

Д з е д Б а д ы л ь. Сам, сынку, варонай не будзь, дык і сарока не падвядзе.

Т а д о р а. А палякі ці далёка?

С к і б а. Недалёка... Раніцой ледзь мяне не сцапалі.

Т а д о р а. А не чулі, як яны?..

Д з е д Б а д ы л ь. Можа, не вельмі здзекуюцца з народа?

С к і б а. Здзекуюцца... да смерці забіваюць.

Т а д о р а. Забіваюць!

М а р г у н. Не ўсіх жа, мусіць? Гэта толькі хто зарабіў.

С к і б а. Жывёлу забіраюць, хлеб... што на вока трапіць, тое і грабуць.

Т а д о р а. Божа мой, божа! Што ж гэта будзе?

Д з е д Б а д ы л ь. Што ж, бяда будзе.

Х а л і м о н. І з поля ж мы, таварыш, не ўсё сабралі. Аўсы яшчэ, гарохі зялёныя.

Скіба. Збірайце хоць зялёнае.

Данілава маці выходзіць са збанком малака і дае яго чырво-наармейцу.

Скіба. Дзякую, цётка.

Даніла. Дык не стойце, мужчыны. Бярыце косы, граблі, запрагайце коні.

Ўсе паспешна разыходзяцца.

Маргун. А, пашыліся мышы ў норы. *(Да Батуры, які таксама занепакоіўся.)* А табе ж чаго баяцца? Гэта ж вашы... Ты ж паляк, здаецца?

Батура *(загадкава падміргвае)*. Не пазналі сваіх нашы, бярозавай далі кашы. *(Адыходзіць. За ім паважна адыходзіць і Маргун.)*

Скіба *(услед Данілу)*. Таварыш старшыня!

Даніла *(спыняецца)*. Што?

Скіба. Пакажыце ж мне дарогу. *(Калі Даніла вярнуўся.)* Не пазнаеш мяне, таварыш Дрыль?

Даніла *(углядаецца)*. Твар як бы знаёмы, а прыпомніць не магу.

Скіба. А я цябе помню. Мы ў валасным камітэце сустракаліся.

Даніла. А, гэта вы да нас з горада прыезджалі! Таварыш Кудзін, здаецца. Але ж у дакументах...

Скіба. Я ўжо не Кудзін, я Скіба... разумееш?

Даніла. У вайсковым адзенні і не пазнаць... У армію падаліся?

Скіба. Так мне зручней. Забяжыш адзін у вёску, і адразу відаць, хто чым дыша: хто малаком поіць, а хто мяркуе, каб вінтоўку з рук вырваць. І з сваімі людзьмі трэба сувязь наладзіць. Трэба сказаць каму-нікаму з камуністаў, каб не спяшаліся выязджаць адгэтуль.

Даніла. А як жа?

Скіба. А так, што пакінуць народ у няшчасці без дапамогі, без кіраўніцтва мы не можам. Народ ужо ведае, што такое свабода, што такое савецкая ўлада. Ён ужо не захоча цярпець панскіх здзекаў, не захоча ісці зноў у ярмо і падымецца на акупантаў. Весці яго ў бой павінны будзем мы, камуністы, каб не павёў хто іншы. І мы павінны быць уперадзе, павіны быць гатовы на пакуты і на смерць за інтарэсы працоўных, інакш народ

за намі не пойдзе. Так робіць таварыш Лепін і ўсе лепшыя людзі нашай партыі. Ты гатоў на гэта, не збаішся?

Даніла. Збаяцца-то не збаюся, але ці патраплю?

Скіба. Памагаць будзем. Сувязь я сам з табой наладжу, назаві толькі вернага чалавека, які будзе ведаць, дзе ты знаходзішся.

Даніла. Каго ж бы тут?.. Каб не засыпацца.

Данілава маці (*падыходзіць*). Сыноч, што ж ты сабе думаш! Усе людзі аж разрываюцца, каб прыхаваць хоць што збольшага, а табе і не ў галаве.

Даніла. Зараз, мама, вось толькі чырвонаармейца на дарогу накірую.

Скіба (*ківае на Данілаву маці*). А можа яна?

Даніла (*крыху падумаўшы*). Мама, паглядзі на гэтага чалавека.

Данілава маці. Я ж яго бачыла ўжо.

Даніла. Добра паглядзі — гэта свой чалавек. Можа, ён калі і пра мяне будзе пытацца — кажы яму ўсё.

Маці (*углядаецца*). Як жа яго зваць хаця?

Даніла. Скіба. Толькі глядзі, мама, нікому ні слова, ані-ні.

Маці. Сама разумею, не малая.

Скіба. Глядзі, маці, добра, каб пазнала. У мяне да таго часу і вусы могуць падрасці, і барада.

Маці. Па вачах пазнаю, вачэй не цераменіш. Вунь якія яны... Калючыя ды хітрыя.

Марылька (*падблягае*). Мамачка, вайна! Вайна ідзе! Палякі на гасцінцы. Я адна баюся дома быць.

Скіба. Ну, аставайцеся здаровы! (*Бярэ вінтоўку і адыходзіць.*)

Маці (*Данілу*). А як жа ты, сыноч? Дадому ж табе нельга ісці?

Даніла. Нельга, мама.

Маці. А куды ж ты?

Марылька. Можа, зноў на вайну, а пас з мамаю пакінеш?

Даніла. Перачакаю хоць у лесе, а тады буду бачыць.

Данілава маці. Але ты з бальшавіцкім войскам не пойдзеш?

Даніла. Сказалі, што мне і тут работа будзе.

Данілава маці. Хто сказаў?

Д а н і л а. Таварышы, што кіруюць.

Д а н і л а в а м а ц і. Тут яшчэ страшней, як зловяць.

Д а н і л а. Гэта навала пенадоўга.

Д а н і л а в а м а ц і. Каб жыта як пасеяць... Без хлеба будзем.

Д а н і л а. Я буду прыходзіць час-часом. Няхай крыху ўляжацца.

Д а н і л а в а м а ц і. Гадавала я вас — гаравала, думала, хоць старасць спакойная будзе. Тады над малым калацілася, начэй недасыпала, а цяпер... (*Выцірае вочы рогам хусткі.*)

Д а н і л а. Што зробіш? Пагаруем яшчэ крыху. Даб'ёмся яшчэ і лепшага.

Д а н і л а в а м а ц і. А мой ты сыноч! Заб'юць, дык будзе табе лепшае.

Д а н і л а. А заб'юць, дык не наракайце на мяне, што пакінуў вас адных. Не здуру загінуў. За такую справу гінулі і не такія, як я. (*Да Марылькі.*) Не плач, Марылька. Гэта я так сабе. Мы яшчэ з табой будзем жыта сеяць... Ну, аставайцеся здаровы! (*Паварочваецца і шпарка крочыць.*)

Д а н і л а в а м а ц і (*хрысціць яго найздагон*). Шчасліва табе, сыноч!

Д а н і л а (*паварочваецца*). Марылька, есці мне прынясеш у лес, на Барсукову гару. А ты, мама, вінтоўку схавай... У страху заткні. Я пасля забяру. (*Пайшоў.*)

Карціна другая

Восень. Веранда панскага дома.

П а н Я д р ы х о ў с к і (*сержанту*). Жаўнераў з флігеля не выпускаць. У вёсцы не павінны ведаць, што тут атрад, — трэба захапіць іх знянацку.

С е р ж а н т. Слухаю пана капітана. (*Казырае і адыходзіць.*)

П а н Я н д р ы х о ў с к і ходзіць па верандзе суровы і рашучы.

М а р г у н (*падыходзіць да веранды, несучы пад пахай закручаны ў прасціну партрэт*). Добры дзень, панок! Як шчасліва вярнуліся?

Пан Яндрыхоўскі не адказвае.

М а р г у н. Прыйшоў даведацца, можа памагчы што трэба. У наша ж цяпер і слуг мала.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Учора грабіў, а сёння памагаць прыйшоў.

М а р г у н. Дальбог жа, панок, нічога і пальцам не крануў. Што я — пустадомак які, каб на панскае квапіцца? Вы, можа, мяне не ведаеце, бо рэдка ў маёнтку былі, а мама ваша добра мяне ведае.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. А гэта што ў цябе?

М а р г у н. Партрэт вашага таты-цябожчыка. Зайшоў гэта я ў палац, калі пачалі бальшавікі раснараджацца. Бачу — валяецца. Божа мой літасцівы! Гэтакі здзек! Я ціхенька пад паху ды занёс дадому. Схаваю, думаю сабе. Пані дзякуй скажа.

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*бярэ партрэт*). За партрэт дзякую, але калі ты таксама грабіў, дык гэта цябе ад кары не выратуе.

М а р г у н. Божачка!.. (*Да пані Яндрыхоўскай, якая ўваходзіць з ксяндзом.*) Панечка даражэнькая, закіньце хоць вы слова за мяне! Паніч кажа, што я грабіў вас.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Не, Маргун не такі чалавек. (*Убачыўшы партрэт.*) Партрэт. Вацлава! Ах, як я рада! Я так засмучона была гэтай стратай. (*Глядзіць на партрэт.*) Любы Вацлаве! Памёр ты ў цяжкую часіну. Які жаль, што табе не давялося парадавацца разам з намі.

М а р г у н. Няхай бы мне рукі пагнула, калі б я хоць пальцам крануў. Праўда, бралі некаторыя... і з двара валаклі і лес секлі. Дык вось жа яны ў мяне ўсе і запісаны. (*Дадае паперу.*)

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Покаж.

М а р г у н (*дае паперу*). Толькі, панок, каб яны не ведалі.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Баязлівец! А як жа я не баюся, кабета?

М а р г у н. У пані варта моцная, у пані сын — начальнік вялікі. Чаго пані баяцца?

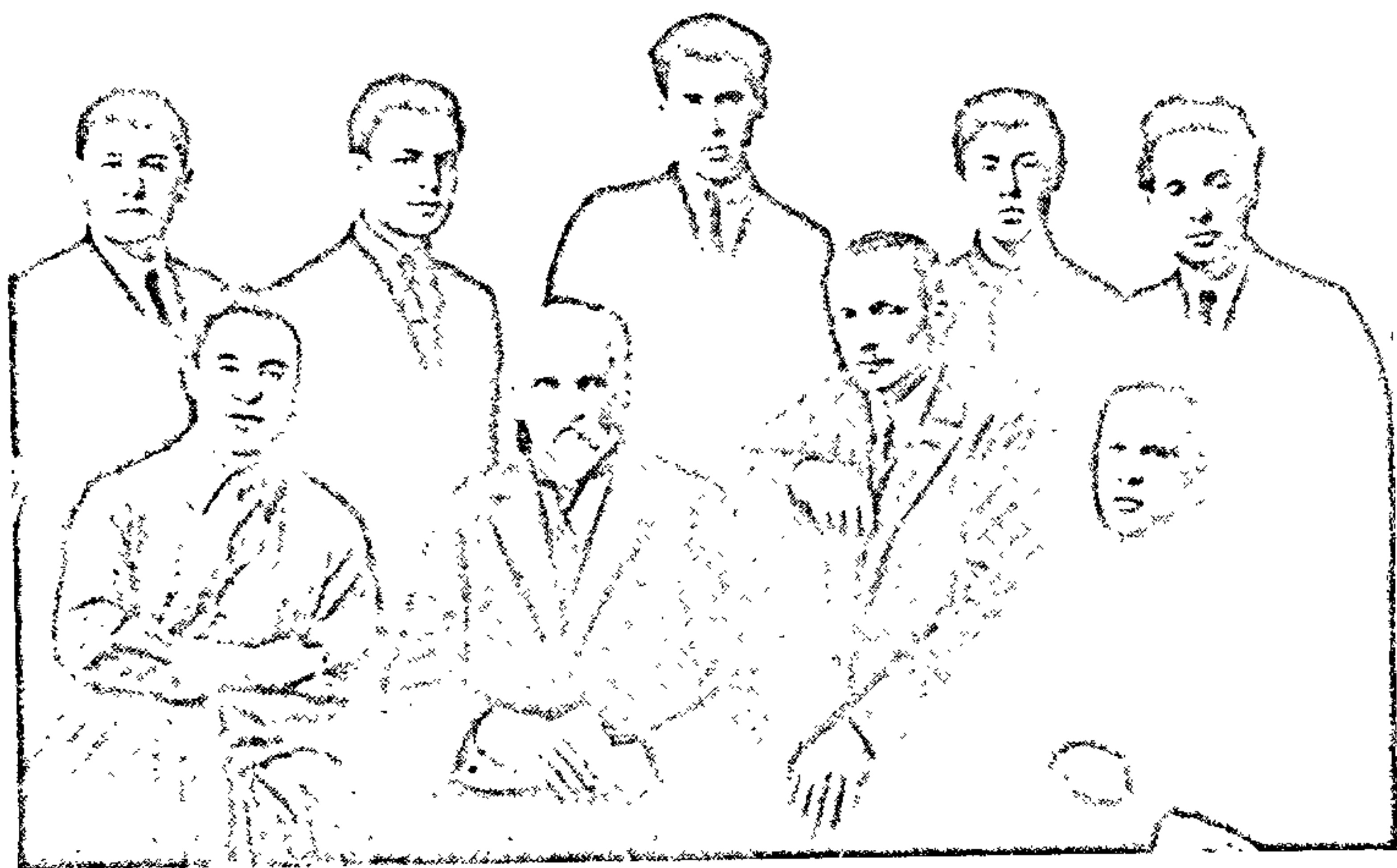
П а н Я н д р ы х о ў с к і (*глядзіць у спіс*). Халімов Калядка — гэта хто?

М а р г у н. Дрэва на хату з панскага лесу.

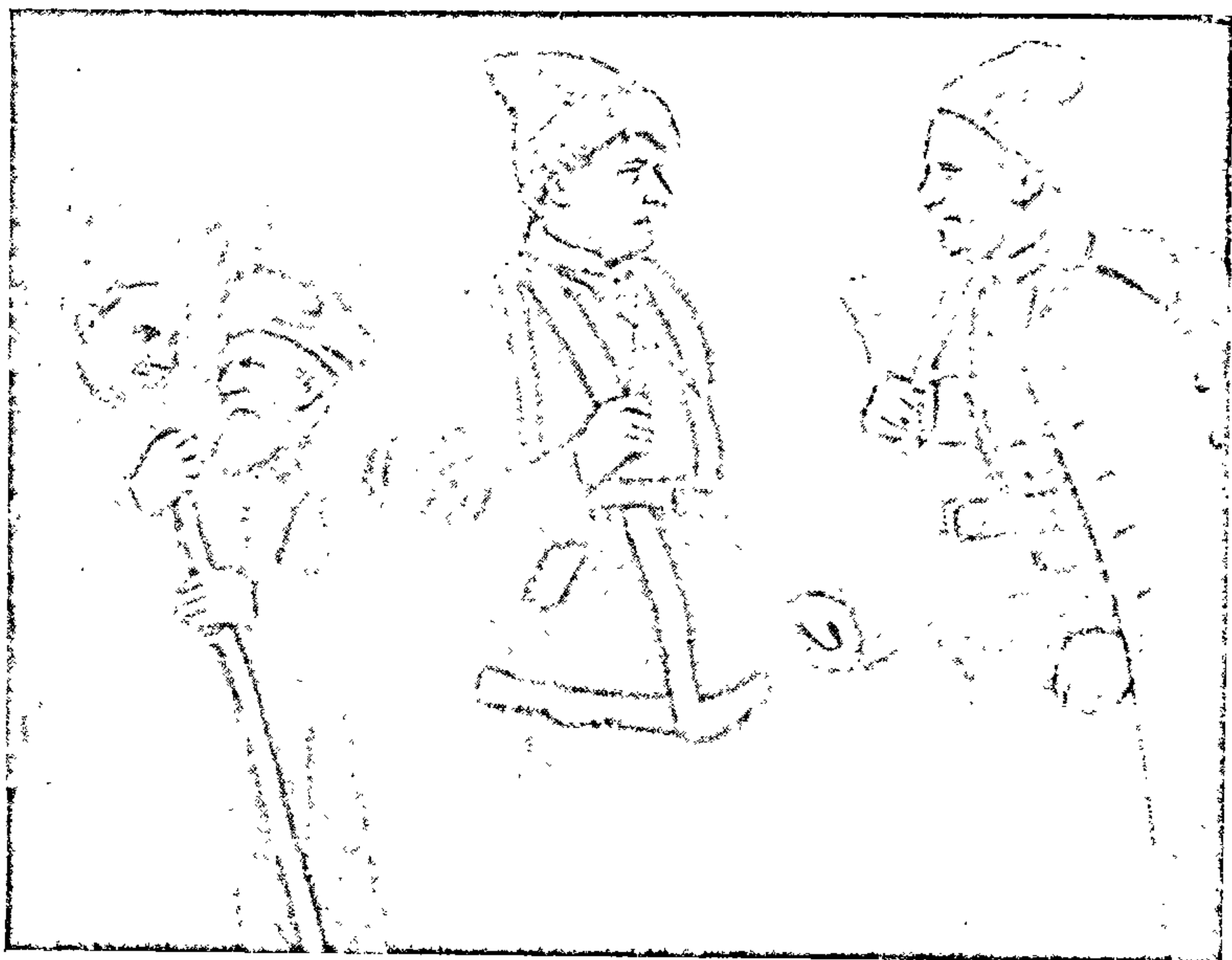
П а н Я н д р ы х о ў с к і. Колькі?

М а р г у н. Пнёў трыццаць.

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*адзначае ў спісе і чытае далей*). Мікола Бадэль?

Сустрэча з латышскім пісьменнікам Янам Райнісам.
У першым радзе (справа налева): К. Крапіва, Я. Купала,
Я. Райніс, З. Бядуля; у другім радзе — К. Чорны, П. Глебка,
Ул. Дубоўка, А. Бабарэка, Я. Пушча. 1926.

Сцэна са спектакля па п'есе К. Крапівы «Партызаны».
(Злева направа) Скіба — В. Краўцоў, дзед Бадэль — А. Барапоўскі,
камандзір палка — А. Брыцько, начальнік дывізіі — К. Саннікаў.

М а р г у н. Зямлю панскую араў.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Тадора Куксёнак?

М а р г у н. Хату перасынала — дваццаць шнёў.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Дашіла Дрыль?

М а р г у н. О, гэта штушка! Камітэтчыкам быў, зямлю панскую дзяліў, лес раздаваў. Ды і ў доме ж у панскім распараджаўся: што над школу, а што сабе над канцылярью забраў.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Дзе ён цяпер?

М а р г у н. У лесе туляецца.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. А злавіць яго можна?

М а р г у н. Ад дому ён далёка не адыходзіцца — я дасачыў яго. Сягоння досвіткам жыта сеяў на сваёй палосцы. Але ж голымі рукамі яго не возьмеш. Каб на гэты час ды жаўнеры.

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(дае свісток. Да Маргуна)*. Тваю паслугу я буду помніць.

С е р ж а н т *(прышоўшы на свісток, казырае)*. Што пан капітан загадае?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Вось спіс. Даставіць усіх мне ў навет.

С е р ж а н т. Слухаю пана.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Таго Дрыля мусіш дастаць мне з-пад зямлі.

С е р ж а н т. Слухаю пана.

П а н Я н д р ы х о ў с к і *(наказваючы на Маргуна)*. Гэты чалавек можа быць табе карысным.

М а р г у н. Дазволіце ісці?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Ідзі.

Маргун, не надзеючы шапкі, сыходзіць з ганка.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Старастам будзеш.

М а р г у н *(наварнуўшыся, нізка кланяецца)*. Шчыра дзякую, панок.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Гм... Значыць, тут распараджаўся пейкі Дашіла Дрыль.

М а р г у н. Бацька гэтага Дрыля ў астрозе памёр, і сын шыбеніцы варты.

Маргун і сержант выходзяць.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Хацеў бы я мець яго ў сваіх руках. Гэты хам распараджаўся ў маім доме, як у сваім

хляве. У тую залу, якая бачыла цвет польскай арыстакратыі, ён пусціў чараду мужыцкіх дзяцей, каб іх тут навучалі камунізму. Партрэты продкаў маіх выкінулі ў смецце і на іх месца павесілі партрэты бальшавіцкіх камісараў.

К с ё н д з. Гэта абраза ўсяму старадаўняму роду Яндрыхоўскіх.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Я не сунакоюся, пакуль не змыю гэту абразу кроўю нягодніка.

К с ё н д з. Пазнаю ў пана рыцара, патомка слаўнага рода Яндрыхоўскіх. Свой шляхетны гопар і славу айчыны продкі пана ставілі вышэй за ўсё.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Але не варта праз якогасьці хлопа траціць столькі сваіх нерваў. Хлоп атрымае тое, што ён заслужыў, а ў цябе ёсць дзяржаўныя справы.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Дзякую маме за напамінак. Сапраўды, мяне чакаюць у павеце справы важныя і неадкладныя.

К с ё н д з. Каб яны не былі важныя, то не ўзялі б афіцэра з фронту і не прызначылі б на гэту пасаду.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Назначыўшы мяне пачальнікам павеата, вышэйшая ўлада ўсклала на мяне адказнасць за ўціхаміранне павеата, і я не пашкадую на гэты сваіх сіл, я выб'ю з іх гэты бальшавіцкі дух. Я навучу іх шанаваць бога, пана і польскую ўладу. Буду вучыць іх накорліvasці, аж пакуль яны не будуць цалаваць мае пантофлі, як цалавалі ойцу майму.

К с ё н д з. Чэрнь узбуджана і разбэшчана бальшавікамі. Ці хопіць у нас сілы ўціхамірыць яе?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Сіла ў нас вялікая, і мы не адны: нас падтрымліваюць нашы прыцелі — Францыя і Англія. Нашы саюзнікі — голад і разбурэнне ў Савецкай Расіі. Пакуль што мы ставім сабе мэтай — аднаўленне Жэчы Паспалітай польскай у межах 1772 года, а там — хто ведае?!

К с ё н д з. Калі пан бог дапаможа, дык самыя пязбытаныя мары здзейсяцца.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Ну, мамуся, як пі прыемна мне ў родным доме, над тваім крылом, але мушу ехаць. *(Падыходзіць і развітваецца.)*

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я *(абнімаючы сына)*. Бо-дзесь, дзецко мое! Не забывай пра мяне.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Варту ў маёнтку я пакідаю —

няхай мама жыве снакойна. А тых арыштаваных няхай вядуць да мяне ў навет.

Пані Яндрыхоўская. Я мушу з імі пагаварыць.

Пан Яндрыхоўскі. Панто мамусі той клопат? Я сам імі займуся.

Пані Яндрыхоўская. Ты зоймешся імі як урадовец, а я хачу пагаварыць як гаспадыня маёнтка, які яны разграбілі.

Пан Яндрыхоўскі. Як сабе мама хоча, але я прасіў бы шапаваць сваё здароўе. У мамы нервы слабыя і сэрца мяккае. А я абяцаю пагаварыць з імі і за маму таксама. *(Да ксяндза.)* Пакідаю пад апеку свентэго ойца матку сваю. Маю падзею, што ў пабожных размовах яна пазбудзецца смутку ад разлукі са мной.

Ксёндз. Зраблю ўсё, што толькі ў маёй сіле, каб пані Разалія не смуткавала.

Пан Яндрыхоўскі. Довідзэня, мамуся! *(Цалуе руку.)* Я буду наведвацца. *(Выходзіць.)*

Пані Яндрыхоўская *(услед сыну)*. Няхай пан бог дасць яму розум і сілу выканаць місію, якую ўсклала на яго айчызна. Няхай найсвентшая матка боска будзе заступніцай роду Яндрыхоўскіх і ўзвялічыць яго ва ўсёй славе.

Ксёндз. Амэн. Як пані здраве? Учора пані скардзілася, што ў плячах коле.

Пані Яндрыхоўская. Дзякую, ойча. Цэлюю ноч не спала і цяпер яшчэ не дужа добра сябе адчуваю.

Ксёндз. Я пані лякарства прывёз. Рад буду, калі яно зменшыць пакуты пані.

Пані Яндрыхоўская. А што за лякарства?

Ксёндз. Такое шмараванне з розных зёлак і тлушчу, зробленае паводле рэцэпта аднаго выдатнага доктара, майго знаёмага. Няхай пані нанач нашмаруецца ды ўкрыецца добра, дык з ласкі пана бога да раніцы ўсё як рукой зніме.

Пані Яндрыхоўская. Дзякую, ойча, паспрабую.

Ксёндз. Пані Разалія хацела, здаецца, імшу адслужыць?

Пані Яндрыхоўская. Так... За тое, што шчасліва вярнулася і за поспех зброі войска пашага.

Ксёндз. Калі пані загадае?

Пані Яндрыхоўская. А проша, ойча, да ста-

ловай, там за шклянкай кавы мы і дамовімся. (*Выходзяць.*)

Чуваць гоман, галашэне і паасобныя выкрыкі жаўнераў. Неўзабаве з'яўляюцца, абкружаныя жаўнерамі, арыштаваныя Міхаль, Халімон, Тадора Куксёнак, дзед Бадыль, Рыгор. За імі патоўн сваякоў і знаёмых. Сержант, які камандуе канвоем, бяжыць у палац і варочаецца з паняй Яндрыхоўскай.

Пані Яндрыхоўская (*выходзіць з палаца*).

А той Дрыль?

Сержант (*шэпча пані нешта на вуха*).

Пані Яндрыхоўская. Напэўна?

Сержант. Маю надзею.

Пані Яндрыхоўская (*да арыштаваных сялян*).
Слухайце, вы!.. Я запрасіла вас сюды не ў госці. Я мушу накараць бунтаўшчыкоў, што паднялі руку на маё дабро. Хто хоча сабе палёгкі, пяхай выйдзе і скажа ўсю праўду, як перад богам, хто яго падбухторваў на нядобрую справу. (*Усе маўчаць.*)

Сержант. Пан капітан загадаў мне даставіць іх у павет сягоння ж.

Пані Яндрыхоўская. То нічога. Болесь праба-чыць пану за спазненне. (*Да дзеда Бадыля.*) Ну, вось ты, стары... падыдзі бліжэй. (*Дзед Бадыль падыходзіць.*) Як цябе зваць?

Дзед Бадыль. Міколам людзі дражняць, а па прозвішчу Бадыль.

Пані Яндрыхоўская (*глядзіць у спіс*). Чаму ты маю зямлю араў?

Дзед Бадыль. Бо свае не меў.

Пані Яндрыхоўская. Хто цябе навучыў гэта рабіць?

Дзед Бадыль. Зямлю араць? (*Горка засмяяўшыся.*) Калі яшчэ надлеткам быў, дык свёкар твой на стаўні лазой вучыў. А потым і сама пані вучыла. А як пані да Аршавы выехала, то я і падумаў: дай паспрабую, можа як і без вучыцеляў патраню сабе хлеба нарабіць.

Пані Яндрыхоўская. Ты, стары пёс, павінен бы маладых навучаць.

Дзед Бадыль. Навучаў, як умеў. Што вы, блаз-нота, сабе думаеце, казаў я ім. Гэта ж грэх, каб зямля пу-ставала. Яна павінна хлеб людзям даваць.

Пані Яндрыхоўская. Мала цябе, відаць, вучыў мой свёкар. Прыходзіца мне давучаць на той самай стайні.

Дзед Бадэль. Інакшай ласкі я і не чакаў. Так спрадвеку было: дзе панская сіла, там мужыцкая сніна. Не хочацца мне, да сівых валасоў дажыўшы, пад твае бізуны класціся, але твой верх цяпер.

Пані Яндрыхоўская. Я на тваю старасць не забываюся. Старая скура цвёрдая — загадаю бізуноў дзесяць лішніх дабавіць.

Дзед Бадэль. Няхай табе, панечка, бог заплаціць за тваю дабрату. *(Павольна адыходзіць пад штуршкамі жаўнераў.)*

Батура *(з натоўпу)*. На бога спадзяйвася, ды сам не давайся.

Пані Яндрыхоўская *(не дачуўшы)*. Што там яшчэ?

Батура. Я кажу, панечка, што мы заўсёды на бога спадзяёмся.

Пані Яндрыхоўская. Галган!

Галасы ў натоўпе. Данілу злавілі! Данілу вядуць!

Два жаўперы з вінтоўкамі напугатовае вядуць Данілу. Ён у падранай кашулі, на твары запечаная кроў, за ім ідуць заплаканыя Данілава маці і Марылька. Маці трымае ў руках Данілаву світку.

Сержант *(дакладвае пані)*. Вось ён, проша пані.

Пані Яндрыхоўская *(разглядвае Данілу ў ларнет)*. Вось ты які!

Даніла. Як і ўсе добрыя людзі.

Пані Яндрыхоўская. Пра тваю дабрату я чула. Гэта ты з вялікай дабрата пачаў маё дабро раздаваць?

Даніла. Дабро народнае, і народ мяне выбраў на гэта.

Пані Яндрыхоўская. Маўчы, хаме!.. Народ... Быдла драпежнае, якому ўдалося на момант загараду разламаць. Але ў пачцівага грамадства ёсць досыць добрых пастухоў, якія загонаць быдла зноў на месца.

Даніла. Чуеце, людзі! Вы не людзі! Вы — быдла. Пані выпусціла ўжо на вас сваіх сабак, якія загонаць вас у стайню. І зямля, якую вы аралі, — гэта яе зямля, гэта пані палівала гэту зямлю потам і слязьмі, гэта яе галод-

пае дзіця заходзілася з плачу, у разоры лежачы. І лес
яе. Але пані сягоння ласкавая. Яна сама сягоння дзеліць
свой лес, надзяляе не шкадуючы — па дваццаць пяць, па
пяцьдзесят дубцоў, абы ваша спіна магла знесці. Дзякуй-
це ж пані, клапайцеся ў погі. (*У натоўпе рух і абурэнне.*)

Пані Яндрыхоўская. Тут не бальшавіцкі мі-
тынг. Спыніць!!!

Жаўперы кідаюцца на Данілу, штурхаюць прыкладамі, адводзяць
да дзеда Бадыля.

Данілава маці (*накідвае на Данілу світку, якую
ўвесь час трымала ў руках*). Апаніся, сыноч, прастынеш.

Пані Яндрыхоўская. Слухайце, быдла! Я ка-
бета. Я маю ў сабе сэрца і маю ў сэрцы бога. Бог вучыць
нас быць літасцівымі і да жывёлы. Я хацела многа вам
дараваць. Але вы — быдла дзікае і драпежнае. Шкада-
ваць вас — гэта пладзіць грэх і злачынства. Літасці мае
вам не будзе. Хто збудаваў з майго лесу хату, той раз-
бярэ яе сваімі рукамі і дрэва прывязе мне ў маёнтак; хто
собраў з майго поля збожжа, той ссыпле яго ў мой сві-
ран. (*Да Данілы.*) А з табою, хлопе, размова будзе сваім
парадкам.

У натоўпе ўзрушаныя галасы і галашэнне жанчын.

Тадора (*падае на калені і, сашчаніўшы рукі, пад-
паўзае бліжэй да пані*). Панечка, даражэнькая, злітуйся
над беднаю ўдавою!

Пані Яндрыхоўская. Чаго хочаш, няшчасная?
Кажы віну сваю.

Тадора. Лесу... дваццаць пянічкаў высекла... хат-
ка зусім спаракнела.

Пані Яндрыхоўская. Будзеш мець дваццаць
бізупоў.

Тадора. Богам прашу, панечка, змілуйся, хаткі не
раскідай. Сіроты малыя... супроць зімы.

Пані Яндрыхоўская. Што ж, загадаеш мне
тваіх шчанят гадаваць?

Тадора ўпала піц і ляжыць пейкі час нерухома. Яе адцягваюць
жаўперы.

Даніла (*да дзеда Бадыля*). Эх, дзед! Давай, хіба,
закурым з гора.

Даніла бярэ ў дзеда Бадыля капшук, павольна развязвае і глядзіць на жаўнера, які з-за плячэй падазрона сочыць за яго рукамі. У Данілы адразу выспявае намер: ён сыпле ў вочы жаўнеру жменю махоркі і кідаецца наўцёкі. Другі жаўнер мерыцца ў яго з вінтоўкі, але Данілава маці забягае жаўнеру наперад, заслапяючы Данілу.

Данілава маці (махаючы рукамі, як на раз'юшанага быка). Куды ты мерышся, гад?! Куды?!

Жаўнер робіць два крокі ўбок, каб бачыць цэль, але маці зноў забягае яму наперад. Жаўнер страляе — Данілава маці падае, распасцёршы рукі. Марылька кідаецца да маткі з жахлівым крыкам: «Мама! мама!» Некаторыя жаўнеры кідаюцца наўздагон за Данілам, астатнія гоцяць у стайню арыштаваных. Бачачы, што жаўнеры мерацца страляць, пачаў разбягаецца. Пані Яндрыхоўская ўцякла ў палац яшчэ пры першым стрэле. На сцэне застаецца толькі Марылька. Яна прыпала да матчыных грудзей, плечы яе ўздрыгваюць ад рыдання.

Марылька (глядзіць некуды ўдалачынь, уцірае слёзы рукавом саматканай світкі, якая на яе занадта доўгая, і галосіць).

А мамачка, зязюлечка,
Чым я цябе так угневала,
Што ты маўчыш, не акажашся?
Вусны твае знямелыя,
Грудзі твае халодныя.
А братачка мой родненькі,
Ужо ж мы з табой сіротачкі.
Давай, братка, парадзімся,
Як мамку нам назад вярнуць.
Мо мы слязьмі гарачымі
Сагрэем грудзі мамчыны,
Загоім рапы страшныя,
Адгонім смерць паганую.

Зноў заходзіцца з плачу і прыпадае да матчыных грудзей.

З а с л о п а

Акт другі

Карціна трэцяя

Хата дзеда Бадыля. Палева — печ. У процілеглым куце — стол пад абразамі. Дзед Бадыль стаіць ля печы, успёршыся локцямі на прымурак, кашляе. Настуля шые і спявае.

Пятрова почка невялічка,
Ды не выспалася дзевачка.
Ягадкі брала — драмала,
Села перабіраць — заснула. (2 разы)

Наехаў Іванка — не чула.
Махнуў ён пужкай — не дамахпуў,
Пакаціў пярсецёнкам — не дакаціў, (2 разы)
Распрапуў сурдуцік дыіі накрыў.
Сні, мая дзевачка, высыпайся,

Не к татухну едзеш — к свёкарку, (2 разы)
Не к матухне едзеш — к свякроўцы.
Яны нікадаваці не будуць,
Яны цябе раненька набудзяць.

Дзед Бадыль. Кінь, дзеткі. Годзе табе сляпіцца, цёмна ўжо.

Настуля. Хацела табе кашулю скончыць да цямна!

Дзед Бадыль. Скончыш заўтра. Можка, не памру яшчэ за гэту ноч.

Настуля. Я не на смерць табе шыю.

Дзед Бадыль. А яно, дзеткі, няхай будзе чыстая. Дыхаць нешта цяжка стала. Пядуж я ўжо.

Настуля. Не гавары так, дзядуля, не паганяй мяне смутку.

Дзед Бадыль. Добра, што цябе крыху надгадаваў.

Настуля. Загоіцца спіна, напавінешся ды нажывеш яшчэ гадкоў дзесяць. На маім вяселлі туннеш яшчэ.

Дзед Бадэль. Ды яно дай божа. Некалі як яшчэ і тунаў!

Настуля. Ціха! *(Прыслухоўваецца.)* Пехта з бразготкамі едзе. *(Глядзіць у акно.)* Дзядулечка, да нас у двор заязджаюць!

Дзед Бадэль. Хто заязджае?

Настуля. А хто іх ведае.

Дзед Бадэль. Мо жандары зноў?

Настуля. Ды не, так пейкія... Адзіні пажылы, а другі малады.

Дзед Бадэль. То ці не сваты, глядзі?

Настуля. Што ты, дзядуля! Да каго ж яны маюць быць?

Дзед Бадэль. Ды ўжо няіначай, як да мяне.

Настуля. Няўжо да мяне? Дзедачка, што ж мне рабіць? Адзета ж я абы-як?

Дзед Бадэль. Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку.

Заходзяць Скіба і Антон.

Скіба. Добры вечар вам, ці рады вы нам? Калі рады, прывітайце нас, а не рады — адсылайце нас.

Дзед Бадэль. Добры вечар... Мы ж яшчэ не ведаем, што вы за людзі, каб радавацца.

Скіба. Людзі мы ліхія, прыехалі грабіць старога.

Дзед Бадэль. Спазніліся крыху. Знайшліся такія, што раней за вас управіліся. Цяпер, як той казаў, голаму разбой не страшан.

Скіба. У саміх яшчэ вялікі скарб захаваўся.

Дзед Бадэль. Гаворыце вы ўсё загадкамі, што мне, старому, і адгадаць цяжка. Няхай хіба ўжо ўнучка адгавас. *(Настуля сарамліва апускае вочы.)* Сядайце, мабыць, здарожыліся.

Скіба. А такі здарожыліся.

Скіба і Антон садзяцца ля стала на лаве.

Дзед Бадэль. Адкуль жа самі будзеце?

Скіба. Здалёк, з-пад самага горада.

Дзед Бадэль. Вунь як!

Скіба. Добра, што ў маладога конь добры. Каб які, то прыстаў бы ў гэткай дарозе.

Дзед Бадэль. Пад горадам, мусіць, людзі лепш жывуць, як у нас.

Скіба. Гэта як хто. Малады вунь не скардзіцца: хлеба ёсць, дзякаваць богу, і да хлеба.

Антон. Толькі едакоў малавата, дык прыехалі, можа ў вас ці не раздабудзем.

Дзед Бадэль. Мяне ж ты, хлопча, не возьмеш, ядок я слабы, два зубы ў роце асталіся... Хоць і тым, сказаць, работы няма.

Антон. А мы возьмем едака з маладымі зубамі.

Скіба. То сядайце і вы з намі, бацька, бо нам усё здаецца, што вы хочаце нас хутчэй выправадзіць.

Дзед Бадэль. І рад бы, чалавеча, сесці, ды не магу.

Скіба (*спагадліва*). Ага... Застудзіліся недзе. Гэтыя ж скулы як апануюць, дык няма горшага ліха.

Дзед Бадэль. Скулы, чалавеча, скулы... Не трэба горшай скулы на мужыцкае цела, як пан.

Антон. Дык гэта вас...

Дзед Бадэль. Схвасталі, сыноч, усяго, жывога месца не пакінулі. Ляжу на жываце, а павярнуцца не магу. Стану вось так, пастаю, успёршыся, ды зноў кладуся. Цяпер-то ўжо ажываць пачало.

Скіба. За што ж яны вас?

Дзед Бадэль. Каго за лес, каго за зямлю, а каго проста для постраху. Удаву Дрыліху дык тую зусім застрэлілі.

Скіба. За што ж яны?

Дзед Бадэль. Ды нізавошта. У сына мерыўся жаўнер, а яна забегла наперад, дык ён і бахнуў.

Скіба. А сын дзе ж?

Дзед Бадэль. Не захацеў здэскаў цярпець. Сарганізаваў, чуваць, такіх малайцоў, як сам, ды дае панам дыхту. Хіба ж вы не чулі? Дапіла Дрыль — пра яго ж па сотні вёрст чуваць.

Скіба. Чулі крыху... Дык гэта ён, значыць, з вашай вёскі?

Дзед Бадэль. Але... (*Да Настулі.*) Запалі, унучка, газоўку ды накрый стол... Будзе лад ці не будзе, а пачаставаць людзей трэба.

Настуля завешвае фіранкамі вокны, запальвае газоўку і накрывае стол.

Дзед Бадэль. Ці наверыце, і частаваць вельмі няма чым. Збожжа ўсё забралі, у панскі свіран завезлі.

Падсвіпка думаў карміць, дык жаўнеры былі панаязджалі — вывалаклі з хлява і тут жа, на маіх вачах, распатрашылі і ў кацёл. Бульбай жывімся. Схадзі хіба, Настулька, пазыч у каго-небудзь крышан сала.

Скіба. Ды вы не турбуйцеся, мы ў дарогу без прыпасу не едзем. У нас і сала, як вы кажаце, крышан ёсць, і нават чарка знойдзецца. *(Да Антона.)* Ідзі, Антон, вазьмі там у возе. *(Антон выходзіць.)*

Дзед Бадэль *(нібы апраўдваючыся)*. Сватам гэта і не даспадобы, вядома, што ў голу хату трапілі, але я хлусіць не ўмею — што пяма, то пяма. Дзеўка — золата, а на пасаг выбачайце.

Скіба. Пра гэта мы яшчэ пагаворым. Няхай маладыя абзнаёмяцца.

Дзед Бадэль. Пакутуем, чалавеча. Проста гінем і не ведаем, адкуль паратупку чакаць.

Скіба. То, мусіць, з вашай вёскі не адзін гэты Дрыль у лес пайшоў?

Дзед Бадэль. Дзе бачылі! Народ у нашай вёсцы спакойны, баязлівы. Усяго і злосці ў нашага чалавека, што скляпе ад шчырага сэрца, зачыніўшыся ў хаце. Дык каму гэта баліць? Як тая прыказка кажа — пана клянудь, а пап тлусцее. Большавікі былі — о, гэта баявы народ! З тымі да трох не гавары.

Скіба. А пра большавікоў і ў вас успамінаюць часамі?

Дзед Бадэль. Чаму не! Каб ім, кажучь, так ды гэтак.

Скіба *(спяхмурнейшы)*. За што ж гэта? Зямлю ж, можа, яны давалі?

Дзед Бадэль. Тады яны давалі, а цяпер, калі нам крута, дык ніводзін і поса не пакажа. Няхай жа бы прыехаў каторы ды сказаў, што рабіць.

Уваходзіць Антон з бутэлькай і торбачкай. Настуля ставіць на стол талерку і чарку. Антон наразае сала. Настуля рэжа хлеб.

Скіба. Небяспечна ім паказвацца. Прыйшоў ён, скажам, да вас, а вы ўзялі ды жандарам на яго падказалі.

Дзед Бадэль *(накрыўджана)*. Гэта ты ўжо, чалавеча, не туды загнуў. Я табе не падбрэхіч які-небудзь панскі.

Скіба *(налівае і падносіць дзеду чарку)*. То вып'ем, бацька... за большавікоў.

Дзед Бадэль (*нацярожана*). За якіх бальшавікоў?

Скіба. Ну ды за гэтых самых.

Дзед Бадэль. За якіх — за гэтых? Нешта я не цямлю.

Скіба. Ну, за такіх, як ваш Даніла.

Дзед Бадэль. Ды ўжо ж, калі так наважылі (*Пе*). Падай, унучка, чым душу заткнуць.

Настуля падае закусіць.

Скіба. Бачу я, стары, што ад цябе няма чаго хавацца. Праўду мне казалі, што чалавек ты свой.

Дзед Бадэль. Як, дык хіба ты?..

Скіба. Выбачайце, што мы вас крыху ашукалі. Прыехалі мы не ў сваты, а з народамі пагаварыць.

Дзед Бадэль (*нездаволены*). То ты сват, то ты не сват, а ўрэшце хто цябе ведае, што ты за чалавек. Можа, знарок вынытваеш у мяне?

Скіба. Хіба я падобны да такога?

Дзед Бадэль. Бог цябе ведае. Хто табе мог пра мяне гаварыць?

Скіба. Даніла. І сваты гэтыя ён выдумаў.

Дзед Бадэль. А, ён-то можа выдумаць. Дык вы з ім бачыліся?

Скіба. Бачыўся. Вось і чалавек з яго атрада. (*Паказвае на Антона*.) Не дасць салгаць.

Дзед Бадэль. Як жа ён там?

Антон. Нічога. Паклон вам перадаваў. Пра сястру, пра Марыльку, прасіў даведацца.

Дзед Бадэль. Жыве сірата. Баіцца адна ў хаце, дык у людзей жыве. Гуртам неяк мы яе дагледзім ужо.

Скіба. Няхай і ўнучка не гневаецца, што падманулі.

Настуля. Я і рада, што так выйшла. Не на ўме цяпер вяселле. І дзед нядужы, як жа ж бы я яго накінула?.. Толькі па падаконню людзей набіралася — сватоў прыйшлі глядзець. Як уведаюць...

Скіба. А не трэба, каб яны і ведалі. Мы вось і будзем сабе барыш піць, — няхай думаюць, што ў нас усё налад ідзе. А людзі няхай у хату ідуць. Там і з гармонікам чуваць пехта.

Дзед Бадэль. Ты, чалавеча, ацярожна. Да нас часцяком налякі наведваюцца. І сягоння, здаецца, ці не тут яны.

Скіба. Трэба, каб нася гулянкі сабраліся людзі пэўныя. Вы мне паможаце ў гэтым.

Дзед Бадыль. Шалні, унучка, Батуру. Няхай Халімон прыйдзе, Міхаль, з маладых, можа, хто.

Настуля (*углядаючыся ў акно*). Дзядзька Батура! Ідзіце ў хату. Няхай усе ідуць.

Дзед Бадыль лезе на печ. У хату ўваходзіць Батура з гармонікам, за ім чарада хлопцаў і дзяўчат. Батура з-за парога грае вяселле.

Дзед Бадыль. Зарапа, пане музыканце, зарапа. Можа, яшчэ і вяселля не будзе.

Батура. Што, ганьбу дзеўцы даюць?

Дзед Бадыль. Пасаг вялікі загарадзілі.

Батура. Чулі, дзяўчаты, як з вашага брата здзекуюцца? Заспявайце сватам, каб аж ім моташна стала.

Батура грае, дзяўчаты пяюць.

Ласы сватка, ласы,
Яго губы, як кілбасы,
Абручамі галава збіта,
Саломаю барада сшыта.

Скіба. Вось мы і хацелі хоць на абручы на гэтыя ўтаргаваць што-небудзь.

Дзяўчаты (*пяюць*).

Калі сват прыехаў па грошы,
Каб табе выезд харошы,
Каб ты калёсы паламаў
Ды на спіцы вочы павымаў.

Скіба. Вось даюць! І ўсё свату, а малады сядзіць сабе, як у бога за плячыма. Гэта ж ён жэніцца, а не я. Што вы да мяне маеце?

Дзяўчаты (*пяюць*).

Гонар, гонар маладому —
Пасе качкі каля дому,
Паіць водзіць на рэчку,
Палыгаўны на вуздэчку,
Каторая падыхае,
Тую ззаду напіхае,
Каторая пажывае,
На вячэру спажывае.

А п т о п (да Скібы). Вось і мне перапала! Давай хіба міру прасіць.

С к і б а. Дзяўчаткі! Мы людзі памяркоўныя, давайце памірымся.

Б а т у р а. Ага, памякчэлі!
Д з я ў ч а т ы (пяюць).

А ў нашага свата
Вясёлая хата:
Бычкі ў смычкі граюць,
Падцёлкі ў свіцёлкі,
Бараны ў арганы,
А копікі ды ў гармонікі.

С к і б а. Гэта ўжо крыху лепш.
Д з я ў ч а т ы (пяюць).

А ў нашага свата
Святліца — не хата,
Печ яго пабялёная,
Чэсць яго ухвалёная.

Д з е д Б а д ы л ь. Вось бач, сваток: хто нам слова добрае, дык мы таму два.

С к і б а. Але ж пра маладую забыліся. Яна сядзіць зусім маркотная.

Д з я ў ч а т ы (пяюць).

За гарою бяроза вецце гце,
Там наша Настачка вянкi ўе, (2 разы)
За ёю дзедухна паслы шле.
— Пакінь, Настачка, вянкi віць,
Хадзі са мною мёду піць.
— Не пакіну, дзедухна, вянкi віць,
Не пайду з табою мёду піць.
А мне вянкi віць — любата,
А мне мёду піць — сухата.

Пакуль дзяўчаты пяюць, Настуля садзіцца ля Батуры і шэпча пешта яму ў вуха. Ён, відаць, прыемна здзіўлены, крадкам наглядае на Скібу і адказвае пешта Настулі. Яна кіўком падзвае К а с т у с я і шэпча яму. Т о й неўзаметку выходзіць з хаты.

Д з я ў ч а т ы (пяюць).

Знаць, табе, Настачка,
Замуж хочацца,

Што ў цябе слёзачкі
Дыі не коцяцца.
Хоць бы ты, Настачка,
У гарод пайшла,
Хоць бы ты, Настачка,
Цыбульку з'ела.

Н а с т у л я (пле ў адказ).

Каса ж мая, косачка, каса русая!
Часала я косачку дзевятнаццаць год, (2 разы)
Прайграла я косачку ў адзім вечарок.
Наехалі купчыкі, дружкі-баяры,
Раздзялілі косачку дыі на дзве касы, (2 разы)
Абматалі косачку вакол галавы,
Надзелі на косачку шаўковы чапец,
Ды ўжо таго чэпчыка павек не скідаць.

Батура рантам урэзаў польку. Пары закруціліся ў танцы. Антон танцуе з Настуляй, Скіба таксама знайшоў пару — пажылую вясёлую кабету.

Б а т у р а (грае і прыпявае ўперамежку).

Дзяўчыначка, кохам тебе,
Не еш хлеба — вазьму тебе;
Не еш хлеба, не пі воды,
Вазьму тебе для выгоды.

Ішоў Тодар з Тадораю,
Знайшлі лапаць з абораю,
Ох, я Тодар, ты Тадора,
Табе лапаць — мне абора.
Табе лапаць — абувацца,
Мне абора — разжывацца.

Скачы, скачы, хлопча, смела,
Пакуль твая скура цэла!
Не сягоння — заўтра рапа
Будзе твая скура драпа.
Будзе драпа бізунамі,
Што не ўмееш жыць з папамі.

Уваходзяць д в а ж а н д а р ы. Танцоры застываюць у чаканні.

Ж а н д а р. Хто тут прыезджы?

Скіба. Я, пане, ды вось гэты хлопец. *(Паказвае на Антона.)*

Жандар. Дакументы!

Скіба. Якія ж, пане, дакументы ў свата? Вось мой дакумент. *(Паказвае на Антона.)* Дзеўцы хлопца добрага трэба, а не дакумент.

Батура. Ну, пану свату сваё, а пану сержанту сваё: такі яго абавязак — дакументаў пытаць. Гэта мы ўсе ведаем, што ты за чалавек, а пан сержант не ведае.

Скіба. Ды пашукаю, можа, які заваляўся. *(Дастае кашалёк і доўга поркаецца.)* Вось пяхай пан сам разбярэцца, каторы тут, я непісьменны. *(Падае паперкі жандару. Той доўга разглядае.)*

Батура. То свуй чловек, пане, гэчны католік.

Жандар. А пан цо — поляк?

Батура. Так, пане. Од немцув уцеклэм. Взенлэм тутай себе кобетэ... Правдзівей, она мне взенла.

Жандар. А для чэго ж додому не вруціл се?

Батура. Чэкалэм паньства. Сподзевалэм се, жэ ойчызна пшыйдзе тутай. Пшэце ж цо кольвек слышалэм о памярах пана Пілсудскаго.

Жандар. Досконале! Так і стало се. *(Да Скібы.)* Ну, маш. *(Аддае паперы.)* Больш я веру чловеку *(ківае на Батуру),* як тваім тым паперам. *(Да Антона.)* А ты што, жаніх?

Антон. Так, пане.

Жандар. Чаго захацеў! Мы ваюем, а ён жаніцца.

Скіба. Цяпер жа толькі і жаніцца, бо за бальшавікамі ж і гарэлкі не было, не было як вяселле гуляць. *(Палівае чарку і падносіць жандару.)* Проша!

Жандар *(адхіляючы чарку рукой.)* Не п'ю. *(Жандары выходзяць. Батура зноў грае польку, але танцы ўжо не ладзяцца.)*

Батура *(скончыўшы граць).* Ну, сваты, мусіць, здарожыліся. Трэба ім спакой даць.

Дзяўчаты *(пляюць).*

Дадому, госцікі, дадому,
Паслі конікі салому.

Батура грае марш. Хлопцы і дзяўчаты выходзяць. Батура ў дзвярах падморгвае Скібе і выходзіць таксама.

Пастуля *(калі ўсе сыйшлі).* Зараз прыідуць. Я Кастуся раней наслала.

Скіба. Толькі каб ніхто лішні не зайшоў.

Настуля. Я найду настаю ля варот. Калі што якое — у акно пастукаю. *(Выходзіць.)*

Дзед Бадэль. А скажы, таварыш, бальшавіцкае войска ці далёка?

Скіба. Мястэчка Гневань чулі?

Дзед Бадэль. Уга! Дзіва што! Колькі разоў быў там.

Скіба. Вёрст, мусіць, семдзесят будзе.

Дзед Бадэль. Гэта калі кругом, па бальшаку. А лясамі, пацянькі, і палавіны не будзе.

Скіба. Дык жа балота.

Дзед Бадэль. Гэта хто не ведае, а я ў гэтым лесе, як у сваім гародзе, — кожную сцяжынку ведаю.

Скіба. Ну, прайсці, можа, і можна.

Дзед Бадэль. Ездзілі некалі. І цяпер, каб грэблю дзе-нідзе падправіў ды буралом расчысціў... Што ж, гаспадары няма...

Уваходзяць Міхаль і Халімон, моўчкі вітаюцца са Скібам за руку і садзяцца.

Скіба *(круціць цыгарку, пасля перадае кісет мужчынам)*. Закурвайце.

Уваходзяць Батура, Рыгор і Кастусь.

Батура. Вось, здаецца, і ўсе нашы.

Кастусь. Больш не будзе. Некаторых дома няма.

Скіба. Ну, добра... Будзем знаёміцца. Зваць мяне — Скіба. А гэта вось — партызан, Данілаў таварыш. Дакументаў я вам не пакажу, бо пры сабе іх не трымаю, а запісачка ад Давілы ёсць. *(Дастае паперку.)* Можа, хто пазнае яго почырк?

Халімон. Хіба Рыгор вось, сябар яго. З вайны ж яму Даніла пісаў не раз.

Рыгор *(узяўшы паперку)*. Праўда, яго рука.

Батура. Ну, то чытай, што ён там піша.

Рыгор *(чытае)*. «Паклон вам, цітвянцы. Чакаю вас да сябе ў госці, ды ніяк дачакацца не магу. Мусіць, вам бізупы панскія вельмі да смаку прыйшліся?»

Халімон *(штурхнуўшы локцем Міхаля)*. Чуў ты! Гэта дык паклон!

Дзед Бадэль. Такі зарабілі, няма чаго крыўдаваць.

Скіба. Наздзекаваліся з вас тут, я чуў.

Халімон. Бачылі ж, можа, едучы... Толькі каміны тарчаць, як пасля пажару, а хатамі нашымі пані свой паравічок апальвае.

Скіба. А як жа людзі жывуць?

Халімон. Вось у Міхаля хлеб забралі, а ў мяне хату, дык я прыйшоў да яго ды кажу: «Мой хлеб, а твая хата — давай разам жыць». Так і жывём, прыпяваючы... трынаццаць душ у адной хаце.

Скіба. І падоўга вам гэтага хлеба хопіць?

Халімон. Хопіць на месяц. А там паначэпліваем торбы ды пойдзем з дзецьмі па падакопню: «Падарыце, калі ласачка». Трынаццаць душ — трынаццаць торбаў і торбачак — за адзін раз колькі пазбіраеш.

Скіба. Жарты твае невясёлыя, чалавеча. Ад іх мурашкі па целе бягуць.

Халімон. Плакаць прабавалі — не памагае, дык мы давай жартаваць.

Скіба. Ну і як жа вы ўсё-такі думаеце жыць?

Міхаль. Думаем, таварыш, што, можа, хутка перамена якая будзе.

Скіба. А хто гэту перамену зробіць?

Міхаль. Можа, чырвоныя паноў прагоняць.

Скіба. Чырвоныя... А вы ж якія? Белыя?

Міхаль. Мы так сабе... ніякія.

Скіба. Вось гэта ж і дрэнна, што ніякія. Я разумею: ваяваць — гэта цяжка, гэта нават страшна, але ж у Чырвонай Арміі хіба не такія людзі, як і вы? Ім таксама паміраць не хочацца. І жонкі ў іх ёсць, якія без іх гаруюць, і дзеткі, якіх яны любяць і шкадуюць. Дык чаму ж яны могуць ваяваць, а вы не? Чаму вы чакаеце, каб яны вам свабоду на талерцы паднеслі?

Дзед Бадэль. Праўду, чалавеча, кажаш! Эх, мужчынкі, каб мне вашы гады! Не ляжаў бы я на печы, не падстаўляў бы азадка пад панскія бізупы.

Халімон. Вы, таварыш, няправільна гаворыце.

Скіба. Чаму ж няправільна?

Халімон. Таму, што армія — гэта вялікая сіла, а нас тут — жменька. Паспрабуй сунуцца супроць паноў.

Дзед Бадэль. Жменька... Вазьмі жменьку ды сыпні ў вочы, як той Дапіла.

Скіба. Вас жменька ды ў суседняй вёсцы жменька — вось і прыгаршчы. А колькі ў нас такіх вёсак! І ў

кожнай зпойдуцца людзі, у якіх на сэрцы пакіцела.
Я ўжо не гавару пра горад.

Міхаль. І вам, гарадскім, крута цяпер прыйшлося.

Скіба. Клопат у нас з вамі адзін — выратавацца ад белапапскай погані і ўзяць назад зямлю і фабрыкі. А хіба горад без вас можа з гэтым справіцца? А вы без горада? Вы скардзіцеся, што на вас забыліся, што вам ніхто не дапамагае, але як жа можна таму памагчы, хто сам нічога не робіць? Варушыцеся, не давайце сябе ў крыўду, не забывайцеся, што вы — людзі.

Дзед Бадэль. Пані іначай не пазывае нас, як быдлам.

Скіба. І абыходзіцца з вамі, як з быдлам. А вы пастаўце сябе так, каб ніхто не асмеліўся вас пальцам крапуць. Біце ў зубы. Няхай кожная сволач ведае, што здзекі ёй так не пройдуць. Вось Даніла — гэта маладзец. Варушыцеся, і вам памогуць. Памогуць рабочыя, паможа бальшавіцкая партыя, якая мяне і да вас сюды прыслала. А бальшавіцкая партыя — гэта вялікая сіла, гэта лепшыя рабочыя Петраграда, Масквы і ўсёй Савецкай Расіі, гэта вялікі розум Леніна.

Дзед Бадэль. А скажы, таварыш, ці праўда гэта, што Леніна забіць хацелі?

Скіба. Праўда. Стралялі ў яго гады ў прошлым годзе і паранілі. Але гэта яго не магло запужаць. Ні царскія турмы і ссылкі, ні кулі контррэвалюцыянераў не запужалі яго.

Дзед Бадэль. Дык цяпер ён здаровы?

Скіба. Здаровы.

Дзед Бадэль. Таму ў яго і стралялі гады, што ён цвёрда стаіць за народ.

Скіба. Нават калі ў насцелі ляжаў паранены, ён кожную хвіліну думаў пра народ, пра рабочых і сялян.

Дзед Бадэль. Вось каб мы ўсе за сябе так стаялі, як ён за нас, дык бы гэтых паноў тут і духу не было.

Скіба. Я ж пра гэта і кажу. Пад кіраўніцтвам Леніна і яго памочнікаў наша Чырвоная Армія разбіла Калчака і Дзянікіна. Яна разаб'е і белапалякаў. Чырвоная Армія б'е пана ў лоб, а вы біце яго ў патыліцу. Чым мацней будзем біць, тым хутчэй наша зямля і нашы заводы будуць зноў нашымі. Вось што я хацеў вам сказаць. Сягоння вы, можа, са мной не згодзіцеся, а заўтра падумаеце і пераканаецеся, што гэты Скіба не брахаў.

Міхаль. Загадаў ты нам, таварыш, загадку.

Скіба. Загадку гэту няцяжка адгадаць. Трэба толькі выбраць, што лепш: начапіць на плечы торбу ці ўзяць вінтоўку. Па-мойму, калі нават і памерці прыйдзеца, дык лепш з вінтоўкай у руках, як над панскімі бізунамі.

Халімон. Ну дык як, Міхаль?.. Торбы начэпім?

Міхаль (*папура*). К чортавай матары!

Халімон. А ты, бежанец, што скажаш?

Скіба. Што, хіба не тутэйшы?

Батура. Радзіўся я ў Брэсце, каб торбамі трэсці, сюды ўцёк, адно ж і тут чую — торбы ды торбы.

Кастусь. Мусіць, прыйдзеца дзядзьку гармонік убок адлажыць.

Скіба. А нашто? Я заўважыў, што, апрача гармоніка, ён яшчэ і язык востры мае, і па людзях, напэўна, з ім ходзіць. А добры язык ды яшчэ пры гармоніку — гэта многа значыць.

Халімон. Ён заўсёды па людзях... і з гармонікам, і печы людзям робіць.

Дзед Бадэль. Вось толькі я, мусіць, вам непа-трэбны?

Скіба. Для вас, бацька, ёсць вельмі важная работа: калі зробіце, проста геросм будзеце. А толькі трэба мне гэта ў штабе абмеркаваць, а вы тым часам напраўляйцеся. Я накажу вам тады.

Дзед Бадэль. Паміраць збіраўся, а калі так, то прыйдзеца адлажыць на потым.

Батура. Што ж ты, Рыгор, маўчыш?

Рыгор. А што ж мне казаць?

Батура. Скажы, пойдзеш з памі ці...

Рыгор. Падумаю.

Батура. То, можа, мы памыліліся, што паклікалі цябе сюды?

Скіба (*нацярожана*). А што такое?

Дзед Бадэль. З старасцянкаю знохаўся, а яна яго з папталыку збівае. Глядзі, сыноч, каб ты праз яе сабакам не стаў!

Рыгор (*са злосцю*). Ды адчаніцеся вы ад мяне! Што вам да таго, старасцянка ці не старасцяпка. Яна нікому вока не занарушыла.

Скіба (*да Рыгора*). Вось што, хлопча! Кахай сабе там каго хочаш, толькі язык трымай за зубамі. Памятай, калі што якое, дык мы жартаваць не любім. (*Да Антона*.) Ну,

Антон, наехалі. *(Да сялян.)* Бывайце здаровы! Што вы на-
думаеце, я ўведаю праз Данілу.

Дзед Бадэль. Едзьце здаровешькі. Дзякуй за
навуку.

Скіба. Пасля будзем дзякаваць адзін аднаму, як спра-
ву зробім.

Скіба і Антон выходзяць.

Карціна чацвёртая

Поч. Лес. Пасярэдзіне сцэны будаі з яловых лапак. Крыху ўбаку,
пры агні, два партызаны — адзін з перавязанай рукой, другі
з мыліцай.

1-ы партызан. Хутка і поч канчаецца, а іх усё
пяма.

2-гі партызан. Колькі цяпер тае ночы.

1-ы партызан. Хопіць, каб чалавеку памерці.

2-гі партызан. Яны каля моста ў алешніку будуць
надпільноўваць, каб знянацку...

1-ы партызан *(кладзецца дагары на мох)*. Эх,
мама, мама... *(Гледзячы ў неба.)* Некаму суджана апошні
раз сёння глядзець на гэтыя зоркі.

2-гі партызан. Таму ўжо не да зорак будзе. Шмат
вельмі ты зоркамі любавайся, калі табе пагу прастрэлілі.

1-ы партызан. Ну, так гаворыцца. *(Паўза.)* А лес
як маркотна шуміць! Нібы галосіць па кім.

2-гі партызан. На тое ён і лес, каб шумець.

Першы партызан запявае, другі падхоплівае. Пяюць спачатку
вельмі ціха, пад канец па ўвесь голас.

Ты, дуброва, дуброва,
Дубровачка зялёная!
Ах, і што ж ты, дуброва,
Не радзіла нам нічога?
Не радзіла, дуброва,
Ані хмелю, ні ячменю,
А зрадзіла, дуброва,
Густы ельнік ды бярэзнік.
А па ельнічку частым
Там два брацікі гулялі, (2 разы)
Шчасце-долю здабывалі.

Браты долю здабывалі,
Ў ланцугі іх закавалі,
Закавалі, пасаdzілі,
Каб па свеце не хадзілі, (2 разы)
Каб народу не будзілі.
Ой, скажы ж мне, любы браце,
Як цяпер нам распазнаці,
Калі дзянёк, калі почка,
Калі зіма, калі лета.
Па тым лета пазнавалі,
Што зязюлі кукавалі,
Па тым зіму пазнавалі,
Што жалезы прыстывалі.

Капец песні п'яецца пад акампанемент гармоніка, хоць нікога не відаць.

1-ы партызан (*хутка садзіцца, бярэ ў руку вінтоўку*). Хто ідзе?

2-гі партызан. Гэта, мусіць, бежанец.

Падыходзяць Батура з гармонікам і дзед Бадыль з торбай на плячах і парай запасных лапцей.

1-ы партызан. О, дзядзька Батура ваяку пам прывёў яшчэ аднаго.

Батура (*вітаючыся за руку*). А чым не ваяка?

2-гі партызан. Ляжаў бы ты, дзед, лепш на печы.
Дзед Бадыль. Ляжаў, сыноч, ды прыпякло вельмі, не ўлежаў.

2-гі партызан. Што ж ты ў нас рабіць будзеш?

Дзед Бадыль. А гэта начальства ведае, на што я патрэбен.

Батура. Дзе ж вашы сокалы?

2-гі партызан. Паляцелі сокалы на здабычу.

Батура. А вы, як падбітыя жураўлі, сядзіце ды курлыкаеце.

1-ы партызан. Чакаем, павінны былі б вярнуцца ўжо.

Батура. Мусіць, ці не ідуць. Мы чулі пейкія галасы ў лесе.

Усе прыслухоўваюцца.

2-гі партызан. З песнямі, значыцца, усё добра.
Чуваць далёкая песня многіх мужчынскіх галасоў. Яна паступова набліжаецца і мацнее. Батура падыгрывае, партызаны пры агні падцягваюць.

Гляну, гляну я ў аконца
Супроць яснага сонца,
Супроць яснага сонца,
Ці не ўбачу чарнаморца.
Чарнаморац з вайны едзе,
Ён сямёра копей вядзе.
— Выйдзі, выйдзі, мая міла,
Калі верна ты любіла.

Надыходзяць партызаны. Яны пясудь адбітыя ў беланая-
каў скрынкі з патронамі і карабіны.

Даніла (*надыходзіць*). А, госці! Як здаровенькі?
(*Вітаеца за руку з дзедам і Батурам.*)

Дзед Бадэль. Здароў, сыноч! Што гэта твае хлоп-
цы такія вясёлыя? Ці не грошы ў гэтых скрынках?

Даніла. Не, гэта арэхі, дзед.

Дзед Бадэль. Арэхі?

Даніла. Але. Папоў частаваць будзем.

Дзед Бадэль. То гэта, можа, гэтыя самыя... кулі
ці як іх?

Даніла. Але, патроны.

Дзед Бадэль. Дзе ж вы іх узялі?

Даніла. У іх жа. Падпільнавалі на дарозе і адабралі.

Дзед Бадэль. Ай, малайцы! (*Смяецца.*) Значыць,
іх пальцам ды ім жа ў вока.

Даніла. У самае вока. (*Да 1-га партызана.*) Антон
з сваімі хлопцамі не вярнуўся?

1-ы партызан. Не.

Дзед Бадэль. Ці не той гэта Антон, што да мае
ўнучкі сватаўся?

Даніла. Той самы.

Дзед Бадэль. Ах, каб ён здароў быў! Дзе ж ён,
хоць бы пабачыць.

Даніла. Таксама ў арэхі пайшоў, толькі на другую
дарогу. А яшчэ, калі ўдасца, дык хлопцы сягоння такога
звера прывязаць, што дзед толькі ахне.

Галасы: — Глядзі, бсжапец тут!

— Урэж што-небудзь, дзядзька Батура, нам
сягоння весела!

Батура. А паможаце?

Галасы. Давай!

Батура грае, партызаны танцуюць.

Д а н і л а *(да партызан)*. Досыць, хлопцы! Ідзіце гатуйце вячэру, каб хапіла на ўсіх. Людзі прыйдуць галодныя, а можа, і параненыя будуць.

П а р т ы з а н ы разыходзяцца; праз нейкі час на заднім плане відаць агні.

Д а н і л а. Ну, дзядзька Батура, як ты дзе наварочваешся?

Б а т у р а. Па вёсках хаджу, людзям праўду кажу, дзе прыпеўкаю, а дзе жартам з дзеўкаю.

Д а н і л а. А людзі што кажуць?

Б а т у р а. Папоў клянучь ды цябе хваляць.

Д а н і л а. Не ўсе, мусіць, хваляць.

Б а т у р а. Ёсць такія, што і цябе клянучь, але ж я тых за людзей не лічу.

Д а н і л а. Ну, а як там хлопцы? Рыгор як маецца? Не збіраецца да нас? Нешта Скіба крывіўся, гаворачы пра яго.

Б а т у р а. Як жа маецца... За спадніцу трымаецца.

Д а н і л а. У Маргунішкі?

Б а т у р а. Як той клешч. А яна хвастом круціць. Рыгор-то ёй, відаць, даспадобы, але каб да яго твару ды Шмігельскага хутар.

Д а н і л а. То, мусіць, хутар перацягне?

Б а т у р а. Вядома. Маргун не дачакаецца, калі Шмігельскі ў сваты прыйдзе.

Д а н і л а. Скіба нават апасаўся, каб ён чаго ёй не выказаў пра нас. Але я сказаў, што ведаю Рыгора з малых год.

Б а т у р а. Ды ён-то наш, каб толькі ад яе адарваць.

Д а н і л а. А як там Марылька?

Д з е д Б а д ы л ь. Мы яе не пакідаем... Па матцы нудзіцца, небарака.

Б а т у р а. Плакала вельмі, калі хавалі. *(Даніла, засмучаны, садзіцца на скрынку з патронамі.)* Але нябожчыца не будзе на нас крыўдзіцца — хорапа мы яе пахавалі. Усім сялом праводзілі на могількі. Ёльнікам зялёным дарогу ўслалі ад вёскі аж да самай магілы.

Д а н і л а. Дзякуй добрым людзям за клопаты ды спагаду.

Д з е д Б а д ы л ь. Як тут не спагадаць! У нежывога б сэрца зайшлося, гледзячы.

Д а н і л а. Можна, хоць нядоўга мучылася?

Дзед Бадэль. Не, сынок. Адразу, як даў у грудзі, дык і слоўца не вымавіла.

Даніла. Нашто ёй было кідацца ратаваць мяне!

Дзед Бадэль. А нашто ж маці?.. Хіба яна магла снакойна глядзець, як сына забіваюць?

Даніла. А мне не верыцца, што яе няма. Здаецца, прыйду дадому, і яна зноў, узрадаваная, будзе завіхацца каля печы, а пасля сядзе ля стала і, не адрываючыся, будзе глядзець на мяне, накуль я буду вячэраць. *(Паўза.)* Убачыш Марыльку, дзядзька Батура, дык падвесьлі яе, скажы, пяхай яна не нудзіцца, скажы, што я хутка прыеду дадому... Хочацца мне самому пабачыць яе... Баюся, каб з ёю чаго-небудзь не зрабіла гэта гадаўё.

Дзед Бадэль. Ты толькі асцярожна, сынку, калі думаеш у вёску прыходзіць. Там жа гэтыя гіцлі і шыраць заўсёды. Яны так і думаюць, што ты не ўцерніш ды прыйдзеш даведацца.

Даніла. Я гэта ведаю.

Батура. Мо што добрае чуваць з таго боку?

Даніла. Ёсць весткі, і не благія... Панам нядоўга панаваць засталася.

Батура. А як нядоўга?

Даніла. Месяц ці два — гэтага я сказаць не магу, а толькі таварыш Скіба перадаваў, каб мы былі напатаво, Чырвоная Армія чакае ад нас дапамогі. Рыхтуі хлопцаў.

Батура. Хлопцы гатовы. З пяці вёсак, дзе я бываю, чалавек сорак знойдзецца. Але зброі ў іх няма. Віптовак чатыры, не больш.

Даніла. У нас цяпер польскіх крыху ёсць. А калі не хоніць, таварыш Скіба абяцаў нам падкінуць. Як толькі заварунацца паны адступяць, трэба перасцерагчы па вёсках, пяхай людзі коней у лес хаваюць, бо забіраць будуць.

Дзед Бадэль. А мне што за работу дасі? Мусіць жа не так сабе клікаў?

Даніла. А дзед ужо сабраўся як мае быць?

Дзед Бадэль. Наказваў жа ты, што ў вялікую дарогу.

Даніла. Дарога не малая, і работа важная. *(Чуваць працяглы далёкі свіст.)* Вось і госця, мусіць, едзе. Халімонаў свіст чуваць. Дзядзька Батура, ты можаш знайсці такога чалавека, які б даставіў адну пісульку начальніку

павета пану Яндрыхоўскаму? Трэба зрабіць так, каб яна неўзаметку ў яго на стала апынулася.

Б а т у р а. А калі гэта трэба?

Д а н і л а. Заўтра. Як мага хутчэй, а то мы спазніцца можам.

Б а т у р а. Ёсць у мяне адна жапчына.

Д а н і л а. Вось і добра.

Х а л і м о н (*шпарка падыходзіць да Данілы*). Так што даставілі ў спраўнасці, начальнік.

Д а н і л а. Давайце сюды.

Х а л і м о н. Міхаль, каб ты спруцянеў, што ты там марудзіш?

М і х а л ь (*з цемры густым басам*). Ісці не можа ад страху.

Х а л і м о н. То пясі.

М і х а л ь. Нясу. (*Праз хвіліну, абхапіўшы ўпол, нясе паню Яндрыхоўскую. У яе звязаны назад рукі, а рот заткнёны канцом шалю.*)

Д а н і л а. Нашто рот заткнулі?

М і х а л ь. Вішчэла, як свіння ў плоце.

Д а н і л а. А рукі?

Х а л і м о н. Дзярэцца, каб яна папрэла.

Д а н і л а. Развяжыце.

Міхаль развязвае рукі, папружкай падвязвае сабе штаны. Халімон вымае з рота шаль.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. В і м е о й ц а і с ы н а і с в е п-тэго духа, амэн. Матка боска, дзе ж гэта я?

Д а н і л а. У мяне ў гасцях.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. А вы — начальнік?

Д а н і л а. Начальнік.

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. Ваш твар... я вас недзе бачыла, але цяпер... нічога не памятаю.

Д а н і л а. Завуць мяне Даніла Дрыль. Мы, здаецца, знаёмы.

Пані Яндрыхоўская абамлела.

Д з е д Б а д ы л ь. Хе-хе. Відаць, што знаёмы.

Х а л і м о н. Міхаль, давай дзікалопу, пані выпрудзілася.

М і х а л ь. Дзе я табе вазьму?

Х а л і м о н. Пад вываратам... Цэлая лужына. (*Міхаль пайшоў.*)

Халімон (*прыкладае вуха да грудзей пані*). Жывая, сэрца дрыгае.

Міхаль прыносіць у шапцы ваду. Халімон мачае руку і пырскае пані ў твар. Яна лынае вачыма і павольна садзіцца.

Дзед Бадыль. Папырскаць бы яе, гадаўку, як яна нас пырскала.

Пані Яндрыхоўская (*становіцца на калені і сашчэплівае рукі*). Божа літасцівы! Малюся табе, як сын твой маліўся ў садзе Гефсіманскім. Калі можна, хай абміне мяне келіх пакуты гэтай. Нашлі агонь нябесны, хай грывне пёрун і спапяліць ушчэнт нягоднікаў, што паднялі руку на верную службу тваю.

Дзед Бадыль (*замахваецца кіем*). Ах, поскудзь! Вось як трахну, дык будзе табе і пёрун!

Даніла. Чакай, дзед. Мы ўсё зробім па парадку.

Пані Яндрыхоўская. Болесь, дзецко мое. Бывай навекі!

Даніла. Не памірай, пані, ты нам патрэбна.

Пані Яндрыхоўская. На здзекі? Лепш смерць.

Даніла. Мы караем, але не здзекуемся... Болесь — гэта ваш сын, начальнік павета?

Пані Яндрыхоўская. Мой сын.

Даніла. Гэта тое ваша дзецко, ад якога ўвесь павет стогне? (*Пані Яндрыхоўская маўчыць.*) Вы ведаеце, што ад яго ўвесь павет стогне?

Пані Яндрыхоўская. Мой сын выконвае тую місію, якую ўсклала на яго айчызна.

Дзед Бадыль. Пачакай, мы яшчэ патаўком яму гэту місію.

Даніла. А на паню таксама айчызна ўсклала місію — народ катаваць?

Пані Яндрыхоўская. Я слабая кабета, я не магу нікога катаваць.

Халімон. Ах, каб ты напрэла, слабая! Міхаль, пакажы ёй, як яна цябе размалявала.

Міхаль (*з сур'ёзным выглядам распяразвае напружку. Гледзячы на Данілу*). Паказаць?

Даніла. Не трэба. Пані і так добра памятае.

Дзед Бадыль. Сама ж на стайні была, здаецца.

Даніла. А без хлеба і без прытулку пані людзей пакінула, з торбамі пусціла — гэта таксама ад слабасці ды ад вялікай дабрата? (*Пані Яндрыхоўская маўчыць.*)

А ў турмы пазасаджвала... Дык вось што, пані... За здзекі з людзей, за катаванні я вас... асуджваю на смерць.

Пані Яндрыхоўская закрывае твар рукамі, ногі яе слабеюць.

Халімон (*падтрымліваючы паню*). Стой, каб ты папрэла, чаго валішся без пары!

Даніла. Але я дарую вам жыццё, калі вы зробіце адну рэч.

Пані Яндрыхоўская. Калі гэта ў маіх сілах.

Дзед Бадэль (*Данілу, узрушаны*). Як гэта ты даруеш? А калі я не дарую? А калі твая маці, нябожчыца, не даруе?

Даніла. Не гарачыся, дзед, даслухай да канца. Я кажу так не таму, што шкадую гэту гадзіну, а таму, што хачу выратаваць людзей, якіх чакае смерць. (*Да пані.*) У лапах вашага сына знаходзяцца тры мае партызаны. Іх чакае расстрэл. Дык напішыце сыну сваёму, гэтаму сукінаму сыну, начальніку павета пану Яндрыхоўскаму, каб ён іх зараз жа выпусціў. Напішыце таксама, каб ён выпусціў тых сялян, якіх вы засадзілі ў турму, і вярнуў ім усе страты. Не забывайцеся, што з вамі будзе, калі я не выратую гэтых людзей.

Пані Яндрыхоўская. Але ж гэта справа дзяржаўная, сын можа мяне і не паслухаць.

Даніла. Пішыце так, каб паслухаў. Слязу пусціце. Вы гэта ўмеце, вучыць вас не трэба. Вось вам папера і аловак. (*Бярэ ў будане паперу і аловак і падае пані Яндрыхоўскай.*)

Халімон. Проша, пані, да стала. (*Бярэ Яндрыхоўскую пад руку, падводзіць да пня і садзіць на куніну.*) Крэсла хоць крыху занізкае, але мяккае.

Даніла. Пішыце, я чакаю.

Пані Яндрыхоўская прабуе пісаць, але рукі яе калоцяцца, аловак скача па паперы, нічога не выходзіць.

Халімон. Пані пісаць не можа. Яна моцна здарожылася.

Даніла. Няхай пасядзіць, адпачне. Падаглядай яе тут... (*Да Батуры і дзеда Бадэля.*) А мы тым часам пагаворым, што трэба рабіць.

Лезе ў будан. За ім Батура і дзед. Там яны ціха размаўляюць паміж сабою. Пані Яндрыхоўская, як скамяцелая, сядзіць каля пня. Каля папі ўвіхаецца Халімон.

Халімон. Выбачай, пані! Я і забыўся, што праз нас ты не навячэрала сягоння. А дарога вялікая — на каменні, на карэнні... пані вымерхалася. Міхаль, там хлонцы бульбу варылі, нясі сюды. Ды хлеба набольш.

Міхаль. Нясу. *(Пайшоў.)*

Пані Яндрыхоўская. Я не хачу есці.

Халімон. Не хачу, а сама на пагах стаяць не можа. Алоўка і то не ўтрымае ў руках.

Пані Яндрыхоўская. Я не буду есці.

Халімон. Не пляці, пані, глуштва! Ты мо знарок хочаш з голаду намерці, каб нашых хлонцаў расстралялі?

Міхаль прыносіць кацялок бульбы і вялізную лусту хлеба.

Халімон. Еш, пані, не саромейся.

Міхаль. Увесь век наша ела і не саромелася.

Пані Яндрыхоўская. Я не магу.

Халімон. Чаго там — не магу! Выменці гэты кацялок бульбы, то яно не дзе дзепецца. І ногі прутчэйшыя стануць, і рукамі павалодаеш. Каб толькі як пісьмо напісала, а там хоць і ў рот нічога не бяры.

Пані Яндрыхоўская. Дай мне спокуй, чалавеча.

Халімон *(расчаравана)*. Спокуй, бачыш ты! Мусіць, пані нашай стравы не густуе?

Міхаль. Вядома, яна да пшыкаладу прывыкшы. *(Падсоўвае да сябе кацялок і з апетытам есць.)*

Пані Яндрыхоўская моцна ўздыхнула і пачала пісаць.

Халімон *(Міхалю таямніча)*. Піша. Глядзі, глядзі, як выкручвае!

Пані Яндрыхоўская *(напісаўшы яшчэ крыху, згортвае паперку ў дзве столкі і падае Халімону)*. Аддайце свайму начальніку.

Халімон *(разглядаючы паперку)*. Накруціла па-свойму. Нічога не разабраць. *(Гукае.)* Начальнік, гатова!

Даніла, дзед Бадыль і Батура вылазяць з будаца.

Даніла. Давай сюды. *(Бярэ паперку, разглядае, а потым перадае Батуру.)* Па-польску. Ты што-небудзь тут разбярэш?

Батура *(узяўшы паперку)*. Каб друкавапас, то яшчэ б сяк-так.

Д а н і л а. Чорт яго ведае, што яна тут напісала.

Б а т у р а. То што будзем рабіць?

Д а н і л а. Што ж, падвядзе, дык сама сябе. Пацясеш гэта. А каб мацней было, прыпішам ад сябе. *(Да Халімона.)* Халімон, кладзі паню спаць. Падсцялі ёй што-небудзь. *(Садзіцца да пня і піша.)*

Х а л і м о н. Проша, пані, у люлю бай. *(Бярэ паню Яндрыхоўскую пад руку. Да Міхаля.)* Ідзі падзяры крыху моху пад бок.

М і х а л ь. Скулу ёй пад бок.

Х а л і м о н. Ідзі. Скула ёй і без твае ласкі сядзе.

М і х а л ь і Х а л і м о н з. п а п я й Я н д р ы х о ў с к а й а д ы -
ходзяць.

Д а н і л а *(да Батуры)*. Вось якую поту я яму напісаў. *(Чытае.)* «Пане Яндрыхоўскі! Калі ты, сабачая твая душа, заўтра ж не выпусціш маіх трох хлопцаў і ўсіх сялян, дык мамашы тваёй будзе капут. А табе самому я ўсё роўна прадрывлюю некалі дзірку ў лобе. Гэта піша табе Даніла Дрыль». *(Да Батуры.)* Хопіць?

Б а т у р а. Дзіркі ў лобе? Хопіць аднае.

Д а н і л а. Пісаць ці хопіць?

Б а т у р а. Па-мойму — ясна.

Д а н і л а. Дык даставіш?

Б а т у р а. Заўтра раненька будзе там. *(Згортвае паперку і кладзе ў шапку.)*

Д а н і л а *(дзеду Бадылю)*. А цябе, дзед Мікола, ведаеш, хто сюды запатрабаваў?

Д з е д Б а д ы л ь. Ну мусіць жа ты?

Д а н і л а. Той, што ў сваты прыязджаў зімою.

Д з е д Б а д ы л ь. Таварыш Луста?

Д а н і л а. Але. Скіба.

Д з е д Б а д ы л ь. А ён тут?

Д а н і л а. Не, яго тут ужо няма, але ты хваліўся тады, што добра ведаеш гэты лес і дарогу аж да Гневані.

Д з е д Б а д ы л ь. Я не хваліўся, я такі і ведаю.

Д а н і л а. Дык вось табе работа: прайсці таею дарогаю, якую ты ведаеш, праз гэты лес да самай Гневані.

Д з е д Б а д ы л ь. Усяго?

Д а н і л а. Усяго.

Д з е д Б а д ы л ь. Дык што ж гэта за работа! Ён, мусіць, жарцікі з мяне строіць.

Д а н і л а. Гэта не жарцікі. Там ты зойдзеш у штаб

дывізіі, знойдзеш Скібу і раскажаш, кудэю ты ішоў і якая дарога. Толькі надрабязна: дзе можна прайсці, дзе праехаць кошна, дзе з возам, а дзе толькі ўлегцы; дзе гразка і сцежка завалеца бураломам; дзе брод цераз рэчку і як глыбока — па пояс табе ці аж па бараду.

Дзед Бадэль. Ага, разумею. Дык гэта бальшавіцкае войска будзе ісці сюды?

Даніла. Паны лічаць, што праз гэты лес і балота войска прайсці не можа.

Дзед Бадэль. Няхай яны сабе лічаць па-свойму, а мы па-свойму палічым.

Даніла. У іх уся сіла на бальшаку, там яны думаюць сустрэць нашых.

Дзед Бадэль. А ім адгэтуль па баку.

Даніла. Па баку. Толькі, дзед, глядзі не прагаварыся як-небудзь. Гэтым ты можаш шмат людзей загубіць.

Дзед Бадэль. Што я, блазан? Ды хто да мяне, старога, прычэпіцца?

Даніла. А калі затрымаюць паны?

Дзед Бадэль. Дык патраплю, што сказаць. Свята надыходзіць, ушэсце. У Гневані заўсёды фэст вялікі быў. Колькі ўсякіх старцоў ды багамольцаў збіралася! Скажу — на багамолле іду. Смерць блізка, дык ахвяраваўся цудатворнаму вобразу, памаліцца. Дні за тры і затупаю памаленьку.

Даніла. Спяшацца не трэба. Пройдзеш аднасю сцежкаю, убачыш, што гразка, нельга праехаць, — вярніся назад, прайдзі другою, паглядзі.

Дзед Бадэль. Яно ж так, — старцу міля не круг.

Даніла. Можа, прыйдзецца там і месяц, і больш прабыць. А назад — дадуць табе капя і будзеш ехаць уперадзе з камандзірам, паказваць дарогу. У вёску ў сваю ўедзеш — не пазнаюць.

Дзед Бадэль. Як Курапаткіш...

Воддаль чуваць галасы партызап: «Аптона... забілі... забілі!» Даніла спахмурнеў. На імправізавааных пасілках прыносяць забітага і кладуць перад буданом. Зараз жа збіраюцца партызаны: і тыя, што вярнуліся з паходу, — са зброяй, панурыя, стомленыя, і тыя, што гатавалі вячэру. Даніла павольна знімае з галавы шапку. За ім усе партызаны. Глыбокае маўчанне.

Дзед Бадэль. Вось і ажапіўся ты, сынок, з сырою зямелькаю.

Д а н і л а. Загінуў яшчэ адзін баявы наш таварыш. Загінуў ён за сваю радзіму, за свой народ, за новае жыццё, за савецкае. Я бачу слёзы на вашых вачах. Шкада нам Антона, і яшчэ большы гнеў кініць у нашым сэрцы. Пяхай жа гэты гнеў паліць нам грудзі, каб мы не ведалі спакою, накуль наш народ стогне ў няволі, каб мы не скарыліся і не пайшлі злоў у ярмо. За гвалты, за катаванні і здзекі — смерць белананскай сволачы!

П а р т ы з а н ы (*уздымаючы зброю*). Смерць!!!

Д а н і л а. За смерць нашых таварышаў!

П а р т ы з а н ы. Смерць!!!

Д а н і л а. За слёзы ўдоў і сірот!

П а р т ы з а н ы. Смерць!!!

Д а н і л а. І калі хто з нас пусціцца ў сабачую скуру і перакінецца на бок ворага — пяхай пральцеца яго чорная кроў і пяхай ваўкі расцягаюць яго пагане мяса!

П а р т ы з а н ы. Смерць!!!

Д а н і л а. Пахавайце яго на ўзгорку пад трыма хвоймі, дзе ляжаць ужо два нашы таварышы. (*Да Батуры, які збіраецца адыходзіць.*) Лёгкія табе ногі, дзядзька Батура! Спячайся з запіскай, каб мы не спазніліся. І табе, дзед Мікола, шчасліва назад вярнуцца!

Партызаны падымаюць насілку з забітым. Батура і Бадэль адыходзяць.

З а с л о н а

Сустрэча ў Маскве.
(Злева направа) К. Крапіва, Л. Александроўская,
рэдактар газеты «Северо-Западный фронт» Ц. Міронаў.
М. Лынькоў. 1942.

Акт трэці

Карціна пятая

Дэкарацыя першай карціны. Хлопцы, дзяўчаты і Батура з гармонікам сядзяць на прызбе Рыгоравай хаты.

Настуля. А пані што? Напісала?

Батура. А то дзе ж яна дзенецца?

Настуля. А далей што?

Батура. А далей панеслі гэту піскульку пану Яндрыхоўскаму.

Настуля. Самому Яндрыхоўскаму?

Батура. Самому Яндрыхоўскаму.

Настуля. У самыя рукі?

Батура. Яшчэ чаго захацела! Добра, што ў капцылярыю.

Настуля. Ну і што?

Батура. Ну, і ў дзесяць гадзін раніцы ён гэту піскульку ўжо ў руках трымаў.

Настуля. Чытаў?

Батура. Яшчэ і як чытаў.

Настуля. Узлаваўся, мусіць?

Батура. Кажуць, са злосці сам сябе ледзь за гэта самае не ўкусіў.

Настуля (*задаволена рагоча*). Так яму і трэба. А далей што?

Батура. Вось пазола! Адкуль я ведаю, што далей?

Настуля. Адкуль жа дзядзька гэта ведае, што раскажаў?

Батура. Сарока на хвасце прынесла.

Настуля. То няхай бы яна ўсё прынесла.

Батура. Хвост малы, усё не змясцілася. Як прыляціць другі раз, то будзеш і ведаць.

Рыгор. Цікава, выпусціць ён партызан ці не?

Н а с т у л я. Выпусціць. Дзіва што выпусціць.

К а с т у с ь. Чорт яго ведае. Можка, такі заядлы гад, што і маткі адшкадуе.

Р ы г о р. Ну, будзем жа чуць.

Б а т у р а. Я так думаю, што выпусціць. (*Перабірае галасы гармоніка.*)

К а с т у с ь (*падахвочвае*). Ну, пу, дзядзька!

Б а т у р а (*грае, прытупвае ўпяе*).

Як вылезу з закапурка,
Як выскачу з хаты —
Паглядзіце, дзяўчатачкі,
Які я багаты!
І гумно ў мяне,
І жупан на мне,
Як пайду я на вуліцы,
Не чапай мяне.
Гумно з хатаю,
Світка з латаю —
Сцеражыцесь, дзяўчаткі,
Бо пасватаю.
Ёсць у мяне ў хаце
Месца парсяці
І кароўка стаіць —
Будзе блізка даіць.

Н а с т у л я. Цяпер за дзядзьку любая пойдзе.

К а с т у с ь. А як жа! Уся выгода ў хаце — карова, парсяты, куры.

Б а т у р а (*падыгрывае і спявае*).

Былі куры у Батуры,
Ды паны паслі.
Каб яны ж павыдыхалі
Да гэтай пядзелі.

Р ы г о р. Не падохнуць, над'еўшы кураціны.

Б а т у р а. Самі не падохнуць, дык трэба ім дапамагчы ў гэтым.

Р ы г о р. Як ты ім дапаможаш?

Б а т у р а. А так, як Давіла дапамагае... Але ж і ўз'еліся цяпер паны на яго. Яндрыхоўскі ўвесь навет падняў на погі.

Р ы г о р. Загіне ён некалі.

Н а с т у л я (запявае, іншыя падхопліваюць. Батура надыгрывае).

У гародзе на градзе
Вырасла вяргіня,
Хто за Леніным ідзе,
Дык той не загіне.

К а с т у с ь.

А я пану капітану
Ў ногі кланяцца не стану,
Вазьму ў рукі кулямёт,
Праб'ю пана навывлёт.

Б а т у р а (грае і спявае).

Былі куры у Батуры,
А цяпер на кухні;
Будуць есці паноў дзвесце,
Каб яны папухлі.

(Схамянуўшыся.) Ой, старасцянка ідзе!

К а с т у с ь. Няхай ідзе, а мы будзем сабе спяваць. Хі-ба і паспяваць ужо пяможна? (Запявае.)

Што за губы ў мае любы —
Чырвоныя вішні:
Двух мілуе,
Трох цалуе,
А я ў яе лішні.

Пакуль пяюцца частушкі, падыходзіць К а ц я р ы п а і садзіцца на прызбе. Да яе падсоўваецца Рыгор і нясмела бярэ руку. Яна не адымае рукі, але не вельмі ласкавая з ім.

Б а т у р а (запявае).

Мая любя, як галуба,
Сівая, рабая —
Маладога палюбіла,
Пра мяне не дбае.
А я, стары, не сцярплю
Дый Настульку палюблю.

Абпімае і цалуе Настульку, якая сядзіць побач з ім.

Н а с т у л я (бароніца). Ой, дзядзька, барада колецца.

Б а т у р а (*правёўшы рукой на густой шчотцы барады*). Якая там барада! Першы пушок паказаўся.

Усе смяюцца. Батура грае.

Н а с т у л я (*пяе*).

На вуліцы весяло,
Аж рагоча ўсё сяло;
Ліпне дзядзя з барадой
Да дзяўчыны маладой.

Б а т у р а. Ах, вы смяюцца з мяне! Не буду граць, спявайце пасуха.

Н а с т у л я. Дзядзечка, грай, я ўжо хораша спяю.

Б а т у р а. Ну, паглядзім. (*Грае.*)

Н а с т у л я (*пяе*).

На вуліцы гармонь грае,
Мяне маці не пускае;
Пусці, маці, паглядзець,
Там Батура маладзец.

Б а т у р а. Во! Гэта мне, як маслам на душы. (*Грае.*)
К а ц я р ы н а (*запявае. Яе ніхто не падтрымлівае*).

Стол дубовы сярод хаты,
На ім абрус чысты,
Мяне сватае багаты
Кавалер фарсісты.

К а с т у с ь (*ёй у тон*).

Чорная, пасатая,
Чорт цябе пасватае.

Усе рагочуць.

К а ц я р ы н а (*пакрыўджана*). Добра, што ты... бяз-посы.

К а с т у с ь. Не гневайся, панпа старастоўна, з песні слова не выкінеш.

Н а с т у л я. Пан Шмігельскі ідзе.

Усе глядзяць у той бок, адкуль ідзе Шмігельскі. На ім фрэнч колеру хакі, сіняя шляхецкая шапка і бліскучыя боты. Кацярына адымае ў Рыгора руку і крыху адсоўваецца. Рыгор сядзіць насуплены.

П а н Ш м і г е л ь с к і (*толькі да Кацярыны, не звязваючы на іншых*). Добры дзень, панна Катажына!

У с е (з перабольшанай ветлівасцю). Добры дзень, пане Шмігельскі!

П а н Ш м і г е л ь с к і. Як маецеся? (Цалуе Кацярыне руку.)

У с е. Як самі тэпасце?

Ш м і г е л ь с к і (з пагардай аглядзеўшы прысутных). Кампанія ў панны Катажыны хоць не вельмі гапаровая, але затое вясёлая.

К а ц я р ы н а. Я тут выпадкова прыпынілася.

Б а т у р а. Вы-пад-ко-ва! (Падміргвае Рыгору.) Чуў?

Ш м і г е л ь с к і (не зваяжачы на Батуру). Чаму пані на фэсце не была?

К а ц я р ы н а. Так неяк, паленавалася.

Ш м і г е л ь с к і. Дарэмна. Там бы панна Катажына знайшла кампанію больш пожовдную. Кірмаш вялікі быў. Свінні ладныя былі, хоць не дужа шмат. Пан Заруба кныра вывез — ах, каб пані бачыла, што гэта за кныр! Пудоў на пятнасце, калі не венцэй. Майго панна Катажына бачыла? Дык амаль што такі самы. Пан Халяўскі з маладою жонкай да касцёла прыязджаў. Таксама кабыла важная. Праўда, крышачку ніжэйшая за маю, але таксама фармальная і спераду і ззаду. Ойца вашага бачыў, словам перакінуўся. Маю велькі інтэрас да яго. (З намёкам.) І да панны Катажыны тым часам. Гэтымі днямі завітаю. Давідзэчэчка! (Цалуе Кацярыне руку і, ні на каго не глядзячы, адыходзіць. Усе, апрача Кацярыны, праводзяць яго насмешлівым поглядам.)

Б а т у р а (ківае галавой у бок Шмігельскага, нібы гаворачы: «Бачылі, што за ён!»). Пан Шмігельскі!

К а с т у с ь. Фрэнч ангельскі!

Н а с т у л я. Парфума ды мыла!

Р ы г о р. І сам — дурніла!

Рагочуць. Кацярына пакрыўджана. Я на ўстае і, ні з кім не развітваючыся, адыходзіць.

Б а т у р а (да Рыгора). Бедны Рыгорка, будзе табе горка. Цяпер цэлы тыдзень будзеш перапрошваць.

Р ы г о р. Альбо буду, альбо не.

К а с т у с ь. Каб у яго такі кныр быў, як у Шмігельскага, дык бы і перапрошваць не трэба было.

Ж а н ч ы н а з к л у н к а м (праходзячы па вуліцы). Ці не пакажаце, людзі добрыя, дарогу на Глінішчы?

Б а т у р а. А чаму ж не. Такой маладзіцы я не толькі ў Глінішчы, а да самай Масквы паказаў бы дарогу. (Устае, падыходзіць да жанчыны і адводзіць яе ад прызбы.) Ідзі, кабетка, вась гэтай дарогай. Там будзе рэчка і мост, дык ты ў рэчку не лезь, а цераз мост ідзі. (Ціха.) Ну, што сарока прынесла?

Ж а н ч ы н а з к л у н к а м. Спазілася. (Аглядаецца на хлопцаў і дзяўчат, хутка гаворыць Батуру нешта напайголасу.)

Б а т у р а (напайголасу). Шкада. Каб крыху рапей. (Уголас.) Як пройдзеш мост, дык увойдзеш у лес. А як выйдзеш з таго лесу, дык і Глінішчы недалёка. (Варочаецца на прызбу, бярэ гармонік і ціхенька грае сумны матыў.) Дык вась, атрымаў пац Яндрыхоўскі тую піскульку ў дзесяць гадзін, а ў шэсць гадзін тае ж раніцы партызапаў тых...

Р ы г о р. Што?

К а с т у с ь

Н а с т у л я

} (устрывожана). Расстралялі?

Батура не адказвае і грае той жа сумны матыў. Усе маўчаць, а потым пяюць.

Трава палягае,
Віхура галосіць,
На свежыя раны
Пясочку наносіць.

Нясіце ж вы, ветры,
Жалобу матулі:
Скасілі сыночка
Варожыя кулі.

І вечар праходзіць,
І почка мінае,
Матуля над сынам
Паноў праклінае.

— Бадай вам, панове,
Спазнацца з трупам,
Як вы разлучылі
Сыночка са мпою.

Бадай вам, панове,
На сэрца атруты,
Як ён да сырое
Зямелькі прыкуты.

Бадай жа з сваіх вам
Не цешыцца дзетак,
Каб вы галасілі
Над трунамі гэтак,

Каб вы галасілі —
Сціханку не мелі,
Як вусны сыночка
Навек анямелі.

Міхалю, Міхалю,
Прыйду к табе ў маю,
Любімую песню
Табе праспяваю.

На свежай магіле
Я кветак пасею.
Мо матчына гора
Я гэтак развею.

Расціце ж вы, кветкі,
Расціце вы, ружы,
Як быў ён высокі,
Як быў жа ён дужы.

Я буду вас, ружы,
Слязьмі паліваці —
Хай высахнуць грудзі.
На тое ж я маці.

Хвіліну ўсе маўчаць.

Б а т у р а. Што ж вы так спахмурнелі? Сумам паноў
не возьмеш.

Н а с т у л я. Хлопцаў шкада.

Б а т у р а. Вестка гэта ўвесь навет абляціць. Усю краі-
ну. Сотні стапуць на іх месца. Мы станем...

Падыходзіць М а р г у ц. У руках у яго скрутак паперы і шклян-
ка з клеём.

Б а т у р а. Добры дзень, пане стараста! Вы, здаецца, у гміне сягоння былі? Што чуваць на белапольскім... цьфу, каб на яго ліхэ!.. на белым свеце?

М а р г у н. Навішы важныя. Заработкі вам прывёз.

Прыклеівае на сцяну аб'яву.

Б а т у р а. Гэта добра. Хоць на газу якую капейчыну зарабіць. Можна, і заработкі добрыя?

М а р г у н. А вось пачытайце.

Усе зацікаўлены, устаюць і падыходзяць да аб'явы.

К а с т у с ь *(чытае)*. «Ужо восем месяцаў, як у павеце арудую банды атамана Дрыля, якая тэрарызуе самых паважаных і шаноўных жыхароў павеата і лепшых сыноў айчызны. Ад яе прынялі пакуты пан Монця, пан Дзюбецкі, пан Шчакала, пані Яндрыхоўская. Гэта банда асмельваецца нападаць на абозы і штабы, дэзарганізуе тыл нашай арміі, якая ратуе край ад нехрысцяў-бальшавікоў. Усяму пасельніцтву павеата ставіцца ў абавязак: калі хто нападзе на след банды, зараз жа паведаміць польскай уладзе. Хто будзе ведаць хоць што-небудзь пра банду альбо яе атамана і не заявіць, той будзе строга пакараны, як здраднік. За галаву атамана вызначаецца ўзнагарода — 15 тысяч марак польскіх».

М а р г у н. Вось калі хто ведае, дзе ён паварочваецца, дык пятнаццаць тысяч як у кішэні.

Б а т у р а. Гэта не так проста, пане стараста.

Н а с т у л я. Няхай дзядзька сам ідзе ў такія заработкі.

М а р г у н. Каб я ведаў, дзе ён туляецца.

Б а т у р а. То і мы ж не ведаем.

К а с т у с ь. Хто пойдзе на Дзілаву галаву, той сваю пыхай дома пакідае.

М а р г у н. Нагнаў ён вам страху.

К а с т у с ь. Не так нам, як панам.

М а р г у н. Баязліўцы! *(Адыходзіць. Хлопцы праводзяць яго злымі і насмешлівымі поглядамі.)*

К а с т у с ь. Бач, чаго яны захацелі!

Б а т у р а. Смачны жабе арэх, ды зубоў бог не даў.

Н а с т у л я. І пяўжо гэта зноўдзецца гад, што такога чалавека прадасць? *(Разыходзяцца.)*

Рыгор (адзін. Прачытвае лшчэ раз аб'яву). Пятнаццаць тысяч... (Стаіць у роздуме.) Тады б Кацярына і не глянула на папа Шмігельскага.

Карціна шостая

Бедная сялянская хата. Уздоўж задняй сцяны, бліжэй да дзвярэй,— пол, далей — ложка. На сталі цымяна гарыць газоўка. Рыгор адзін сядзіць на лаве, папраўляе лапаць — кладзе лату на пратапаную пяту.

Рыгор (скончыўшы работу, пакручвае лапаць у руцэ, з горкім смехам). Няшчасце ты маё! Няўжо мяне доля з табой навек пажаніла? (Кідае лапаць аб падлогу.) Хоць бы раз абуць такія бліскучыя боты, як у папа Шмігельскага. Ці хаця б дзёгцем вымазанья, як у Маргуна. (Чуцен стук у шыбу. Рыгор падыходзіць да акна і ўглядаецца ў цемру ночы. Трывожны і ўсхваляваны адыходзіць ад акна і ідзе ў сенцы. У сенцах чуваць прыглушаная гамонка. Рыгор уваходзіць у хату адзін, завешвае пасцілкамі вокны, тады прыадчыняе ў сенцы дзверы.) Заходзь. (Уваходзіць Даніла, моцна стомлены.) Ну і адвага ж твая! Ты, мусіць, яшчэ не ведаеш, якую паперу пра цябе расклеілі?

Даніла. Ведаю.

Рыгор. Як жа ты адважыўся прыйсці?

Даніла. Я ж да цябе.

Рыгор. Да мяне то да мяне, але ж мог хто-небудзь убачыць.

Даніла. Я ў вёску не заходзіў, а да твае хаты з лесу вельмі зручна падысці. Паноў няма ў вёсцы?

Рыгор. Былі сягоння, не ведаю, ці пасхалі, ці тут яшчэ.

Даніла. А я па Марыльку прыйшоў. Баюся, каб чаго не зрабілі. Яны ж цяпер раз'юшаныя.

Рыгор. Як шалёныя сабакі.

Даніла. У каго яна?

Рыгор. Трэба ў Батуры запытацца — ён павінен ведаць.

Даніла. Дык ты, можа, прывядзеш яе сюды?

Рыгор. Пазней, як усе спаць палягуць.

Даніла. Ну, добра... Да цябе ніхто не ходзіць?

Рыгор. А хто да мяне пойдзе?

Даніла. Дык я крыху падрамлю. Стаміўся вельмі. Тую ўсю ноч не спаў.

Рыгор. Кладзіся насмелую. Я пабуджу.

Даніла *(бярэ пад галаву лахман і, апраценны, кладзеца на пол)*. А да нас ты так і не збіраешся?

Рыгор. Нельга мне.

Даніла. Чаму нельга?

Рыгор. Прычыпа ёсць. Я магу сабе ўвесь інтэрас сапсаваць, як даведаюцца.

Даніла. Прычына... гэта даўганосая такая, чарнявая?

Рыгор. Угадаў.

Даніла. Усё ныеш?

Рыгор. Нью.

Даніла. А яна што?

Рыгор. Вось гэтай штукі баіцца. *(Паказвае на лапаць.)*

Даніла. Плюнуў бы ты на яе.

Рыгор. Не магу.

Даніла. Праз яе ты ад сяброў адрокся ды з ворагам звязаўся.

Рыгор. З якім ворагам? Што ты гаворыш, сам не ведаеш што?

Даніла. Памятаеш, як нас жандары да папі прыгналі. Яна тады ў спісачак глядзела. А хто, па-твойму, склаў ёй гэты спісачак?

Рыгор. А што я ведаю. Мог і Шмігельскі скласці.

Даніла. Шмігельскі ўсяго не ведае, хто што рабіў. Гэта, найначай, Маргунова работа.

Рыгор. А калі і Маргунова, дык хіба Каця вінавата?

Даніла. Яна, думаеш, вялікая прыяцелька нашаму брату?

Рыгор. Я ад яе нічога не чуў такога.

Даніла. Яшчэ пачуеш.

Рыгор. Тады тое будзе, а цяпер лепш скажы, як мне з лапцёй у боты перабрацца, тады яна мая будзе.

Даніла. Лапці няхай будуць. Хутка мы ў іх папоў будзем абуваць.

Рыгор. Ой, не ведаю! Нешта на тое не паказвае. Умацаваліся яны тут.

Даніла. Гэта я табе кажу. Хутка ад іх толькі пух будзе ляцець.

Рыгор. Пажывём — пабачым.

Даніла. Паспім, кажаш? Давай паспім, можа, пара-

зумпеем. (*Адварочваецца тварам да сцяны.*) Не забудзься ж пабудзіць мяне.

Рыгор. Смела будзь. (*Бярэцца за другі лапаць, пра-віць яго, напяваючы нешта ледзь чутнае. Устае, падыходзіць да пола, прыслухоўваецца, як дыша Даніла.*) Ужо спіць. Знябыўся небарак. (*Бярэ лахман і накрывае.*) Спі, Данілка! Невядома, колькі почак табе снаць засталася. Можна, смерць ужо ў цябе за плячыма стаіць. (*Ідзе на ранейшае месца, садзіцца і бярэцца за лапаць. Чуваць знадворку бразганне клямкай. Рыгор насцярожана прыслухоўваецца. Зноў бразгаюць.*) Каго ж гэта цясе яшчэ пячыстая сіла? Ніколі ніхто не хадзіў, а тут на табе якраз. На ліха агню не патушыў. (*Аглядаецца на хаце, бярэ пад лаваю начоўкі і ставіць на край пола, каб замаскаваць Данілу, накідвае на яго кучу лахманаў. Тады ідзе адчы-няць дзверы. Уваходзіць у хату, за ім Кацярына.*) Асцярожненька ж, тут яма ля парога, каб на яе паляруш, дошкі прагнілі. А я думаў, хто гэта такі ідзе да мяне?

Кацярына. Не рад, што прыйшла?

Рыгор. Так рад, аж ледзь язык не адняўся з радасці. Не ведаю, дзе і пасадзіць. Вось тут прысядзь. (*Аглядаецца на хаце, чым бы сцерці лаву, але, убачыўшы, што ўсе лахманы на Данілу, сцірае падалом сваёй кашулі.*)

Кацярына. Не турбуйся, лава ж чыстая.

Рыгор. Часамі куры, каб яны падохлі... Сядай. Вось жа маладзец, што прыйшла!

Кацярына. Я не так сабе прыйшла, патрэба ёсць.

Рыгор. Я ж ведаю, што гуляць бы не прыйшла. Ды ліха яе бяры з патрэбаю. У лес не збяжыць.

Кацярына. Гэта якраз такая патрэба, што можна ў лес збегчы.

Рыгор (*садзіцца ля Кацярыны і абнімае*). Не пушчу цябе ўжо адгэтуль.

Кацярына. Не ўтрымаеш.

Рыгор. Утрымаю. Кавалак сілы ёсць. (*Сціскае яе ў абдымках.*)

Кацярына. О-ёй-ёй! Мядзведзь!

Рыгор. Не гневайся, золатка, больш не буду. (*Цалуе ў шчаку.*)

Кацярына (*абводзіць вачыма хату*). А хатка ж маленькая! Як наш свінушнік!

Рыгор. Калі любя ды весела, дык усё нічога.

Кацярына. І прусы ёсць?

Рыгор. Ёсць, каб на іх ліха. І бураксам трукіў, і што ні рабіў — не памагае.

Кацярына. Ну, я б у гэткай хаце ніколі не жыла.

Рыгор. Прывыкла б і жыла. Гэта толькі спачатку страшна.

Кацярына. Не ўгаворвай, я ведаю, куды ты закідаеш.

Рыгор *(спыхмурнелы)*. А я думаў...

Кацярына. Што ты думаў?

Рыгор. Калі ты сама прыйшла...

Кацярына. Не сама, бацька мяне прыслаў.

Рыгор. Бацька? Дык, можа, гэта ён... *(Не то жартуючы, не то сур'ёзна.)* Хоча мець за зяця мяне? *(Глядзіць ёй у вочы.)*

Кацярына. Можа, і захоча калі-побудзь. Гэта як ты заслужыш.

Рыгор. Як жа мне заслужыць гэтакую ласку?

Кацярына. Перш за ўсё скажы мне нешта, пра што я ў цябе запытаюся.

Рыгор. Пытайся.

Кацярына. А скажаш?

Рыгор. Калі ведаю.

Кацярына. Напэўна ведаеш. Скажы, дзе цяпер Давіла знаходзіцца?

Рыгор. Які Давіла?

Кацярына. Ну які ж! Дрыль.

Рыгор. Нашто табе?

Кацярына. Тату трэба ведаць.

Рыгор. А яму нашто?

Кацярына. Ён жа стараста, у яго начальства пытаецца. Калі навядзе на след ды Давілу зловяць, дык яму могуць нават павышэнне даць, войтам могуць зрабіць.

Рыгор. А тады што?

Кацярына. А тады ён і цябе можа на службу ўстроіць. Стражнікам можаш застацца ў мястэчку.

Рыгор. А тады што?

Кацярына. А тады надзееш шапку з цэшкаю, мундзір, шаблю пры бок прычэніш.

Рыгор. Шкада, што я не ведаю, дзе ён.

Кацярына. Як не ведаеш?

Рыгор. Не ведаю. Адкуль жа мне ведаць?

Кацярына *(заглаваўшы)*. А яшчэ пытаўся: «А тады што, а тады што?»

Рыгор. Мне вельмі хораша слухаць было пра тое, як твай тата войтам будзе, а я стражнікам.

Кацярына. Няўжо такі ні разу ты яго і не сустракаў?

Рыгор. З таго часу, як ён ад жаандараў уцёк, магу прысягнуць, што і па сённяшні дзень ні разу не бачыў.

Кацярына. Шкада. *(Устае.)* Ну, бывай!

Рыгор *(спужана)*. Ты ўжо ідзеш?

Кацярына. А што мне з табою важдацца?

Рыгор *(утрымліваючы яе за руку)*. Кацечка, золатка, не злуй, я ж не вінават, што не ведаю, дзе ён. Пасядзі яшчэ трохкі. *(Абнімае, туліць да сябе, садзіць на лаву, цалуе.)*

Кацярына *(злёгка адпыхвае яго локцем)*. Толькі лізацца. Казаў некалі, што дзеля мяне роднага брата зарэзаў бы, а як прыйшлося, дык разбойніка пакрываеш.

Рыгор. Ён мой сябар з маленства.

Кацярына. Быў сябар, а цяпер разбойнік. Такія ж толькі свет каламуцяць. Каб не яны, мы ж бы спакойна жылі і гора не зналі. А бізунамі білі праз каго, ты думаеш? Каб ён панскай зямлі ды лесу не чапаў, дык і кары не было б.

Рыгор. Каб жа я ведаў, дзе ён...

Даніла, сплючы, захроп. Кацярына, спужаная, страсяпулася, скачыла з лавы.

Кацярына *(трывожна, прыцішаным голасам)*. Хто гэта ў цябе спіць?

Рыгор *(стараючыся быць спакойным)*. Жабрак нейкі. Папрасіўся пераначаваць. Ну, я адзін у хаце — маці да сястры на радзіны паехала — начуй, кажу, месца не праляжыш.

Кацярына. А можа, ты каго хаваеш?

Рыгор. Яшчэ што выдумаі!

Кацярына. Я хачу глянуць на гэтага жабрака.

Рыгор *(хапае за руку)*. Кінь ты! Прачнецца і нам перашкодзіць.

Кацярына вырывае руку і падыходзіць да пола.

Кацярына *(ціха ўскрывае)*. Вой! *(Адыходзіць задам да парога, выставіўшы перад сабою рукі.)* Гэта ж ён! *(Намацвае рукою клямку.)*

Рыгор (падбягае да яе. Гаворыць далей, увесь час амаль шэптам). Цсс! Супакойся, ён моцна спіць, стомлены вельмі.

Кацярына (садзіцца на край ложка, прыцішаным голасам). Вой! не магу апамятацца. Сэрца як не выскачыць! (Прыкладае руку да сэрца.)

Рыгор. Я патрымаю, каб не выскачыла (абнімае).

Кацярына (крыху супакойшыся). Ці не сабака ж ты пасля гэтага! Прысягаўся, што не бачыў.

Рыгор. Я прысягаўся, што не бачыў на сённяшні дзень, а сёння якраз ён і прыйшоў.

Кацярына. Гэта шчасце тваё само прыйшло табе ў рукі.

Рыгор. І шчасце прыйшло. Вось я яго і трымаю, і нікому не аддам. (Туліць Кацярыну да сябе.)

Кацярына. Гэта багацце тваё прыйшло да цябе.

Рыгор. І багацце, калі бацька за табой пасаг добры дасць.

Кацярына. Ніхто табе не дасць гэтага багацця, ты сам яго возьмеш. Вунь яно за пачоўкамі ляжыць.

Рыгор (не верачы вушам). Што ты гэта гаворыш?

Кацярына (парывіста абнімае яго, цалуючы). Любы мой, салодкі мой, дурненькі мой! Няўжо ж ты яшчэ не разумееш? Цяпер мне не прыйдзеца ісці за пялюбага, за пяўклюду, — за гэтага пана Шмігельскага.

Рыгор. Як гэта? Ты выразней кажы.

Кацярына. Чытаў паперу, што ў цябе на хаце прыклеена?

Рыгор. Чытаў.

Кацярына. Пятнаццаць тысяч, як лёду.

Рыгор (ашаломлены). Прадаць яго?!

Кацярына. Разбойніка, што людзей забівае, — гэта не грэх.

Рыгор. Але ж...

Кацярына (затульвае яму рот рукою). Маўчы. Ты ж дурны, пічагусенькі не разумеш. (Хіліць яго на падушку.) Я табе ўсё раскажу. Пятнаццаць тысяч — гэта не жарты, гэта столькі грошай, што табе, дурню, і злічыць цяжка. (Рыгор хоча прарэчыць.) Маўчы, маўчы, я табе яшчэ не ўсё сказала. За пятнаццаць тысяч ведаеш, што мы зробім? Купім дзве валокі зямлі, паставім дом, каня добрага пабудзем, справім вазок. (Рыгор пачынае прыслухоўвацца.) Як апрачеш ты бурку з башлыком, боты доб-

рыя абусш, запражэш стаспніка ў вазок, ды як пасдзем на кірмаш, дык усё мястэчка залюбуецца, гледзячы на нас. Нашы вясковыя хамулы толькі шапкаваць будуць перад намі. Сам Шмігельскі не будзе пагарджаць табою.

Рыгор. Пайшоў ён к чорту!

Кацярына. А якую гаспадарку мы завядзём! Кароў галяндэрскіх, свіней ангельскіх. Далікатныя, праўда, догляд патрэбен, але ж калі ўкормім вепрука! Наймічку возьмем, яна і будзе хадзіць каля іх.

Рыгор (*раптам усхапіўся і сеў*). Ну, ты мне папо не строй!! Сама не хвора пахадзіць. Наймічка яшчэ свіней мне паморыць.

Кацярына (*закрывае яму рот*). Ціха! Чаго ты крычыш? Яшчэ ж раней грошы ў кішэць палажы.

Рыгор (*апамятаўшыся*). Ах... Як жа гэта зрабіць?

Кацярына (*устае, бярэ абору ад лапця і дае Рыгору*). На!

Рыгор (*трымаючы абору*). Нашто гэта?

Кацярына. Вяжы! Толькі асцярожна: залажы спачатку за адну руку, пасля за другую, а тады — раз. Пакуль апамятаецца спрасонку, дык ты яго і скруціш.

Рыгор (*трымаючы абору*). Адно страшэнную хвіліну выцерцець, і тады ты мая, і багацце, і шчасце на ўсё жыццё... Усё роўна як сон які альбо казка. А як рукі мае калоцяцца! (*Ідзе да пола, асцярожна бярэ начоўкі і ставіць пад пол, каб не заміналі. Стаіць з абораі у руках над Данілам.*) Каця, ён жа прачнецца!

Кацярына. Няхай прачынаецца. Звязаны не страшны.

Рыгор. Дык ён жа глядзець будзе. Куды ж я вочы свае дзену?

Кацярына. А ты адварніся.

Рыгор. Дык ён жа гаварыць будзе. Гад ты, скажа, гад! Я да цябе як да найлепшага сябра прыйшоў з адкрытай душой, а ты вунь што зрабіў! Да соннага да мяне, як вужака, падпоўз і абкруціў. (*Становіцца на палу на калені, нейкі час вагаецца.*) Не, я не магу! (*Адкідае ўбок абору і кладзецца на ложак. Кацярына падыходзіць да яго.*)

Кацярына. Баязлівец, размазня! Усё роўна яму не жыць, ён і без цябе загіне, але табе тады фіга будзе!

Рыгор. Не гневайся! (*Хоча абняць яе.*)

К а ц я р ы н а (*энергічна адпіхае руку*). Не чахай мяне! Ідзі з ім абнімайся.

Р ы г о р. Кацечка, не сягоння. Другі раз я гэта зраблю. Ён яшчэ прыйдзе да мяне.

К а ц я р ы н а. Сягоння ты павінен выбраць, хто табе мілей — я ці ён, палацы ці твай гэты свіпушнік. Калі зараз гэтага не зробіш, дык абнімаў ты мяне апошні раз. Да мяне сватаюцца людзі — не табе раўня.

Р ы г о р. Шляхціц Шмігельскі?

К а ц я р ы н а. Так, пан Шмігельскі, якога ты нагі не варт.

Р ы г о р. Паскудства гэта? І ты будзеш яго жопкай?!

К а ц я р ы н а. Ты гэтаму паскудству будзеш яшчэ ручкі цалаваць, ласкі прасіць. А я скажу — гані яго вон, ён не варты твае ласкі, у яго самога багацце ў руках было, а ён, дураць, выпусціў.

Р ы г о р. Гэтага не будзе! (*Абнімае.*) Я ніколі не дапушчу, каб гэта брыда, каб гэты стары слімак цалаваў цябе. Я не пушчу цябе. Я хутчэй сам задушу цябе, чым яму аддам. (*Цісне яе ў абдымках, кладзе на ложка, прыпадае вуснамі да яе вуснай.*)

К а ц я р ы н а (*вызваляецца*). Стой! Пусці, сапраўды задушыш. Зрабі, што я скажу, і тады абнімай мяне, як хочаш. Я чакаю цябе на гэтым ложку.

Р ы г о р (*сеў*). Але ж ён будзе глядзець... Гаварыць будзе.

К а ц я р ы н а. Зрабі, каб не глядзеў і не гаварыў.

Р ы г о р. Як гэта?

К а ц я р ы н а. У паперы сказана — пятнаццаць тысяч за галаву, але там не сказана, што за жывую. (*Устае, бярэ на лаве ля лапця нож, дае Рыгору і сама кладзецца на ложка.*)

Р ы г о р (*трымаючы нож*). Гэтак, можа, будзе лягчэй! Намерыцца, заплюшчыць вочы, і... (*Падыходзіць да Данілы.*) Цяпер ты, Данілка, нічога на мяне не скажаш... Заўтра пан Яндрыхоўскі возьме тваю галаву і адлічыць мне пятнаццаць тысяч марак... І я паеду купляць ангельскіх свіней. Сябраву галаву аддаць за свінню — ці не занадта дорага будзе!

К а ц я р ы н а (*з ложка*). Я табе не свіпня.

Р ы г о р (*не звважаючы на яе*). Залатую галаву. Гэта галава думала і за сябе, і за такіх дурняў, як я... Усе паны ўздыхнуць з палёгкаю, што я ім долю бядняцкую прадаў.

Кацярына (не ўцярапейшы, устае з ложка і падыходзіць да Рыгора). Годзе табе казань казаць! (Штурхае яго пад локаць.) Рабі хутчэй, што робіш.

Рыгор (наварочваецца да яе). А калі я не зраблю, тады што?

Кацярына (захліпаючыся ад злосці). Тады... тады праваліся ты разам з ім! Дагнівай тут з сваімі педатопкамі.

Рыгор (амаль заспакоены). Ну, што ж... Затое душа чыстая будзе.

Кацярына. А, ты і ўзрадаваўся! Не, я табе не дам спакойна тут дагніваць. Я заяўлю, што хаваеш бандыта, і цябе самога возьмуць, як здрадніка. Жандары тут, у нас у хаце.

Рыгор (з выклікам). Заявіш? А можа, пашкадуеш?

Кацярына. На чорта ты мне патрэбны гэтакі, каб цябе шкадаваць. (Хоча ісці да дзвярэй.)

Рыгор. Дык здохні ж лепш ты, гадаўка! (Б'е нажом у грудзі. Кацярына падае на падлогу.)

Рыгор (тузаючы за плячо, будзіць Данілу). Даніла, уставай!

Даніла (усхопліваецца і працірае вочы). Хіба ўжо? Смачна спаў, ды мала.

Рыгор. Хадзем, і я з табой.

Даніла (убачыўшы Кацярыну). Што гэта?..

Рыгор. Яна хацела твае пагібелі.

Даніла. Руку, друг! Цяпер я ведаю, што ты паш. (Цісне руку.) Што дзень, то больш у мяне баявых таварышаў. Трымайся, пане Яндрыхоўскі! Трымайся, панская сволач! (Выходзяць.)

Кацярына (насілу ўстае і садзіцца на падлозе. Слабым голасам). Людзі! Ратуйце! Лавіце! (Паўзе да парога.)

З а с л о н а

Акт чацвёрты

Карціна сёмая

Палявы штаб дывізіі — зямлянка ў сцяпе невысокага абрыву. Над абрываю, на заднім плане — лес. Ля дзвярэй вартавы з вінтоўкаю. Справа падыходзіць дзед Бадэль.

Вартавы. Стой!

Дзед Бадэль (*аглянуўшыся на баках*). Гэта ты мне?

Вартавы. Пропуск ёсць?

Дзед Бадэль. Мне трэба начальніка бачыць.

Вартавы. Якога табе начальніка?

Дзед Бадэль. Самага большага. Луста яго прозвішча.

Вартавы. Ніякай Лусты тут няма. Ідзі, адкуль прыйшоў.

Дзед Бадэль. А вот і не пайду. (*Садзіцца.*) Буду сядзець, пакуль мне начальніка не дасі.

Вартавы. А нашто табе начальнік?

Дзед Бадэль. Гэтага я табе не скажу. Справу маю, але не з тваім розумам у ёй разабрацца.

Вартавы. Ідзі, кажу, а то страляць буду.

Дзед Бадэль. Ну, ну! Ты здуру яшчэ сапраўды бахнеш! Ёсць вунь каго страляць і без мяне.

Начдыў (*выходзіць з зямлянкі*). Што такое? Што гэта за чалавек?

Вартавы. Жабрак прычапіўся, таварыш начдыў. Хоча бачыць пейкага начальніка.

Дзед Бадэль. Не пейкага, а самага большага.

Начдыў. Я самы большы. Што табе трэба, стары?

Дзед Бадэль (*мерае начдыва поглядам*). Самы большы, кажаш? Не, тут другі павінен быць... Луста.

Начдыў. Такого я не ведаю... А што, цябе пакрыўдзілі?

Дзед Бадэль. Яшчэ і як пакрыўдзілі, каб ім бог не дапамог. Парсючка з'елі, жыта забралі, самога схвасталі.

Начдыў. Як! Не можа гэтага быць!

Дзед Бадэль. Як жа не можа быць! Што я — блазан, каб мапіць?

Начдыў. Калі гэта праўда, дык мы за гэта па галаве не паглядзім. А парсючка табе вернем і жыта вернем. *(Сам сабе.)* Чорт ведае, што такое! Усе рапартуюць аб высокім маральным стане байцоў, а тут такое безабразіе.

Дзед Бадэль. Безабразіе, таварыш! Такое безабразіе, што вытрымаць пельга. Адна падзея на вас.

Начдыў *(гучае)*. Мікалай Пятровіч! Падыдзі сюды, калі ласка.

Голас Скібы. Нашто я табе?

Начдыў. Ды вось тут дзед скардзіцца, што чырвонаармейцы ў яго парсючка забралі...

Дзед Бадэль. Якія чырвонаармейцы! Што ты, таварыш! Пабойся бога!

Начдыў. А хто ж? Ты ж гаварыў толькі што.

Дзед Бадэль. Не чырвонаармейцы, а паны жаңдары, каб па іх халера.

Начдыў. Дык ты адтуль, з-за фронту? Прыйшоў нам скардзіцца на паноў?

Дзед Бадэль. А да каго ж мне ісці?

Начдыў *(рагоча)*. Гэта здрава!

Дзед Бадэль *(крыху пакрыўджаны)*. Табе смешкі, а нам там не да смеху. Народ жа пакутуе!

Начдыў. Не крыўдзіся, дзед. Не з цябе я смяюся, а таму, што рад. Калі адтуль народ ідзе да нас на паноў скардзіцца, значыць, справа іх — дрэнь. Значыць, мы іх паб'ём...

Дзед Бадэль. Галавой яны паложак. Нашы хлопцы і самі іх шчыплюць патроху. Але дзе ж! Не сіла. Да вас прыйшоў паратунку прасіць. І не маеш права адмовіцца, калі ты за народ.

Начдыў. Чуў, Мікалай Пятровіч?

Скіба *(падыходзячы)*. Ды мы ўжо раней сустракаліся з таварышам Бадэльём. Здароў, бацька! Што добрае прынёс нам?

Дзед Бадэль *(углядаючыся)*. Чакай! Дык гэта ж... *(Да начдыва.)* А вы, таварыш, казалі, што ў вас Лусты няма.

Н а ч д ы ў. Гэта наш камісар, таварыш Скіба.

Д з е д Б а д ы л ь (*сканфужаны*). Цьфу, каб ты спрала! Сапраўды ж Скіба! А я ўсё Луста ды Луста. Не гневайся, таварыш камісар: Луста ці Скіба — усё роўна... чалавеку на спажытак. Хе-хе-хе! Насілу пазнаў. Зусім перамяніўся.

С к і б а (*да начдыва*). Я табе развіваў план удару цераз лес. Гэта чалавек, які нам можа дапамагчы. Гэта яшчэ адзін довад за.

Н а ч д ы ў. Добра, паглядзім.

С к і б а (*да Бадыля*). Як там Даніла?

Д з е д Б а д ы л ь. Даніла маладзец, не спіць у шапку. Часцяком трывожыць паноў. Бывае, паскочаць дзе ды як дадуць, дык тыя і стрэльбаў адракуцца. Але ж і яны не шкадуюць. Наляцяць на вёску, аграбяць, людзей паб'юць ды яшчэ і падпаляць. Здзекуюцца, крыўдзяць, не дай бог! І народ, праўда, стаў адчаянны. Смерць дык смерць, а за сваё кожны гатоў стаяць. Не дачакаюцца людзі, каб хутчэй савецкая ўлада зноў вярнулася. І я вас прашу, таварышы, не марудзьце! Цяпер самая пара. А то народ не вытрымае, з голымі рукамі кінецца на гарматы і кулямёты. Крыві шмат будзе, і ўсё роўна ж не здужаем самі без Чырвонай Арміі.

С к і б а. Цяпер ужо марудзіць не будзем. Не па сваёй віне марудзілі. Раскажы, як ты ішоў і што бачыў?

Д з е д Б а д ы л ь. Ішоў я нагамі і глядзеў вачамі — так, як мне Даніла казаў.

Н а ч д ы ў. Давайце прысядзем. (*Садзіцца на траве і вымае з палявой сумкі карту. Да Скібы.*) У мяне твой план з галавы не выходзіць. Рызыка надзвычайна вялікая, і мне трэба мець зусім ясную карціну мясцовасці, іначай ад твайго плана прыйдзецца адмовіцца.

С к і б а. А нашто ж я чалавека турбаваў? Ён нам і праясніць гэтую карціну.

Н а ч д ы ў. Калі цераз лес, дык галоўны кірунак я выбраў бы такі (*водзіць пальцам па карце*). Дом лесніка...

Д з е д Б а д ы л ь. Гэта ж якога лесніка? Гаўрылы?

Н а ч д ы ў. Тут не напісана, як яго зваць. Калі глядзець адгэтуль проста на Цітвяпы, дык управа.

Д з е д Б а д ы л ь. А, гэты! То там ніякага лесніка няма, і дом спаракнеў дарэшты.

Н а ч д ы ў. Нам ляспік і не патрэбен, а вось рэчка там ёсць і берагі балоцістыя.

Дзед Бадэль. Глупства. Была пекалі рэчка, калі млын стаяў вёрст за пятнаццаць ціжэй ды ваду надпіраў, а цяпер млын спалілі, дык і рэчка абмялела, і балота высахла.

Начдыў. Уброд перайсці можна?

Дзед Бадэль. Чаму не. Толькі берагі высокія — не ўз'едзеш, раскопваць трэба!

Начдыў. Адзначым. *(Адзначае ў блакноце.)* Таварыш пасыльны! *(Надб'ягае пасыльны.)* Знайдзіце камап-дзіра палка Кулагіна і перадайце, што я прашу яго сюды зараз жа.

Пасыльны *(казырае)*. Ёсць папрасіць сюды камап-дзіра палка Кулагіна. *(Адыходзіць.)*

Начдыў. Далей мяне цікавіць урочышча Воўчы Хвост.

Дзед Бадэль. Ведаю. Каля гэтага хваста я цэлы дзень пратунаў — пяхай ён спрахне. Лагчына там, ды такая ж паскудная! Што ні ступіш, дык навылёт і навылёт. Ледзь я там і з душой не загінуў і лапаць згубіў у гразі. Цэлую ноч ля агню сушыўся потым.

Начдыў. Ну і што ж?

Дзед Бадэль. Знайшоў пазаўтра.

Начдыў. Лапаць знайшоў?

Дзед Бадэль. Мяціну знайшоў, дзе прайсці можна. Толькі ж ельнік такі густы, што і барсук не пралезе. Церабіць трэба.

Начдыў. Шмат церабіць?

Дзед Бадэль. Ды так, як вунь да тае бярозы.

Начдыў. Нічога, асілім як-небудзь. А далей да Цітвян як?

Дзед Бадэль. І далей асілім як-небудзь.

Начдыў. Трэба, каб маглі гарматы праехаць.

Дзед Бадэль. І гарматы праедуць. Толькі малайцоў дай мне з сякерамі ды з рыдлёўкамі. Часам дзе загаціць трэба будзе альбо буралом расцерабіць.

Кулагін *(бярэ пад казырок)*. Па вашаму загаду прыбыў, таварыш начдыў.

Начдыў. А, здароў, таварыш Кулагін. *(Вітаецца. Бадэлю.)* Ну, дзякую, таварыш Бадэль. *(Паціскае руку.)* Пойдзеш адначнеш цяпер, а потым раскажаш усё больш падрабязна.

Скіба *(гукае)*. Таварыш пасыльны!

Пасыльны *(надб'ягае)*. Я, таварыш камісар.

Скіба. Завядзіце гэтага старога да памочніка начальніка штаба і перадайце, што я загадаў выдаць яму штаны, боты, звадзіць у лазню, пакарміць і няхай спіць да распараджэння пачдыва.

Пасыльны. Ёсць, таварыш камісар: памыць старога, пакарміць, абуць у боты і палажыць спаць да распараджэння.

Начдыў. Ды не ў ботах спаць палажыць.

Пасыльны. Ёсць, таварыш пачдыў: палажыць старога разуўшыся. *(Адыходзіць.)*

Начдыў *(Кулагіну)*. Чуваць, Сяргей Міхайлавіч, што нашы гоняць палякаў з-пад Кіева. Што вы думаеце наконт гэтага?

Кулагін. Я думаю, таварыш пачдыў, што яны правільна робяць.

Скіба. Ёсць весткі, што копніца Будзённага заняла Бярдзічаў.

Начдыў. Ці не думаеш ты, Сяргей Міхайлавіч, што мы павінны ўзяць прыклад з часцей Паўднёва-Заходняга фронту?

Кулагін. Мая часць у поўнай баявой гатоўнасці, таварыш пачдыў.

Начдыў. Спадзяюся, што заўтра досвіткам мы ў гэтым пераканамся. Загад дывізіі на наступленне ёсць, трэба яго рэалізаваць. Мы з камісарам спрачаліся аб кірунку ўдару. Я быў за тое, каб наступаць па бальшаку, — можа, меншы эфект, затое і рызыкі менш. Лезці ў балота з завязанымі вачыма я не згодзен быў. Але сягоння камісар выставіў мне такога козыра, як гэты дзед, якога ты толькі што бачыў.

Скіба. А дзед сапраўды казырны. Як ні круці, а павінен ты гэта прызнаць.

Начдыў. Прызнаю і раблю вывад. Нам неабходна прарваць фронт, прайсці лес і, заняўшы пераправу ля Цітвян, адрэзаць палякам шлях адступлення. Здоладзем мы гэта зрабіць за адзін дзень — наша ўзяло, а засядзем у балоце — тут нам і крышка. Папы з лесу нас не выпускаць.

Скіба. Партызанскаму атраду дадзена заданне захапіць пераправу і ўтрымліваць, пакуль хопіць сілы. А калі мы не падаспеем і далей трымацца нельга будзе — узарваць.

Начдыў. Узарваць — гэта крайняя мера. Думаю,

што абыдзецца без гэтага. Толькі каб яны ў паніцы не зрабілі гэтага раней часу,

Скіба. Дрыль не панікёр, на яго можна спадзявацца. Начдыў. Ваш полк, таварыш Кулагін, будзе напоціць галоўны ўдар. Якія сілы праціўніка на вашым участку, вам вядома?

Кулагін. Тры заставы, кожная з станковым кулямётам. Штаб батальёна ў фальварку Падлессе, вярсты за чатыры.

Начдыў. Абарона на шырокім фронце. Яны не думаюць, што мы самі палезем у гэту чортаву пастку. Тым лепш. За поч полк прывядзіце ў поўную баявую гатоўленш. За поч полк прывядзіце ў поўную баявую гатоўленш. За поч полк прывядзіце ў поўную баявую гатоўленш. Звяжыцеся з камандзірам артпалка і ўкажыце яму будкладна, дзе знаходзяцца кулямёты праціўніка, якія будуць перашкаджаць нашаму наступленню.

Кулагін. Ёсць, таварыш начдыў.

Начдыў. Збіўшы заставы праціўніка, ішарка прайсці лес і к вечару заняць пераправу ля Цітвян. Прыдаю вам роту сапёраў і правадніка, гэтага старога.

Кулагін. Ёсць, таварыш начдыў.

Скіба. Ды глядзі, беражы старога, Сяргей Міхайлавіч. Гэта наша вока, каб нам яго не выбілі.

Кулагін. Будзьце спакойны, таварыш камісар, без патрэбы пад кулі не падстаўлю.

Начдыў. Астатнія ўсе ўказанні атрымаеце ў загадзе па дывізіі. Можаце ісці.

Скіба. Перадай камісару палка, каб сабраў увесь палітсастаў, я зараз буду гаварыць.

Кулагін адыходзіць.

Начдыў. Ты ж там, Мікалай Пятровіч, доўга не затрымлівайся, трэба будзе загад абмеркаваць.

Скіба. Пакуль вы з начальнікам штаба падрыхтуеце, я вярнуся. У прыцыпе ж усё дагаворапа. (Хочуць ісці ў штаб. Да іх падыходзіць Бадэль у чырвонаармейскіх штанах і ў лапцях. За плячыма ў яго новыя чырвонаармейскія боты.)

Скіба. Ну як, таварыш Бадэль, накармілі вас?

Дзед Бадэль. Дзякую. Наеўся, як па дзяды.

Начдыў. А боты што ж не абуваеш?

Дзед Бадэль. Шкада, таварыш, цягаць па гразі. Добра будзе ў свята калі абуць.

Н а ч д ы ў. Звосіш, дык мы другія дадзім.
Д з е д Б а д ы л ь. Дзе я вас знайду тады? Вы, можа,
за Аршавай будзеце.

Карціна восьмая

Дэкарацыя 4-й карціны. Д а н і л а сярод партызан.

К а с т у с ь. І дзед Бадыль прапаў педзе. Як пайшоў,
дык ні слуху ні духу.

М і х а л ь. Ваўкі з'елі педзе старога.

Х а л і м о н. Альбо палякі засеклі.

Д а н і л а. Вось ні за што ні пра што нахавалі чала-
века. А ён, можа, цяпер у дарозе ўжо — Чырвоную Ар-
мію вядзе.

Х а л і м о н. Цешыш ты, начальнік, нас і сам сябе.
А мы і плакаць не збіраемся. Ведалі, чаго ў лес ішлі.

Д а н і л а. Не цешу, а напэўна ведаю: наб'ём панам
рыла. Так Скіба і перадаваў, што мы павінны чакаць іх
сягоння ці заўтра.

К а с т у с ь. Вось каб цяпер, здаецца, — сядзім мы тут,
а Скіба з дзедам Бадылём шусь — добры дзень, таварышы!
А за імі каб цэлы полк. Ох, і далі ж бы мы панам луп-
цоўку!

Д а н і л а. Чакай! Нейкі голас чуваць. (*Прыслухоў-
ваецца.*)

Х а л і м о н. Жапачы голас.

М і х а л ь. Можа, ягады збіраючы, дзяўчо якое заблу-
дзіла.

Д а н і л а. Збегай, Кастусь, паглядзі. Толькі асцярож-
на. (*Кастусь бярэ вінтоўку і знікае ў ельніку.*)

М і х а л ь. А кепска нам будзе, мужчыны, калі Чыр-
воная Армія не ўдарыць. І сям'я загіне, і самому капут.

Х а л і м о н. А каб ты папрэў! І ён хныкае! Хоць бы
барады свае пасаромеўся.

М і х а л ь. Трапятун ты, што ты разумеш!

Н а с т у л я (*задыхайшыся, падбягае з Кастусём*).
Мужчышкі, браточкі, палякі ў вёсцы!

Д а н і л а. Шмат?

Х а л і м о н. Што яны робяць?

М і х а л ь. Бяда якая здарылася?

Н а с т у л я. Чалавек дзвесце. Яндрыхоўскі прывёў іх.
Усіх нашых пабралі. (*Данілу.*) І Марыльку забралі, і Ка-

стусёвых бацькоў, (Міхалю) і вашу, дзядзечка, усю сям'ю, (Халімону) і вашу. Я ледзь уцякла агародамі. Усіх заперлі ў Рыгору хату і вокны дошкамі пазабівалі. Яндрыхоўскі сказаў, калі хоць адзін партызан шавяльнецца, дык пусціць з агнём і хату, і людзей.

Халімон (хапае вінтоўку). Бяжэм! Бяжэм ратаваць! За мной! (Некаторыя партызаны памыкаюцца бегчы за ім.)

Даніла (крычыць). Стой!.. Назад!.. (Усе спыняюцца і слухаюць.) Пап Яндрыхоўскі сказаў не шавяліцца, дык і не шавяліся... без толку. (Да Настулі.) Што яшчэ робяць паны?

Настуля. Па нашых хатах шпыраць, валакуць што папала. На мосце варту паставілі... Чалавек дзесяць... з кулямётам.

Даніла. Мужчыны! Папы заварушыліся — па ўсім відаць, што Чырвоная Армія ідзе нам на выручку. Але чакаць мы не можам, бо могуць падысці новыя польскія часці, тады мы ім нічога не зробім. А там жа, у Рыгору хатаце, чакаюць смерці блізкія нам і родныя людзі. Апошняя іх надзея — мы. І мы іх выратуем! Ці так я кажу, мужчыны?

Галасы. Так! Правільна! Выратуем! Пайшлі. (Рух у натоўпе.)

Даніла. Стойце! Пакуль сцямнее, мы выйдзем з лесу. А там паміж жыта па межах будзем паўзці на жываце да самай вёскі. Каб ні стуку, ні груку, ні шэпту. Ударым, як гром з яснага неба, скрышым папоў, выратуем людзей і захопім мост. Толькі памятайце, калі хто з вас пападзецца Яндрыхоўскаму ў лапы, дык загіне і сам, і людзі, якіх мы ідзём ратаваць, і Арміі Чырвонай мы не дапаможам. Рыгор! Да моста, браток, пойдзеш ты. Вазьмі з сабою восем чалавек і ўсё, што я табе казаў. Пастарайся падкрасціся па кустах да моста як можна бліжэй і ўзяць польскую варту на мушку. Толькі не страляй, пакуль мы не паляцім з вёскі. А калі ў вёсцы сціхнуць стрэлы і крыкі і ты пачакаеш паўгадзіны і нас не прычакаеш, — значыць, нас няма на свеце. Тады дай залп, захапі мост, хоць на мінут дзесяць, і ўзарві. Сустрэнеш Скібу — далажы, што мы баявую задачу выканалі. Бывай! (Паціскае Рыгору руку.) Пайшлі, мужчыны! Не рапа ўжо. (У натоўпе рух і гамонка. Разбіраюць зброю і патроны.) Ціха, асцярожна! Пап Яндрыхоўскі сказаў не шавяліцца.

Карціна дзевятая

Накой у доме Яндрыхоўскага. П а н Я н д р ы х о ў с к і адзі — прачэрчвае лінію фронту на карце, што вісіць на сцяне.

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*круціць галавой*). Вялікую непрыемнасць зрабілі нам пад Кіевам бальшавікі. Няўжо гэта канец? Няўжо так ганебна пахаваем мы свае мары аб вялікай польскай дзяржаве? Не, не можа быць! У нас тут яшчэ моцна трымаецца фронт... Прарыў пад Гневанню... Глупства, мы гэта ліквідуем. (*Прыадчыняе дзверы.*) Сержант!

С е р ж а н т. Што пан капітан загадае?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Чаму не далажыў аб выкананні загаду?

С е р ж а н т. Не адважваўся турбаваць пана капітана. Загад пана выкананы: на мосце варта з кулямётам выстаўлена, парныя пасты вакол вёскі і маёнтка расстаўлены, усе сваякі тых, што ў лесе, сабрапы ў адну хату і запёрты, як было загадана.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Па майму загаду пусціць з дымам... да бога.

С е р ж а н т. Слухаю пана капітана. Па сігналу зялёная ракета жаўнеры гэта зробіць.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Падрыхтаваць сорок фурмапак, каб дзяжурылі тут, у маёнтку.

С е р ж а н т. Адступаць будзем, пане капітан?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Не размаўляць! Марш, марш! (*Сержант шчоўкае каблучкамі, наварочваецца і ідзе да дзвярэй.*) Стой! (*Сержант наварочваецца.*) Аб адступленні не можа быць ніякай гутаркі. Разумееш?

С е р ж а н т. Разумею, пане капітан.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Наша задача тут — ахоўваць пераправу і ліквідаваць банду Дрыля. Ідзі!

С е р ж а н т выходзіць, у дзвярах сустракаецца з ксяпдзом і дае яму дарогу.

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*ідзе насустрач ксяндзу і вітаецца*). Рад бачыць свептэго ойца.

К с ё п д з. Як пан Болесь маецца? Ці падоўга бог прыпёс сюды?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Не бог прыпёс, ойча, а чырвоныя д'яблы прыгпалі.

К с ё н д з. Што-небудзь небяспечнае?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Ойча яшчэ нічога не ведае. Бальшавікі прарвалі фронт каля Гневані і маюць намер зайсці ў тыл нашай дывізіі.

К с ё н д з. Езус Хрыстус! Нех пан буг ратуе!

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Не пужайцеся, ойча. Яны яшчэ далёка. Нас з гэтага фронту прыкрываюць бездарожныя лясы ды пераходныя балоты. Ім прыйдзеца даць круг, а коні здохлыя, самі галодныя. Рапей, як праз два дні, яны тут быць не могуць. А за гэты час наша дывізія здолее адысці і ўмацавацца на новым рубяжы ў гэтым вась раёне.

К с ё н д з. Але ж лес кішыць нядобрымі людзьмі. Калі яны даведаюцца...

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Мы пад надзейнай вартай. Са мной дзве сотні жаўнераў. Пакідаючы павет, я ад камандавання атрымаў даручэнне ахоўваць пераправу тут да прыходу нашых часцей. Вакол вёскі выстаўлены пасты, у лес выслана разведка.

К с ё н д з. Дзякуй пану. Цяпер я заспакоены. Буду дзень і ноч бога маліць аб перамозе над антыхрыстамі.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Павінен, аднак жа, ойча, сказаць вам па сакрэту, што справы нашы на фронце не зусім добрыя. Наш паход на Кіеў скончыўся дрэнна. Коніца Будзённага прарвала фронт і зайшла ў тыл нашым.

К с ё н д з. Ратуй мяне, божа!.. Нячыстая сіла сядзіць у гэтых людзях. Антыхрыст ім дапамагае. Але на нашым баку сам пан бог.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Калі б да боскай дапамогі ды яшчэ пару карпусоў...

К с ё н д з. Пан Болесь думае...

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Што і гэты раён, магчыма, давядзецца нам пакінуць.

К с ё н д з. Нават?

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Так... Думаю, што ойча, у выпадку чаго, застанецца на месцы.

К с ё н д з. Дрэпны той пастыр, які пакіне статак свой на спажыву ваўкам.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Думаю, што ойча будзе добрым служкай не толькі богу, але і айчызне.

К с ё н д з. Маю гонар быць патрыётам свае айчызны.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Я ў гэтым быў упэўнены.

Значыць, калі нам патрэбны будуць пекаторыя весткі, ойча праз пэўных людзей заўсёды здолее іх сабраць і нам даставіць.

К с ё н д з. Няхай пан будзе пэўны. Толькі пры маім духоўным званні мне не заўсёды зручна будзе здабываць гэтыя весткі.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Ойча западта скромны. У гэтай мясцовасці памала ёсць людзей пажылых, якія на споведзі ахвотна раскрыюць душу свентэму ойцу.

К с ё н д з. Гэта толькі адна крыніца, якая мне даступна.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. А для другой крыніцы ёсць у мяне ў павеце чалавек, з якім ойча павінен будзе пазнаёміцца.

К с ё н д з. З вялікай прыемнасцю.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Я не супакоюся да тае хвіліны, пакуль нашы мары і нашы планы не будуць здзейснены.

Стук у дзверы.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Проша. *(Уваходзяць Маргун і Кацярына ў шлюбным убранні.)*

М а р г у н. Добры вечар, паніч!

П а н Я н д р ы х о ў с к і. А, сам пан стараста з дачкой! Што скажаце?

М а р г у н. Прыйшлі паніча на вяселле прасіць.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Дачку аддаеш?

М а р г у н. Аддаю, панічок. За пана Шмігельскага.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Гэта тая?

М а р г у н. Тая, пакутніца. Дзякуем панічу за доктара, за дапамогу.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Жадаю шчасця тваёй дачцэ. Яна яго заслужыла, прыняўшы ад рукі бальшавіка пакуту за нашу справу.

К с ё н д з *(падыходзіць да Кацярыны)*. Слаўную дачку выгадаваў Маргун. Шкада, што не каталічка. *(Злёгка пагладжвае яе па галаве.)* І жаніха ёй за гэта бог даў добрага. Шмігельскі чалавек сталы і гаспадарлівы. Жывіце, дзеці мае! Шануйце бога, шануйце айчызну, шануйце ўладу. Хто з памі, з тым сам бог, а хто супроць нас...

Шырока расчыняюцца дзверы, і два жаўперы ўпіхаюць у хату Р ы г о р а. Вопратка на ім падраная, твар у крыві. Ззаду ўваходзіць с е р ж а н т.

М а р г у н (*кідзеца да Рыгора*). Вось ён, разбойнік!
Панаўся!

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Чакай, стараста. (*Сержанту.*) Зялёную ракету... Да бога! (*Сержант казырае і выходзіць.*)

М а р г у н. Гэта, пане, забойца мае дачкі.

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*да жаўнераў*). Дзе ўзялі?

Ж а ў н е р. Ля моста, у кустах, пане капітан, з карабінам.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Што пры ім яшчэ было?

Ж а ў н е р. Дзесяць штук патронаў, больш нічога.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Пакажыце. (*Жаўнер падае патроны. Пан Яндрыхоўскі іх разглядае. Да Рыгора.*) Хадзі бліжэй, бандыт! (*Жаўнеры падводзяць Рыгора да Яндрыхоўскага.*) Галаву вышэй! З табой размаўляе павятовы камісар. (*Штурхае абоймай у падбародак.*) На каго ты гэта насіў?

Р ы г о р. На тых, што топчуць нашы палеткі, што топчуць у гразь наш народ.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Зразумела! Гэта патроны нашы, нашай арміі. Дзе ты іх узяў? (*Рыгор маўчыць.*) Значыць, ты з банды Дрыля, што нападала на нашы абызы? (*Рыгор маўчыць.*) Дзе Дрыль цяпер? (*Рыгор маўчыць.*) Скажы, дзе Дрыль, дарую жыццё. (*Рыгор маўчыць.*) Жыццё і пятнаццаць тысяч... тых, што ты хацеў за яго ўзяць раней. Падумаі.

Р ы г о р. У магіле Дрыль.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Як гэта — у магіле?

Р ы г о р. Ранены памёр.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Банда дзе?

Р ы г о р. Паразыходзіліся хто куды.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Ты чаго каля моста быў?

Р ы г о р. Дадому ішоў ды на варту наткнуўся.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Брэшаш!

Р ы г о р. Я не сабака.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Не веру ніводнаму слову. Глядзі ў акно — бачыш агонь? Гэта займаецца твая хата. Ведаеш, хто там запёрты?

Р ы г о р. Ведаю.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Яшчэ не позна. Ты іх можаш выратаваць — скажы, дзе банда?

Рыгор глядзіць з жахам на пажар, ногі яго млеюць, і ён асядае на падлогу.

К с ё н д з (*падыходзіць да Рыгора і кладзе яму руку на галаву*). Не будзь упартым, сын мой. Праз тваю ўпартасць могуць загінуць людзі. Гэтым ты бярэш цяжкі грэх па душу сваю. Скажы, і адпусцяцца табе ўсе грахі твае. (*Рыгор з агідай адштурхвае ксяндзову руку. Ксёндз павольна, але выразна ківае Яндрыхоўскаму.*)

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*жаўнерам*). Вазьміце яго!

Ж а ў н е р. Што з ім рабіць, пане капітан?

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*дае жаўнеру патроны*). Няхай ён спажыве гэта... што нам прыгатаваў.

Жаўнеры бяруць Рыгора пад рукі і збіраюцца выходзіць.

К а ц я р ы н а. Пане капітан, я маю да пана просьбу.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Я слухаю. Чаго панна млада хоча?

К а ц я р ы н а (*наказваючы на Рыгора*). Гэта мой каханы. Я прашу, каб яго не расстрэльвалі.

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Але ж гэта немагчыма!

М а р г у н. Дачушка! Апамятайся, аб чым ты просіш!

К а ц я р ы н а. Я хачу, каб ён па маім вяселлі пагуляў! Павесьце яго, пане, па клёне перад акном нашай хаты.

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*стрымана*). Брава, брава! Гэту просьбу я з прыемнасцю выканаю. (*Да жаўнераў.*) Зрабіце так, як панна млада просіць.

Ж а ў н е р ы выводзяць Р ы г о р а.

Р ы г о р (*у дзвярах*). Няхай жыве савецкая ўлада!

Ж а ў н е р. Мільч, холера! (*Б'е яго прыкладам.*)

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*падыходзіць да адчыненага акна і глядзіць на пажар*). Светла будзе яму аж да самага пекла. Няхай свенты ойча памоліцца за мяне, калі я тут саграшыў.

К с ё н д з. Пан бог бачыць тую вялікую мэту, дзеля якой гэта робіцца. Сама царква каталіцкая ачышчала сябе агнём.

П а н Я н д р ы х о ў с к і (*прыслухоўваецца*). Страляюць?.. Што такое?

Чутны далёкія крыкі «ўра».

М а р г у н. Гэта Дрыль. Папічок, хаваймася!

П а н Я н д р ы х о ў с к і. Думаю, што мае жаўнеры не дапусцяць сюды Дрыля.

К с ё н д з. Які страшны, дзікі крыкі!
Кацярына *(гледзячы ў акно)*. Яны сюды бягуць.
Пан Яндрыхоўскі *(крычыць у акно)*. Сержант!
Сержант! Дзе яго д'яблы ўзялі! Гэй, хто там? Коні, коні
падайце! *(Выбягае за дзверы. За ім Маргун, Кацярына
і ксёндз.)*

Некалькі хвілін на сцэне пуста. Крыкі «ўра» набліжаюцца. У акно
паказваецца галава Данілы. Ён увазіць праз акно ў пакой
і паспешна запіхае ў кішэні паперы, кінутыя панам Яндрыхоў-
скім. У пакой праз дзверы ўваходзіць задам пан Яндрыхоў-
скі, паставіўшы перад сабою рэвальвер. Даніла раптоўна хапае
яго ззаду і валіць на падлогу.

Даніла. Ну, пане Яндрыхоўскі! Ты хацеў мяне мець
за пятнаццаць тысяч. Я сам прыйшоў. Пятнаццаць тысяч
у пана ў кішэні астанецца.

Пан Яндрыхоўскі. Дрыль? Забойца маткі мае?

Даніла. Ты забойца тысяч людзей, якія ў тысячу ра-
зоў вартней за тваю матку.

У дзвярах, падняўшы рукі ўгару, з'яўляюцца ксёндз, Маргун
і Кацярына. За імі ўзброеныя Батура, Міхаль, Халі-
мон, Настуля.)

Ксёндз *(дакорліва ківаючы галавой)*. І ты, Батура?

Батура. І я Батура.

Ксёндз. На сваіх пайшоў?

Батура. Сваяк знайшоўся! Вунь твой сваяк! *(Па-
казвае на Яндрыхоўскага.)* А мая радня тут. *(Паказвае
на партызан.)*

Даніла. А ты, служка божы, таксама ваюеш з намі?

Ксёндз. Я воін з арміі пана бога. Мая зброя — слова
боскае. Не смерць я нясу людзям, а палёгку душы і целу.

Даніла. Хораша пнеш, паглядзім, дзе ты сядзеш.

Рыгор *(урываецца ў пакой)*. Цяпер-то я пагуляю на
вяселлі!

Цэліцца з вінтоўкі ў Кацярыну. Яна хаваецца за ксяндза, які
ў сваю чаргу хоча схаватца за яе.

Даніла *(адводзіць вінтоўку)*. Чакай! Не цяпер!

Кастусь *(убягае)*. Ура! Полк прыйшоў! Скіба
і дзед Мікола.

Партызаны. Дзе яны? *(Кідаюцца да акон.)*

Уваходзіць дзед Бадэль, за ім Скіба, пачдыў, Ку-
лагіп.

Дзед Бадыль (*ківае пальцам на Яндрыхоўскага і іншых*). Я вам пакажу, гіцлі!

Даніла (*падыходзіць да Скібы і рапартае*). Таварыш камісар! Партызанскі атрад баявую задачу выканаў: банда пана Яндрыхоўскага разбіта, пераправа за памі.

Скіба. Ад імя Чырвонай Арміі — дзякуй, таварышы партызаны!

Даніла. Няхай жыве Чырвоная Армія!

Дзед Бадыль. Няхай жыве здароў таварыш Лесіп!

Скіба. Арыштаваных вядзіце за мной.

Даніла. Халімон, замятай паноў!

Дзед Бадыль. Замятайце, браткі! Вымятайце ўсю гэту поскудзь з нашай зямлі, каб яна тут і не смярдзела.

Усе выходзяць.

К а н е ц

ХТО СМЯЕЦЦА АПОШНІМ

КАМЕДЫЯ
Ў ТРОХ АКТАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Гарлахвацкі Аляксандр Пятровіч — дырэктар інстытута геалогіі.

Анна Паўлаўна — яго жонка.

Чарнавус — Аляксандр Пятровіч — прафесар.

Туляга Мікіта Сымонавіч — навуковы супрацоўнік.

Левановіч — сакратар парткома.

Вера — малодшы навуковы супрацоўнік.

Зёлкін — малодшы навуковы супрацоўнік.

Зіна Зёлкіна — яго жонка, сакратар.

Цёця Каця — прыбіральшчыца.

Нічыпар — дворнік.

Незнаёмая жанчына.

Чалавек у форме НКВД.

Акт першы

Калідор — вестыбюль устанавы.

Цёця Каця (*выходзіць з дзвярэй дырэктаравага кабінета. За ёю Нічыпар*). Фу!.. Добра, што ты якраз падшоў, я ж бы адна гэтаму стала і рады не дала.

Нічыпар. Гэта, брат, стол! Каб некалі мне такі пляц зямлі, то я б гаспадаром быў.

Цёця Каця. Новы поп, дык новае і маленне. У таго дырэктара, бывала, адзін столік, два крэслы і ўсё. А ў гэтага ж стол гэтакі, а на сталі ж мартаплясаў усялякіх панастаўляна — таксама грошай каштуюць.

Нічыпар. А што яму — шкада казённых грошай? Не з свае ж кішэні плаціць.

Цёця Каця. Дзве кананы скураныя, мяккія. І на што яны? Хіба ён лежачы працаваць думае.

Нічыпар. Далікатнага, мусіць, заводу. Баіцца, каб на цвёрдым мазалёў не панаседжваць.

Цёця Каця. І вось, скажы ты... Зараз год, як я на гэтым месцы, а не магу ўцяміць, што тут людзі робяць. Такі ж каваль у кузні куче, то знак ёсць, настаўнік дзяцей вучыць, і то знак ёсць, а тут людзі нешта робяць, робяць, і работы гэтай не відаць.

Нічыпар. Кажаш, працуюць і смаку не чуюць.

Цёця Каця. Яны, можа, і чуюць, але я не бачу, які тут смак. Нейкія ўсё каменні, косці перабіраюць, пясок перасыпаюць.

Нічыпар. Гэта яны зямлю вывучаюць.

Цёця Каця. Як гэта зямлю?

Нічыпар. А так, што як паглядзяць на гэтыя косці, дык адразу скажуць, колькі зямлі год і як яна выглядала, калі маладою была.

Цёця Каця. Пляцеш ты абы-што. Думаеш, калі я баба, дык ужо і на веру ўсякаму глупству.

Н і ч ы п а р. Запытайся ў Чарнавуса. Ён чалавек дарма што сур'ёзны, а калі разгаворыцца, дык любя слухаць. Раскажа, і дзе некалі мора было, і чаму яго цяпер там няма, і якія жывёлы былі мільёны год таму назад, і, як яны елі адна другую. Так дакладна раскажа, нібы ён сам быў пры гэтым.

Ц ё ц я К а ц я. А ў тым інстытуце, што на Широкай, дык сабак поўна. Там з імі ўсялякія штукі вырабляюць, практыку здымаюць. Мая суседка там прыбіральшчыцай, дык расказвае, што не даюць, каб гэтыя сабакі ротам елі, а папракручвалі дзіркі ў баку ды ўліваюць ім яду туды.

Н і ч ы п а р. Ну, гэта хто да якой навукі здатны. Адны зямлю вывучаюць, а другія жывёлу.

Ц ё ц я К а ц я. Але нашто ж дзіркі круціць?

Н і ч ы п а р. Чаму нашто? Трэба ж хоць адным вокам глянуць, што там усярэдзіне робіцца.

Ц ё ц я К а ц я. Дык хіба ім не хапае гэтых дзірак, што сабаку бог даў?

Н і ч ы п а р. Гэта табе здаецца, што хапае, а ім, бачыш, мала... Загаварыўся тут з табой, а ў мяне яшчэ двор не прыбрапы.

Ц ё ц я К а ц я. Прыбярэш, дзе твой двор дзенецца.

Н і ч ы п а р. Дырэктар прыйдзе, нагонку дасць.

Ц ё ц я К а ц я. Вельмі твой дырэктар на двор углядаецца. У яго другім галава занята. Учора адвячоркам з Зіначкай за горад імчаў на таксі, дык аж пыл курэў.

Н і ч ы п а р. З нашай Зіначкай?

Ц ё ц я К а ц я. А то з якою ж?

Н і ч ы п а р. Глядзі ты! У яго ж і свая жонка гладкая.

Ц ё ц я К а ц я. Гладкая, мусіць, прыелася, да шурпатай пацягнула.

Н і ч ы п а р. А Зёлкін як жа?

Ц ё ц я К а ц я. А што Зёлкін... Толькі ходзіць на мяккіх лапах ды прыслухоўваецца, хто што гаворыць. Што дырэктар з яго жонкай забаўляецца, дык ён гэтага не бачыць.

Н і ч ы п а р. Бачыць, ды віду не паказвае. Што ж гэтакі пеўнік зробіць дырэктару? А таму раскоша тут, як ілчупаку ў сажалцы. Усе так і выдыгаюць перад ім: «Таварыш Гарлахвацкі! Таварыш Гарлахвацкі!» А ў таго Гарлахвацкага крукам носа не дастаць. Адзін Чарнавус яго не байцца. Гэты сам разумее ў навуцы не менш за яго.

Ц ё ц я К а ц я. З'есць і Чарнавуса.

Н і ч ы н а р. Глядзі, каб не ўдавіўся.

Ц ё ц я К а ц я. Папомніш маё слова. З'есць, як з'еў ужо Муравіцкага. Так падвядзе, што той не будзе і ведаць, адкуль што ўзялося.

Н і ч ы н а р. Чарнавуса таксама голымі рукамі не возьмеш. Моцна вучоны чалавек. Кніжкі друкуе свае, студэнтам лекцыі чытае, для піянераў у журнал піша. Напісаў, кажуць, нейкую кнігу важную, дык аж у Маскву паслаў. Гэта, брат, галава! *(Бярэ мятлу і выходзіць. Цёця Каця канчае выціраць падлогу. Уваходзіць Вера.)*

В е р а. Добры дзень, цёця Каця!

Ц ё ц я К а ц я. Дзень добры, Вера Міхайлаўна. Вось ранняя птушка! Заўсёды першая!

В е р а. Аляксандра Пятровіча няма яшчэ?

Ц ё ц я К а ц я. Каторага вам? У нас жа іх два — дырэктар і Чарнавус.

В е р а. Мне Чарнавуса.

Ц ё ц я К а ц я. Нешта вы жыць без яго не можаце?

В е р а. Жыць то магу, а працаваць без яго мне цяжка было б.

Ц ё ц я К а ц я. Гэта вы пры ім навуку праходзіце?

В е р а. Ага.

Ц ё ц я К а ц я. Нашто вам, маладой дзяўчыне, гэтыя старыя косці спатрэбіліся?

В е р а. Косці ў яго старыя, але душа маладая.

Ц ё ц я К а ц я. Хто ў боб, а хто ў гарох. Я пра тыя косці, што ў шафах.

В е р а *(смяецца)*. А я думала, пра Аляксандра Пятровіча. Мы з Чарнавусам касцямі не займаемся, гэта Гарлахвацкі іх перабірае. А наша справа — мел, гліна, вапна, фасфарыты. Галоўны дадаюк — Аляксандр Пятровіч, а я яму памагаю. *(Уваходзіць Левановіч.)*

В е р а *(жартаўліва)*. Што, нагрузку нясеш?

Л е в а н о в і ч. Нясу.

В е р а. Я ж ведаю, што ты пра мяне не забудзеш. Гавары хутчэй, у чым справа?

Л е в а н о в і ч. Справа ў тым, што трэба ў надшэфнай часці лекцыю прачытаць.

В е р а. Аб чым?

Л е в а н о в і ч. Просяць расказаць ім аб мінулым нашай планеты.

В е р а. Дык гэта ты мне даручасш?

Л е в а н о в і ч *(жартуючы)*. Хацеў даручыць табе, ды

баюся, што байцы больш будуць глядзець на цябе, чым слухаць.

В е р а. Калі ты навучыўся кампліменты гаварыць?

Л е в а н о в і ч. А гэта хіба камплімент?

В е р а. Самы сапраўдны. Сакратару парткома гэта як быццам і не да твару.

Л е в а н о в і ч. Даю слова надалей гаварыць з табою толькі дырэктывамі. Дык каго мы ўсё ж такі пашлём лекцыю прачытаць?

В е р а. Можа, Гарлахвацкага? Няхай бярэ сваіх мамантаў у мяшок ды ідзе расказвае.

Л е в а н о в і ч. Гаварыў з ім. Просіцца — кажа, вельмі заняты.

В е р а. Я б гэтага не сказала.

Л е в а н о в і ч. Можа, старога?

В е р а. Чарнавуса?

Л е в а н о в і ч. Ага. Хоць ён, здаецца, не вельмі любіць выступаць.

В е р а. З прамовамі... А пра зямлю расказаць — гэта ён з ахвотаю. У яго гэта выходзіць, як казка.

Л е в а н о в і ч. Дык ты перадай яму, што я прасіў, каб ён з'ездзіў у часць. Можа не адмовіцца?

В е р а. Пабурчыць крыху, што ад работы адарвалі, а пасля і сам будзе задаволены.

Л е в а н о в і ч. А аб часе я паведамлю. *(Збіраецца адыходзіць.)*

В е р а. Як твой торф?

Л е в а н о в і ч. Канчаю лабараторныя доследы.

В е р а. Кажуць, што ты з яго ледзь не торты збіраешся рабіць.

Л е в а н о в і ч. Торты што! Я вырабляю больш сур'ёзныя рэчы.

В е р а. Напрыклад?

Л е в а н о в і ч. Напрыклад — спірт і яшчэ шмат чаго.

В е р а. Спірт? Дык ты ж самагоншчык?

Л е в а н о в і ч. Прыходзь, пачастую. *(Выходзіць.)*

В е р а. Вось, цёця Каця, малады хлопец, а хутка прафесарам будзе.

Цёця Каця. Цяпер жа ўсе маладыя — разумныя, на тое ж вас і вучаць.

В е р а. І на чым жа вырас! На торфе!

Цёця Каця. Усюды растуць: на торфе, на гліне. На пяску і то растуць. Такі ўжо клімат у нас.

В е р а. Добры клімат, дэця Каця, савецкі!

Ц ё ц я К а ц я. Я ж і кажу. А чаму гэта ён там працуе, а сюды распараджацца ходзіць?

В е р а. У нас адна партыйная арганізацыя, а ён сакратар, вось і ходзіць па партыйных справах.

Ц ё ц я К а ц я. Вунь ідзе ваш далакоп. *(Бярэ алуку і адыходзіць убок.)*

Уваходзіць Ч а р н а в у с.

В е р а *(стаўшы ў позу, гаворыць урачыста-дураслівым тонам)*. Прывітанне галоўнаму далакопу, ахавальніку скарбаў старой бабулі-зямлі! Выгляд у вас бадзёры і натхнёны. Ці не ўдалося вам узламаць яшчэ адзін з куфраў старой бабулі?

Ч а р н а в у с. Раней для гэтага мне трэба выпрасіць у Гарлахвацкага пару тысяч рублёў.

В е р а. Ух, вядро халоднай вады! А што — не дасць, думаеце?

Ч а р н а в у с. Трэба, каб даў, іначай мы не закончым доследаў у раёне Рудні.

В е р а. З Масквы нічога не атрымалі?

Ч а р н а в у с. Не. *(Да цёці Каці.)* Кацярына Іванаўна, сёння пошты не было яшчэ?

Ц ё ц я К а ц я. Не, не было.

В е р а. Ага, забрала за жывое! Правалілася ваша праца.

Ч а р н а в у с. Дразніцеся, а ў самой душа ў пятках.

В е р а. А мне што?

Ч а р н а в у с. Як гэта што? Ваша асоба тут таксама замешана як быццам.

В е р а. А я адмяжуюся. Скажу, што ніякага ўдзелу ў працы не прымала, што прафесар хоча схавацца за мае вузкія плечы малодшага супрацоўніка.

Ч а р н а в у с. Не, выбачайце! Разам працавалі, разам і адказваць будзем. Ад гэтага вам ніяк не выкруціцца.

В е р а. Ды ад вас-то цяжка выкруціцца. Учора Зёлкін круціўся, круціўся, і нічога не выйшла.

Ч а р н а в у с. Як ён сябе адчувае? Не бачылі яго сягоння?

В е р а. Не, яшчэ не бачыла. Думаю, што няважна.

Ч а р н а в у с. Выступаць з такім навуковым дакладам — гэта безабразіе. Адны траскучыя фразы і абсалютна нічога канкрэтнага. Не выкарыстаў нават таго матэ-

рыялу, які яму быў дадзены амаль поўнасю апрацаваным. І каго ён хацеў падмануць?

В е р а. Сам сябе.

Ч а р н а в у с. Мабыць, злы на мяне?

В е р а. Я думаю! Такую лазню вы яму далі...

Ч а р н а в у с. Я ж яму добра жадаю.

В е р а. Наўрад ці здольны ён ацаніць гэта.

Ч а р н а в у с. Можа, я занадта рэзка выступіў. Трэба будзе пагаварыць з ім.

В е р а. Я лічу, што вы вельмі добра выступілі, і няма чаго вам прабачэння прасіць.

Ч а р н а в у с. Не прабачэння, а растлумачыць яму ў больш спакойнай абстаноўцы.

В е р а (*наказваючы на Тулягу, які ўвайшоў*). А вось яшчэ адзін шапоўны далакоп. Што з вамі, Мікіта Сымонавіч? Чым вы так усхваляваны?

Т у л я г а. Мяне так напужалі, што я апамятацца не магу.

В е р а. Хто ж вас так напужаў?

Т у л я г а. Я ўжо і не ведаю, ці гаварыць.

В е р а. Калі вы нам не давяраеце, дык не гаварыце.

Т у л я г а. Не ў тым справа, што не давяраю.

В е р а. Дык у чым жа?

Т у л я г а. Скажаш, а пасля пойдзе гаворка, і нажывеш непрыемнасці.

В е р а. Ну то не гаварыце.

Т у л я г а. Але ж я хацеў бы параіцца з вамі, што рабіць.

В е р а. Дык парайцеся.

Т у л я г а. Але ж і раіцца небяспечна. Баюся, што пойдучь усялякія чуткі.

В е р а. І так страшна, і гэтак страшна. Заўсёды вам чаго-небудзь страшна, Мікіта Сымонавіч. Лепш не гаварыце, а то яшчэ больш будзеце баяцца. (*Да Чарнавуса.*)
Пойдзем, Аляксандр Пятровіч.

Т у л я г а. Чакайце, таварышы! (*Вера і Чарнавус спыняюцца.*) Я ж не ведаю, што мне рабіць... Можа такі параіцца з вамі?

Ч а р н а в у с (*з усмешкай*). Гэта вы ўжо самі глядзіце.

Т у л я г а (*адважыўся*). Дзіўнае здарэнне, ведаеце... Іду гэта я па вуліцы, раптам абганяе мяне нейкі чалавек. Абганяе і... (*Не адважваецца сказаць.*)

В е р а. І... што?

Туляга. Не ведаю, ці гаварыць.

Вера (*смяецца*). Дык вы хоць нас адпусціце, Мікіта Сымонавіч, калі не можаце. (*Мерыцца адыходзіць.*)

Туляга. Хвіліначку, таварышы! Я зараз... Але я прашу, каб вы пра гэта нікому ні слова.

Чарнавуc. Ды ладна ўжо, Мікіта Сымонавіч.

Туляга. Дык вось... Абмінае і глядзіць мне проста ў твар.

Вера (*насмешліва*). Ну, няўжо ў твар?

Туляга. Не, вы ж паслухайце! Раз аглянуўся, другі раз аглянуўся і трэці раз аглянуўся. А пасля спыніўся і пытаецца: «Скажыце, — кажа, — ваша прозвішча не Падгаецкі?» Тут я ўвесь аж закалаціўся. «Не, — кажу, — я не Падгаецкі, я Туляга».

Вера. А ён што?

Туляга. «Выбачайце, — кажа, — вельмі ж падобны. Я некалі ў Варонежы, — кажа, — сустракаў такога тыпа», — і пайшоў.

Вера (*іранічна*). І пайшоў! Скажыце, калі ласка! Дык гэта ж сапраўды страшна!

Туляга. Але ж гэта яшчэ не ўсё. Калі я ўваходзіў у інстытут, ён яшчэ раз аглянуўся на мяне.

Вера. А калі і яшчэ раз, дык што ж тут страшнага?

Туляга. Не, гэта такі страшна. У Варонежы сапраўды быў некалі Падгаецкі — дзянікінскі палкоўнік.

Вера. Дык вы тут пры чым?

Туляга. А я ў той час таксама быў у Варонежы.

Вера. Палкоўнікам?

Туляга. Не, я быў настаўнікам гімназіі.

Вера. Дык мы ж гэта ведаем.

Туляга. Але вы не ведаеце, што гэты палкоўнік быў падобны на мяне, як дзве кроплі вады.

Вера. Ну і што?

Туляга. Гэты чалавек можа сказаць, што ў інстытуце працуе дзянікінскі палкоўнік. (*Чарнавуc і Вера смяюцца.*) Не, гэта зусім не смешна. Дакументаў у мяне з таго часу няма — чым я апраўдаюся?

Чарнавуc. Ды кіньце вы! Гэта ўсё пустыя страхі.

Туляга. Дык, на-вашаму, няма чаго баяцца?

Вера. Ідзіце, Мікіта Сымонавіч, працуйце, і нікога не бойцеся.

Туляга. Праўда, не баяцца?

В е р а. Не бойцеса. Я нікому не скажу, што вы — дзянікіпскі палкоўнік.

Т у л я г а (*аж прысеў*). Тсс!.. звар'яцелі вы! Хіба гэтым можна жартаваць!

В е р а (*смяецца*). Ай, баязлівец вы, баязлівец!

Разыходзяцца па сваіх пакоях. Туляга варочаецца і падыходзіць да цёці Каці.

Т у л я г а. Кацярына Іванаўна! Вы, калі ласка, нікому не раскажайце пра гэту гаворку, а то яшчэ за праўду палічаць.

Ц ё ц я К а ц я. Хіба гэтаму хто паверыць! Які ж вы палкоўнік?

Т у л я г а. Ай-ай! Не гаварыце гэтага слова! Я вас прашу.

Ц ё ц я К а ц я. Выбачайце, Мікіта Сымонавіч! Больш не буду.

Т у л я г а выходзіць.

З і н а ч к а (*уваходзіць*). Аляксандра Пятровіча яшчэ няма?

Ц ё ц я К а ц я. Вашага яшчэ няма.

З і н а ч к а. Чаму майго?

Ц ё ц я К а ц я. У нас жа два Аляксандры Пятровічы, але ж з Чарнавусам вы ніякіх спраў не маеце, а падпісвае паперкі вам Гарлахвацкі.

З і н а ч к а. Ой, цёця Каця! Я не ведала, што вы такая злая.

Ц ё ц я К а ц я. Якая ж тут злосць, таварыш Зёлкіна. Я ж праўду кажу: вы сакратар, а ён дырэктар, дык як жа вы без яго можаце абысціся альбо ён без вас?

З і н а ч к а (*адыходзячы ў пакой, жартаўліва грозіць пальцам*). Ладна, ладна, яхідная жанчына, я вам гэта прыномню!

Ц ё ц я К а ц я (*адна*). Хто парасё ўкраў, у таго ў вушах пішчыць. Я і не думала ёй шпільку падпусакаць. (*Корнаецца нешта ў кутку. Нячутна ўваходзіць Зёлкін. Аглядае калідор, заўважае цёцю Кацю.*)

З ё л к і н (*знянацку*). Добры дзень, цёця Каця!

Ц ё ц я К а ц я (*спалохана*). Цьфу ты, нячысты дух! Выбачайце, таварыш Зёлкін. Гэта ж вы так мяне спалохалі!

З ё л к і н. Я ж толькі прывітаўся.

Ц ё ц я К а ц я. Дзякую вам за такое вітанне. І чаму

вы, таварыш Зёлкін, ходзіце так заўсёды, быццам у вас не ногі, а мяккія лапы?

Зёлкін. Пра мае ногі вы не турбуіцеся.

Цёця Каця. Я пра сябе турбуюся, а не пра вашы ногі.

Зёлкін. Скажыце, Аляксандр Пятровіч прыйшоў?

Цёця Каця. Таго, які вам трэба, няма.

Зёлкін. А які ёсць?

Цёця Каця. Чарнавус.

Зёлкін. А хто яшчэ ёсць?

Цёця Каця. Усе ёсць.

Зёлкін. Верачка прыйшла?

Цёця Каця. Прыйшла.

Зёлкін. Мусіць, першая?

Цёця Каця. Першая.

Зёлкін. Сядзела на канапе і чакала Чарнавуса?

Цёця Каця. Сядзела і чакала.

Зёлкін (*падміргвае*). Ці не ўтрэскалася яна?

Цёця Каця. Вы лепш глядзіце, каб ваша жонка не ўтрэскалася.

Зёлкін. Вы за маю жонку не бойцеся, яна ў добрых руках.

Цёця Каця. У чыіх гэта?

Зёлкін. У маіх, вядома. Во, у гэтых.

Цёця Каця. Ха-ха-ха...

Зёлкін. Чаго вам смешна? Гэта пейкія непрыстойныя намёкі. Вы, калі маеце што сказаць, дык кажыце проста.

Цёця Каця. Ніякіх намёкаў. Я з вашых рук смяюся, што яны такія малыя.

Зёлкін. Вы, можа, намякаеце на тое, што мая жонка ўчора з некім на машыне ехала? Дык гэта хлусня. Учора адвячоркам мая жонка была тут і працавала. І я прашу вас плётак не распускаць!

Цёця Каця. А я пра машыну і не казалі вам.

Зёлкін. Адным словам, пакінем пра гэта гаварыць. Калі даведаецца пра вашу гаворку таварыш Гарлахвацкі, дык ён вас з работы прагоніць.

Цёця Каця. За што? Я ж нічога не кажу, гэта вы самі.

Зёлкін. А пра што яны гаварылі?

Цёця Каця. Што ж я ведаю? Машына толькі мігнулася.

Зёлкін. Ды я не пра тое. Вера з Чарнавусам што гаварылі?

Цёця Каця. Я не прыслухоўвалася.

Зёлкін. Нядобра так, цёця Каця. Мы ж з вамі заўсёды прыцелямі былі.

Цёця Каця. Праўда, я добра не чула, што яны гаварылі.

Зёлкін. Пра дырэктара нічога не гаварылі?

Цёця Каця. Не.

Зёлкін. А пра мяне?

Цёця Каця. І пра вас нічога.

Зёлкін. Няўжо ж яны больш нічога і не гаварылі?

Цёця Каця. Кажу ж вам, што нічога. Толькі Туляга раскажаў, як у яго на вуліцы нейкі чалавек запытаўся, ці не Падгаецкі яго прозвішча.

Зёлкін. Дык ён што? Спужаўся?

Цёця Каця. Страшэнна перапужаўся. Кажа, што быў дзявікінскі палкоўнік Падгаецкі, вельмі падобны на яго.

Зёлкін. А можа, ён і сапраўды які палкоўнік?

Цёця Каця. Хто?

Зёлкін. Туляга.

Цёця Каця. Ды кіньце вы! Я ж яго ведаю даўно, яшчэ да таго, як ён у Варонеж выехаў быў. Ён і ў войску не быў ніколі.

Зёлкін (*заняты нейкімі сваімі думкамі*). Цікава, цікава... Вы мне, цёця Каця, заўсёды раскажайце што-небудзь такое... свежанькае... Я вельмі люблю слухаць. (*Адыходзіць.*)

Цёця Каця (*адна*). Бач, ласы які да бабскіх плёткаў! У самога вушы вялікія, хадзі да выслухоўвай!

Уваходзіць Нічыпар.

Нічыпар. Ідзе.

Цёця Каця. Няхай ідзе.

Нічыпар. Я зайшоў, каб часамі беспарадку ў цябе якога не было.

Цёця Каця. А які ў мяне беспарадак можа быць? Падмецена, выцёрта... Чаго яшчэ трэба?

Нічыпар. Ды ты баба спраўная. Ну, я пайшоў...

Уваходзіць Гарлахвацкі. Звімае паліто і капялюш і аддае цёці Каці.

Гарлахвацкі. Як жывём, цёця Каця?

Цёця Каця. Нічога, жывём памаленьку.

Гарлахвацкі. Чаму памаленьку?

Цёця Каця. Ну, так гаворыцца.

Гарлахвацкі. Трэба шпарка жыць.

Цёця Каця. А як гэта — шпарка?

Гарлахвацкі. А так, каб аж ведер свістаў ля вушэй. Працаваць трэба заўзята. Вось як я, напрыклад, — адпачыць хвіліну часу няма.

Цёця Каця (*убок*). Спрацаваўся, бедшы! (*Гарлахвацкаму*.) Ну, учора ж вы, мусіць, адпачылі крыху?

Гарлахвацкі. Адкуль вы ведаеце?

Цёця Каця. Я бачыла, як вы з жонкай за горад схапі на машыне.

Гарлахвацкі. Жонка сілай ад стала адарвала, каб крыху праветрыўся.

Цёця Каця. Мне здавалася раней, што ваша жонка чарнявая, адно ж яна бландынка.

Гарлахвацкі (*збянтэжана*). Бландынка? Як бландынка?

Цёця Каця. Ну, бландынка, я ж бачыла ўчора.

Гарлахвацкі. А можа, і праўда — бландынка. Значыць, яна гэтае самае (*круціць рукой каля валасоў*) пабландынілася, а я і не заўважыў. (*Рагоча*.) Так улёг у работу, што нават не заўважыў, калі жонка валасы пафарбавала. Аж смешна! (*Рагоча*.)

Цёця Каця. Сапраўды, смешна. Вы думалі, чорныя, а яны светлыя, як у нашай Зіначкі. (*Рагочуць абое, разумеючы адзін другога*.)

Гарлахвацкі. Вы толькі не кажыце нікому, што я валасы жончыны пераблытаў, а то смяцца будуць.

Цёця Каця. А мне што? Блытайце сабе.

Гарлахвацкі (*супакоіўшыся*). Па-мойму, цёця Каця, вы лішнюю плошчу падмятаеце... звыш нормы.

Цёця Каця. Няхай бы памералі, можа і лішняя.

Гарлахвацкі. І не мёраючы відаць. Напішыце маленькую заяўку, а я палажу рэзалюцыю, каб вам прыбавілі зарплаты.

Цёця Каця. Дзякую... Я за сакрэты грошай не бяру.

Гарлахвацкі. Вось як! (*Мацае ў кішэнях*.) А папяросы забыўся. Як жа я працаваць буду?.. Цёця Каця, вось вам грошы, прынясіце мне два пачкі папярос.

Цёця Каця. Добра. *(Бярэ грошы і выходзіць.)*
Гарлахвацкі *(прычэсваецца перад люстэркам).*
Ну і шэльна баба! Так адсекла!

Уваходзіць чалавек у форме НКВД.

Чалавек у форме. Скажыце, як мне пабачыць Валодзю Пракаповіча?

Гарлахвацкі. Валодзю Пракаповіча? А хто ён такі?

Чалавек у форме. Мой брат. Перадайце яму, калі ласка, што брат з раёна прыехаў — пяхай ён сюды выйдзе.

Гарлахвацкі. У нас такога няма.

Чалавек у форме. Чакайце! Гэта ж інстытут біялогіі?

Гарлахвацкі. Вы памыліліся: гэта інстытут геалогіі, а інстытут біялогіі знаходзіцца на Широкай вуліцы. Нумар дома я вам не магу сказаць. *(У адных дзвярах наказваецца галава Зёлкіна.)*

Чалавек у форме. Значыць, на Широкай? Ну, дзякую. Цяпер я ўжо яго знайду. *(Выходзіць.)*

Зёлкін *(падыходзіць да Гарлахвацкага).* Чаго ён прыходзіў?

Гарлахвацкі *(як бы нехаця).* Цікавяцца некаторымі асобамі.

Зёлкін. Кім, калі не сакрэт?

Гарлахвацкі. Не толькі сакрэт, а дзяржаўная тайна. *(Ідзе ў свой кабінет.)*

Зёлкін *(адзін).* За каго ж гэта бяруцца?.. Называлася Широкая вуліца... Хто ж там жыве з нашых? *(Наморшчыўшы лоб, стараецца прыпомніць, потым дастае з кішэні бланкот і паспешна гартае.)* Аляксандр Пятровіч Чарнавус — Широкая, 23. Вось табе і выдатны вучоны! Даскакаўся, галубок! Шкада толькі, што гэта здарылася не перад маім дакладам. *(Да цёці Каці, што ўвайшла з напяросамі.)* Цёця Каця, чулі навіну?

Цёця Каця. Не, не чула. А што такое?

Зёлкін. Няможна казаць.

Цёця Каця. Я нікому не скажу.

Зёлкін *(агледзеўшыся кругом, шэпча).* Нашага Чарнавуса... *(Далей шэпча нешта ў самае вуха.)* Прыходзілі нядаўна.

Цёця Каця (здзіўлена). Што вы кажаце!

Зёлкін. Маўчок. Пра гэта ведаю толькі я ды яшчэ адзін чалавек.

Цёця Каця. А-я-яй! Хто ж бы гэта мог падумаць! Гэткі, здаецца, чалавек! Проста аж не верыцца. (Ідзе з напярсамі ў кабінет дырэктара.)

Зёлкін (адзін, бярэ тэлефонную трубку). Пеця... ты яшчэ нічога не чуў пра нашага Чарнавуса? Амба... Яшчэ не, але сёння ці заўтра напэўна... Ага, пыталіся адраса. Гэта накуль што паміж намі... бывай... (Набірае другі нумар.) Саша, гэта ты? Скажу табе навіну... Наш Чарнавус пляснуўся. Не, ён яшчэ на рабоце, але ўжо ўсё роўна, як і там... Каб не ведаў, дык бы не гаварыў. (Вешае трубку. Прыадчыняе адны дзверы, што выходзяць у калідор.) Зіна! Выйдзі сюды на хвіліну. (Выходзіць Зіна.) Ты гэта дзе была ўчора з Гарлахвацкім?

Зіна. Ты ж ведаеш дзе.

Зёлкін. Я-то ведаю... На машыне раскатвалася...

Зіна. Хто табе казаў?

Зёлкін. Той, хто бачыў.

Зіна. Глупства! Бабскія плёткі!

Зёлкін. Зіпка, помні! Калі што якое, дык я цябе задушу вась гэтымі сваімі рукамі. Я зараз пайду да Гарлахвацкага і зраблю скандал. (Накіроўваецца да дзвярэй.)

Зіна. Пайдзі, пайдзі, ён табе ўстроіць, што і з работы паляціш.

Зёлкін (спыняецца). Хацеў табе сказаць навіну цікавую, але калі ты такая — не скажу.

Зіна. Зёлачка, скажы, міленькі!

Зёлкін. Дзяржаўная тайпа.

Зіна. Магіла — нікому не скажу.

Зёлкін. Нашага Чарнавуса (аглядаецца кругом і шэпча на вуха).

Зіна (робіць вялікія вочы). Ну?!

Зёлкін. Гэта ведаю толькі я і яшчэ адзін чалавек.

Зіна. Ай! Трэба ж Лідзе пазваніць. Яна ж з Чарнавусавай дачкой дружыць.

Зёлкін (каб чула Зіна). А Гарлахвацкаму я ўсё-такі зраблю скандал. (Нібы накіроўваецца да дзвярэй кабінета.)

Зіна (махае рукой). Ідзі, ідзі. Я пагляджу, як ты будзеш вылятаць адтуль.

Далей дзея працягваецца ў кабінете Гарлахвацкага.

Гарлахвацкі *(закурыйшы папяросу, гаворыць да цёці Каці, якая трымаецца за ручку дзвярэй)*. Вы мне што-небудзь сказаць хочаце, цёця Каця?

Цёця Каця. Я хацела запытацца, ды не адважуся.

Гарлахвацкі. Пра што ж вы хацелі запытацца?

Цёця Каця. Ці праўда гэта, Аляксандр Пятровіч, што пра нашага Чарнавуса гавораць?

Гарлахвацкі. А што пра яго гавораць?

Цёця Каця. Ну... вы ж ведаеце. Кажуць, што яго хутка ў нас не будзе...

Гарлахвацкі. А хто вам казаў?

Цёця Каця. Таварыш Зёлкін. Кажа, ужо прыходзілі на яго.

Гарлахвацкі. Зёлкін? *(Паўза.)* Мусіць, ён ведае, калі казаў.

Цёця Каця. Вы ж лепш ведаеце?

Гарлахвацкі. Каб я што і ведаў, дык вам бы не сказаў. Пра гэта гаворыць няможна.

Цёця Каця. Ага! Дык такі праўда. *(Выходзіць.)*

Гарлахвацкі *(адзін)*. Пайшло пісаць! *(Паўза.)* Цікава папаглядаць, як гэты шаноўны вучоны трапятацца будзе. *(Устаў, прайшоўся па пакоі, падышоў да стала, узяў у рукі адну з костак маманта.)* Маслы праклятыя! Што я з вамі рабіць буду? Дажыўся таварыш Гарлахвацкі, няма чаго сказаць! Косткамі абклаўся, палеантолагам стаў. А было ж раней — Гарлахвацкаму банкеты, Гарлахвацкаму авацыі, Гарлахвацкі мог любога ў бараноў рог скруціць. І раптам — косткі! Скруці яе, праклятую, калі хочаш! Запхнулі мяне прыяцелі ў гэту дзіру. Далей ад небяспекі. І спецыяльнасць такую ўдружылі, з якой нікуды не паткнешся, — палеанталогія. Гэта значыць, сядзі, Гарлахвацкі, і не рыпайся, а то можаш і нас аскандальціць. Сядзі ціха, а калі спатрэбіцца — пазавём. Сядзець-то тут зацішна... Але Гарлахвацкі сядзець не прывык — вось у чым уся бяда. *(Стук у дзверы.)* Што ж, зробім выгляд, што мы займаемся навуковай працай. *(Раскладае на сталае косткі, разгортвае кнігі і садзіцца за стол.)*

Уваходзіць Зёлкін.

Зёлкін. Выбачайце, Аляксандр Пятровіч, што я вам думаць перашкодзіў.

Гарлахвацкі *(нібы з намаганнем адрываецца ад работы)*. Я вас слухаю, таварыш Зёлкін.

А н н а П а ў л а ў н а. Дзе хочаш. Вунь Соля Спевак па ўсім Кіеве раз'язджае на мужавай машыне.

Г а р л а х в а ц к і. Нюрачка, прашу цябе, не ўспамінай ты мне пра Кіеў! Я і так рад, што сухім з вады выйшаў. Я ж табе казаў, што ва ўсёй гэтай установе ніводнай машыны няма.

А н н а П а ў л а ў н а. Значыць, такая твая ўстанова. Чаго ты лез сюды? Займі такую пасаду, каб можна было жыць, як людзі жывуць.

Г а р л а х в а ц к і. Чаго лез... Прыпрэ, дык пехаця палезеш.

А н н а П а ў л а ў н а. Але ж цяпер ужо не прыпірае? Усё абышлося добра.

Г а р л а х в а ц к і. Трэба абдумаць, за што раней узяцца.

А н н а П а ў л а ў н а. За розум вазьміся. У цябе ж нейкае пасведчанне ёсць, што ты вучоны. Дык і дабівайся па вучонай лініі.

Г а р л а х в а ц к і. Пасведчанне... Ты ж ведаеш, як мне гэта паперка прыйшлася?

А н н а П а ў л а ў н а. На паперцы не напісана, як яна табе прыйшлася.

Г а р л а х в а ц к і. Каб чаго-небудзь дабіцца, як ты кажаш, па вучонай лініі, трэба навуковую працу мець, а не паперку.

А н н а П а ў л а ў н а. Дык напішы працу. Хто ж табе не дае?

Г а р л а х в а ц к і. Падумай, Нюра, што ты гаворыш. Вазьму я, напрыклад, костку хоць бы гэтага маманта. *(Паказвае на костку.)* Напішу якое-небудзь глупства, дык жа Чарнавус мне слова выгаварыць не дасць, ён мяне на смех падыме. Тады страціш і гэту пасаду, якую маеш.

А н н а П а ў л а ў н а. Што там у цябе за Чарнавус такі?

Г а р л а х в а ц к і. Гэта такі Чарнавус, што ўсе гэтыя косці, мабыць, ведае, як свае пяць пальцаў. Тут трэба асцярожна дзейнічаць, з розумам.

Уваходзіць З і н а.

З і н а. Гэта трэба адаслаць, Аляксандр Пятровіч. Падпішыце, калі ласка. *(Падае паперу.)*

Гарлахвацкі. Што ж, можа, гэты Туляга і сапраўды вялікія веды мае.

Зёлкін. Веды-то ён мае, але што за карысць! За ўсё жыццё ніводнага радка не надрукаваў. Баіцца. Усяго ён баіцца. Ходзіць і калоціцца. Кажуць, што ён быў у Дзянікіна палкоўнікам.

Гарлахвацкі. Ну, дзе ўжо яму!

Зёлкін. Праўда, праўда! Сёння на вуліцы адзін чалавек пазнаў яго. Дык ён цяпер ні жывы ні мёртвы ходзіць.

Гарлахвацкі *(смяецца)*. Баязлівы ён, гэта праўда. Палкоўнік! Ха-ха-ха...

У кабінет з ахапкам усялякіх пакупак увальваецца Анна Паўлаўна, Зёлкін знікае.

Анна Паўлаўна. Вось палюбуйся, ірад, на сваю жонку! Што я табе — грузавічок, каб гэта ўсё цягаць на сабе?

Гарлахвацкі. Хто ж цябе прымушае?

Анна Паўлаўна. Ці чулі вы! Яшчэ трэба, каб мяне прымушалі дзяцей сваіх адзяваць. *(Перабірае пакупкі і кладзе іх на стол.)* Жоржыку паліто трэба? Трэба. Штаны яму трэба? Таксама трэба. Славіку коўдру трэба? Ну, і без гэтага не абыдзецца. *(Ставіць на стол медны таз.)*

Гарлахвацкі. Што ты, звар'яцела?

Анна Паўлаўна. Як гэта — звар'яцела! А што ж, я варэнне ў капелюшы ў тваім буду варыць?

Гарлахвацкі. Дык хіба ж на стол? Тут жа працаваць трэба. Я проста не разумею, нашто ты ўсё гэта сюды прынесла?

Анна Паўлаўна. І яшчэ прынясу. І ванначку прынясу, і прымус, і пасуду кухонную. Не павалаку ж на сабе дадому.

Гарлахвацкі. Дык ты б рамізніка ўзяла.

Анна Паўлаўна. Дзякую табе за ласку! Вядома ж, ты тры тысячы ў месяц бярэш, што я на рамізніках буду раз'язджаць. Не хворы і сам занесці.

Гарлахвацкі. Каб ты ведала, Нюрачка, як ты мне перашкаджаеш!

Анна Паўлаўна. І заўсёды буду перашкаджаць. Я табе даўно кажу — у цябе павінна быць машына.

Гарлахвацкі. Дзе ж я яе вазьму?

чорт!.. Выходзіць, што трэба пісаць навуковую працу... Якую? Адкрыць, скажам, новы від дагістарычнай жывёлы. Гэта было б цікава... Зрабіць так, каб Туляга і нават сам Чарнавуc былі тут у мяне на паслугах... на іх спінах у вялікія вучоныя ўехаць. Хрыбеціны ў іх моцныя, галовы разумныя, — пяхай стараюцца, калі хочуць на свеце жыць... *(Паўза.)* У манастыр мяне сюды саслалі, на пакаянне. Не апраўдаў давер'я. Не, даражэнькі, рана вы Гарлахвацкага ў манастыр саслалі!.. Я дакажу, на што я здатны... Я ў гэтым манастыры так зблытаю карты, што свой свайго не пазнае. Тады вы ўбачыце, чаго варт Гарлахвацкі. *(Тэлефонны званок. Гарлахвацкі ў трубку.)* Слухаю... Гарлахвацкі... Пра Чарнавуcа? А хто гэта пытаецца... З геафака?.. Я вам нічога пэўнага не маю права сказаць... Зёлкін званіў?.. Ён мае нюх на такія справы... Пацікаўлюся... Гэта Зёлкін ведае лепш за мяне. Праверу... Бывайце. *(Палажыўшы трубку.)* Трэба падліць масла ў агоп. *(Набірае нумар.)* Выдавецтва? Хто пры тэлефоне?.. Перадайце трубку самому дырэктару. Драчык? Здароў, Ваня... Гарлахвацкі гаворыць... У цябе там у пакоі, здаецца, людзі ёсць... Папрасі ўсіх выйсці. Так, размова будзе сакрэтная. Гатова? Дык вось у чым справа... Вы, здаецца, друкуеце кніжку Чарнавуcа? А ты ведаеш, што ён шкоднік? Так, мой супрацоўнік Зёлкін устанавіў, што кніга напісана па-шкодніцку... Зёлкін раскажа табе ўсё падрабязна. За ім і яшчэ тое сёе лічыцца. З Чарнавусам гаворыць не варта. Пытацца ў ворага, ці праўда, што ён вораг, — гэта смешна... Так, гэта паміж намі, пакуль што... Бывай... *(Кладзе трубку.)* Ну, пасеяў, дай божа ўраджай сабраць. А калі што-якое — Зёлкін адкажа. *(Пачынае разбіраць пошту, разрывае канверты, прабягае вачыма. Узняўшы чарговы канверт, чытае ўслых.)* «Аляксандру Пятровічу Чарнавуcу...» З Масквы... Мусіць, водзыў на яго працу... Цікава, цікава... *(Раздзірае канверт і глядзіць на подпіс.)* Так і ёсць, прафесар Анікееў піша... *(Чытае.)* «Паважаны Аляксандр Пятровіч! Папярэдняе азнаямленне з Вашай працай дае нам шадставу заявіць, што яна мае не толькі навуковае, але і глыбокае практычнае значэнне. *(Углыбіўшыся ў пісьмо, прачытвае ўголас асобныя фразы з яго.)* Гэтыя нашы меркаванні апраўдаліся Вашай працай...» Гм... Бачыш ты!.. *(Думае.)* Паважаны Аляксандр Пятровіч... А чым жа я не Аляксандр Пятровіч? Самы сапраўдны Аляксандр Пятровіч, хоць у пашпарт паглядзі... Паважаны? Паважаны,

Гарлахвацкі. Давайце. *(Падпісвае.)*

Зіна зняважліва аглядае пакупкі, пасля бярэ паперу і выходзіць. Гарлахвацкі з-за жончыных плячэй пасылае ёй пацалунак.

Анна Паўлаўна. Гэта што за краля такая?

Гарлахвацкі. Так, дробязь... сакратар, Зіна Зёлкіна.

Анна Паўлаўна. Нешта ты паглядаеш на гэту дробязь, як кот на сала!

Гарлахвацкі. Што табе здалося?

Анна Паўлаўна. Глядзі, каб не збылося! Я не пагляджу, што ты вучопы.

Гарлахвацкі. Кінь, Нюра! Хіба ж я адважуся што-небудзь такое? Я ж твой характар ведаю.

Анна Паўлаўна. Не адважваешся, не адважваешся, а пасля і адважышся. Я цябе ведаю. Нашго табе паогул трымаць яе каля сябе?

Гарлахвацкі. Як жа каля сябе? Проста яна працуе ва ўстанове, як і ўсе.

Анна Паўлаўна. Мужчын табе мала?

Гарлахвацкі. А дзе ж жанчынам падзецца?

Анна Паўлаўна. Дзе хочуць. Няма чаго ім ацірацца каля чужых мужоў.

Гарлахвацкі. Дзіўна ты разважаеш, Нюра. Няўжо ж усіх жанчын з працы прагнаць?

Анна Паўлаўна. У другім месцы як сабе хочуць, а тут я не пацярплю.

Гарлахвацкі. Так ты мяне можаш аскандальціць.

Анна Паўлаўна. І аскандаю. Я накопт гэтага баба шалёная. Як скажу, што ты ў Кіеве вырабляў... Няхай не будзе ні мне, ні другой.

Гарлахвацкі. Ціха ты! *(Азіраецца баязліва.)* Я скажу лепш прыбіральшчыцы, каб яна табе памагла занесці. *(Прыадчыняе дзверы.)* Цёця Каця, хадзіце сюды! *(Уваходзіць цёця Каця з пакетамі ў руках.)* Пошту прынеслі? Палажыце на стол. Зараз памажыце занесці ка мне на кватэру гэтыя рэчы. *(Анна Паўлаўна і цёця Каця выходзяць.)*

Гарлахвацкі *(адзін. Бярэ канверт і разрывае).* Зноў папамінак. *(Чытае.)* «Напамінаем вам трэці раз аб неабходнасці даць аб сабе наступныя весткі: 1. Ваша навуковая спецыяльнасць. 2. Якія надрукаваныя працы вы маеце? 3. Нед чым працуеце ў сучасны момант?..» Ах,

Чарнавуc. Дзе там рэстаранчык! Часу няма. Там універсітэт, там для дзяцей пішы. Ну, і свая асноўная даследчая работа. Збіраюся маленькую экспедыцыю зрабіць. Хачу ў вас грошай прасіць.

Гарлахвацкі. Цэлюю экспедыцыю?

Чарнавуc. Не пужайцеся. Гэта экспедыцыя будзе складацца з мяне і яшчэ адной асобы.

Гарлахвацкі. Ну, гэта можна будзе. Вы дайце заявачку, колькі гэта будзе каштаваць, а я пагляджу, што ў нас там ёсць.

Чарнавуc. Каштаваць нямнога будзе.

Гарлахвацкі. Ды вы не скромнічайце. А то я вас ведаю, вы гатовы цяшжом ісці пятнаццаць кіламетраў, каб толькі на рамізніку сэканоміць.

Чарнавуc. А я баяўся, што вы адмовіце.

Гарлахвацкі. Ну што вы!.. І Вера з вамі едзе?

Чарнавуc. Без яе мне, як без рук.

Гарлахвацкі. Харошая дзяўчына гэта Верачка.

Чарнавуc. Слаўная дзяўчына. Я проста рад, што маю такую памочніцу.

Гарлахвацкі. Глядзіце, Аляксандр Пятровіч, не закахайцеся. А то вы — цаца-цаца, ды ў кішэнь.

Чарнавуc. Што вы, баценька! Куды мне, старому!

Гарлахвацкі. Я ведаю такіх старэнькіх, якім дзяўчаты на шыю вешаюцца.

Чарнавуc. У мяне ўжо дачка такая, як яна.

Гарлахвацкі. У вас хіба дачка дарослая ёсць?

Чарнавуc. Педінстытут канчае.

Гарлахвацкі. Вось як!

Чарнавуc. Так. Выдатніца.

Гарлахвацкі. У папу ўдалася.

Чарнавуc. Слаўная дзяўчурка.

Гарлахвацкі. Як зваць вашу дачку?

Чарнавуc. Тамара.

Гарлахвацкі. Харошае імя — Тамара. Мне адразу Лермантаў успамінаецца. А я, Аляксандр Пятровіч, таксама працу пішу... Хутка канчаю.

Чарнавуc. Вялікая праца?

Гарлахвацкі. Не так яна вялікая, як цікавая. Вельмі ж мне матэрыял удзячны трапіўся... Думаю нешта повецькае сказаць у сваёй галіне.

Чарнавуc. У палеанталогіі?

дык паважаны — супроць гэтага я таксама не буду прычыць. Навуковай працы, праўда, у мяне яшчэ няма... але яна будзе... Так, хутка будзе... *(Рапуча згортвае паперку.)* Вельмі дзякую вам, паважаны прафесар Анікееў. Такая паперка мне патрэбна. А Чарнаўусу яна, як мёртваму кадзіла. *(Стук у дзверы. Гарлахвацкі паспешна хавае пісьмо.)* Зайдзіце. *(Уваходзіць Чарнаўус. Гарлахвацкі з шырокім жэстам.)* А, міласці просім, Аляксандр Пятровіч!

Чарнаўус. Вы адзін? А мне паказалася, што вы гаварылі з некім.

Гарлахвацкі. А гэта, ведаеце, такая ў мяне прывычка. З маленства... Люблю дэкламаваць, калі адзін астануся. «Брожу лі я вдоволь улиц шумных, вхожу ль во многолюдный храм...» Помніце? Здорова. Дэкламую вось так сам сабе, і пад гэту дэкламацыю такія ўсякія харошыя ідэі прыходзяць у галаву, так лёгка працуецца... Сядайце, раскажыце, што новенькага. Як жывём, працуем?

Чарнаўус *(садзіцца)*. Добра жывём, Аляксандр Пятровіч.

Гарлахвацкі. Чуў, чуў. У Маскву паслалі, а мне не паказалі. Ах, які вы нядобры!

Чарнаўус. Прабачце, Аляксандр Пятровіч, неяк так яно выйшла, сапраўды нядобра. Аж мне сорамна перад вамі.

Гарлахвацкі. Я не крыўджуся. Там, вядома, лепш за мяне здолеюць ацаніць вашу працу.

Чарнаўус. Ды нешта адказу доўга няма. Я пачынаю непакоіцца.

Гарлахвацкі. Чаго вам непакоіцца? Вашы веды і вашы здольнасці даволі вядомы. Я ўпэўнены, што ваша праца атрымае найвышэйшую ацэнку.

Чарнаўус. Папрацаваў-то я нямала.

Гарлахвацкі. Працуем мы, трэба сказаць, проста як коні, выбачайце за грубае параўнанне. Часамі дзівішся, як чалавек можа вынесці столькі працы. Навокал жыццё такое прыгожае, столькі радасці, а мы не маем часу імі карыстацца. А старасць не ждзэ. Яна, подлая, памаленьку, нячутна падкрадваецца. Вунь і ў вас серабро на скронях.

Чарнаўус. Ёсць такі.

Гарлахвацкі. Ахвяравалі б вы, Аляксандр Пятровіч, адзін вечарок, ды пайшлі б мы з вамі ў рэстаранчык, выпілі б там па малюсенькай і пагаварылі б, як людзі. Часамі так хочацца пачуць цёплае слова друга.

Чарнавуc. Дзе там рэстаранчык! Часу няма. Там універсітэт, там для дзяцей пішы. Ну, і свая асноўная даследчая работа. Збіраюся маленькую экспедыцыю зрабіць. Хачу ў вас грошай прасіць.

Гарлахвацкі. Цэлюю экспедыцыю?

Чарнавуc. Не пужайцеся. Гэта экспедыцыя будзе складацца з мяне і яшчэ адной асобы.

Гарлахвацкі. Ну, гэта можна будзе. Вы дайце заявачку, колькі гэта будзе каштаваць, а я пагляджу, што ў нас там ёсць.

Чарнавуc. Каштаваць нямнога будзе.

Гарлахвацкі. Ды вы не скромнічайце. А то я вас ведаю, вы гатовы пяшком ісці пятнаццаць кіламетраў, каб толькі на рамізнiку сэканоміць.

Чарнавуc. А я баяўся, што вы адмовіце.

Гарлахвацкі. Ну што вы!.. І Вера з вамі едзе?

Чарнавуc. Без яе мне, як без рук.

Гарлахвацкі. Хорошая дзяўчына гэта Верачка.

Чарнавуc. Слаўная дзяўчына. Я проста рад, што маю такую памочніцу.

Гарлахвацкі. Глядзіце, Аляксандр Пятровіч, не закахайцеся. А то вы — цаца-цаца, ды ў кішэнь.

Чарнавуc. Што вы, баценька! Куды мне, старому!

Гарлахвацкі. Я ведаю такіх старэнькіх, якім дзяўчаты на шыю вешаюцца.

Чарнавуc. У мяне ўжо дачка такая, як яна.

Гарлахвацкі. У вас хіба дачка дарослая ёсць?

Чарнавуc. Педінстытут канчае.

Гарлахвацкі. Вось як!

Чарнавуc. Так. Выдатніца.

Гарлахвацкі. У папу ўдалася.

Чарнавуc. Слаўная дзяўчурка.

Гарлахвацкі. Як зваць вашу дачку?

Чарнавуc. Тамара.

Гарлахвацкі. Хорошае імя — Тамара. Мне адразу Лермантаў успамінаецца. А я, Аляксандр Пятровіч, таксама працу пішу... Хутка канчаю.

Чарнавуc. Вялікая праца?

Гарлахвацкі. Не так яна вялікая, як цікавая. Вельмі ж мне матэрыял удзячны трапіўся... Думаю нешта повецькае сказаць у сваёй галіне.

Чарнавуc. У палеанталогіі?

Гарлахвацкі. Так. Думаю арганізаваць пры інстытуце сектар палеанталогіі. Як вы глядзіце на гэта?

Чарнавуc. Што ж, у добры час!

Гарлахвацкі. Думаю, што вы не адмовіцеся прыпяць удзел?

Чарнавуc. Змілуйцеся! Я ж, можна сказаць, прафан у гэтай галіне.

Гарлахвацкі. Як прафан? Гэты ж, напрыклад, матэрыял вам знаёмы?

Чарнавуc. Шу, гэта косці маманта. А пакажыце мне што-небудзь іншае, дык я і не разбяруся.

Гарлахвацкі. А хто тут спецыяліст у гэтай галіне?

Чарнавуc. Я такіх не ведаю. Спецыяльнасць гэта даволі рэдкая.

Гарлахвацкі. Каго б вы мне ўсё-такі параілі з працаўнікоў інстытута?

Чарнавуc. Цяжка мне вам сказаць. Вось хіба Туляга. Рапей ён захапляўся палеанталогіяй.

Гарлахвацкі. Шкада. Але ад свайго памеру я не адступлюся. Прыйдзецца запрасіць сюды на працу вядомых мне палеантолагаў з іншых рэспублік. Праца, якую я рыхтую, будзе першай цаглінкай у гэтай справе. Так і напращу яе разглядаць як першую спробу.

Чарнавуc. Вы мяне проста заінтрыгавалі. Калі не сакрэт — на якую тэму?

Гарлахвацкі. А вось гэтага я і не скажу... вам на злосць. Не люблю, ведаеце, афішыравацца. Хутка скончу, зачытаю на савеце, тады крытыкуйце, калі ласка. У вашай асобе спадзяюся бачыць суддзю строгага і справядлівага.

Чарнавуc. Вельмі рад буду пазнаёміцца з вашай працай.

Гарлахвацкі. Мы з вамі яшчэ пакажам сябе, Аляксандр Пятровіч. Галовы ў нас здаровыя, рукі дужыя, сцяг навукі можам моцна трымаць.

Чарнавуc (устае). Я пра многае не мару, Аляксандр Пятровіч. Хоць нямнога зрабіць, але каштоўнага.

Гарлахвацкі. Скромнічаеце, скромнічаеце, даражэнькі. А самі ў памяцітасці мерыцеся... Дык заходзьце калі-небудзь.

Чарнавуc. Дзякую.

Гарлахвацкі. А грошы будуць. Для вас з-пад зямлі дастану.

Чарнавуc. Вельмі дзякую. (Выходзіць.)

Г а р л а х в а ц к і *(адзін)*. А накопт дзяўчуркі трэба ўсё-такі названіць. *(Бярэ трубку.)* Педінстытут? Каго-небудзь з прафкома... Сакратар? Вельмі добра. Я хачу папярэдзіць вас. Там у вас вучыцца Тамара Чарнавус?.. Справа ў тым, што яе папа забытаўся ў варожых справах... Як гэта — яна пры чым? Мусіць жа пры чым, калі я гавару... Так... гавораць з інстытута геалогіі... у нас ёсць пэўныя даныя. Наш супрацоўнік Зёлкін раскажа вам усё падрабязна. Ён зойдзе да вас... Калі ласка... *(Кладзе трубку.)* Ну вось. Чарнавуса ўпарадкаваў збольшага. Кніга яго свету не ўбачыць, з работы яго, трэба думаць, таксама знімуць адусюль. Адзіны паратунак ён будзе бачыць ва мне. А Гарлахвацкі не толькі з работы яго не зніме, а наадварот — найлепшы яго прыцель, чулы і велікадушны. Павінен быць мне ўдзячны за гэта? Павінен. Не адважыцца стаць мне поперак дарогі? Думаю, што не адважыцца. Які б ён вучоны ні быў, а і яму свая скура дорага. Цяпер возьмемся за Тулягу. *(Адчыняе дзверы ў калідор.)* Хто тут ёсць? Нічыпар! Скажыце таварышу Тулягу, што я прашу яго зайсці да мяне. *(Зачыняе дзверы.)* Зараз мы дадзім ход яго ведам.

Т у л я г а *(уваходзіць нясмела)*. Вы мяне клікалі, Аляксандр Пятровіч?

Г а р л а х в а ц к і. Я, Мікіта Сымонавіч, хацеў сказаць вам адну рэч, ды не ведаю, ці варта. Уласна кажучы, і гаварыць я не маю права.

Т у л я г а *(спужаны)*. Што-небудзь для мяне непрыемнае?

Г а р л а х в а ц к і. Не скажу, каб гэта было вельмі прыемна для вас.

Т у л я г а *(калоцячыся)*. Аляксандр Пятровіч, родненькі! Што ж такое?

Г а р л а х в а ц к і. Прыходзілі, пыталіся пра вас.

Т у л я г а. Пра мяне?

Г а р л а х в а ц к і. Так. Кажуць, у вас працуе тут нейкі Туляга. Чалавек нявысветлены.

Т у л я г а *(са страхам)*. Нявысветлены?

Г а р л а х в а ц к і. Ці не вядзе ён, кажучы, тут якой-небудзь падрыўной работы і ці праўда гэта, што ён дзяпікінскі палкоўнік?

Т у л я г а. Палкоўнік?

Г а р л а х в а ц к і. Так. І прозвішча палкоўніка называлі, але я забыўся.

Туляга. Не Падгаецкі?

Гарлахвацкі. Здаецца, Падгаецкі.

Туляга (*хапаецца за галаву*). Ай, ай! Дайшло-такі! Каб яна правалілася з сваім языком! Прасіў жа не гаварыць нікому.

Гарлахвацкі. А вы каму-небудзь расказвалі па сакрэту сваю біяграфію?

Туляга. Паверце, Аляксандр Пятровіч, што ўсё гэта выдумка ад пачатку да канца. Я палкоўнікам ніколі не быў.

Гарлахвацкі. Ну, можа, падпалкоўнікам. Справа ж не ў гэтым.

Туляга. І падпалкоўнікам не быў.

Гарлахвацкі. А чаго ж вы былі ў Дзянікіна?

Туляга. Я не ў Дзянікіна, а ў варонежскай гімназіі настаўнікам быў.

Гарлахвацкі. А я вас, помніцца, бачыў педзе па фатаграфіі... у палкоўніцкай форме.

Туляга. Вы, мусіць, бачылі палкоўніка Падгаецкага. Ён быў падобны на мяне.

Гарлахвацкі. Іначай кажучы, ваша сапраўднае прозвішча Падгаецкі? Вы тут пад чужым прозвішчам?

Туляга. Што вы, Аляксандр Пятровіч! Я і на свет нарадзіўся Тулягам. І дзяды і прадзеда мае былі Тулягі.

Гарлахвацкі. Значыць, вы ў Дзянікіна былі пад чужым прозвішчам?..

Туляга. І там я быў Туляга. Я ж кажу, — настаўнікам быў.

Гарлахвацкі. Як жа вы з Беларусі аж там апынуліся?

Гарлахвацкі. Ад немца ўцякаў. Як пемцы ў 1915 годзе Баранавічы ўзялі, дык я і перасхаў.

Гарлахвацкі. Ну, гэтыя казкі вы расказвайце сваёй бабулі. Ніхто ім не паверыць.

Туляга. Як жа мне гэта даказаць? Да каго звярнуцца? Навучыце, Аляксандр Пятровіч.

Гарлахвацкі. Дакажыце сваёю працай.

Туляга. А як жа з палкоўнікам быць?

Гарлахвацкі. Гэта мы без вас высветлім.

Туляга. Значыць, толькі працаю?

Гарлахвацкі. Працаю і паводзіпамі. Што да працы, дык я прапаваю вам зацяцка палеанталогіі.

Туляга. Палеанталогіі? Чаму палеанталогіі?

Гарлахвацкі. Я хачу, каб вы працавалі пад маім непасрэдным паглядом.

Туляга. Што ж я буду рабіць пад вашым паглядом?

Гарлахвацкі. Мы з вамі будзем пісаць навуковую працу.

Туляга. Мы з вамі? Удвух?

Гарлахвацкі. Так. Вы напішаце, а я прачытаю, праверу. Пасля мы яе зачытаем на савеце, апублікуем.

Туляга. За нашымі подпісамі?

Гарлахвацкі. Не. Вы ж разумееце, што ставіць сваё прозвішча побач з вашым мне пязручна.

Туляга. Значыць, толькі за маім подпісам?

Гарлахвацкі. Не, толькі за маім.

Туляга. Значыць, напішу працу я, а яна будзе лічыцца вашай?

Гарлахвацкі. Гэта зусім не важна, чыёй яна будзе лічыцца. Важна тое, каб гэта праца не прапала для грамадства. Прозвішча ваша можа яе скампраметаваць.

Туляга. Ага, разумею... Толькі я хацеў запытацца ў вас, ці не будзе гэта... подласцю?

Гарлахвацкі. Вы забываецеся, гаспадзін палкоўнік!

Туляга. Выбачайце, я не вас меў на ўвазе. Я кажу, ці не будзе гэта подласцю з майго боку?

Гарлахвацкі. Ну, ваш бок мяне мала цікавіць. Скажыце, вы згодні так працаваць?

Туляга. Дазвольце мне падумаць.

Гарлахвацкі. Дзве мінуты. (*Прайшоўся па пакоі.*) Я ведаю, што вы думаеце. Вы думаеце, а што, калі раскажаць пра гэта сакратару парткома Левановічу альбо Веры? Праўда, думаеце так?

Туляга. Прызнаюся, прыходзіла мне ў галаву такая думка.

Гарлахвацкі. Дык выкіньце яе з галавы. Яна вас загубіць. Сведак у вас няма, ніхто вам не паверыць, а павераць мне. І мне няцяжка будзе даказаць, што гэта паклёп, вылазка дзянікінца. Тады трымайцеся! Варта мне толькі зняць трубку, пазваніць — і ваша песенька спета. (*Туляга сядзіць прыгнечаны.*) Ну дык як? Згодні?

Туляга (*прыгнечаны*). Згодзен.

Гарлахвацкі. Даўно б так. А цяпер наконт працы... Я думаю, што нам гэта дрэнна не падыдзе. (*Паказвае*

на косці маманта.) Маманты цяпер сталі чуць не хатняй жывёлай. Трэба знайсці нешта новае.

Туляга. Новае тут цяжка знайсці.

Гарлахвацкі. Знойдзеце, вы толькі пашукайце добра. А я аб'яўлю, што пішу працу на тэму: «Новы від дагістарычнай жывёлы». Дагаварыліся?

Туляга (слабым голасам). Дагаварыліся. (Выходзіць прыгнечаны.)

Гарлахвацкі (адзін). Гатоў. Цяпер хоць ты з яго вяроўкі ві.

З а с л о н а

Акт другі

Вестыбюль. Чарна вус ходзіць ускудлачапы. Ён часамі жэстыкуліруе, нібы разважаючы сам з сабою.

Чарна вус (*спыніўшыся ля цёці Каці*). А ён не казаў, хутка прыйдзе?

Цёця Каця. Не казаў. (*Да Нічыпара, калі Чарна вус адышоўся.*) Глядзець не магу, як ён мучыцца.

Нічыпар. Дзіва што мучыцца! Кожны б мучыўся. (*Выходзіць.*)

Цёця Каця моцна ўздыхае.

Чарна вус (*спыніўшыся супроць цёці Каці*). Што з вамі, Кацярына Іванаўна? Чаго вы так уздыхаеце? Няшчасце якое здарылася?

Цёця Каця. Вас мне шкада, Аляксандр Пятровіч.

Чарна вус. Чаго ж па мне ўздыхаць? Я ж не памёр.

Цёця Каця. Памёр чалавек, дык ужо адзін канец. Усе памром. А гэтага ж не дай бог нікому добраму.

Чарна вус. Ды нічога ж такога са мною не здарылася. Я ж вось і на працу прыйшоў.

Цёця Каця. Не на ўме вам праца. Я ж бачу, не сляпая...

Чарна вус. Гэта ўсё ліхія людзі мне зрабілі. (*Зной ходзіць. З адных дзвярэй выходзіць Зіна і натыкаецца на Чарна вуса.*)

Зіна (*адскочыўшы ўбок*). Воі! Выбачайце, Аляксандр Пятровіч.

Чарна вус. Чаго ж выбачаць? Вы ні ў чым не вінаваты.

Зіна. Не, я... Проста я спужалася... Я не думала, што сустрэну вас тут.

Чарна вус. Вы думалі, што больш мяне не сустрэнеце? Разумею... *(Зноў ходзіць.)*

Зіна. Усё роўна як нябожчыка сустрэла. Брр. *(Прыкалола на дошку аб'яву.)*

Зёлкін *(уваходзіць)*. Што гэта за аб'ява?

Зіна. Прачытай.

Зёлкін *(чытае)*. «...адбудзецца даклад дырэктара інстытута геалогіі А. П. Гарлахвацкага на тэму: «Новы від выкапня-жывёліны». Вось гэта вучоны! Адразу значны ўклад. Не тое што Чарна вус: дзесяць год усё нейкія гліны ды фасфарыты даследуе.

Зіна. Сланяецца вунь, як цень.

Зёлкін. Не разумею, чаго Гарлахвацкі ліберальнічае. Даўно пара з ім развітацца.

Зіна. Шкадуе... Чулая душа ў Аляксандра Пятровіча.

Зёлкін *(раўніва)*. Асабліва да цябе.

Зіна. Зэлачка, ты зноў раўнуеш? Вось я скажу Аляксандру Пятровічу, дык ён цябе адвучыць.

Зёлкін *(грозна)*. Жарты гэтыя ты на сваёй спіне адчуеш.

Зіна захлопвае дзверы перад яго носам. Зёлкін падыходзіць да тэлефона, бярэ трубку і гаворыць, як бы нічога і не было.

Зёлкін. Пеця?.. У нас хутка даклад цікавы... Пра новы від выкапня-жывёліны. Наш дырэктар Гарлахвацкі... Не ведаю добра... Нешта цікавае выкапаў... Чалавек ён салідны, ужо калі выкапае, дык выкапае... Вельмі цікава... Бывай... *(Выходзіць.)*

Вера *(уваходзіць)*. Ну як, Аляксандр Пятровіч, дасталі грошы на экспедыцыю?

Чарна вус. Мне не да экспедыцыі, Вера Міхайлаўна.

Вера *(здзіўлена)*. Чаму?

Чарна вус. Мяне, здаецца, у ворагі залічылі.

Вера. Што ж гэта значыць? Як гэта сталася?

Чарна вус. Я і сам не ведаю, як гэта сталася. Учора лёг як чэсны савецкі грамадзянін, а сягоння ўстаў, бачу — нешта няладнае. Некаторыя знаёмыя не пазнаюць мяне, па другі бок вуліцы пераходзяць, калі сустрэнуцца.

Вера. Можка, гэта ўсё вам здаецца?

Чарна вус. Сёння мне не дазволілі чытаць лекцыі на геафаку. Гэта ж мне напэўна не здаецца. Дэкап, які

меў ласку гэта паведаміць, быў не здань, а самы рэальны дэкан, паважаны Міхаіл Дзянісавіч.

В е р а. Ды не можа быць!

Ч а р н а в у с. Можа быць, Вера Міхайлаўна. Я сёння ў гэтым пераканаўся. Кніжку маю не пусцілі ў друк. Таксама скажаце — не можа быць?

В е р а. Слухайце — гэта ж не жарты!

Ч а р н а в у с. Я думаю... Якія ж тут жарты?

В е р а. А прычыны? Вы спрабавалі даведацца, якія прычыны?

Ч а р н а в у с. Спрабаваў... Нічога не выйшла. Пыкаюць, мыкаюць, вочы ўбок адводзяць... Нічога не разбяру. Адно мне выразна сказаў дырэктар выдавецтва: «Забярыце рукапіс, ён нам не патрэбен».

В е р а (*стаіць разгубленая*). Але ж вы за сабою ніякай віны не адчуваеце?

Ч а р н а в у с. Якая ж віна? Вось тут я сам, тут мая і праца ва ўсіх на віду.

В е р а. І сувязей у вас якіх-небудзь такіх ніякіх не было рапей?

Ч а р н а в у с. Я ўжо сам стараўся ўспомніць. Не было...

В е р а. Чорт ведае, што такое! З гэтым жа трэба змагацца. Трэба знайсці вінаватага.

Ч а р н а в у с. А ён, падлюга, хітры — маўчыць і не адгукаецца. Як тут яго знайсці?

В е р а. А знайсці трэба.

Ч а р н а в у с. О, каб знайшоў! Я б яму, нягодніку, у вочы плюнуў.

В е р а. А ён бы ўцёрся ды зноў за сваё. Не, мы расправімся з ім больш жорстка.

Ч а р н а в у с. Але гэта ж трэба кінуць працу і заняцца гэтымі бруднымі плёткамі, траціць час, трапаць первы. Мне гэта страшна непрыемна!

В е р а. Праўда, я пра гэта не падумала. Вам трэба працаваць... Я сама за гэта вазьмуся, а вы працуйце.

Ч а р н а в у с. Вы?

В е р а. Так, я. Думаю, што вы дасце на гэта сваю згоду?

Ч а р н а в у с. Не дам.

В е р а. Чаму? Вам прыемна быць у такім становішчы?

Ч а р н а в у с. Непрыемна, але я не хачу, каб і вы трапілі ў такое становішча.

В е р а. Як гэта?

Ч а р н а в у с. Вас могуць абвінаваціць у сувязі з ворагам і выключыць з партыі.

В е р а. Дык вы ж не вораг.

Ч а р н а в у с. Але ж гэта, бачыце, трэба даказаць.

В е р а. Дык выходзіць, што, пакуль вы будзеце даказаць, я павінна стаяць убаку і спакойна глядзець, як чэснага савецкага чалавека топяць нягоднікі. Не, выбачайце!

Ч а р н а в у с *(расчулены)*. Вельмі ўдзячны вам! Я рад, што каля мяне блізкі чалавек, які гатоў мне памагчы. Гэта мне вялікае маральнае падтрыманне. Бо я хоць і стараюся быць бадзёрым, а мне ўсё ж такі цяжка, Вера Міхайлаўна. Я вам яшчэ не ўсё сказаў. Вораг знайшоў самае балючае месца ў маім сэрцы — ён хоча з дачкою мяне разлучыць.

В е р а. А што такое з Тамарай?

Ч а р н а в у с. Прышла сёння з інстытута...

В е р а. Выключылі?

Ч а р н а в у с. Не выключылі, але, мусіць, нейкая размова была. Прышла ў слязах. Пытаецца, у якіх гэта варожых справах заблытаўся. А гэта ж дачка, Вера Міхайлаўна. Паверце, што гэта не пустое слова. Нябожчыца пакінула яе маленькую ў голад і разруху. Я на руках яе пасіў. Яе дзіцячы лепет жальбу маю разганяў. Я цешыўся, як яна расла, разумнела, становілася свядомым чалавекам... *(Змоўк узрушаны. Зёлкін высоўвае з дзвярэй галаву і падслухоўвае)*.

В е р а *(кладзе Чарнавусу руку на плячо)*. Супакойцеся, Аляксандр Пятровіч. Супакойцеся, не гаруйце. Я пайду да Тамары, я ёй растлумачу ўсё. Я да вас буду часта прыходзіць. Вы не толькі не страціце дачкі, а ў вас будзе іх дзве: дазвольце і мне лічыцца вашай дачкой.

З ё л к і н *(сам сабе)*. Палюбоўніцай.

Ч а р н а в у с. Вы даўно мне, як дачка.

В е р а. Прадуючы разам з вамі два гады, я прывыкла да вас, як да роднага, палюбіла вас.

З ё л к і н *(сам сабе)*. Чэснага чалавека не знайшла палюбіць.

Ч а р н а в у с. Дзякую вам за сяброўскае слова.

В е р а *(жартаўліва)*. Дык прымаеце мяне за дачку?

Ч а р н а в у с. Ад усяе душы.

В е р а. Дык вашу руку, Аляксандр Пятровіч, і не будзем сумаваць.

Ч а р н а в у с. Вашу чэсную руку. (*Горача паціскае і нечакана цалуе ёй руку. Вера сканфузілася.*) Выбачайце, па-шчырасці.

З ё л к і н (*сам сабе*). Стары распуснік!

В е р а. Дык вы куды цяпер?

Ч а р н а в у с. Думаю дачакацца Гарлахвацкага і з ім пагаварыць — можа, ён што ведае.

В е р а. Пачакайце, я сягоння пагавару з Левановічам, вось толькі ў лабараторыю зайду. Гэтага пельга адкладваць. Да Тамары зайду вечарам... гадзін у восем...

Ч а р н а в у с ідзе ў пакой, а В е р а да выхада.

З ё л к і н (*наўмысля трапляецца ёй насустрач*). Добры дзень, Вера.

В е р а. Добры дзень. (*Пайшла міма.*)

З ё л к і н. Што ж вы... не хочаце, каб я паціснуў (*падкрэслена*) вашу чэсную руку?

В е р а (*спыняецца*). Падслухоўвалі?

З ё л к і н. А хіба ў вас сакрэты якія-небудзь з Чарнавусам? Я і не ведаў, што вы выбралі сабе такую давераную асобу.

В е р а. Ці не параіце мне вас выбраць?

З ё л к і н. Гэта справа вашага густу і... партыйнага сумлення.

В е р а. Вось як!

З ё л к і н. А як жа вы думалі?

В е р а. Добра. Мы яшчэ пагаворым аб гэтым. (*Пайшла.*)

З ё л к і н (*адзін*). Дзіва што пагаворым. Вылеціш з партыі, тады пагаворыш. Да Тамары яна пойдзе! Бачыў я, з якой Тамарай ты цалавалася.

З ё л к і н ідзе ў свой пакой. Уваходзіць Туляга і спыняецца ля аб'явы.

Т у л я г а. Назначаны дзень мае ганьбы... Адзін падлец будзе публічна прысвойваць сабе працу другога, а другі падлец, праклінаючы ў душы, будзе яму апладзіраваць. Ганьба, ганьба!

Г а р л а х в а ц к і (*уваходзіць*). Ну, як мая праца?

Т у л я г а. Ваша праца пасоўваецца, Аляксандр Пятровіч.

Гарлахвацкі. А імешна?

Туляга. Матэрыялы падбіраю.

Гарлахвацкі. Доўга капаецца. Я ўжо дзень вызначыў. К гэтаму тэрміну павінна быць гатова.

Туляга. Пастараюся. Толькі гэта ці не занадта смела: новы від выкапня?

Гарлахвацкі. Аб гэтым вы не турбуйцеся. Смеласць — гэта ўжо мая справа, а не ваша. Вы толькі зачэпку знайдзіце.

Туляга выходзіць.

Зёлкін (*уваходзіць*). Аляксандр Пятровіч, навіна! Гарлахвацкі. Плётка ці праўда — прызнавайцеся.

Зёлкін. За каго вы мяне лічыце?

Гарлахвацкі. За Зёлкіна.

Зёлкін. Мне гэта нават крыўдна.

Гарлахвацкі. І цікавая навіна?

Зёлкін. Пальчыкі абліжае.

Гарлахвацкі. Ну, выкладвайце. Толькі хутка, бо часу няма.

Зёлкін. Вера жыве з Чарнавусам.

Гарлахвацкі. Як гэта «жыве»? Я ведаю, што яна не памерла.

Зёлкін. Ну, як вам сказаць...

Гарлахвацкі. Ды скажыце, як-небудзь...

Зёлкін. Ну, скажам, як я з Зінай.

Гарлахвацкі. Гэта яшчэ не страшна.

Зёлкін. Як гэта не страшна? Вы хочаце сказаць, што я... што мы...

Гарлахвацкі. Я хацеў сказаць, што гэта, мусіць, няпраўда.

Зёлкін. Як гэта няпраўда? Я сам бачыў...

Гарлахвацкі. Дзе ж вы бачылі?

Зёлкін. Тут у калідоры. Цалаваліся. Спаткалі прызначылі ў яго на кватэры сёння ў восем гадзін, як Тамары не будзе дома.

Гарлахвацкі. Што, дык гэта праўда?

Зёлкін. Праўда. Я лічу, што ёй у партыі не месца.

Гарлахвацкі. Строгі ж вы чалавек... А сам беспартыйны.

Зёлкін. Выбачайце, тут цесная сувязь з ворагам, бытавое разлажэнне, распуста.

Уваходзіць Чарнавус, Зёлкін знікае.

Чарнавуc. Я вас даўно чакаю, Аляксандр Пятровіч.

Гарлахвацкі. Чым магу службыць, дарагі Аляксандр Пятровіч? Вельмі шкадую, што прымусіў вас чакаць. Важная парада была, я не мог пакінуць.

Чарнавуc. Я да вас з просьбай... Дапамажыце выйсці з цяжкага становішча, у якое я трапіў з печале ласкі.

Гарлахвацкі. А што такое з вамі здарылася? Усё, што ад мяне залежыць, я зраблю.

Чарнавуc. Я больш не чытаю лекцый на геафаку.

Гарлахвацкі. Чаму?

Чарнавуc. Знялі, не давяраюць.

Гарлахвацкі. Ха-ха-ха... Жартуеце, калега.

Чарнавуc. Мне зусім не да жартаў.

Гарлахвацкі. Значыць, вы сур'ёзна?

Чарнавуc. Зусім сур'ёзна.

Гарлахвацкі. Дык гэта ж безабразіе!

Чарнавуc. Я з вамі згодзен. Толькі гэта яшчэ не ўсё безабразіе: кніжку маю таксама не пусцілі ў друк.

Гарлахвацкі. Гэта ўжо зусім свінства. Якая ж прычына?

Чарнавуc. У тым вось і справа, што я нічога не магу дабіцца. Усё гэта абкружана такой таямніцай, што яны і самі не ведаюць, у чым я вінаваты.

Гарлахвацкі. Дарагі мой, дык чаго ж вы маўчыце? Ганьбяць ваша чэснае імя, а вы маўчыце! Не, так нікуды не варта. Гэта сацыяльнае зло, з якім трэба змагацца. Так жа сёння вас, а заўтра мяне могуць ашальмаваць і вывесці са строю.

Чарнавуc. Могуць.

Гарлахвацкі. І якая ж, выбачайце, сволач магла вам такую штуку ўстроіць?

Чарнавуc. Сапраўды. Паглядзіш вакол, здаецца, усе людзі такія сумленныя, свядомыя... Няма на каго і падумаць.

Гарлахвацкі. А можа... Вы, Аляксандр Пятровіч, праверылі сябе як мае быць? Ва ўсім?

Чарнавуc. Як гэта? Я не разумею.

Гарлахвацкі. Я ў тым сэнсе, што, можа, у вашай біяграфіі ёсць якая-небудзь зачэпка, ну самая такая пусцяковіна, якая магла паслужыць повадам для плётак.

Вы мне прабачце, Аляксандр Пятровіч, я проста па-сяброўску кажу.

Чарнаву с. Дзесяць разоў перадумаў я ўсё сваё жыццё і магу сказаць, палажыўшы руку на сэрца, ні ў чым не вінаваты.

Гарлахвацкі. Я ў гэтым і не сумняваюся. Цяпер я зусім спакойны за вас і... за сябе. Бо вы самі разумееце, што і я тут рызыкую чым-нічым. Каб я быў такі самастрахоўшчык, як і іншыя, дык мог бы прапанаваць вам падаць заяву аб вызваленні ад працы. Але я далёка ад гэтай думкі. Мы з вамі будзем працаваць, нягледзячы ні на якія плёткі.

Чарнаву с. Я высока цаню вашу велікадушнасць.

Гарлахвацкі *(спыняецца ля аб'явы)*. Вось чакаю, што вы на гэта скажаце *(паказвае на аб'яву)*. Спадзяюся, што вы мяне не ўгробіце.

Чарнаву с. Думаю, што для гэтага не будзе ніякіх падстаў.

Гарлахвацкі. Ну, як ваша экспедыцыя, Аляксандр Пятровіч?

Чарнаву с. Дык вось, бачыце, замінака выйшла.

Гарлахвацкі. А вы не звяртайце ўвагі. Непрыемна гэта ўсё, я сам разумею, але ж за працай і непрыемнасці забываюцца. Тым больш што ў вас такі мілы памочнік, вы з ёю ўсё гора забудзеце.

Чарнаву с. Ёй, беднай, таксама непрыемна гэта ўсё, але трымаецца яна геройскі і мяне падбадзёрвае. Слаўная дзяўчына. Ну, дзякую вам за падтрыманне. *(Адыходзіць.)*

Гарлахвацкі *(адзін)*. Слаўная! Бач ты, стары чорт! Губа не дура. Ды цяпер табе не да дзяўчат будзе, даражэнькі.

Выходзіць. Уваходзіць Левановіч.

Левановіч *(да цёці Каці)*. У якім пакоі Вера Міхайлаўна?

Цёця Каця. Ідзіце вунь у тыя дзверы.

Левановіч. Яна там не адна?

Цёця Каця. Не, там яшчэ ёсць людзі.

Левановіч. Вызавіце яе сюды. Скажыце, што сакратар парткома Левановіч просіць на хвілінку.

Цёця Каця. Таварыш Левановіч, заступіцеся вы за нашага Чарнавуса. Шкада чалавек. Чуе мая душа, што

дарэмна ўзвялі на яго гэту напасць. Не можа быць, каб гэтакі людскі чалавек ды супроць народа. Гэта нехта на-брахаў на яго.

Л е в а н о в і ч. Будзьце спакойны, цёця Каця, чэсных людзей мы ў крыўду не дадзім. Разбяромся, у чым тут справа.

Ц ё ц я К а ц я. Дык пазваць Веру Міхайлаўну сюды?

Л е в а н о в і ч. Ага, пазавіце.

Ц ё ц я К а ц я ідзе па Веру. Левановіч чытае аб'яву аб дакладзе.
Уваходзіць В е р а.

Л е в а н о в і ч (*паказвае на аб'яву*). Што гэта за да-клад? Ты не знаёма?

В е р а. Не. Ён яшчэ трымае ў сакрэце.

Л е в а н о в і ч. Не шкодзіла б пазнаёміцца.

В е р а. Ты для гэтага мяне і паклікаў?

Л е в а н о в і ч. Не, я хацеў запытацца, ці чула ты што-небудзь пра Чарнавуса?

В е р а. Чула, што на яго ўзвялі нейкі паклёп, і збіра-лася да цябе ісці.

Л е в а н о в і ч. Добра, калі паклёп.

В е р а. Што ж тут добрага?

Л е в а н о в і ч. Я хачу сказаць — добра, калі гэта ўсё — няпраўда.

В е р а. Што «гэта ўсё»? Яму ж нічога не гавораць.

Л е в а н о в і ч. Ходзяць чуткі, што нейкае шкодніцтва знайшлі ў яго працах.

В е р а. У якіх працах?

Л е в а н о в і ч. Мабыць, у апошніх.

В е р а. Я гэтыя працы ведаю. Яны напісаны на падста-ве тых матэрыялаў, у збіранні якіх я сама прымала непас-рэдны ўдзел.

Л е в а н о в і ч. А калі ён і цябе вакол пальца абвёў?

В е р а. Што ж я, па-твойму, палена бярозавае? Ні цэ, ні бэ не разумею?

Л е в а н о в і ч. Якую ацэнку ў Маскве атрымала яго праца?

В е р а. Яшчэ няма адказу.

Л е в а н о в і ч. Можа, там знайшлі што-небудзь?

В е р а. А я табе дакажу, што ўсё гэта брахня. Заў-тра ж паеду ў Маскву і прывязу водзыў.

Л е в а н о в і ч. Я цябе не пасылаю пакуль што.

В е р а. Сама паеду. (*Запальчыва.*) Што, не давяраеш? І мяне ў шкодніцтве падазраеш?

Л е в а н о в і ч. Ды не кіпяціся ты!

В е р а. Буду кіпяціцца. Абвінавачванне ў шкодніцтве — гэта не пусцяковіна.

Л е в а н о в і ч. Вось таму, што гэта справа сур'ёзная, трэба ў ёй спакойна разабрацца.

В е р а. Па-мойму — ты не з таго канца пачаў разбірацца. Трэба пацікавіцца, адкуль ідуць гэтыя плёткі.

Л е в а н о в і ч. Я хачу з двух канцоў адразу — хутчэй будзе. Вось даведаўся, што ты прымала ў гэтай працы ўдзел, і мне ўжо лягчэй стала. А чуткі адкуль ідуць — таксама даведаемся. У Маскву каму-небудзь сапраўды прыйдзецца паехаць. Аб гэтым мы яшчэ пагаворым. (*Уваходзіць Чарнавуc.*) Добры дзень, Аляксандр Пятровіч. (*Вітаецца за руку.*) А мы з Верай Міхайлаўнай толькі што гаварылі пра вас. Значыць, і кніжку вашу не пусцілі ў друк?

Ч а р н а в у с. Не пусцілі.

Л е в а н о в і ч. Гэта аб чым ваша кніжка?

Ч а р н а в у с. Аб фасфарытах.

Л е в а н о в і ч. Вы можаце мне даць рукапіс на пару дзён? Я хацеў бы азнаёміцца.

Ч а р н а в у с. Калі ласка.

Л е в а н о в і ч. Вы, кажуць, і ў Маскву паслалі нейкую працу?

Ч а р н а в у с. Паслаў. Аб карысных выкапнях на тэрыторыі БССР.

Л е в а н о в і ч. Адказу яшчэ не атрымалі?

Ч а р н а в у с. Не. Даўно чакаю.

Л е в а н о в і ч. Дык вы і не ведаеце, адкуль на вас такая напасць?

Ч а р н а в у с. Не ведаю. Усё роўна, як снег на галаву.

Л е в а н о в і ч. А ў інстытуце вам працаваць не перашкаджаюць?

Ч а р н а в у с. Не, не магу паскардзіцца.

Л е в а н о в і ч. Якія ў вас адносіны з Гарлахвацкім?

Ч а р н а в у с. Самыя найлепшыя.

Л е в а н о в і ч. Што ж, працуйце... Я думаю, што хутка гэтыя хмары рассеюцца. Высветлім, у чым тут рэч. А рукапіс, калі вам не цяжка будзе, прышліце мне заўтра ў суседні корпус, у шаснаццаты пакой.

Ч а р н а в у с. Я прашу, таварыш Левановіч, прыняць меры, каб гэта непаразуменне як найхутчэй было развяза-на. Справа ў тым, што на падставе маіх дашых дзяржплан праекціруе пабудову новых заводаў. Калі праца астанецца скампраметаванай, будаўніцтва можа сарвацца.

Л е в а н о в і ч. Я гэта ведаю. Я буду прасіць, каб пазначылі аўтарытэтную камісію, якая можа ўстанавіць каштоўнасць вашай працы і высветліць усялякія іншыя акалічнасці.

Ч а р н а в у с. Гэта лепш за ўсё.

Л е в а н о в і ч выходзіць па двор. Ч а р н а в у с і В е р а — у па-кой. Уваходзіць н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а.

Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а (*да цёці Каці*). Скажыце, дырэктар інстытута ёсць?

Ц ё ц я К а ц я. У кабінете.

Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а. Кажуць, у вас ёсць халтурка для машыністкі?

Ц ё ц я К а ц я. Запытайцеся, можа, і ёсць.

Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а (*ахарошваецца перад люстэркам*). Ён у вас не вельмі строгі? Нічога, што я патрывожу?

Ц ё ц я К а ц я. Нічога.

Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а. Я-то крыху чула пра яго. (*Падыходзіць да кабінета і намерваецца пастукаць. Дзверы адчыняюцца і высоўваецца Гарлахвацкі.*) Можна, таварыш дырэктар? У вас, казалі, для машыністкі работа ёсць?

Г а р л а х в а ц к і. Выбачайце, у мяне неадкладная справа. Зайдзіце праз паўгадзіны. Цёця Каця, скажыце Зёлкінай, каб яна прыйшла да мяне з паперамі.

Ц ё ц я К а ц я. Зараз. (*Ідзе па Зёлкіну.*)

Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а. Зёлкіна... Гэта тая, Зіпачка. Паглядзім, што за яна!

З ё л к і н а з паперамі праходзіць у кабінет дырэктара.

Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а. Нічога асаблівага на ёй няма. Толькі слава, што Зёлкіна.

Да дзвярэй кабінета падыходзіць З ё л к і н.

З ё л к і н (*цягне за ручку дзвярэй*). Замкнёна.

Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а. Ён заняты.

Зёлкін. З кім жа ён заняты?
Незнаёмая жанчына. З Зёлкінай. Не скоро,
відаць, вызваліцца.

Зёлкін. Чаму вы так думаеце?

Незнаёмая жанчына. Папер шмат панесла.

Зёлкін. А вы ўпэўнены, што гэта Зёлкіна?

Незнаёмая жанчына. Яе гэтак называлі. А так
я не знаю. Чула крыху...

Зёлкін. Што ж вы пра яе чулі?

Незнаёмая жанчына. Глупства, не варта пе-
раказваць.

Зёлкін. Гавораць, мусіць, што яна з Гарлахвацкім
гуляе?

Незнаёмая жанчына. Можа, гэта і няпраўда.
Ці мала што гавораць.

Зёлкін. А муж тут працуе і нічога не ведае.

Незнаёмая жанчына. Чаму не ведае. Ён, ка-
жуць, такі шаптур і пляткар, што без яго ні адна плётка
не абыходзіцца. Ведае, але зрабіць нічога не можа.

Зёлкін. Гэта няпраўда. Каб ведаў, дык ён бы тут
разнёс усё на свеце. Я ж яго знаю... Чым яны там заняты
так доўга? *(Нагінаецца і хоча паглядзець у замочную
шчыліну.)*

Незнаёмая жанчына. Ну, ну! Вось гэтага я ад
вас не чакала.

Зёлкін *(агрызаючыся)*. Чаго вы не чакалі?

Незнаёмая жанчына. Каб вы ў шчыліну пад-
глядалі!

Зёлкін. А вам што да таго?

Незнаёмая жанчына. Непрыгожа.

Зёлкін. Цьфу ты, назола! Вось прыстала! *(Адыхо-
дзіць.)*

Незнаёмая жанчына. А яшчэ мужчына! Трэ-
ба мець вытрымку, грамадзяцін!

Уваходзіць Анна Паўлаўна і накіроўваецца да дзвярэй
кабінета.

Незнаёмая жанчына. Заняты, не прымае.

Анна Паўлаўна. З кім жа ён так заняты?

Незнаёмая жанчына. З Зёлкінай.

Анна Паўлаўна. З Зёлкінай?

Незнаёмая жанчына. Так.

Анна Паўлаўна. І даўно ён заняты?

Незнаёмая жанчына. Я мінут дваццаць ужо сяджу.

Анна Паўлаўна. А што яна за асоба такая, што ён пры ёй не прымае?

Незнаёмая жанчына. А вы хіба яе не ведаеце?

Анна Паўлаўна. Адкуль мне ведаць?! Я тут не працую.

Незнаёмая жанчына. Жанчына, Кажуць, прыемная.

Анна Паўлаўна. Дык і што ж, што прыемная?

Незнаёмая жанчына. А з прыемнай жанчынай прыемна час правесці.

Анна Паўлаўна. Дазвольце! Але ж ён жанаты.

Незнаёмая жанчына. Дык і што ж?

Анна Паўлаўна. Дык у яго ж ёсць жонка. На што ж яму нейкая Зёлкіна?

Незнаёмая жанчына. А жонка, Кажуць, страшэнная ведзьма.

Анна Паўлаўна. Гэта хлусня! Я чула, што яна досыць прыгожая жанчына.

Незнаёмая жанчына. Кажуць, дзень і ноч яго пілуе. А ён як вырвецца, дык і шукае з другімі ўцехі.

Анна Паўлаўна. Ах, паскуднік! Я яму такую ўцеху дам, што ён век не забудзе! *(Кідаецца да дзвярэй.)*

Незнаёмая жанчына *(усхопліваецца)*. Ай, што я парабіла! Гэта ж жонка! *(Выбягае.)*

Анна Паўлаўна *(стукае кулакамі ў дзверы)*. Адчыні! Адчыні! Адчыні, сабачыя твае вочы! Усё роўна ж я да цябе дабяруся. *(Стукае.)* Дабяруся, ірад, нідзе ты не дзепешся! *(Стукае ў дзверы з усяе сілы.)*

Прыбягаюць цёця Каця, Зёлкіні і іншыя супрацоўнікі.

Галасы. Што такое? Што здарылася?

Анна Паўлаўна. Дайце ключ хутчэй! Няшчасце здарылася.

Зёлкіні. Цёця Каця, ключ ад французскага замка! Хутчэй ключ давайце!

Кабінет Гарлахвацкага.

Гарлахвацкі *(мітусіцца на кабінэце)*. Ах чорт! Уліплі мы што называецца. Чуеце, як бушуе мая ведзьма?

Зіна. Можа, лепш адчыніць?

Г а р л а х в а ц к і. Баюся, што ад вашай завіўкі нічога не астанеца.

З і н а. Няўжо біцца будзе?

Г а р л а х в а ц к і. Можаче не сумняваца. На гэта я ўжо маю практыку.

З і н а. Дык што ж рабіць?

Г а р л а х в а ц к і. А я, думаче, ведаю? (*Падыходзіць да акна.*) У двары нікога няма... Паспрабаваць у акно выскачыць...

З і н а. Зімою ў акно?

Г а р л а х в а ц к і. У часе стыхійнага бедства людзі не разбіраюць, зіма ці лета, а ратуюцца, як хто можа.

З і н а. А я што буду рабіць?

Г а р л а х в а ц к і. І вы таксама.

З і н а (*з жахам*). У акно? Ні за што не палезу.

Г а р л а х в а ц к і. Дык аставайцеся, я адзін палезу. (*Бярэ партфель і пакіроўваецца да акна.*)

З і н а (*з жахам*). Ні за што не астануся! Яна мяне з'есць. (*Плача.*)

Г а р л а х в а ц к і. Кіньце вы скуголіць. І без вас моташна. (*Глядзіць у акно.*) Чакайце! Вунь Туляга ідзе з лабараторыі. Мы, здаецца, выратаваны. (*Адчыняе акно і крычыць.*) Таварыш Туляга!.. Таварыш Туляга! Мікіта Сымонавіч! Сюды на хвілінку! Лезьце на падаконнік. Лезьце, лезьце, не саромейцеся! (*Паказваецца галава Тулягі.*)

Т у л я г а. У чым справа, Аляксандр Пятровіч?

Г а р л а х в а ц к і. Вы мне патрэбны, лезьце сюды ў пакой.

Т у л я г а. Дык нашто ж? Я ж магу праз дзверы.

Г а р л а х в а ц к і. Лезьце, я вам кажу.

Т у л я г а. Неяк няёмка, людзі глядзяць.

Г а р л а х в а ц к і. Я вам загадваю, гаспадзін палкоўнік! (*Туляга паслушна ўлазіць у пакой.*) Пабудзьце з гэтай жанчынай — вось і ўсё, што ад вас патрабуецца.

Т у л я г а (*калоцячыся*). Нічога не разумею, Аляксандр Пятровіч. Хоць зарэжце...

Г а р л а х в а ц к і. Вы былі з ёю. Мяне тут зусім не было. Зачыніце за мною акно. Цяпер разумеце?

Т у л я г а. Прызнацца, не зусім.

Г а р л а х в а ц к і (*шыпіць*). Гаспадзін палкоўнік!.. Не прыкідвайцеся дурнем!

Туляга. Разумею, Аляксандр Пятровіч! Усё разумею.

Гарлахвацкі. Даўно б так. *(Вылазіць праз акно на вуліцу. Туляга зачыняе за ім акно.)*

Туляга *(разводзіць рукамі)*. Нічога не разумею. Раствумачце хоць вы, таварыш Зёлкіна.

Зіна *(выціраючы слёзы)*. Зараз вас біць будуць.

Туляга. Мяне? За што ж мяне біць?

Зіна. Вунь ужо дзверы адмыкаюць.

Шырока расчыняюцца дзверы. У кабінет урываецца Анна Паўлаўна, за ёю астатнія. Усе на момант аслупянелі, убачыўшы Тулягу з Зінай. Потым гнеў Ашны Паўлаўны змяніўся прыступам рогату.

Зёлкін *(да Зіны)*. Дык вось ты з кім, нягодніца!

Зіна. Адстань! *(Адштурхоўвае яго і, лавіруючы між натоўпу, выходзіць.)*

Зёлкін. А з вамі, даражэнькі, я зараз расквітаюся! *(Падступае з кулакамі да Тулягі.)*

Туляга *(засланяе твар рукамі)*. Што вы да мяне маеце, таварыш Зёлкін?!

Зёлкін. Я табе пакажу, стары распуснік! *(Хоча ўдарыць. Уваходзіць Гарлахвацкі з партфелем.)*

Гарлахвацкі. Што тут робіцца такое? У чым справа?

Анна Паўлаўна *(падбягае да яго)*. Ой, Шура, каб ты бачыў, што тут было!

Гарлахвацкі. Дык тут і цяпер безабразіе.

Анна Паўлаўна. Зёлкіну вось з гэтым *(паказвае на Тулягу)* засталі тут.

Гарлахвацкі. Ах, якая брыдота! Другога месца не зпайшлі.

Анна Паўлаўна. А жапчына тут нейкая была ў калідоры ды выдумала, што гэта ты з Зёлкінай.

Гарлахвацкі. Што яшчэ за жапчына?

Анна Паўлаўна. Ліха яе ведае, незнаёмая. Такая языкастая баба. Ды яна тут недзе. *(Аглядаецца.)* Не, уцякла ўжо.

Гарлахвацкі. Нічыпар, лаві яе там! Чорт знае што! З вуліцы зброд усялякі лезе ў кабінет. Пляткараць, распуснічаюць. *(Да Тулягі.)* Ну і вы таксама... Стары чалавек! Пасаромеўся б. Ва ўстанове, ды яшчэ ў маім кабінете, дазваляць сабе такія рэчы!

Туляга. Аляксандр Пятровіч... Гэта бязлітасна... Вы ж самі ведаеце...

Гарлахвацкі *(грозна)*. Нічога я не ведаю, таварыш Туляга! Хаця мне і трэба было б ведаць, адкуль у вас такія прывычкі. *(Туляга часта моргае вачыма і кусае губы.)* Ды ладна, таварышы. Я думаю, што мы будзем велікадушнымі і даруем яму на гэты раз, узяўшы слова, што больш нічога падобнага ён сабе не дазволіць. Спадзяюся, што смецця з хаты выносіць вы не будзеце, каб гэта не лягло бруднай плямай на нашу ўстанову. Прашу спакойна разысціся і працаваць. *(Крадком ад жонкі гаворыць Тулягу, які выходзіць апошнім)*. Спадзяюся, што ў вас хоціць розуму не балбатаць пра гэта. *(Усе разыходзяцца. Астаюцца толькі Гарлахвацкі і Анна Паўлаўна.)*

Гарлахвацкі *(да жонкі, калі Туляга выйшаў)*. Ну што ты скажаш на гэта? Ха-ха-ха... *(Рагоча ўсё больш і больш, наддаючы сабе ахвоты.)*

Анна Паўлаўна. Такі ціхоня, размазня! Хто б гэта мог падумаць!.. Ха-ха-ха.

Гарлахвацкі. Сівізна ў бараду, а чорт у рабрыну.

Анна Паўлаўна. А тая пляткарка сказала, што гэта ты з Зёлкінай зачыніўся. Я чуць дом не разбурыла.

Гарлахвацкі. Ах, ах, ах! Як гэта нядобра! І заўсёды ж так. Напляце табе якая-небудзь баба, а ты, не праверыўшы, з кіпцюрамі на мяне кідаешся.

Анна Паўлаўна. Ну, годзе, мір! *(Абнімае яго за шыю і цалуе.)*

Гарлахвацкі *(ляпае яе па плячах)*. Бядовая ты ў мяне, Нюра.

Анна Паўлаўна. Як твая навуковая праца?

Гарлахвацкі. Праца амаль што гатова. Вунь, глядзі, які ў мяне тут навуковы апарат.

Анна Паўлаўна *(пяшчотна)*. А як машына? Хутка будзе?

Гарлахвацкі. Чакай, пацярпі крыху. Будзе табе белка, будзе і свісток. *(Стук у дзверы.)* Зайдзіце!

Уваходзіць Леваповіч.

Гарлахвацкі. А-а! Нарэшце і партыйнае кіраўніцтва ўспомпіла пра нас, грэшных. Пара, даўно пара, а то мы без кіраўніцтва можам тут памылак нарабіць. *(Анна Паўлаўна выходзіць.)* Ты чуў, якую штуку адмачыў Туляга?

Левановіч. Туляга? Па-мойму, ён не здольны ні на якія штукі.

Гарлахвацкі. І я так думаў. Адно ж сапраўды — у ціхім балоце чэрці вядуцца. Некалькі хвілін назад яго накрылі з Зёлкінай у маім кабінце.

Левановіч. Ды што ты!

Гарлахвацкі. Вось табе і што ты!

Левановіч. Ні за што не паверу.

Гарлахвацкі. Запытай у людзей. Я тут яму пры ўсіх праборку даваў, а ён стаіць ды толькі вачыма моргае.

Левановіч. Не падазраваў у яго такіх здольнасцей.

Гарлахвацкі. У нас тут розных талентаў хапае.

Левановіч. Скажы, ты не ведаеш, што такое з Чарнавусам?

Гарлахвацкі. А я хацеў у цябе запытацца, што з ім такое.

Левановіч. Але ж ты чуў што-небудзь?

Гарлахвацкі. Ходзяць нейкія чуткі. Быццам шкодніцтва нейкае ў яго працах выявілі, зноў жа сувязі нейкія.

Левановіч. Ты не правяраў, адкуль гэтыя чуткі?

Гарлахвацкі. Гэта нічога не рабі, толькі правярай. А працу за мяне хто будзе пісаць? Туляга?

Левановіч. Дзіўная бесклапотнасць! Таго ўсюды з працы знялі, а яму хоць бы што.

Гарлахвацкі. Загадаеш і мне яго зняць? Я не самастрахоўшчык. Праверым, тады будзе відаць.

Левановіч. Як ты мысліш сабе гэту праверку?

Гарлахвацкі. Трэба назначыць аўтарытэтную камісію, якая павінна выехаць на месца, дзе ён рабіў геалагічныя доследы.

Левановіч. Хто, па-твойму, у гэту камісію павінен увайсці?

Гарлахвацкі. Баюся, што мне, як дырэктару інстытута, ад гэтага не выкруціцца. Ты ж мяне не вызваліш?

Левановіч. Дапусцім, што не. А яшчэ хто?

Гарлахвацкі. Можна яшчэ Зёлкіна. Ну і Тулягу.

Левановіч. І колькі ж часу зойме гэта праверка?

Гарлахвацкі. Каля года.

Левановіч. Што?!

Гарлахвацкі. У зіmnіх умовах рабіць нічога нель-

га, а за лета хаця б нам управіцца. Прыйдзецца ж бурэнне рабіць напова.

Левановіч. Гэта значыць сарваць увесь план работы інстытута і трымаць цэлы год пад падазрэннем Чарнавуса.

Гарлахвацкі. Што ж ты зробіш! Давяраць яму асабліва не прыходзіцца. Няхай корпаецца тут пад маім паглядом.

Левановіч. Я гаварыў з Верай. Яна галавой ручаецца, што гэта паклёп.

Гарлахвацкі. На гэта яна мае свае прычыны.

Левановіч. Яна з ім разам працуе.

Гарлахвацкі. Больш таго — кажуць, што яна з ім жыве.

Левановіч (*недаверліва глядзіць на Гарлахвацкага*). Ты гэта правярыў?

Гарлахвацкі (*смяецца*). Вось дзівак! Як жа я магу правярыць?

Левановіч (*дапытліва*). А можа, гэта няпраўда?

Гарлахвацкі. Можа, і няпраўда. За правільнасць чутак не ручаюся. Урэшце, ты сам можаш пераканацца: сёння ў восем гадзін вечара ў іх спатканне ў Чарнавуса на кватэры.

Левановіч. Адкуль у цябе такія весткі?

Гарлахвацкі. Весткі пэўныя, можаш не сумнявацца.

Левановіч. Тут у цябе такое творыцца, што сам чорт не разбярэ. Натыкаешся на сюрпрызы, дзе іх зусім не чакаеш.

Гарлахвацкі. Такую спадчыну я атрымаў. Чыстка патрэбна. З некаторымі работнікамі прыйдзецца развітацца.

Левановіч. А замяніць кім?

Гарлахвацкі. Заменім. У мяне ёсць на ўвазе добрыя работнікі, якія ахвотна пойдучь да мяне працаваць, калі ім забяспечыць палезныя ўмовы. Вось я толькі ад працы крыху вызвалюся, тады мы з табой наведзем тут парадак. Мне не ўпершыню гэтым займацца.

Левановіч (*у роздуме*). Парадак тут сапраўды прыйдзецца навесці.

Гарлахвацкі. Між іншым, дваццаць другога я даклад чытаю на вучоным савеце. Пыходзь наслухаць.

Левановіч. Я ў тваіх мамантах нічога не разумею.

Гарлахвацкі. Я пішу, каб усім было зразумела. Для мас жа пішу. Гэта будзе пробны камень і для Чарнавуса. Магчыма, што ён паспрабуе зганьбіць маю працу і скампраметаваць мяне як савецкага вучонага. Тады мы яго і выкрыем.

Левановіч *(убок)*. Вось ты куды гнеш! *(Да Гарлахвацкага.)* Думаеш, што ён асмеліцца на гэта?

Гарлахвацкі. Калі ён сапраўды вораг, дык прарвецца, — быць не можа.

Левановіч. А мы яго, шэльму, за вушка ды на сонейка!

Гарлахвацкі. Як міленькага!

Левановіч. А калі ён не прарвецца, а пахваліць твой даклад?

Гарлахвацкі. Ды я не сцвярджаю, што ён абавязкова вораг. Можа, і пахваліць.

Левановіч. А здорава ты прыдумаў! Гэта ж можа вельмі хораша выйсці. Цікава! Прыйдзецца прыйсці.

Гарлахвацкі. Дык прыйдзеш?

Левановіч. Абавязкова. Бывай! *(Выходзіць.)*

Гарлахвацкі *(адзін)*. Правяральшчык знайшоўся! Я, брат, такія акуляры настаўлю, што табе і чорнае белым пакажацца. Не такіх за нос вадзілі!

З а с л о н а

Акт трэці

Карціна першая

Калідор. Уваходзяць Чарнаву і Вера з «Правдой» у
руцэ.

Вера. Чыталі сёння «Правду»?

Чарнаву. Яшчэ не чытаў.

Вера. Тут вам дапамога.

Чарнаву. Мне? Якая дапамога?

Вера. Пра вас гаворыцца.

Чарнаву. Пра мяне? Пакажыце.

Вера. Вось тут.

Чарнаву (*чытае*). «Об ошибках парторганизаций при исключении коммунистов из партии...» (*Бегла праглядае.*)

Вера. Прачытайце вось гэты абзац.

Чарнаву (*чытае*). «Известно, далее, немало фактов, когда замаскированные враги народа, вредители-двурушники в провокационных целях организуют подачу клеветнических заявлений на членов партии и под видом «развертывания бдительности» добиваются исключения из рядов ВКП(б) честных и преданных коммунистов, отводя тем самым от себя удар и сохраняя себя в рядах партии».

Вера. Цяпер зразумелі?

Чарнаву. Тут гаворыцца пра няправільныя выключэнні з партыі камуністаў, а я, як вам вядома, беспартыйны.

Вера. Чэсны і адданы. А такіх беспартыйных ворагі народа таксама стараюцца ашальмаваць.

Чарнаву. Гэта праўда.

Вера. Ну, давайце далей пачытаем. Я таксама яшчэ не ўсё чытала. (*Садзяцца і ўглыбляюцца ў газету.*)

Чарнаву (*прачытаўшы*). Здрава!.. (*Чытае моўч-*

кі.) Правільна! (Чытае ўслых.) «...стремящегося путем проведения мер репрессий перебить наши большевистские кадры, сеять неуверенность и излишнюю подозрительность в наших рядах». Іменна, яны ж так і робяць! Як гэта адразу становіцца зразумелым!

Уваходзіць Зёлкін. Ён ступае пачутна, каб падысці і што-небудзь падслухаць.

В е р а (не аглядаючыся). Не турбуйцеся, таварыш Зёлкін, у нас ніякіх сакрэтаў няма.

З ё л к і н. Я і не турбуюся. Дарэмна вам здалося.

В е р а. Не здалося, а я ў люстэрка бачу. Ідзіце лепш пачытайце, што тут пра вас пішуць.

З ё л к і н. Пра мяне? Дзе гэта?

В е р а. Ды вось, хоць бы гэты абзац прачытайце.

З ё л к і н (прачытаўшы, зморшчыўся). Жарты жартамі, а ў нас таксама ёсць паклёпнікі.

В е р а. Вы кажаце шчырую праўду.

З ё л к і н. Напрыклад, наша дзеця Каця вельмі любіць языком патрапаць.

В е р а. «А он украдкою кивает на Петра».

Г а р л а х в а ц к і ўваходзіць і здалёк яшчэ размахвае газетай.

Г а р л а х в а ц к і. Вітаю, таварышы! Вітаю з выдатным дакументам! Чыталі?

В е р а. Чытаем.

Г а р л а х в а ц к і. Гэта дакумент! Проста пальцам паказваюць на ворагаў, двурушнікаў, здраднікаў, усялякіх прахвостаў. Нам астаецца толькі руку працягнуць і за каўнер схапіць. Тут ён увесь як на далоні! А ўявіце цяпер становішча гэтага самага подлага двурушніка! Ён жа ідзе па вуліцы, і яму здаецца, што ўсе на яго пальцам паказваюць — вось кар'ерыст! вось двурушнік! вось паклёпнік! Ён стараецца надзець маску чэснага савецкага чалавека, але грозная рука адплаты ўжо ўзнята над ім. Вось вось сарве маску і выставіць яго на суд, на ганьбу, на ўсеагульную знявагу. Кола вакол яго звужаецца ўсё больш і больш. Тыя людзі, якія раней перад ім баяліся слова пікнуць, цяпер узнімаюць галаву і гатовы на ўвесь свет крыкнуць, што ён за чалавек. Яго мізэрная душа апынулася ў пятках. Ён шукае сабе шчыліны, каб схавацца, а грозны голас грыміць пад самым яго вухам: «Дудкі, грамадзянін Зёлкін! Нідзе ты ад нас не схавашся!»

Зёлкін (*спужаўся*). Што вы, Аляксандр Пятровіч! Гарлахвацкі. Ха-ха-ха... Не пужайцеся, я жартую.

Чарнавуc. Ды вы проста артыст, Аляксандр Пятровіч. Гарлахвацкі. Закінуў цяпер, а некалі я іграў у драматычным гуртку.

Вера. Вы так па-майстэрску разыгрываеце, як быццам і парадзіліся для гэтай ролі.

Гарлахвацкі (*пераходзячы на сур'ёзны тон*). Так, таварышы, за двурушнікаў і паклёпнікаў мы цяпер возьмемся па-сапраўднаму. Калі прыгледзецца, дык і ў сваім асяроддзі мы знойдзем такіх. Ім цяпер не паздаровіцца. (*Накіроўваецца да дзвярэй кабінета, потым спыняецца.*) Аляксандр Пятровіч, можна вас на хвілінку?

Чарнавуc падыходзіць да Гарлахвацкага, той адводзіць яго ўбок.

Чарнавуc. Чым магу служыць?

Гарлахвацкі. Я проста хацеў запытацца, як вашы справы, ды пры ўсіх нязручна.

Чарнавуc. Усё так жа.

Гарлахвацкі. Нічога, не падайте духам. Вось я толькі крыху ад працы вызвалюся, даклад прачытаю, а тады сам займуся вашай справай.

Чарнавуc. Я вам буду вельмі ўдзячны.

Гарлахвацкі. А працу сваю я ўжо скопчыў, Аляксандр Пятровіч.

Чарнавуc. Ну, вітаю вас!

Гарлахвацкі. Дзякую. Думаю, што вы гэтым не абмяжуецеся, а прыйдзеце паслухаць.

Чарнавуc. З вялікай прыемнасцю.

Гарлахвацкі. І пакрытыкуеце мяне як належыць. Прызнацца, я вас пабойваюся крыху.

Чарнавуc. У мяне да вас самыя найлепшыя пацудзі.

Гарлахвацкі. Дык падтрымаеце? Ваша слова для мяне многа значыць, хоць я і атрымаў ужо водзыў з Масквы ад Апікеева.

Чарнавуc. Атрымалі ўжо?

Гарлахвацкі. Так. Скопчыў я працу даўно, але не гаварыў аб гэтым, чакаў, што мне Масква скажа.

Чарнавуc. Ну, калі вы маеце водзыў Апікеева, тады мая ацэнка для вас мала значыць.

Гарлахвацкі. Не скажыце. Вашу думку я вельмі

высока цапю. Дык так, Аляксандр Пятровіч,— дружба і ўзаемная дапамога.

Чарнавуc. Дзякую за давер'е. У такі момант для мяне гэта многа значыць.

Гарлахвацкі. Між іншым, вы цяпер мала зарабляеце. Можа, вы адчуваеце п'ястачу ў чым?

Чарнавуc. Дзякую... Я да раскошы не прывык.

Гарлахвацкі. Вы мне даруйце, я пытаюся на правах друга. Можа, вам грошы патрэбны?

Чарнавуc. Вельмі дзякую, Аляксандр Пятровіч. Пакуль што я магу абысціся, а калі трэба будзе, тады я звярнуся да вас.

Гарлахвацкі. А то я мог бы вам забяспечыць паўтысячы якой-небудзь.

Чарнавуc. Шчыра дзякую.

Гарлахвацкі. Глядзіце. Калі што якое, дык звяртайцеся проста да мяне. Я заўсёды буду рад. *(Ідзе ў свой кабінет.)*

Чарнавуc *(падыходзячы да Веры)*. Цудоўны чалавек!

Вера. Хто? Гарлахвацкі?

Чарнавуc. Так. Ён сапраўды ўмеє паклапаціцца аб жывым чалавеку.

Вера. Я таксама была аб ім добрай думкі.

Чарнавуc. А цяпер хіба не?

Вера. А цяпер ён мне здаецца крыху загадачным. Быў адзін такі выпадак, што я не ведаю, што і думаць пра яго.

Чарнавуc. Вы занадта строгая да людзей. Можа, вас хто ў падман увёў накопт яго.

Вера. Баюся, каб ён сам не ўвёў нас у падман.

Чарнавуc. Ну што вы! Я такой і думкі не дапускаю.

Праходзіць Туляга з «Правдой» у руках.

Вера. А вось запытаемся ў Тулягі. Мікіта Сымонавіч!

Туляга. Я вас прасіў бы забыцца аб маім існаванні.

Вера. Я гэтага не заслужыла, Мікіта Сымонавіч. Выбачайце, калі так. А мы тут гаварылі з Аляксандрам Пятровічам пра Гарлахвацкага і хацелі запытацца, што вы думаете пра яго?

Туляга. Што я пра яго думаю? Цудоўны чалавек!
Чарнавус *(да Веры)*. Вось бачыце!

Туляга. Свет прайдзіце, другога такога не знойдзеце.

Чарнавус. Я ж ёй таксама кажу, што ён надзвычайны чалавек!

Туляга. Вось іменна — надзвычайны. Шчыры, душэўны. Гатоў з чалавекам апошнім падзяліцца.

Вера. Нават?

Туляга. Больш таго, нават каханую жанчыну гатоў уступіць другому.

Вера. Ці не западта ўжо?

Туляга. Шчырую праўду кажу вам, паверце майму вопыту.

Вера *(здзіўлена)*. Вашаму вопыту?

Туляга. Так, майму вопыту.

Вера. Расшыфруйце, Мікіта Сымонавіч, што гэта значыць.

Туляга. Потым, другім разам.

Вера. А скажыце, што вы думаеце аб ім як аб вучоным?

Туляга. А чаму гэта мне першаму трэба аб ім думаць? Дзякую за ласку, думайце самі.

Вера. Як першаму? Мы ж у чаргу не становімся, каб думаць.

Туляга *(паказвае на аб'яву)*. Вось паслухаеце даклад, тады будзеце думаць, што сабе хочаце.

Вера. Вы гаворыце, як быццам нешта ведаеце пра гэты даклад.

Туляга. Нічога не ведаю. *(Пайшоў)*.

Вера *(іранічна)*. Страшэнна засакрэчаны чалавек!

Туляга *(варочаецца. Гаворыць шчыра)*. Ведаеце што... Лепш бы я памёр на той час, калі будзе чытацца гэты даклад.

Чарнавус. Дзіўнае жадаанне, Мікіта Сымонавіч!

Туляга. Выступаць жа прыйдзеца. А гэта для мяне горай смерці.

Чарнавус. То не выступайце. Ніхто ж вас не прымусіць.

Туляга. Не выступіш — ён гэтага не даруе.

Вера *(насмешліва)*. Становішча ў вас, сапраўды, бязвыхаднае. Астаецца толькі тут жа, пад гэтай аб'явай, легчы і памерці.

Туляга. Ёсць яшчэ адзін выхад.

Вера. Які?

Туляга. Але на гэта смеласць патрэбна, а яе ў мяне зроду не было.

Чарнавус. Чаго вы загадзя мучыцеся, Мікіта Сымонавіч? А можа, даклад якраз будзе такі, што мы выслухаем яго з прыемнасцю?

Туляга. Які б ён ні быў, я прыемнасці ад яго не буду мець.

Чарнавус. Якія ж прычыны вашага адчаю?

Туляга. Прычыны ёсць, Аляксандр Пятровіч! Паверце мне на слова!

Вера. Ведаеце, што я вам сур'ёзна параю, таварыш Туляга?

Туляга. Што вы мне сур'ёзнага параіце?

Вера. Плюньце вы на ўсе гэтыя страхі і будзьце савецкім чалавекам.

Туляга. Кажаце, плюнуць на страхі?

Вера. Плюньце!

Туляга. А скажыце, вы былі калі-небудзь дзянікінскім палкоўнікам?

Вера. Не, не прыходзілася.

Туляга. Гэта і відаць... *(Пайшоў.)*

Вера *(наўздагон)*. Мікіта Сымонавіч!

Туляга *(спыняецца, не паварочваючыся)*. Я. Што вы хацелі яшчэ сказаць?

Вера. Я ж не веру, што гэта вы былі з Зіначкай.

Туляга *(шпарка паварочваецца)*. Як гэта вы не верыце? Гэта ўсе бачылі.

Вера. А я ўсё-такі не веру. Не магу паверыць.

Туляга *(падыходзіць да яе)*. І не верце, Вера Міхайлаўна!.. Я заўсёды думаў, што ў вас вельмі чулая і добрая душа. *(Расчулены, паціскае руку Веры.)* Дзякую, дзякую!

Вера *(здзіўленая)*. За што ж, Мікіта Сымонавіч?

Туляга. За чыстыя думкі, за чэснасць. *(Яшчэ раз паціскае ёй руку і шпарка выходзіць.)*

Вера *(гледзячы ўслед яму)*. Дзіўна!

Чарнавус. Гэта гісторыя з Зёлкінай — сапраўды дзіўная гісторыя!

Вера. Вельмі дзіўная. Я думаю, ці не шантаж тут які-небудзь?

Ч а р н а в у с. На вачах ва ўсіх. Які тут можа быць шантаж?

В е р а. І ўсе-такі тут пейкая загадка. Гэта відаць і з яго слоў. Аднак жа трэба ісці збірацца. Сягоння я еду ў Маскву.

Ч а р н а в у с. Такім чынам, вы і па дакладзе Гарлахвацкага не будзеце?

В е р а. Можа, паспею вярнуцца.

Ч а р н а в у с. Шкада, калі спозніцеся. Даклад абяцае быць цікавым.

В е р а. Пасля пазнаёмлюся. Ну, пажадайце мне ўсяго найлепшага.

Ч а р н а в у с. Ад душы жадаю...

В е р а. Чакайце мяне з радаснай весткай... Бывайце!
(*Выходзіць.*)

Ч а р н а в у с (*адзін*). Гэта мне была б падтрымка.
(*Выходзіць.*)

Т у л я г а (*уваходзіць з газетай у руках*). Вера Міхайлаўна!.. Яе ўжо няма. Што ж мне рабіць? Я ж павінен каму-небудзь сказаць пра гэта. Гэта ж ён вораг, а не я, дык няхай яму і страшна будзе.

Уваходзіць Л е в а н о в і ч.

Л е в а н о в і ч. Дзень добры, таварыш Туляга! (*Вітаеца за руку.*) Як жывём?

Т у л я г а. Пахваліцца не магу, таварыш Леваповіч. Жыву і сам сябе не паважаю.

Л е в а н о в і ч. Што так?

Т у л я г а. Прачытаў вось я (*паказвае газету*) пастанову Пленума, і мне сорамна стала.

Л е в а н о в і ч. Чаго ж вам сорамна?

Т у л я г а. Што я такі баязлівы, нікчэмны чалавек, маладушны да нізасці.

Л е в а н о в і ч. Ці не занадта жорстка вы бічуеце сябе?

Т у л я г а. Не, не занадта. Вы яшчэ не ведаеце, у чым справа.

Л е в а н о в і ч. Я дагадваюся, што вы хочаце мне сказаць, у чым гэта справа.

Т у л я г а. Іменна хачу, ды баюся, што не паверыце.

Л е в а н о в і ч. Гаварыце, паверу.

Т у л я г а. Калі я, напрыклад, скажу, што ведаю аднаго такога двурушніка...

Л е в а н о в і ч. У чым жа справа? Вы можаце ведаць такога.

Т у л я г а. Што ён ілжэвучоны, ашуквае партыю і савецкую грамадскасць, што ён шальмуе чэсных работнікаў.

Л е в а н о в і ч. Бываюць і такія. Аб іх жа і гаворыцца ў пастанове Пленума.

Т у л я г а. А калі я, напрыклад, скажу, што ён арудую ў нашай установе?

Л е в а н о в і ч. Магчыма, што я дрэнна ведаю людзей.

Т у л я г а. А калі я скажу, напрыклад, што гэта наш паважаны дырэктар Аляксандр Пятровіч Гарлахвацкі?

Л е в а н о в і ч. Гм... У яго, вядома, ёсць недахопы, але баюся, што вы тут крыху перавялічваеце.

Т у л я г а. Ну вось, я ж казаў, што вы не паверыце? Яшчэ мяне паклёпнікам палічыце.

Л е в а н о в і ч. Вы самі разумееце, таварыш Туляга, што гэта цяжкае абвінавачанне. У вас, напэўна, ёсць якія-небудзь доказы?

Т у л я г а. Канкрэтных доказаў няма. Я толькі ведаю, што ён певук, у палеанталогіі нічога не разумее і не можа адрозніць косці выкапня ад звычайнай кароўяй косткі.

Л е в а н о в і ч. А як жа ён працу піша?

Т у л я г а. Не піша ён піякай працы.

Л е в а н о в і ч. Вось жа аб'ява.

Т у л я г а. Батрака ён сабе знайшоў, той яму піша.

Л е в а н о в і ч. Не разумею.

Т у л я г а. Я пішу яму працу.

Л е в а н о в і ч. Чаму ж вы гэта робіце?

Т у л я г а. Таму, што ён мяне прымусіў пагрозамі, а я спужаўся. Пры якіх абставінах, я вам потым раскажу. Цяпер мне прыходзіцца альбо ісці на подласць, альбо праявіць мужнасць і выкрыць яго.

Л е в а н о в і ч. Калі так, дык мы яго зараз жа можам выкрыць. Я паклічу яго сюды, і ўсё высветліцца.

Т у л я г а. Э, не! Ён адапрэцца і вокам не маргне. Я зноў астануся вінаватым.

Л е в а н о в і ч. Але ж вы павінны даказаць ваша абвінавачанне.

Т у л я г а. Вось што я вас папрашу, таварыш Левановіч. Дайце мне слова, што вы не патрывожыце яго яшчэ некалькі дзён. Няхай ён зробіць даклад, які я для яго пішу, тады адразу ўсё стане ясным.

Л е в а н о в і ч (у задуменні). Гм... Так... Так... Што ж,

няхай чытае даклад... А я тым часам з свайго боку правяру некаторыя факты. *(Выходзіць.)*

Туляга *(адзін. Звяртаецца да дзвярэй кабінета)*. Цяпер жа я табе напішу навуковую працу! Насмяўся ты з мяне, абняславіў перад людзьмі, пасмяюся ж і я з цябе. Якую ж яму выдумаць дапатопную жывёліну... каб падобна была на яго?.. *(Адчыняе ўваходныя дзверы.)* Таварыш Нічыпар! Зайдзіце сюды па хвілінку. *(Нічыпар уваходзіць.)* У мяне да вась просьба.

Нічыпар. Якая?

Туляга. Знайдзіце мне якую-небудзь костку.

Нічыпар. Якую ж вам костку?

Туляга. Абы-якую — свіную, кароўю, толькі вялікую і не вельмі свежую.

Нічыпар. А нашто гэта вам?

Туляга. Дырэктар прасіў мяне дастаць... для параўнання. Ён піша навуковую працу.

Нічыпар. То можа аднае мала? Я магу і больш прынесці.

Туляга. Хопіць аднае. Ён такі вялікі вучоны, што толькі паглядзіць на гэту костку — і яму ўсё ясна.

Нічыпар. Бачыце! А я думаў, ён так сабе, як і ўсе. То я пайду пашукаю. *(Выходзіць.)*

Туляга *(да дзвярэй кабінета)*. Атрымаеш ты ў мяне навуковую ступень.

Дзверы адчыняюцца. Туляга адскаквае ўбок і прымае звычайны баязлівы выгляд. Уваходзіць Гарлахвацкі.

Гарлахвацкі. Ну, як?

Туляга. Усё добра, Аляксандр Пятровіч. У дадатак да майго матэрыялу прыслаў мне прыцель костачку, якая вельмі дапамагла. Дзякуючы ёй мне ўдалося канчаткова ўстанавіць новы від выкапня.

Гарлахвацкі. Што ж гэта за выкапень?

Туляга. Гэта далёкі продак аднае нашай хатняй жывёліны.

Гарлахвацкі. Ну вось! А вы казалі, што нічога новага нельга знайсці. Пад маім кіраўніцтвам вы яшчэ і не тое знойдзеце.

Туляга. Адпак я павінен папярэдзіць, што некаторыя нашы палажэнні, напэўна, будуць аспрэчвацца.

Гарлахвацкі. Кім?

Туляга. Чарнавусам, Левановічам і іншымі.

Г а р л а х в а ц к і. Чарнавуc мне сам прызнаўся, што ён прафац у гэтай галіне. А Леваковіч тым больш: ён жа тарфавік.

Т у л я г а. Вось якраз таму, што яны з палеанталогіяй мала знаёмы, ім і будуць здавацца дзіўнымі некаторыя рэчы.

Г а р л а х в а ц к і. Не страшна, мы ім растлумачым. Вы выступіце ў спрэчках і расееце ўсе іх сумненні. А што да даклада, дык ад яго якасці залежыць ваш лёс у першую чаргу.

Т у л я г а. Мне напамінаць аб гэтым няма патрэбы, Аляксандр Пятровіч.

Г а р л а х в а ц к і. Тым лепш. Хутчэй канчайце, некалькі дзён асталася. (*Выходзіць*).

Т у л я г а (*адзін*). Некалькі дзён да твае пагібелі.

Карціна другая

Кабінет Гарлахвацкага. За сталом Г а р л а х в а ц к і, Л е в а н о в іч, З ё л к і н а (піша пратакол), Ч а р н а в у с, Т у л я г а, З ё л к і н і інш.

Г а р л а х в а ц к і (*працягвае даклад*). Зямпыя нетры пямала хаваюць у сабе такіх астаткаў ранейшай флоры і фауны. Гэта жывая кніга прыроды. Прыведзеныя ў сістэму, гэтыя астаткі абазначаюць сабою тую цудоўную, ні з чым не параўнальную лесвіцу Дарвіна, па якой на працягу соцень мільёнаў год зямное жыццё ўзбіралася крок за крокам усё вышэй і вышэй, аж пакуль не дасягнула вянца тварэння, якім з'яўляецца сучасны чалавек. Праўда, лесвіца гэта не такая стройная, як уяўляюць сабе людзі, не дасведчаныя ў гэтай галіне. Часамі ў гэтай лесвіцы не хапае цэлай ступенькі альбо нават двух-трох адразу. Калі якому-небудзь вучонаму ўдаецца знайсці і цвёрда ўстанавіць такую ступеньку, дык гэта з'яўляецца цэлай падзеяй у палеанталогіі. Мне, скромнаму работніку ў гэтай галіне, таксама пашчаслівілася, калі не ўстанавіць, дык, па крайняй меры, замацаваць адну з такіх ступенек. Справа ў тым, што ў Нью-Йоркскім музеі прыродазнаўства знаходзіцца сківіца невядомага выкапня. Паводле велізарных памераў гэтай сківіцы і паводле клыкоў, падобных па біўні маманта, гэту жывёліну можна было б аднесці да сям'і слановых, але гэтаму перашкаджае дасканала развітая

поўная сістэма зубоў, чаго сярод слаповых не сустракаецца. Вучоныя заспрачаліся. Адны з іх залічаюць жывёліну да слаповых, а другія, грунтуючыся на сістэме зубоў, залічаюць яе ў разрад няжвачных парнакапытных. Але пазіцыя апошніх была досыць хісткай, бо нікому да гэтага часу не ўдавалася знайсці другія часткі шкілета і перш за ўсё косці канечнасцей, якія б пацвердзілі іх вывады. І вось, таварышы, гэта скромная костка, якую вы тут бачыце, канчаткова вырашае спрэчку вучоных палеантолагаў. Костку гэту даставіў нам адзін знаёмы натураліст, а адначасова з ёю і апісанне тых костак, якія былі знойдзены разам з гэтай.

Н і ч ы п а р (*прасунуўшы ў дзверы галаву*). Можна паслухаць?

Л е в а н о в і ч. Можна.

Н і ч ы п а р і ц ё ц я К а ц я ўваходзяць, садзяцца ля дзвярэй.

Г а р л а х в а ц к і (*працягвае*). Нам удалося ўстапавіць, што гэта костка з'яўляецца адным суставам пальца пярэдняй канечнасці тае жывёліны, аб якой спрачаюцца вучоныя. Будова нагі гэтага выкапня вельмі падобна да тае, якую мы бачым у нашай свінні. Толькі апіралася гэта жывёліна пры хадзе не на два пальцы, а на ўсе чатыры, з якіх два крайнія былі крыху меншыя за два сярэднія. Такой моцнай апоры вымагала вялікая вага масіўнага тулава. З часам, калі пад уплывам неспрыяючых кліматычных умоў корму становілася ўсё менш і менш, буйнейшыя экземпляры пачалі выміраць ад бяскорміцы, выжывалі толькі самыя дробныя, якім менш трэба было яды. Вага тулава з пакалення ў пакаленне змяншалася, і парэшце яно страціла столькі ў вазе, што для яго падтрымання досыць было толькі двух сярэдніх пальцаў на кожнай назе: два крайнія сталі паступова атрафіравацца. Так утварыліся канечнасці нашай сучаснай свінні, у якіх два пальцы педаразвіты. Велізарная гэта жывёліна была ўсяяднай, як аб тым сведчаць яе зубы. Яна харчавалася травой, карэнямі, пладамі, якія ёй цяжка было даставаць з дрэў, дзякуючы свайму велізарнаму росту. А калі ёй трапляліся жывыя істоты, яна ахвотна ласавалася і імі.

Ц ё ц я К а ц я. Можна, яна і людзей ела?

Г а р л а х в а ц к і. Калі яны былі не досыць пільныя...

Л е в а н о в і ч. Тады яна абыходзілася з імі па-свінску.

Гарлахвацкі. Зусім правільна.

Левановіч. Так робяць, між іншым, не толькі дапатошныя свінні, але і некаторыя жывёліны пазпейшага перыяду.

Гарлахвацкі. Гэта тэма для спецыяльных даследаў.

Левановіч. Такія даследы дзе-нідзе вядуцца, паколькі мне вядома.

Гарлахвацкі. Магчыма. Я не ў курсе справы... Такім чынам, гэта костка (*падымае костку і зноў кладзе на стол. Чарнавус бярэ яе і разглядае*) і іншыя матэрыялы даюць нам падставу меркаваць, што гэта велізарная жывёліна часткова падобна была на нашу свінню, а часткова на маманта, з якім, відавочна, была ў блізкім сваяцтве.

Левановіч (*насмешліва*). Дваюраднай сястрой яму даводзілася.

Гарлахвацкі (*яму ў тон*). Магчыма... Дзякуючы гэтаму яе з поўным правам можна назваць іспалінскай альбо мамантавай свіннёй.

Чарнавус. Як, як вы казалі?

Гарлахвацкі. Мамантавай свіннёй.

Чарнавус. Цікава, цікава. (*Кладзе костку на стол.*)

Гарлахвацкі (*насцярожана*). Што цікава?

Чарнавус. Усё цікава, ад пачатку да канца.

Гарлахвацкі. На тое і палеанталогія... Дык вось, таварышы, да якога вываду я прыйшоў пасля ўсебаковага і дакладнага вывучэння гэтай косткі. (*Паўза. Да Левановіча.*) Вядзі сход, мне самому нязручна.

Левановіч. У каго будуць запытанні дакладчыку?

Маўчанне.

Нічыпар. Можна мне глянуць на гэту костку?

Левановіч. Калі ласка. (*Падае костку Нічыпару.*)

Зёлкін. Скажыце, Аляксандр Пятровіч, дзе вы такі каштоўны матэрыял знайшлі для свае працы?

Гарлахвацкі. Я ўжо казаў, костку гэту даставіў мне адзін знаёмы натураліст.

Маўчанне.

Левановіч. Яшчэ хто мае запытанні?

Чарнавус. Скажыце, Аляксандр Пятровіч, да якога перыяду вы адносіце сваю знаходку?

Гарлахвацкі (*зіпнатызуюе вачыма Тулягу, чакаючы ад яго паратунку*). Да гэтага... як яго... вось вылецела з галавы. Горад яшчэ такі ёсць... Да пензенскага.

Чарнавус. Выбачайце, да якога?

Гарлахвацкі. Да пензенскага.

Чарнавус. Такого перыяду ў геалогіі я не ведаю. Вы, мабыць, хацелі сказаць да пермскага?

Гарлахвацкі (*крыху сканфужаны*). Бачыце, я лічу, што пензенскі ці пермскі — гэта ўсё роўна.

Левановіч (*іранічна*). Вядома, Перм ад Пензы не так ужо і далёка.

Зёлкін (*не зразумеўшы іроніі*). Гэта проста прыдзірка да слова.

Чарнавус. У такім выпадку дакладчыку вельмі шанцавала.

Гарлахвацкі. Сапраўды, мне трапілася вельмі каштоўная знаходка.

Чарнавус. Я ў тым сэнсе, што да гэтага часу ніводнай свінні ў пермскі перыяд пранікаць не ўдавалася.

Гарлахвацкі. Гэта сведчыць толькі аб тым, што даследаваная мною жывёліна вельмі старадаўняга паходжання.

Чарнавус. Для пермскага перыяду, калі я не памыляюся, характэрны амфібіі — жывёліны, якія маглі жыць на сушы і ў вадзе, часта мелі жабры і размнажаліся яйцамі.

Гарлахвацкі. Вы, напэўна, самі не раз наглядалі, як нашы свінні ахвотна валяюцца ў брудных лужынах. Гэта не што іншае як цяга да тае самае стыхіі, у якой жылі іх даўнейшыя продкі. Я цалкам дапускаю, што ў гэтых продкаў маглі быць і жабры і што яны маглі...

Левановіч (*іранічна*). Несці яйца.

Гарлахвацкі. А табе смешна? Адразу відаць, што тарфавік, які глыбей як на два метры ніколі ў нетры зямлі не заглядваў.

Левановіч (*з усмешкай*). Ты памыляешся. Я часамі так глыбока заглядваю, што магу дакапацца аж да мамантавых свіней.

Чарнавус. Вы яшчэ сказалі, што ваша свіння харчавалася людзьмі.

Гарлахвацкі. Я сказаў, магчыма, што і ласавалася.

Чарнавус. У тым жа і справа, што немагчыма, па-

важаны Аляксандр Пятровіч. Немагчыма па той простаі прычыне, што чалавек з'явіўся значна пазней. Сляды яго мы знаходзім толькі ў пачатку чацвярцічнага перыяду. Гэта на многа мільёнаў год пазней, чым жыла ваша свіння.

Г а р л а х в а ц к і. На гэта запытанне я адкажу вам у заключным слове... Наогул, я бачу, што Аляксандр Пятровіч адносіцца да маіх вывадаў з недавер'ем. Ён знаходзіцца яшчэ ў палоне ўстарэлых тэорый у галіне палеанталогіі. Але ёсць заслужаныя людзі навукі, хоць і старыя вучоныя, але з маладой душой, якія не ўсміхаюцца іранічна, глядзячы на нашы поспехі, а радасна ім апладзіруюць. Вось я маю водзыў аб сваёй працы ўсім вядомага прафесара Анікеева. Прашу азнаёміцца. *(Вымае з партфеля паперку і кладзе на стол. Левановіч прачытвае яе ўважліва пару разоў, накручвае ў руках і кладзе на стол. Паперку бярэ Зёлкін.)*

З ё л к і н *(чытае)*. «Паважаны Аляксандр Пятровіч! Папярэдняе азнаямленне з Вашай працай дае нам падставу заявіць, што яна мае не толькі навуковае, але і глыбокае практычнае значэнне. У нас саміх былі падобныя меркаванні, але мы не мелі неабходных фактычных даных. Тым больш прыемна канстатаваць, што гэтыя нашы меркаванні апраўдаліся Вашай выдатнай працай. Ёсць, праўда, некаторыя прабелы, якія, відавочна, тлумачацца тым, што яшчэ не ўвесь патрэбны матэрыял Вамі сабраны. Пасля дэталёвага азнаямлення і супастаўлення Вашых даных з нашымі мы прышлём вам падрабязную рэцэнзію на Вашу працу.

З павагай да вас праф. А н і к е е ў».

Ч а р н а в у с. Пакажыце, калі ласка. *(Прачытвае сам сабе.)* Практычнае значэнне... Не разумею. Нічога не разумею.

З ё л к і н. Тым горш для вас.

Л е в а п о в і ч *(іранічна)*. Можна, прафесар мае на ўвазе ў калгасах разводзіць такіх свіней?

Г а р л а х в а ц к і. Ну што ты!

Л е в а п о в і ч. А што, хіба нельга?

Г а р л а х в а ц к і. Яны ж даўно вымерлі!

Л е в а п о в і ч *(іранічна)*. Вымерлі? Ах, чорт вазьмі, гэта шкада! А можна, іх можна як-небудзь зноў адрадіць?

Г а р л а х в а ц к і. Не думаю.

Левановіч. Ты ў Кіеве не спрабаваў гэтым заняцца?

Гарлахвацкі *(збянтэжыўся)*. У Кіеве?.. Не... Я там у іншым разрэзе...

Чарнавуc. Дзіўная праблема...

Левановіч. Ды падумайце ж, свіння якая! Большая за слана, з жабрамі, яйца нясе.

Цёця Каця. І людзей есць.

Левановіч. Людзей есці то мы ёй не дазволім...

Чарнавуc. Тут альбо я вар'ят, альбо хто-небудзь іншы.

Зёлкін. У такіх выпадках трэба быць самакрытычным. *(Да Левановіча.)* Дазвольце мне слова.

Левановіч. Калі ласка.

Зёлкін. Павінен проста сказаць, таварышы, што ад даклада паважанага Аляксандра Пятровіча я ў вялікім захапленні. Які палёт думкі! Якое смелае пранікненне ў глыбіню сівых вякоў праз алювіі, дылювіі, пліяцэпы, міяцэны і ўсякія іншыя напластаванні. Якая сіла канструктыўнага розуму ў Аляксандра Пятровіча, што дала яму магчымасць толькі на падставе аднае невялікай косткі намаляваць нам яркі вобраз дапатоўнай жывёліны. Праўда, асталося яшчэ не высветленым, размнажалася яна яйцамі ці чым-небудзь іншым. Але ж хіба гэта самае важнае? Самае важнае тое, што чым бы там пі было, але яна ўсё-такі размнажалася і жыла і дажыла да нашага часу, і сёння мы яе бачым, як жывую, у вобразе Аляксандра... выбачайце, вобраз яе мы бачым у Аляксандры... выбачайце, у дакладзе Аляксандра Пятровіча. А што датычыцца пазіцыі, якую намерваецца заняць прафэсар Чарнавуc, дык яна нам зусім зразумелая. Мы ведаем карэні гэтых пастроў, і гэтыя выпадкі для нас не з'яўляюцца нечаканымі. Я лічу, што даклад Аляксандра Пятровіча — гэта вялікі ўклад у нашу навуку. Да даклада ў мяне ёсць толькі адна невялікая заўвага: мне думаецца, паколькі гэта жывёліна сваім выглядам знаходзіцца пасярэдзіне паміж мамантам і свіннёй, а ростам усё ж набліжаецца да маманта, дык яе лепш было б назваць не мамантавай свіннёй, а свіннячым мамантам.

Гарлахвацкі. Гэта пытанне спрэчнае.

Зёлкін. У заключэнне я хачу ад душы падзякаваць — і думаю, што да мяне далучацца ўсе прысутныя, — падзякаваць Аляксандру Пятровічу за тую вялікую пры-

емнасць, якую ён даставіў нам сваім дакладам. (*Пляскае ў далоні.*)

Л е в а н о в і ч. Хто яшчэ хоча выказацца?

Маўчанне.

Н і ч ы п а р. Можна мне можна, таварышы?

Г а р л а х в а ц к і (*недаверліва*). Хіба ты тут што-небудзь разумееш?

Н і ч ы п а р. Чаму, я сёе-тое магу сказаць.

Л е в а н о в і ч. Няхай гаворыць. (*Да Нічыпара.*) Гаварыце.

Н і ч ы п а р. Слухаў я, таварышы, дый думаю — якую галаву мае наш дырэктар! Я ж каб сто год думаў, дык бы гэтак не выдумаў. Мая б галава не знесла. Гэта ж узяць тую звычайную костку, што пад нагамі валяецца, паглядзець на яе і ўгадаць, якія свінгі былі мільёны год назад! На гэта сапраўды трэба розум. Я ж, калі мне за абедам костка трапіцца, дык абгрызу яе як мае быць ды ў памыйніцу. Мне і не ў галаве, што, пасядзеўшы над гэтай косткай, можна вялікім вучоным стаць.

З ё л к і н (*навучальна*). Не ўсякая ж костка для гэтага падыходзіць.

Н і ч ы п а р. Я гэта разумею: і костку трэба выбраць з розумам. Вось гэту ж костку (*паказвае пальцам*) я таксама бачыў і хацеў у смецце выкінуць.

Л е в а н о в і ч. Дзе вы яе маглі бачыць?

З ё л к і н. Глупства вярзе.

Н і ч ы п а р. Не глупства, таварыш Зёлкін, а сапраўды бачыў. Тут таварыш Гарлахвацкі сказаў, што гэту костку даставіў яму адзін знаёмы. Але гэтага знаёмага і я знаю добра. Гэта Цюлік яе прывалок у калідор.

Г а л а с ы: — Што?!

— Цюлік?!

— Які Цюлік?

— Што ён такое гаворыць?

Н і ч ы п а р. Сабака так завецца...

Г а р л а х в а ц к і. Ды ён п'яны, таварышы. Хіба вы не бачыце? Ідзі лепш выпіся, Нічыпар.

З ё л к і н. Безабразіе! Ледзь на пагах трымаецца!

Н і ч ы п а р (*страшна пакрыўджаны*). Хто, я п'яны?

Г а р л а х в а ц к і. Вядома ж, не я.

Н і ч ы п а р. Таварыш дырэктар! Каб я так заўтра вас

бачыў, як бачыў сягоння паўлітра. Эх! Ладна! (*Ідзе на месца.*)

Левановіч. Што ж вы... Больш не хочаце гаварыць?

Нічыпар. А... (*Махнуў рукой.*) Не з маім розумам лезці ў гэту навуку. І так ужо аблаялі.

Левановіч. Хто наступны?

Маўчанне.

Гарлахвацкі. А вы, таварыш Туляга, хіба не жадаеце выказаць сваю думку?

Туляга (*няёмка ўстае*). Я... не... я... уласна кажучы... Можа... Аляксандр Пятровіч раней?

Левановіч. А вы незалежна ад Аляксандра Пятровіча.

Туляга. Што ж, калі так... Я павінен сказаць, што даклад Аляксандра Пятровіча я выслухаў з вялікай цікавасцю. Вельмі, вельмі арыгінальны даклад. І метады дадаследавання зусім новы, нікім дагэтуль не ўжываны, і смеласць. Вось што самае галоўнае тут... смеласць. Гэтай заслугі ў Аляксандра Пятровіча ніхто не адбярэ. А што да назвы, дык я лічу, што спрэчкі тут зусім лішнія. На маю думку, лепш за ўсё карыстацца агульпапрынятымі латынскімі тэрмінамі. Паколькі вучоныя, як паведаміў нам дакладчык, ужо спрачаліся аб гэтай жывёліне, дык адпаведны тэрмін, напэўна, існуе.

Гарлахвацкі. Па-латыні, яе таксама называюць — іспалінская свіння.

Левановіч (*насмешліва*). Гэта яшчэ не зусім палатыні.

Гарлахвацкі. У перакладзе.

Левановіч. Не, ты дай нам сапраўдную латынь. Цікава, як гэта гучыць.

Гарлахвацкі (*адгортвае старонку даклада і чытае*). Свінтус грандыёзус.

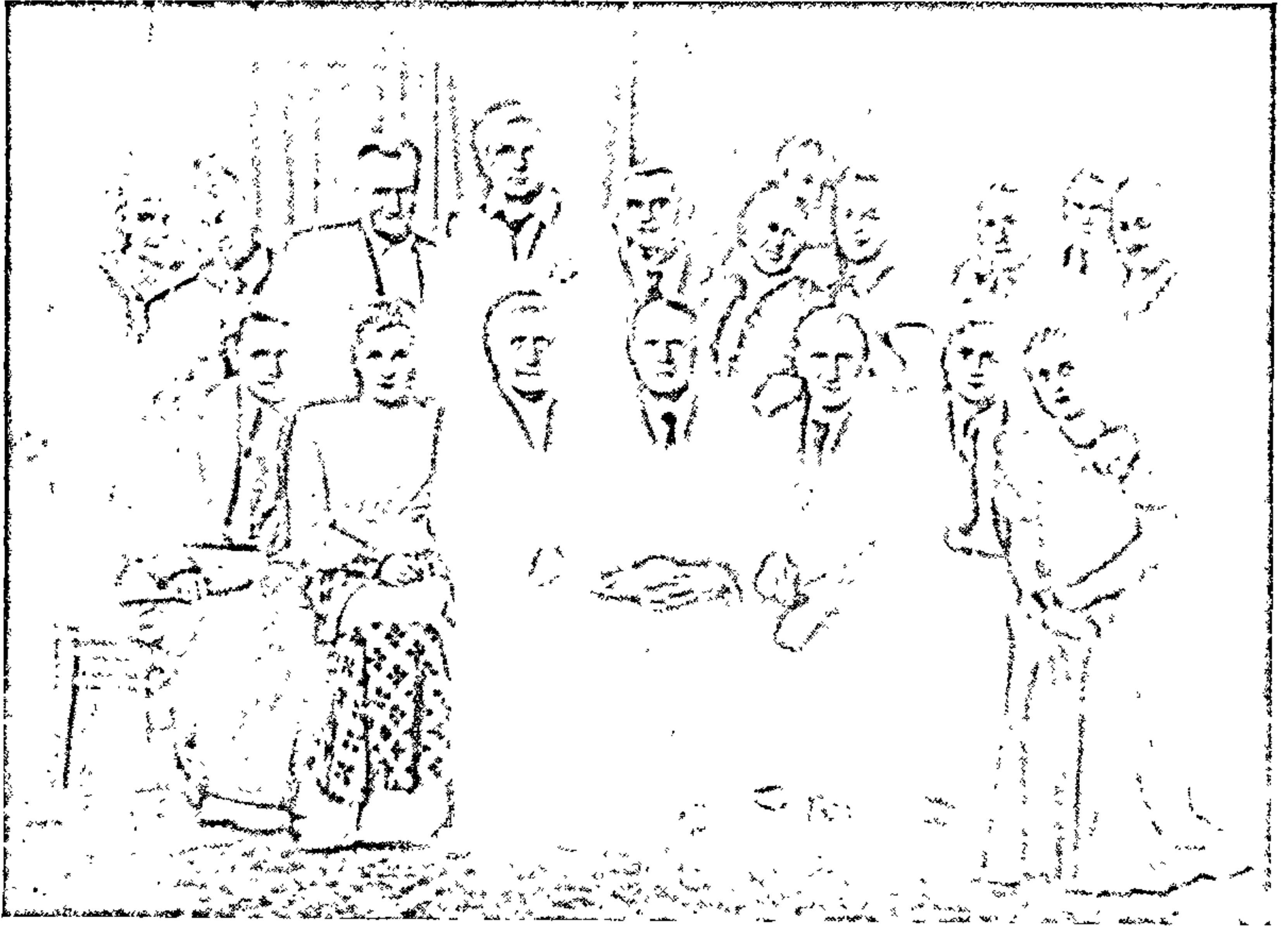
Чарнавус рагоча. Схаваўшыся за яго плечы, рагоча і Туляга.

Гарлахвацкі. Што за смех! Я вас не разумею, Аляксандр Пятровіч!

Чарнавус. А я вас, Аляксандр Пятровіч, цяпер ужо зусім разумею. Да гэтага дня я думаў, што маю справу калі не з салідным вучопым, дык, па крайняй меры, з сумленным чалавекам.

Сцэна са спектакля па п'есе К. Крапівы «Хто смяецца апошнім».
(Злева направа) Чарнавус — С. Бірыла, Вера — М. Зіпкевіч,
Гарлахвацкі — Л. Рахлепка, Леваповіч — Р. Філінаў,
Зёлкін — Б. Платонаў.

К. Крапіва (чацвёрты злева) сярод акцёраў-купалаўцаў
пасля спектакля «Мілы чалавек». 1945.

Гарлахвацкі. Што вы хочаце гэтым сказаць?

Чарнавуc. Я хачу сказаць, што вы — прайдзісвет!

Гарлахвацкі. Хто? Я?

Чарнавуc. Так, вы.

Гарлахвацкі. Я, дырэктар навуковай установы, — прайдзісвет?

Чарнавуc. Гэта непаразуменне, што вы дырэктар установы. Вы — прайдзісвет і авантурыст!

Гарлахвацкі *(стукае кулаком па стале)*. Я не дазволю!

Левановіч *(бярэ яго за руку і садзіць у крэсла)*. Сунакойся, дазволіш. А вы, прафесар, спакойней гаварыце. Ваших доказаў мы яшчэ не чулі.

Чарнавуc. Выбачайце, я не магу спакойна гаварыць. Тут хіба доказы патрэбны, таварыш Левановіч? Гляньце ж вы на гэту костку! Гэта ж костка самай звычайнай свінні, зарэзанай месяц таму назад. Раскопкі нашым шаноўным дакладчыкам рабіліся не далей, як на заднім дварэ рэстарана «Еўропа». Асістэнтам пры гэтым быў не хто іншы, як той самы Цюлік, пра якога тут гаварыў Нічыпар.

Гарлахвацкі. Гэта вы і падвучылі Нічыпара, яшчэ і напалі для смеласці. Таварышы, я прашу звярнуць увагу на гэту акалічнасць! Так дзейнічае вораг.

Чарнавуc. Як бы вы мяне ні абзывалі, я вам не дазволю апашляць савецкую навуку.

Гарлахвацкі. Ого, які топ!

Чарнавуc. Так, не дазволю. Я ёй лепшыя гады свайго жыцця аддаў... і піякія шарлатаны мяне не запужаюць.

Гарлахвацкі *(да Левановіча)*. Ну, не гаварыў я табе, што вораг не вытрымае, прарвецца? Скажы, гаварыў?

Левановіч. Гаварыў.

Гарлахвацкі. Дык што ты цяпер скажаш?

Левановіч. А мы яго зараз за вушка ды на сопейка.

Гарлахвацкі. Вось вам, таварышы, наглядны ўрок. Так дзейнічае вораг. Увесь горад ведае, што ён вораг. Адусюль яго прагналі, апошні прытулак яго быў тут... дзякуючы маёй слабасці, прызнаюся. Але цяпер мы пакончым з ім адным ударам, бязлітасна скрышым яго ядавітыя зубы, каб яны нас больш ніколі не кусалі! *(Стукае кулаком па стале.)* Даволі цацкаліся! *(Уваходзіць Вера.)*

Вера. Што такое? Тут нейкі скандал?

Л е в а н о в і ч. Гэта спрэчкі па дакладу таварыша Гарлахвацкага.

В е р а. Нішто сабе спрэчкі, калі да зубоў дайшло!

Л е в а н о в і ч. Прафэсар Чарнавус... не згодзен з дакладчыкам.

В е р а. Дык за гэта ў зубы?

Г а р л а х в а ц к і (*Веры*). Вы не ў курсе справы, дык і не ўмешвайцеся.

Л е в а н о в і ч. А прафэсар Лікееў вельмі добра адзываецца аб гэтай працы. (*Падае Веры паперку.*)

В е р а (*глянуўшы на паперку*). Таварышы! Гэта ж падлог, жульніцтва.

Л е в а н о в і ч. Што? Пісьмо фальшывае?

В е р а. Не, але гэта пісьмо паслана было прафэсару Чарнавусу. Я прывезла копію. Вось, калі ласка!

Г а р л а х в а ц к і. А, змова супроць мяне! Таварышы, гэта ж Чарнавусава любоўніца! Таварыш Зёлкін гэта ведае.

Зёлкін замяўся і нешта прамармытаў.

В е р а (*Гарлахвацкаму*). Вы лгун і падлец!

Г а р л а х в а ц к і. Не, гэтага больш нельга цярпець! Я пазваню, каб іх зараз жа прыбралі. (*Працягвае руку да трубка.*)

Л е в а н о в і ч (*кладзе руку на трубку*). Не турбуйцеся, пазвоцена ўжо.

Г а р л а х в а ц к і. Ты дагадаўся зрабіць гэта раней? Тым лепш.

Л е в а н о в і ч (*рашуча ўстае*). Я лічу, што гэту камедыю пара скончыць.

Г а р л а х в а ц к і. І скончыць так, каб яна для некаторых стала трагедыяй.

Л е в а н о в і ч. Так яно і будзе. (*Да іншых.*) Прашу прабачэння, таварышы, што заключнае слова замест дакладчыка прыйдзецца зрабіць мне. Мы толькі што заслухалі найцікавейшы даклад, надобнага якому не слухала, напэўна, ні адна навуковая аўдыторыя. У выніку гэтага даклада перад памі ва ўсёй прыгожасці ўстаў вобраз свінячага маманта. Гэта данатопная жывёліна аказалася вельмі жывучай, і пекаторыя яе экзemplяры дажылі аж да нашага часу. Жывёліна гэта хоць і рэдкая ў нас, але надзвычай шкодная. Калі яе не ўзяць за жабры — добра, што якраз жабры ёсць у яе, — калі не ўзяць за гэтыя жаб-

ры, дык такі свінтус грандыёзус можа шмат шкоды нарабіць. Добра, калі ён адзіп, а могуць за яго спінаю стаяць яшчэ больш клыкастыя. Баяцца іх, аднак жа, не трэба. Свіпячыя маманты могуць жыць толькі там, дзе ім спрыяе клімат, — у атмасферы баязлівасці, разгубленасці, падхалімства, палітычнай слепаты, а там, дзе пануе мужнасць, чэснасць і бальшавіцкая пільнасць, — яны жыць не могуць і хутка выдыхаюць. Няхай жа ведаюць усе свіпні — мамантавыя і немамантавыя: калі каторая з іх паспрабуе пакасаціць у нашай савецкай павуцы, будзем біць проста па пятакку.

Гарлахвацкі раптам пачынае рагатаць. Усе глядзяць на яго са здзіўленнем.

З і н а. Які жах! Ён звар'яцеў!

Г а р л а х в а ц к і. Ха-ха-ха... Здрава ж я вас разыграў!

Т у л я г а (да Чарнавуса). Як гэта разыграў? Што ён такое гаворыць?

Г а р л а х в а ц к і. Даклад жа я чытаў не свой, а вось гэтага дзянікіпца. (Паказвае на Тулягу.) Цяпер вы пераканаліся, што гэта за вучоны!

Ч а р н а в у с. Што такое?

З ё л к і н. Я так і думаў! Не можа быць, каб вы, Аляксандра Пятровіч, такую бязглуздзіцу напісалі.

Т у л я г а. Таварыш Левановіч, гэта ж выходзіць зусім наадварот. Выходзіць, што я...

Л е в а н о в і ч. Не хвалойцеся, таварышы. Я ведаю, што гэта не яго даклад. (Паказвае на Гарлахвацкага.)

Г а р л а х в а ц к і (асекся і звяў). Ах, ты гэта ведаеш.

Л е в а н о в і ч. Я яшчэ не гэта ведаю. Я ведаю, як вы спрабавалі разлажыць на Украіне адзіп наркамат. Вам гэта не ўдалося. І тады вашы прыяцелі перакінулі вас сюды з фальшывым пасведчаннем. Тут, праводзячы сваю подлую работу, вы ашальмавалі прафесара Чарнавуса, тэрарызавалі таварыша Тулягу...

Г а р л а х в а ц к і (гаворыць, каб прыкрыць сваю разгубленасць). Гэта паклёп! Я не дазволю, гэта паклёп!

Л е в а н о в і ч. Цяпер, таварышы, вам яспа, што гэта за чалавек! Аб ім прыйдзецца пагаварыць заўтра больш грунтоўна. (Позірк у бок Зёлкіна.) А таксама і пра нека-торых яго памочнікаў.

У с е разыходзяцца, выражаючы жэстамі і асобнымі выкрыкамі сваё абурэнне. Гарлахвацкі стаіць, абапёршыся рукамі аб стол і ўтаропіўшыся ў зманчасную костку. Т у л я г а з высока паднятай галавой праходзіць міма яго.

Н і ч ы п а р (*падыходзіць да стала, наказвае пальцам на костку*). Можна прыбраць?..

Г а р л а х в а ц к і (*ачнуўшыся*). Га?

Н і ч ы п а р. Я пытаюся, костка вам ужо не патрэбна?

Г а р л а х в а ц к і. К чорту!

Н і ч ы п а р (*бярэ костку двума пальцамі і адчыняе фортку*). Цюлік! ф'ю, ф'ю, ф'ю!.. На табе тваё дабро назад! (*Кідае костку за акно.*) Прывалок, воўчае мяса! Праз цябе толькі непрыемнасць чалавеку! (*Хітра падморгавае цёці Каці, і абое выходзяць.*)

К а н е ц

ПРОБА АГНЁМ

ДРАМА ў ЧАТЫРОХ АКТАХ,
ШАСЦІ КАРЦІНАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

- Карапавіч Мікалай Пятровіч — камандзір стралковага палка, маёр, 35 год.
- Наталля — яго жонка, 28 год.
- Перагуд Барыс Платопавіч — лейтэнант, разведчык.
- Дубавец — памеснік палітрука.
- Шумейка — загадчык бібліятэкі, тэхнік-інтэндант 2-га ранга.
- Рыбнікаў — камісар палка, батальённы камісар.
- Родны — баец, разведчык.
- Бопдараў — сержант, разведчык.
- Камандуючы арміяй — генерал-маёр.
- Кузняцоў — камандзір артдывізіёна, капітан.
- Вера — ваенфельчар.
- Саламацін — баец, разведчык.
- Кавальчук — тэлефапіст.
- Ранены баец.
- Дзяжурны на часці, лейтэнант.
- Ад'ютант.
- Пасыльны.
- Урач.
- Ёган — нямецкі салдат.
- Нямецкі обер-яфрэйтар.
- Байцы, камандзіры, іх жонкі, нямецкія салдаты.

Акт першы

Карціна першая

Філе чырвонаармейскага клуба. Справа — уваходныя дзверы. Злева — маленькія дзверы — ход на сцэну. У перадняй сцяне двое дзвярэй для ўваходу ў залу. Калі адчыняюцца левыя дзверы, праз іх відаць частка эстрады і пераднія рады крэслаў, на якіх сядзяць байцы, камандзіры, некалькі жанчын. У філе пуста. У зале адбываецца канцэрт чырвонаармейскай самадзейнасці. Праз зачыненыя дзверы чутны гукі струннага аркестра. Адчыняюцца дзверы, і з залы ў філе ўваходзіць лейтэнант П е р а г у д. Ён, відаць, некага чакае: ходзіць па філе, раз-поразу паглядае то на гадзіннік, то на ўваходныя дзверы. Уваходзіць Н а т а л л я. Перагуд, узрадаваны, падыходзіць да яе.

П е р а г у д. Добры вечар, Наталля Мікалаеўна!

Н а т а л л я. Добры вечар! *(Вітаюцца.)*

П е р а г у д. А я баяўся, думаў, вы ўжо не прыйдзеце.

Н а т а л л я. Чаго ж вы баяліся? *(Наталля, жартуючы, здзекуецца з Перагуда.)*

П е р а г у д. Вы ж сягоння нецё павішны.

Н а т а л л я. А вы хіба адказны за вечар?

П е р а г у д. Не... але мне хацелася паслухаць вас і... пабачыць.

Н а т а л л я. Ах, вось што! *(Жартуючы.)* Я гэтага не ведала, а то раней бы прыйшла.

П е р а г у д. Здзекуйцеся, я ўсё сцяплю.

Н а т а л л я. Цярпі, казак, атаманам будзеш.

П е р а г у д. Дзе ўжо там! Хоць бы за выслугу год вы мне калі-небудзь яфрэйтара прысвоілі.

Н а т а л л я. Майго тут няма?

П е р а г у д. Не, няма.

Н а т а л л я. Як пайшоў зранку, дык і дагэтуль няма. Чакала, думала прыйдзе. Праз яго і на вечар спазнілася.

П е р а г у д. Днём ён быў на тактычных занятках у першым батальёне.

Н а т а л л я. Што ж, пойдзем, паслухаем.

П е р а г у д. Там цяпер струпшы аркестр. Вы яго на ренетыцы чулі. Давайце прысядзем лепш.

Н а т а л л я. Што ж мы ў пустым памяшканні будзем сядзець удваіх. Падумаюць — закаханыя. *(Садзяцца.)* Вы абяцалі мне кнігу, малады чалавек. Прышеслі?

П е р а г у д. Выбачайце, Наталля Мікалаеўна. Сягоння ні хвілінкі часу не меў. Яе, здаецца, вярнулі ўжо ў бібліятэку. Заўтра я вам на кватэру дастаўлю.

Н а т а л л я. Вы адважваецеся нават на такі подзвіг? А як на гэта маёр паглядзіць?

П е р а г у д. Яго не будзе дома.

Н а т а л л я *(насмешліва)*. Ага, я вас разумею.

П е р а г у д. Вы бязлітасная жанчына: выкрываеце ўсе мае хітрыкі. Ну, так, прызнюся: мне прыемна было б сустрэцца з вамі дзе-небудзь, каб нам ніхто не перашкаджаў. Я хацеў бы многае вам сказаць.

Н а т а л л я. Кніжку вы мне дастаньце, а ўсё іншае — давайце лепш не трэба.

П е р а г у д. Чаму? Вам гэта непрыемна?

Н а т а л л я. Гэта небяспечна.

П е р а г у д. Для вас?

Н а т а л л я. І для вас таксама. Мушу вам напаміць, што маёр з пісталета за дваццаць метраў у пятак пападае. Што вам за прыемнасць класці галаву на подступах да такой старой крэпасці?

П е р а г у д. Няўжо ён сапраўды раўнуе вас?

Н а т а л л я. Страшэнна.

П е р а г у д. Да каго ж ён вас можа раўнаваць?

Н а т а л л я. Да ўсіх, з кім я сустракаюся і гавару без яго дазволу.

П е р а г у д. І да мяне?

Н а т а л л я. Да вас, можа, у першую чаргу.

П е р а г у д. На жаль, у яго няма на гэта ніякіх падстаў.

Н а т а л л я. Я ў гэтым упэўнена: вы — хлопчык скромны, і з вашага боку яму нічога не пагражае.

П е р а г у д. Наталля Мікалаеўна!.. Не дражніце мяне, а то вазьму зараз і вылажу ўсё, што ў мяне на душы.

Н а т а л л я. Ад гэтага шкоды нікому не будзе. Дзіцячая душа чыстая.

П е р а г у д. Вы здэкуецеся з мяне... Лічыце мяне нахабным хлапчуком.

Н а т а л л я. Не хлапчуком, а харошым хлопцам і хачу, каб вы такім засталіся.

П е р а г у д. Хіба я вам прапаную што-лебудзь дрэннае?

Н а т а л л я. Вы замышляеце замах.

П е р а г у д. На вас?

Н а т а л л я. На свайго камандзіра палка.

П е р а г у д. Нават!

Н а т а л л я. Ну, як жа... мы ж з вамі будзем сустракацца адзін на адзін? Так?

П е р а г у д. Дапусцім, што так.

Н а т а л л я. Каб ён не ведаў?

П е р а г у д. Лепш, каб не ведаў.

Н а т а л л я. Дык гэта ж і ёсць змова дваіх супроць трэцяга. Прычым, гэты трэці чэсны чалавек. Мікалай жа Пятровіч чэсны чалавек, праўда?

П е р а г у д. Бясспрэчна.

Н а т а л л я. А калі двое замышляюць замах супроць чэснага савецкага чалавека, дык гэтыя двое нядобрыя людзі... нягоднікі і злачынцы.

П е р а г у д. Гэта мы з вамі?

Н а т а л л я. Я-то яшчэ не, але вы падбіваеце мяне на гэта.

П е р а г у д. Але ж я ніякага злачынства не замышляў. Мне проста прыемна і хораша, калі я з вамі. Вы ж не заўсёды такая...

Н а т а л л я. Якая гэта такая?

П е р а г у д. Такая... калючая. Вы ўмееце быць добрай і шчырай, і тады я, здаецца, палажыў бы вам галаву на калені і слухаў бы без канца.

Н а т а л л я. Скажыце, калі ласка! Ну, нічога, гэта пройдзе.

П е р а г у д. Ніяк не праходзіць, Наталля Мікалаеўна. Я вас нават у сне часта бачу.

Н а т а л л я. Я тут не вінавата. Гэта ваша маладосць гаворыць у вас. Толькі нашто вам сніць старых бабулек, калі навокал столькі маладых дзяўчат? Вы знойдзеце сабе такую, якая па-сапраўднаму адзіць вашы пачуцці.

П е р а г у д. Дзякую вам за параду, мілая бабулька. Наздзекаваўшыся, вы, здаецца, яшчэ і жаніць мяне збіраецеся.

Н а т а л л я. Каб пазбавіць вас ад кашмарных сноў.

І чым хутчэй вы гэта зробіце, тым лепш. Не чакайце, пакуль на вашым сэрцы скарынка парасце.

П е р а г у д. А гэта бывае?

Н а т а л л я. Здараецца з некаторымі.

П е р а г у д. А я ўжо раз быў чуць-чуць не ажаніўся, Наталля Мікалаеўна.

Н а т а л л я. Чуць-чуць не лічыцца.

П е р а г у д. І дзяўчына была ў мяне. Яшчэ яе картачку нашу з сабой. *(Дастае картачку.)* Вось яна. *(Наталля разглядае картачку.)* Хорошая дзяўчына была.

Н а т а л л я. І што ж яна, памерла?

П е р а г у д. Горш — звар'яцела.

Н а т а л л я. Што вы кажаце!

П е р а г у д. Так. Звар'яцела і выйшла за другога.

Н а т а л л я. Ах, бедны хлопец! У яго дзяўчыну адабралі. Недарэка!

П е р а г у д. І хто адабраў, Наталля Мікалаеўна? Мой лепшы друг.

Н а т а л л я. Як жа вы яму папусціліся?

П е р а г у д. Канчалі мы разам дзесяцігодку. Я ўсё ёй Блока ды Ясеніна чытаў, а яна глядзела на месяц і ўздыхала. А калі я ў ваеннае вучылішча ад'язджаў, мы і пакляліся перад гэтым самым месяцам, што, пакуль ён на небе свеціць, будзем вернымі адно другому.

Н а т а л л я. Ну, і далей?

П е р а г у д. А далей — паехаў я ў ваеннае вучылішча, а дзяўчына асталася адна і моцна на мне сумавала. Тады яе стаў судзяшаць мой друг — студэнт фізмата. Ён быў старэйшы за мяне і таму больш практычны: не чытаў ён Ясеніна, а пераконваў матэматычнымі выкладкамі.

Н а т а л л я. І што ж?

П е р а г у д. Ну, і пераканаў.

Н а т а л л я. Так пераканаў, што яна і клятву парушыла?

П е р а г у д. Не, клятвы яна не парушыла.

Н а т а л л я. Яна ж клялася перад месяцам.

П е р а г у д. Тады месяц не свяціў. Гэта злачынства адбылося ў цёмную асеннюю ноч. *(Хаваючы картачку.)* А хорошая была дзяўчына.

Н а т а л л я. Была, ды сплыла.

П е р а г у д. Сплыла.

Н а т а л л я. Так вам і трэба.

П е р а г у д. Чаму?

Н а т а л л я. Таму, што вы расцяпа. За харашае змацаца трэба.

П е р а г у д. Трэба, гэта праўда. А я пусціў справу на самацёк, і за гэта моцна пакараны.

Н а т а л л я *(з насмешкай)*. Цяпер я вас разумею.

П е р а г у д. У якім сэнсе?

Н а т а л л я. У вас друг дзяўчыну адбіў, ды вы хочаце гэта на сваім камандзіру палка спагнаць.

П е р а г у д *(пакрыўджаны)*. Вы злая. Я ж да вас з адкрытай душой.

Н а т а л л я. Больш не буду. Толькі не трэба папускацца, каб вас усе крыўдзілі. Вы ж, здаецца, разведчык?

П е р а г у д. Разведчык.

Н а т а л л я. Тым больш. Вы павінны быць дзёрзкім і смелым. Можа, не раз прыйдзеца глядзець у вочы смерці.

П е р а г у д. Каб у яе вочы былі такія, як у вас, дык я б з прыемнасцю глядзеў.

Н а т а л л я. Здаецца, мая парада пайшла вам на карысць. Вы рашылі быць дзёрзкім з месца ў кар'ер.

П е р а г у д. Зноў не дагадзіў?

Н а т а л л я. У яе не такія вочы. У яе вялікія і чорныя. Вам не страшна?

П е р а г у д. Цяпер — не, а там — не ведаю. Калі я думаю пра вайну, дык аднаго баюся больш за ўсё, — каб мне страшна не было. А што, думаю, калі мяне на полі бою такі страх агорне, што не хопіць сілы волі перамагчы яго? Я ж яшчэ не ведаю, што такое свіст куль і разрывы снарадаў.

Н а т а л л я. Вось за маёра я спакойна. Ён нарадзіўся, каб быць воінам.

П е р а г у д. А за мяне?

Н а т а л л я. Вы таксама чэсна памраце, калі трэба будзе, але вам цяжэй будзе з жыццём расставацца, вы яго больш любіце.

П е р а г у д. І вам мяне шкада было б?

Н а т а л л я. Трошкі. *(Перагуд бярэ яе руку і цалуе.)* А порахам пахне. У мяне такое адчуванне, як бывае ў летні дзень перад навальніцай. Сонца цячэ, гарачыня, а з-за краю зямлі ўжо сунецца сіняя хмара, і вуха ўжо ловіць глухі далёкі рокат. Сэрца тады замірае ў трывозе.

П е р а г у д. Гэта ў вёсцы, калі сена ўбіраюць.

Н а т а л л я. У вас з радні ёсць хто-небудзь?

П е р а г у д. Ёсць маці і сястра замужняя. У калгасе пад Барысавам.

Н а т а л л я. У вас, мусіць, добрая маці?

П е р а г у д. Хіба маці можа быць дрэпнай?

Н а т а л л я *(са смуткам)*. А я не помню свае маці. Пры мачасе расла. *(З дзвярэй, што сядуць на сцэну, уваходзіць Шумейка.)*

Ш у м е й к а. Дзе вы прапалі, Наталля Мікалаеўна? Вам выступаць зараз.

Н а т а л л я. Яшчэ не прапала, таварыш Шумейка. Вы якраз упору прыйшлі і выратавалі.

Ш у м е й к а. Гэта ўсё ён вінават. Прыйдзецца далажыць камандзіру палка, што вечар зрывае. Калі ласка, Наталля Мікалаеўна. Ваш партнёр там страшна хвалюецца. *(Бярэ яе пад руку і вядзе за кулісы. Перагуд ідзе ў залу, не зачыніўшы за сабой дзвярэй, праз якія відаць пярэднія рады крэслаў і рог эстрады.)*

У фае ўваходзяць Караневіч і Рыбнікаў. За імі лейтэнант — дзяжурны на часці.

К а р а н е в і ч *(дзяжурнаму)*. Дадатковы патруль ад чацвёртай роты. Самі не спіце, часцей правярайце.

Р ы б н і к а ў. Сусед не дрэмле, і нам спаць не паложана.

К а р а н е в і ч. Перадайце ўсім камандзірам рот і начальнікам каманд, што я загадаў атрымаць на складзе поўны камплект боепрыпасаў.

Д з я ж у р н ы. Заняткаў заўтра не будзе?

К а р а н е в і ч. Не, будзе выходны. Усе падраздзяленні павінны прывесці сябе ў поўную гатоўнасць на выпадак, калі падасца каманда — шагам марш.

Д з я ж у р н ы. Ёсць, таварыш маёр.

Р ы б н і к а ў. Усім палітрукам і іх памеснікам заўтра ў дзесяць поль-ноль сабрацца тут, у клубе.

Д з я ж у р н ы. Ёсць, таварыш камісар. Можна ісці?

К а р а н е в і ч. Ідзіце. *(Дзяжурны наварочваецца і, адбіваючы крок, ідзе да дзвярэй.)* А сюды мы, здаецца, на шапачны разбор паспелі.

Р ы б н і к а ў. Што, канцэрт скончыўся? Не бяда, тапцы будуць.

К а р а н е в і ч. Якраз работа для нас з табой.

Р ы б н і к а ў. А што мы, старыя? *(Заглядае ў дзверы.)*

Народ сядзіць, печага чакае яшчэ.

К а р а н е в і ч. Шумейка выйшаў. Зараз нешта збрэша.

Ш у м е й к а *(з эстрады)*. Таварышы, мы падышлі да

апошняя пумара нашай праграмы. Апошняга па парадку, але не па якасці. Вы самі ведаеце, што на дэсерт падаюцца самыя смачныя рэчы.

Рыбнікаў (*унаўголаса*). Давай кампот.

Шумейка. Зараз Наталля Мікалаеўна і намеснік палітрука Дубавец спяюць беларускую песню «Не шчабечуць птушкі». (*Апладысменты.*)

Рыбнікаў. Зойдзем, паслухаем?

Караневіч. Я ўжо дома паслухаўся.

Рыбнікаў. Твая ж родная, беларуская. Ды і спявачка таксама не чужая.

Караневіч. Я люблю народную песню ў натуре. Гэта ўжо не тое: пад раяль спяваюць, пад апладысменты кланяюцца, узяўшыся за ручкі. Бывала, з дзяўчатамі на ганку — вось гэта былі песні.

Рыбнікаў. Не ўяўляю цябе спеваком ды яшчэ з дзяўчатамі на ганку.

Караневіч. Спяваў, брат. І песні былі, і дзяўчаты былі. А якія прыгожыя песні былі! Давай тут паслухаем.

Рыбнікаў. Баішся, каб Наталля Мікалаеўна з то-ну не збілася, убачыўшы цябе? Давай не будзем яе канфузіць. (*Садзяцца ля адчыненых дзвярэй. На сцэну выходзяць Наталля Мікалаеўна і Дубавец.*)

Наталля і Дубавец (*пяюць*):

Не шчабечуць птушкі,
Лес маўчыць суровы,
Друг гаворыць другу
Ды такія словы:

Рыбнікаў. А нядрэнна.

Наталля і Дубавец (*пяюць*):

Ох, як цяжка, дружка,
Свет мне пакідаці!
Ёсць у мяне жопка,
Ёсць у мяне маці...
Ёсць у мяне жопка,
Ёсць у мяне маці,
Толькі няма сілы
Галаву падняці.

Рыбнікаў. Зусім нядрэнна.

Караневіч. На паніхіду падобна.

Рыбнікаў. Ты ж муж, хіба ты можаш ацаніць?
Наталля і Дубавец (пяюць):

Шкода мне матулі,
Маладое жонкі,
Яшчэ болей шкода
Роднае старопкі.
Маці пагаруе —
Ды ў магілу ляжа,
Жонка пагаруе —
З іншым рукі звязка,
А краіне роднай
Гора не пазбыцца,
Покуль крыўдзіць-ганьбіць
Вораг-чужаніца.
Будзь ёй сынам, дружа,
Ў цяжкую гадзіну,
Покуль сэрца б'ецца,
Барані радзіму.

Песня скончылася. У зале гучныя апладысменты, выгукі: «Брава!», «Біс!» Спевакі на біс не выходзяць. Замест іх выходзіць Шумейка.

Шумейка. Шаноўная публіка дарэмна турбуецца. Вашымі воплескамі яны так ашаломлены, што не апамятаюцца да наступнага разу. Вашы рукі даволі папрацавалі, цяпер дадзім работу вашым нагам. Праз пяць хвілін танцы.

Шчаслівая і ўсхваляваная, з-за кулісы ў фэе ўваходзіць Наталля. З залы ў фэе шпарка ўваходзіць Перагуд. Ён не заўважае, што тут сядзяць маёр і камісар, і ідзе насустрач Наталлі Мікалаеўне.

Перагуд (трэсе руку). Віншую... Віншую. Наталля Мікалаеўна. Слухаў я з вялікай асалодай. Хораша. Вельмі хораша. (Наталля адчувае сябе няёмка ад захаплення Перагуда і ад позірку мужа, губы якога склаліся ў іранічную ўсмішку.)

Наталля. Ну, вы тут не бесстаронні. Усе ведаюць, што вы любіце беларускія песні.

Перагуд (не выпускаючы яе рукі). Асабліва, калі вы іх спяваеце.

Рыбнікаў (выручаючы Наталлю). Руку адарвеш.

Перагуд хутка паварочваецца на голас камісара, скапфужаны выпускае Наталліну руку і здалёк вітаецца з камандзірам палка і камісарам. Наталля надыходзіць да Карацевіча.

Рыбнікаў. Ах, разбойніца! А дагэтуль скрывала.
Наталля (*вітаючыся*). Што я скрывала ад вас?

Рыбнікаў. Талент.

Наталля. Вы вась мужа майго скрывалі ад мяне і я яго цэлы дзень не бачыла.

Рыбнікаў. Муж ваш нікуды ад вас не ўцячэ. Вы надалі голас, і ён адразу тут як тут.

Наталля. (*Караневічу*). Няўжо ты і ў абед хоць па хвілінку не мог прыйсці?

Караневіч. Мусіць жа не мог, калі не прыйшоў.

Наталля (*апіраецца на яго плячо*). А мне думаецца, што ты гэта наўмысля робіш, мне на злосць.

Караневіч. Я ж цэлы дзень толькі і думаю аб тым, каб табе прыкрасць зрабіць якую-небудзь.

Наталля. Ты ведаеш, Коля, якая гэта пуда! Сядзі цэлы дзень ды глядзі ў акно, ці хутка ён будзе ісці.

Караневіч. Табе пара прывыкнуць ужо да гэтага.

Наталля. Вы чуеце, што ён кажа! Прывыкнуць... Я ж не думала, што да гэтага трэба прывыкаць. Я чакала, што гэта як-небудзь зменіцца.

Караневіч. Як гэта яно можа змяніцца? Наіўная ты жанчына. (*Уваходзіць дзяжурны па часці.*)

Дзяжурны. Таварыш маёр, камандзір дывізіі выклікае вас да сябе. (*Да камісара.*) І вас, таварыш батальённы камісар.

Рыбнікаў (*устае*). Вось мы з табой і патанцавалі.

Караневіч. Хопіць тут і без нас аматараў падлогу паціраць. (*Позірк у бок Перагуда*). Ногі лёгкія, галава таксама, — чаму ім не выбрыкваць!

Наталля. Коля, ты не зойдзеш па мяне?

Караневіч. Я не ведаю, калі буду вольны.

Наталля. Тады я цябе чакаць не буду, пайду адна.

Караневіч. Чаго ж табе чакаць? Я, можа, і да рапіцы затрымаюся. (*Пайшоў.*)

Наталля (*памкнулася за ім*). Коля! (*Караневіч сьпішыўся.*) Ну, як я... не вельмі дрэнна? Табе не было сорамна за мяне?

Караневіч. Гэта ты пра што?

Наталля. Пра маё выступленне.

Караневіч. Цябе ж на біс вызывалі, рукі трэслі, чаго ты ў мяне пытаешся?

Наталля. А можа, мне тваё слова даражэй за ўсякія бісы.

К а р а н е в і ч. Выбачай, мне часу няма. Бачыш, выклікаюць. *(Пайшоў.)*

Н а т а л л я *(уздагон, ледзь не са слязамі)*. Добрага слова пашкадаваў для мяне. *(Садзіцца.)* Нават для гэтага яму часу няма.

П е р а г у д *(падыходзіць)*. Гэта каму часу няма?

Н а т а л л я. Маёру Караневічу.

П е р а г у д. Яму такі і сапраўды часу няма. Камаандаваць палком...

Н а т а л л я. Вось і адвакат знайшоўся.

П е р а г у д. Выбачайце.

Н а т а л л я. А мне хіба лягчэй ад таго, што ён добры камандзір палка? Я ж таксама марыла аб нейкім сваім, хоць невялікім, месцы ў жыцці. *(Гаворыць нібы сама з сабой.)* І як яшчэ марыла. Цэлую ноч не спіш, бывала, і думкі занясуць цябе далёка-далёка наперад жыцця... І ў такой ролі сябе ўяўляла, і ў такой... І аб славе марыла. Думасце, не? Марыла. Які б, думала, подзвіг такі зрабіць, каб мяне людзі не забылі, каб і пасля маёй смерці ўспаміналі мяне з пашанай і ўдзячнасцю? Чалавек жа хоча жыць і пасля смерці... у сваім патомстве, у сваіх справах. Шчаслівы той, каму гэта ўдаецца... *(Змоўкла ў задуменні)*.

П е р а г у д *(ціха)*. Гаварыце.

Н а т а л л я. І аб ім марыла, аб маім спадарожніку. Старалася ўявіць сабе яго рысы твару, яго голас, яго хаду. Сярод многіх тысяч мужчын старалася ўгадаць таго, хто будзе мне ласкавым другом і апорай у жыцці; з кім плячо ў плячо пайду да нейкай, яшчэ не яснай мне, але вялікай мэты. І вось я сустрэла яго, тады яшчэ камандзіра роты. Наіўная дзяўчынка, у якой у галаве адны толькі мары, уявіла, што гэта ён, той самы герой, які павядзе мяне да вялікай мэты. За яго стрыманасцю, мне здавалася, хаваецца вялікая душа, якая не хоча раскрывацца перад кожным, якая раскрыецца толькі мне адной, калі паміж намі не будзе ніякіх перагародак. І вось прайшла я з ім ужо значны кусок жыццёвага шляху... Праўдзівей, не з ім, а за ім, як яго цень. Я стала прыдаткам свайго мужа, камандзіра палка. Мне страшна, калі я падумаю, што да самай смерці павінна жыць вось так, водбліскам яго святла. Дзе ж мае ідэалы? Што сталася з маімі марамі? Яны асыпаліся, як пустацвет... *(Паўза.)* Выбачайце. Набалбатала я вам, сама не ведаю чаго.

П е р а г у д. Мне вас шкада, Наталля Мікалаеўна.

Н а т а л л я. Не трэба, Барыс Платонавіч. Гэта так, хвіліна слабасці. Няма мне з кім падзяліцца, вось я і выбрала вас сваёй ахвярай.

П е р а г у д. Я ніколі не думаў, што вы пакутуеце. Мне здавалася, што ён вас любіць.

Н а т а л л я. Можа, і любіць, хіба яго разбярэш. Ён ніколі не гаворыць пра гэта. Можа, гэта любоў такая дзіўная. Ён, напэўна, лічыць, што паколькі жонка, так сказаць, праведзена загадам і залічана на ўсе віды забеспячэння, дык ніякая гаворка больш не патрэбна. Ёй астаецца толькі выкопваць свае абавязкі. Вось я і выконваю гэтыя абавязкі. Выконваю цярдліва і добрасумленна, стараючыся не парушаць статута сямейнай службы. Больш, здаецца, ад мяне нічога і не патрабуецца.

П е р а г у д. Вы ж можаце заняцца сваёй любімай справай. Калі не памыляюся, вы медыцынскі інстытут скончылі?

Н а т а л л я. Не скончыла. Толькі перайшла на чацвёрты курс, як яго сюды перавялі.

П е р а г у д. Дык хіба пельга прадоўжыць вучобу?

Н а т а л л я. Паехаць без яго? Ён не дазволіць.

П е р а г у д. А без дазволу?

Н а т а л л я. Пайсці на разрыў? *(Уваходзіць Шумейка і Дубавец.)* Вы нам танцы абяцалі, таварыш Шумейка, дзе ваш духавы аркестр?

Ш у м е й к а. У духавога аркестра не хапае духу пачынаць без вас.

Н а т а л л я. Выдумляйце. Вы заўсёды так: што не дарбіце, дык языком дагаворыце.

Ш у м е й к а. А я вам зараз дакажу, Наталля Мікалаеўна, што аркестр даўно гатоў і толькі вас чакае.

Н а т а л л я. Дакажыце.

Шумейка адчыняе дзверы ў залу. Зала падрыхтавана да танцаў. Уздоўж сцен на крэслах сядзяць ваіскоўцы і жанчыны. Капельмайстар стаіць перад аркестрам, гатовы ўзмахнуць палачкай.

Ш у м е й к а *(да Наталлі)*. Ну, хіба я не праўду кажаў? *(Да капельмайстара.)* Таварыш капельмайстар! Наталля Мікалаеўна танцаваць хоча.

Н а т а л л я. Годзе вам трапацца.

Капельмайстар дагадліва кіўнуў галавой і ўзмахнуў палачкай.
Паліліся мерныя гукі вальса.

Шумейка (кланяючыся). Калі ласка, Наталля Мікалаеўна.

Усе позіркі тых, хто сядзіць у зале, накіраваны на Наталлю. Ёй пяёмка.

Наталля (да Перагуда). Што ж, прымем выклік гэтага звадыяша? (Перагуд і Наталля пайшлі ў залу.)

Шумейка (Дубаўцу). Як ты думаеш, да чаго гэты хлопец даскачацца?

Дубавец. А што ты ў гэтым бачыш асаблівага?

Шумейка. Асаблівага нічога, але як на гэта паглядзіць маёр?

Дубавец. Маёр можа спакойна камандаваць палком.

Шумейка. Значыць, дрэнна ты ведаеш маёра. Ён не ведае спакою з таго часу, як ажаніўся.

Дубавец. Яна не такая жапчына.

Шумейка. Якраз такая.

Дубавец. Гэта значыць?..

Шумейка. Гэта значыць — прыгожая, разумная. А ён раўнівы. Гэтага досыць, каб атруціць сабе жыццё.

Дубавец. Дзіўна.

Шумейка. Як ні дзіўна, а факт.

Дубавец. Адгэтуль вывад?..

Шумейка. А вывад такі: калі хочаш спакойна пражыць на свеце, не бяры прыгожай жонкі. З ёй адны непрыемнасці. Вазьмі якога-небудзь кракадзіла, каб на яго і глянуць ніхто не захацеў, і будзеш ты самым шчаслівым мужам на свеце: і яна цябе будзе любіць, і яе ніхто.

Дубавец. Ты сапраўды знайшоў сакрэт сямейнага шчасця. Спадзяюся, што, як старэйшы таварыш, ты мне ў гэтым і прыклад пакажаш.

Шумейка. Усё, брат, кракадзіла ніяк не знайду. Глянь вось (наказвае ў залу) — каго ты тут возьмеш? Усе красуні, адна ў адну. Быў адзін кракадзіл, дык і таго забраў камандзір другой роты. (Рагочуць. Уваходзяць Наталля і Перагуд.) Што ж вы, Наталля Мікалаеўна?

Наталля. Хопіць. Дадому пара.

Шумейка. Пагуляйце яшчэ. Тым часам, можа, і таварыш маёр вернецца.

Наталля. Ён, відаць, затрымаецца.

Перагуд. Дазвольце вас правесці.

Наталля. Дзякую. Я сама зайду. Вы яшчэ патапцуйце.

П е р а г у д. Як загадаеце.

Н а т а л л я *(надкрэслена)*. Вось так і загадваю.

П е р а г у д *(сумна)*. Ёсць патанцаваць.

Н а т а л л я *(падае руку Перагуду, потым Шумейку)*.

Бывайце.

Ш у м е й к а *(развітваючыся)*. Мне Перагуд гаварыў, што вы цікавіцеся адной кніжкай.

Н а т а л л я. Барыс Платонавіч абяцаў мне дастаць «Гроздзі гневу».

Ш у м е й к а. Гэта кніжка ў бібліятэцы.

Н а т а л л я. Дык можа яе можна атрымаць?

Ш у м е й к а. Бібліятэка цяпер зачынена.

Н а т а л л я. А ключ жа ў вас, папэўна?

Ш у м е й к а. Ключ-то ў мяне. *(Дастае з кішэні ключ.)*

Вось ён.

Н а т а л л я. Дык можа вы зробіце такую ласку і прынесяце мне гэту кніжку?

Ш у м е й к а. Выбачайце, Наталля Мікалаеўна, хіба папзей крыху. Цяпер я не магу адлучыцца. А то, калі хочаце, вось вам ключ... Можаце самі ўзяць.

Н а т а л л я. Я не знайду.

Ш у м е й к а. Ён вам паможа.

Н а т а л л я *(бярэ ключ)*. Дзякую. *(Да Перагуда.)* Памажыце, Барыс Платонавіч.

П е р а г у д з радасцю ідзе за ёю.

Ш у м е й к а. Бачыў, як ён заззяў?

Д у б а в е ц. А гэта добра, калі чалавек любіць.

Ш у м е й к а. А калі дарэмна?

Д у б а в е ц. Нават калі дарэмна. Тады ведаеш...

Ш у м е й к а. Ведаю, Косця. Давай не будзем. Давай лепш патанцуем.

Ідуць у залу, запрашаюць дам і далучаюцца да тапцаў. У самы разгар тапцаў аднекуль з вуліцы данёсся сігнал баявой трывогі. Гукі ражка становяцца ўсё больш выразнымі. Танцоры, прыслухоўваючыся, перухома застылі. Гледзячы на іх, замёр з паднятай палачкай капельмайстар, і сціх аркестр. Тады гукі трывогі напоўнілі фэе і залу. Байцы і камандзіры, пакінуўшы сваіх дам, рынуліся ў дзверы. За імі сталі паспешна выходзіць жапчышы. Праз хвіліну зала апусцела. Уваходзіць К а р а н о в і ч. Ён спыніўся ў дзвярах і прыслухаўся да цішыні. Хацеў выйсці назад, а потым перадумаў, увайшоў у залу. Заглянуў на сцэну. Вярнуўся ў фэе.

К а р а н е в і ч (сам сабе). Што за чорт! (Ўваходзіць Шумейка, здалёк казырае маёру.) Вы Наталлі Мікалаеўны не бачылі?

Ш у м е й к а. Яна педзе тут. Паліто яе па вешалцы.

К а р а н е в і ч. Адна? Што ж яна тут робіць?

Ш у м е й к а. Там яшчэ плашч пейкага лейтэнанта.

К а р а н е в і ч. Знайдзіце мне яе.

Ш у м е й к а выходзіць за дзверы. Караневіч паварочваецца да плаката, які вісіць на сцяне, і глядзіць у адну кропку. З вуліцы даносіцца таропкая каманда і мерныя крокі чырвонаармейцаў. У фэе ўваходзіць Н а т а л л я з кніжкай у руках, за ёю П е р а г у д. Караневіч рэзка паварочваецца і ўпіваецца вачыма ў П е р а г у д а. Перагуд выцягваецца і апускае рукі па швах.

К а р а н е в і ч. Да вас, таварыш лейтэнант, сігнал баявой трывогі не адносіцца? (Перагуд маўчыць.) Чаму вы не ў падраздзяленні?

П е р а г у д. Вінават, таварыш маёр. Я з Наталляй Мікалаеўнай... Я не хацеў яе адну пакінуць.

К а р а н е в і ч. Та-ак. Прычына вельмі ўважлівая. Вам даручана ахоўваць гэты важны аб'ект, і вы не маглі сысці з паста.

П е р а г у д (пакрыўджаны). Я без даручэння...

К а р а н е в і ч. Што ж, гэта зусім па-рыцарску. Толькі рыцарства лепш за ўсё паказваць на полі бою, а не каля жаночай спадніцы.

Н а т а л л я (з дакорам). Коля!

П е р а г у д (абражаны). Ёсць паказаць рыцарства на полі бою. Дазволіце ісці?

К а р а н е в і ч. Ступайце. (Перагуд паварочваецца і, адбіваючы крок, ідзе да дзвярэй.) Рыцар...

Н а т а л л я. Нашто ты яго так?..

К а р а н е в і ч. Прашу ў мае службовыя справы не ўмешвацца.

Н а т а л л я. Гэта чалавечыя справы.

К а р а н е в і ч. Я прашу растлумачыць, што ўсё гэта азначае.

Н а т а л л я (зло іранізуючы). Вінавата, таварыш маёр. Гэта азначае, што я без вашага дазволу пагаварыла з чалавекам.

К а р а н е в і ч. Ганьбіш мяне перад усім палком.

Н а т а л л я. Нікак нет, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Хахаля сабе завяла.

Н а т а л л я. Нікак нет, толькі пріяцеля, гаварыш маёр.
Дазволіце ісці? *(Ідзе да дзвярэй.)*

К а р а н е в і ч *(раз'юшаны)*. Стой! *(Наталля спыняецца.)* Дрэць!

Н а т а л л я. Рыцарства лепш за ўсё паказваць на полі бою.

К а р а н е в і ч. Гавары, што ты з ім тут рабіла!

Н а т а л л я. Папрасіла, каб зайшоў са мной у бібліятэку, намог кніжку знайсці.

К а р а н е в і ч. Так я табе і паверыў.

Н а т а л л я *(мякка.)* Дурны, таму і не верыш.

К а р а н е в і ч. Дурны, гэта праўда. Абдураны муж заўсёды дурань. *(Пасля паўзы.)* Развітацца прыйшоў... Вось і развітаўся... Абняла мяне жонка на дарогу...

Н а т а л л я *(устрывожана)*. Што, гэта трывога... гэта сур'ёзна?

К а р а н е в і ч. Полк выступае, значыць — сур'ёзна.

Н а т а л л я *(падыходзіць да Караневіча і бярэ за рукаў)*. Дык што ж мы робім? Коля! Даруй мне — дурніцы.

К а р а н е в і ч. Адыдзі. Агідная ты мне.

Н а т а л л я. Не як жонка прашу я ў цябе прабачэння. Як жонка я не вінавата перад табой. Я вінавата ў тым, што, ведаючы твой няшчасны характар, не асцераглася і дала табе прычыну для падазрэння.

К а р а н е в і ч. Што ж, можа, яшчэ сустрэнемся калі-небудзь... Тады і разбяромся ва ўсіх тонкасцях... А цяпер — не час. *(Збіраецца адыходзіць.)*

Н а т а л л я. Так і пойдзеш?.. І... не развітаешся?.. І не скажаш нічога?

К а р а н е в і ч. Не магу я гаварыць з табой.

Н а т а л л я. Мы не павінны так расстацца. Я пайду з табой... Мы пагаворым... Я ж люблю цябе...

К а р а н е в і ч *(цвёрда)*. Не трэба. Я хачу тут пакінуць і тваю любоў і сваю ганьбу. Там я хачу быць свабодным ад усяго гэтага. *(Ідзе да дзвярэй.)*

Н а т а л л я *(з болем)*. Вар'ят... Няшчасны... Няшчасны вар'ят... *(Караневіч выходзіць.)* Які педарэчны і сумны капец!.. Няўжо капец? *(Яна кідаецца да дзвярэй, адчыняе, крычыць.)* Коля! Коля! *(Выбягае за дзверы. Голас яе паступова аддаляецца.)*

Акт другі

Карціна другая

Зямлянка — камандны пункт камандзіра палка. Справа — уваход, завешаны плашч-палаткай. У кутку ля дзвярэй — жалезная печка. Уздоўж сцены — два ложка, зробленыя з падручнага матэрыялу. У левай палавіне стол на ўбітых у зямлю сасновых коліках. Ля стала — вузенькая лаўка. На стала гарыць свечка. На ложку за сталом сядзіць Рыбнік аў. Перад ім разгорнута тапаграфічная карта і аркуш спісанай паперы. Перад Рыбнікавым стаіць памеснік палітрука Дубавец.

Рыбнік аў (*адарваўшыся ад паперы*). Прысядзь, таварыш Дубавец, я зараз.

Дубавец. Нічога, таварыш камісар. (*Падыходзіць да печкі і, прысеўшы, напраўляе паленцы. Камісар зноў нахіляецца над паперай. Час ад часу чуваць глухія ўдары гармат. Часамі гэтыя гукі больш моцныя, тады са столі зямлянкі на стол сыплецца пясок, і камісар змахвае рукавіцай альбо здзьмухвае яго з паперы і з карты.*)

Рыбнік аў (*гучае*). Кавальчук!

Кавальчук (*уваходзіць*). Я вас слухаю, таварыш камісар.

Рыбнік аў. Звязаўся з камандзірам палка?

Кавальчук. Першы батальён не адказвае.

Рыбнік аў. А яго пасля бою бачыў хто-небудзь?

Кавальчук. Пасля бою — не ведаю, а калі ішоў бой, ён быў з першым батальёнам. Сам завіў сюды, пытаўся, дзе вы. Я сказаў, што на левым флангу.

Рыбнік аў. Абавязкова трэба звязацца.

Кавальчук. Пайшоў тэлефаніст на лінію. Яшчэ не вярнуўся.

Рыбнік аў. Як звяжацесь, даложыце мне.

Кавальчук. Ёсць, таварыш камісар.

Рыбнік аў (*глянуўшы на Кавальчука*). Усё. Можна ісці.

Кавальчук. Кажуць, таварыш камісар, што ў першым батальёне шмат раненых.

Рыбнік аў. Хто гэта казаў?

Кавальчук. Ездавы другой роты. Ён таксама раненых вазіў. Санітарныя машыны не ўпраўляліся.

Рыбнік аў. Ёсць раненыя, таварыш Кавальчук.

Кавальчук. А вёскі не ўзялі?

Рыбнік аў. Возьмем, таварыш Кавальчук... Не сёння, дык заўтра.

Кавальчук *(уздыхае)*. лепш бы сёння, таварыш камісар. *(Выходзіць.)*

Рыбнік аў. Як у вашай роце настрой, таварыш Дубавец?

Дубавец. Пытаюцца, чаму гэта здарылася?

Рыбнік аў. А вы што адказваеце на гэта?

Дубавец. Я кажу, што немец тут здорава ўмацаваўся і яго адразу не возьмеш.

Рыбнік аў. Сённяшняе наступленне — гэта, фактычна, разведка перад боем. Сёння многа праяснілася, заўтра будзе лягчэй.

Дубавец. Некаторыя тропкі засумавалі.

Рыбнік аў. Гэта зразумела. Часцей гаварыце з людзьмі. Раскажыце аб нашых поспехах на другіх участках фронту. Вось газеты свежыя. Тут пералічваюцца трафеі нашых войск на Калінінскім фронце. Сімпатычныя лічбы. І эпізоды яркія. У сваім палку таксама знойдзеце нямала прыкладаў гераізму. Неадкладна трэба выпусціць баявы лісток. Толькі ніякіх слёз, ніякіх жаласлівых слоў. Смерць героя не прыгнятае жывых, а кліча іх да новых подзвігаў. Вось так гэта трэба падаць.

Дубавец. Разумею, таварыш камісар.

Рыбнік аў. Ідзіце працуйце. Калі вернецца палітрук, скажыце, каб да мяне зайшоў. *(Дубавец выходзіць. Уваходзіць Караневіч з рукой на перавязі, за ім Вера.)*

Рыбнік аў. А, парэшце... Я ўжо непакоіўся. Званілі са штаба дывізіі. Папярэджвалі, што да нас камандуючы арміяй едзе. Ды ты што? Ранены?

Караневіч. Крыху зачапіла... Глупства.

Рыбнік аў. Гэта праўда, Вера?

Вера. У таварыша маёра навылётнае кулявое раненне левага перадплечча.

Караневіч. А ты палатыні загні, дык яно яшчэ страшней будзе. *(Да камісара.)* Хлусіць. Ніякага навы-

лётнага ранення. Пад скурай прайшла. *(Веры.)* Ты свабодна.

В е р а. Начальнік санчасці загадаў мне даставіць вас на медпункт.

К а р а н е в і ч *(строга)*. Таварыш ваенфельчар! Я вам загадваю: адпраўляйцеся на сваё месца!

В е р а *(прыкладвае руку да галаўнога ўбору)*. Ёсць адправіцца на сваё месца.

К а р а н е в і ч. Ідзіце! *(Вера паварочваецца і выходзіць.)* Іначай ад цябе не адчэпішся. *(Садзіцца ля стала і прынароўлівае раненую руку.)*

Р ы б н і к а ў. Табе, можа, сапраўды варта было б легчы ў шпіталь?

К а р а н е в і ч. Ну, а як жа! Напаскудзіў, дык цяпер самы раз змывацца. Няхай другі расхлёбвае.

Р ы б н і к а ў. А ў чым там рэч?

К а р а н е в і ч. На дзоты напароліся.

Р ы б н і к а ў. Што ж гэтыя дзоты... сягоння выраслі?

К а р а н е в і ч. Былі і раней, але пам з табой немец не сказаў пра гэта.

Уваходзіць камандуючы арміяй, яго ад'ютант.

К а м а н д у ю ч ы. Добры дзень!

К а р а н е в і ч і Р ы б н і к а ў *(устаюць)*. Добры дзень!

К а м а н д у ю ч ы. Вы камандзір палка?

К а р а н е в і ч. Я, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Дакладвайце, таварыш маёр, як вы выканалі загад камандавання.

К а р а н е в і ч. Баявая задача палком не выканана, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Чаму вы не выканалі? *(Караневіч майчыць.)* Што, у праціўніка тут шмат сіл?

К а р а н е в і ч. Вёску абарапляюць два батальёны эсэ-саўдаў, узмоцненыя артылерыяй і цяжкімі мінамётамі.

К а м а н д у ю ч ы. А ў вас што?

К а р а н е в і ч. У мяне полк, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Плюс?

К а р а н е в і ч. Плюс дывізіён артылерыі.

К а м а н д у ю ч ы. Плюс?

К а р а н е в і ч. Плюс рота танкаў.

К а м а н д у ю ч ы. Значыць, справа не ў сіле. Сілы ў вас хапае. Можа, гітлераўцы храбрэйшыя за нашых байцоў? Можа, у іх пачуццё абавязку вышэй, чым у нас?

К а р а н е в і ч. Байцы біліся храбра.

К а м а н д у ю ч ы. Значыць, справа не ў байцах. Тады, выходзіць, у камандзірах? Але ж вы, я чуў, самі падымалі людзей у атаку.

К а р а н е в і ч. Падымаў.

К а м а н д у ю ч ы. А як жа гэта магло здарыцца?.. Полк моцны і паўнакроўны, байцы і камандзіры храбрыя, у атаку іх вядзе сам камандзір палка — і раптам такі канфуз! (*Караневіч маўчыць.*) Ды вы садзіцеся... Можна, маёр Пфуль, які камандуе эсэсаўцамі, больш здольны і спрактыкаваны, чым вы? Можна, ён які-небудзь асаблівы талент праявіў у гэтым баі? (*Караневіч маўчыць.*) Я бачу, што вы гатовы прызнаць перавагу над сабой маёра Пфуля.

К а р а н е в і ч. Не, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Гэта было б крыўдна і несправядліва. Маёр Пфуль ніякага асаблівага таленту тут не праявіў. Ён біў вас так, як біў бы кожны дурань на яго месцы.

К а р а н е в і ч. Я разумею, у чым мая памылка, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Гэта добра... Шкада толькі, што позна вы зразумелі. А каб вам было яшчэ яспей, я выклікаў яшчэ аднаго ўдзельніка гэтага бою. (*Да ад'ютанта.*) Камандзір дывізіёна прыйшоў?

А д ' ю т а н т. Ён тут чакае, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Няхай зойдзе.

А д ' ю т а н т выбягае з зямлянкі і праз хвіліну варочаецца з К у з н я ц о в ы м.

К у з н я ц о ў. Таварыш генерал-маёр, камандзір арт-дывізіёна капітан Кузняцоў па вашаму загаду з'явіўся.

К а м а н д у ю ч ы. Гэта ваша артылерыя грукоча, капітан?

К у з н я ц о ў. Мая, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Колькі снарадаў сёння выпусцілі?

К у з н я ц о ў. Паўтара боекамплекта.

К а м а н д у ю ч ы. Папрацавалі, значыць?

К у з н я ц о ў. Папрацавалі, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Па кім жа вы стралялі?

К у з н я ц о ў (*крыху здзіўлены такім запытаннем*).

Па праціўніку, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Я думаю, што не па сваіх.

К у з н я ц о ў. Па пярэднім краі абароны праціўніка.

К а м а н д у ю ч ы. Вынікі?

Кузняцоў. Праціўніку нанесены значныя страты.

Камандуючы. Вы ў гэтым упэўнены?

Кузняцоў. Упэўнен.

Камандуючы. Якія ж агнявыя кропкі вы знішчылі?

Кузняцоў. Гэтага я не магу сказаць.

Камандуючы. Чаму?

Кузняцоў. Месцазнаходжанне агнявых кропак было ўстаноўлена толькі прыблізна.

Камандуючы. Ага, значыць, вы ваюеце сёння толькі прыблізна. Страляеце ў белы свет. Думаеце, што аднаго вашага грукату праціўнік пабяжыць? Што ж вы камандзіра палка не папрасілі, каб ён вам больш дакладна ўказаў месцазнаходжанне агнявых кропак?

Кузняцоў збянтэжана паглядзеў на Караневіча.

Караневіч. Многія агнявыя кропкі выявіліся толькі ў працэсе бою.

Камандуючы. Значыць, вы наступалі...

Караневіч. ...Не маючы дакладных даных аб праціўніку.

Камандуючы. Ну, і наступілі... сабаку на хвост... А ён кусаецца. Дзе ж вашы вочы былі? Ваша разведка?

Караневіч. Мае вочы падвялі мяне на гэты раз.

Камандуючы (*Кузняцову*). Вы свабодны, капітан. Спадзяюся, што з нашай размовы вы зробіце для сябе некаторыя вывады. (*Кузняцоў наварочваецца і накіроўваецца да дзвярэй.*) А вы не зробіце, дык мы зробім.

Кузняцоў (*у дзвярах*). Зразумела, таварыш генерал-маёр. (*Выходзіць.*)

Камандуючы. Тыцкаецца, як сляпныя кацяняты, у пярэднім краі абароны праціўніка. А ён вас лупіць. І будзе біць, пакуль не навучыцца ваяваць па-сапраўднаму. Даваспы шаблоп трэба забыць. Гэта не манеўры, маёр. Тут кулямёты праціўніка трашчоткамі не абазначаюцца. І пасрэднік не прыедзе з белай павязкай на рукаве, каб аб'явіць, што вы перамаглі. Тут пасрэднікам паміж вамі і праціўнікам з'яўляецца сама смерць. Яна падводзіць вынікі бою. (*Караневіч маўчыць.*) Колькі людзей вы сёння вялі ў атаку?

Караневіч. Батальён... Шесцьсот чалавек.

Камандуючы. Колькі вярнулася?

Караневіч. Чатырыста восемьдзсят.

Камандуючы. А сто дваццаць?

К а р а н е в і ч. Выбылі са строю, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Выбылі са строю... Радзіма даверыла вам жыццё тысяч людзей не для таго, каб вы загубілі іх дарэмна. Хто хадзіў у разведку?

К а р а н е в і ч. Лейтэнант Кацельнікаў.

К а м а н д у ю ч ы. Трус, напэўна?

К а р а н е в і ч. Я б гэтага не сказаў.

К а м а н д у ю ч ы. Значыць, дурань. Гнаць к чортавай мацеры! Падшукаць для гэтай справы людзей храбрых і здольных. Ёсць у вас такія?

К а р а н е в і ч. Знойдуцца, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Спадзяюся, што знойдуцца... К заўтраму вы павінны мець зусім ясную карціну абароны праціўніка. Дастаць «языка»! Аб выніках далажыць мне асабіста заўтра ў восем ноль-ноль.

К а р а н е в і ч. Ёсць, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Камандуючы фронтам пытаўся ў мяне пра ваш полк. Я сказаў, што полк баявую задачу выканае. Правільна я сказаў?

К а р а н е в і ч і Р ы б н і к а ў. Правільна, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. Раскажыце ўсім байцам, што вы далі слова выбіць заўтра праціўніка з умацаванага пункта.

Р ы б н і к а ў. Будзе зроблена, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. А можа, вам цяжка будзе камандаваць? Вы, здаецца, ранены?

К а р а н е в і ч. Дазвольце мне астацца, таварыш генерал-маёр.

К а м а н д у ю ч ы. А то падлячыліся б.

К а р а н е в і ч. Крыўдна будзе, калі полк уступіць на беларускую зямлю без мяне.

К а м а н д у ю ч ы. А вы — беларус?

К а р а н е в і ч. Беларус.

К а м а н д у ю ч ы. Вы яшчэ ўспееце вярнуцца ў строй.

К а р а н е в і ч. Магу не ўспець.

К а м а н д у ю ч ы. Што ж, аставайцеся. Рад буду павішшаваць вас на беларускай зямлі. Будзьце здаровы. (Камандуючы і ад'ютант выходзяць.)

Р ы б н і к а ў. Зразумела?

К а р а н е в і ч. Зразумела — мы з табой забойцы.

Р ы б н і к а ў. Ну, гэта ты дарэмна. Ніхто цябе забойцам не называе.

К а р а н е в і ч. Камандзір, які не ўсё зрабіў, каб забяспечыць поспех бою,— забойца.

Р ы б н і к а ў. Ты ж гэтага не хацеў.

К а р а н е в і ч. Ты ведаеш, чаго я хацеў. Я б хацеў разнесці гэту сволач на шматкі. Я хацеў бы нанесці ім такі ўдар, каб у іх валасы сталі дубка. Я ж кожны дзень бачу сляды іх агідных і крываваых злачынстваў.

Р ы б н і к а ў. Аказваецца, і святое пачуццё нянавісці да ворага трэба ўмець трымаць у рамках, даць яму разумнае накіраванне. Пára можа і лакаматыў рухаць, і кацёл узарваць.

К а р а н е в і ч. Так, я паспяшаўся, не праверыў давых разведкі. Паспадзяваўся на чалавека, а ён аказаўся дрэнню.

Р ы б н і к а ў. Пагана выйшла, што і казаць. Але што ж караць сябе словамі? Слова тут не памогуць.

К а р а н е в і ч. Што ж я — балбатун па-твойму?

Р ы б н і к а ў. А ты чаго пакрыўдзіўся? Хіба ты адзін адказваеш за няўдачу? А я што ж, па-твойму? Палкавы поп? Мне пропаведзі гаварыць, а табе ваяваць? Мне баліць не менш, як табе. І віна наша аднолькавая. (*Караневіч сядзіць пануры і суровы. Рыбнікаў сочыць за ім адным вокам.*) Вось што, Мікалай Пятровіч... Ты адпачні гадзіну, а я прайду ў першы батальён. Потым абмяркуем, што і як.

К а р а н е в і ч. Які там адначынак! Трэба за работу брацца. Ты ідзі, а я з пачальнікам штаба займуся.

Р ы б н і к а ў. Каго ты думаеш паслаць у разведку? Спадзяюся, не Кацельнікава?

К а р а н е в і ч. Пайшоў ён к чорту. Я яго і блізка не падпушчу да гэтай справы. лепш сам пайду.

Р ы б н і к а ў. Ты гэта не з гарачкі гаворыш?

К а р а н е в і ч. А што? На сябе я магу спадзявацца больш, чым на каго.

Р ы б н і к а ў. А палком заўтра хто будзе камандаваць?

К а р а н е в і ч. Я і камандаваць буду.

Р ы б н і к а ў. Ты не будзеш камандаваць.

К а р а н е в і ч. Чаму?

Р ы б н і к а ў. Цябе заб'юць у разведцы.

К а р а н е в і ч. Так і кожнага могуць забіць.

Р ы б н і к а ў. Кожнага не заб'юць, а цябе заб'юць.

К а р а н е в і ч. Чаму якраз мяне? Не разумею.

Р ы б н і к а ў. Там жа поўзаць трэба, а ты хіба папаўзеш?

К а р а н е в і ч (успомніўшы пра раненую руку). Цьфу ты чорт!

Р ы б н і к а ў. Ды і няма чаго табе лезці туды, дзе і без цябе абыдзеца. У палку знойдуцца людзі для гэтага.

К а р а н е в і ч. Каго ты прапануеш?

Р ы б н і к а ў. Лейтэнант Перагуд.

К а р а н е в і ч. Ты думаеш?

Р ы б н і к а ў. А чаму не? Разведчык. І, па-мойму, падрэшны. Кожны дзень бывае на пярэднім краі і стала вядзе нагляданні за праціўнікам. Я не ведаю, чаму ты яму не даеш больш важных даручэнняў.

К а р а н е в і ч. Бачыш... Я лічу яго чалавекам не досыць сур'ёзным. Можа, я памыляюся. У маім становішчы такая памылка магчыма.

Р ы б н і к а ў. А якое тваё становішча?

К а р а н е в і ч. Была адна дурная гісторыя, пра якую мне не хочацца гаварыць.

Р ы б н і к а ў. Што за гісторыя?

К а р а н е в і ч. Я праз гэтага чалавека любімую жанчыну страціў.

Р ы б н і к а ў. Якую жанчыну? Калі гэта было?

К а р а н е в і ч. Жонку я страціў праз яго.

Р ы б н і к а ў. Вось гэта для мяне навіна! Наколькі я памятаю... Не, ты нешта выдумляеш.

К а р а н е в і ч. Страціў, брат. Вось і пісаць не хоча.

Р ы б н і к а ў. Не ведае, куды пісаць. Цяпер многія не пішуць.

К а р а н е в і ч. Не таму... Развітаўся я з ёю дрэнна... Амаль што і назаўсёды... Абразіў, аблаяў.

Р ы б н і к а ў. Шкада, вельмі шкада. Наталля Мікалаеўна — залатая жанчына.

К а р а н е в і ч. Але ж золата і другім падабаецца.

Р ы б н і к а ў. Хіба паміж імі што-небудзь было?

К а р а н е в і ч. Не ведаю. Досыць таго, што магло быць. Тады, пад гарачую руку, я не стрымаўся і зрабіў глупства.

Р ы б н і к а ў. Ён можа падумаць, што ты яго з рэўнасці заціраеш.

К а р а н е в і ч. А калі яго заб'юць у разведцы, што яна можа падумаць пра мяне? Але справа не ў гэтым. Асабістыя меркаванні тут не могуць мець месца. Справа ідзе пра чэсць палка.

Р ы б н і к а ў. Дык я выклікаю Перагуда.

К а р а н е в і ч. Калі ты лічыш, што гэта найлепшая кандыдатура.

Р ы б н і к а ў (*падыходзіць да дзвярэй*). Пасыльны! Да камандзіра палка.

У дзвярах з'яўляецца п а с ы л ь н ы.

П а с ы л ь н ы. Я вас слухаю, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Паклічце мне з разведроты лейтэнанта Перагуда.

П а с ы л ь н ы. Ёсць паклікаць лейтэнанта Перагуда.
(*Выходзіць.*)

К а р а н е в і ч. Па-дурцому ўсё выйшла.

Р ы б н і к а ў. Ты мне ніколі нічога не гаварыў.

К а р а н е в і ч. Хіба пра гэта прыемна гаварыць? Ды і час не такі, каб на свае балячкі скардзіцца. Гэта сёння прыйшлося так, што пельга было не гаварыць. Горш за ўсё крыўдна, што ні разу і не пагаварыў з ёю па-людску. Яна і не ведае, што я за чалавек. Так і будзе думаць, што з бярвяном пражыла восем год.

Р ы б н і к а ў. Пагаворыш яшчэ, Мікалай Пятровіч.

К а р а н е в і ч. Ці жывая, невядома. Ты ж ведаеш, дзе я яе пакінуў. А калі і жывая, дык гаварыць са мной не захоча.

Р ы б н і к а ў. А я ўпэўнены, што і яна вось так недзе пра цябе ўспамінае. Пасварыліся... Падумаеш, важнасць вялікая! Ці мала што бывае. Чаму вам зноў не памірыцца?

К а р а н е в і ч. Можна, і ўспамінае. Яна добрая, магла і дараваць.

Р ы б н і к а ў. Сына б вам або дачку. Яны б вас і памірылі.

К а р а н е в і ч. Часу ўсё не было. Здавалася, перашкаджаць будзе, ад работы адрываць. Пасля вайны разумней будзем жыць.

Р ы б н і к а ў. Гэта бяспрэчна. За гэты час людзі шмат перажылі і перадумалі. Ну, я пайшоў, Мікалай Пятровіч.

К а р а н е в і ч. У першым батальёне... там камісара няма?

Р ы б н і к а ў. Я сустрэў, калі яго везлі.

К а р а н е в і ч. Вазьмі сувязнога першага батальёна. Ён добра дарогу ведае.

Р ы б н і к а ў. Добра. (*Выходзіць.*)

Г о л а с П е р а г у д а. Дазвольце зайсці, таварыш маёр!

К а р а н е в і ч. Заходзьце.

П е р а г у д (*уваходзіць*). Таварыш маёр, лейтэнант Перагуд на вашаму загаду з'явіўся.

К а р а н е в і ч. Добра. Вы абстаноўку на ўчастку палка ведаеце?

П е р а г у д. Ведаю.

К а р а н е в і ч. Добра ведаеце?

П е р а г у д. У мяне ўсё запесена па схему.

К а р а н е в і ч. Яна пры вас?

П е р а г у д. Пры мне.

К а р а н е в і ч. Пакажыце.

Перагуд дастае з палявой сумкі схему. Караневіч разглядае.

К а р а н е в і ч. Тут не ўсё. Сёння выявіліся новыя кропкі. Зайдзіце да начальніка штаба і ўдакладніце.

П е р а г у д. Ёсць.

К а р а н е в і ч. Сёння пойдзеце ў разведку.

П е р а г у д. Слухаю.

К а р а н е в і ч. Задача — дастаць «языка». Тэрмін — заўтра шэсць ноль-ноль. У восем ноль-ноль я буду дакладваць аб выніках вашай разведкі камандуючаму арміяй. Задача цяжкая, але спадзяюся, што вы з ёю справіцеся.

П е р а г у д. Спраўлюся, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч (*паглядзеў на Перагуда ўважліва і крыху іранічна*). Мне падабаецца ваша ўпэўненасць, калі гэта... не легкадумнасць.

П е р а г у д. Пастараюся справіцца, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Ад поспеху разведкі залежыць поспех заўтрашняга наступлення.

П е р а г у д. Разумею.

К а р а н е в і ч. І чэсць палка.

П е р а г у д. Разумею.

К а р а н е в і ч. І ваша, таварыш Перагуд.

П е р а г у д. Гэта я таксама разумею.

К а р а н е в і ч. Людзей падбярыце сабе ў разведроце. Прадумаіце план аперацыі і праз тры гадзіны далажыце мне.

П е р а г у д. Ёсць, таварыш маёр. (*Глядзіць на гадзіннік.*)

Г о л а с Ш у м е й к і. Дазвольце зайсці, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Заходзьце.

Ш у м е й к а (*уваходзіць*). Таварыша камісара няма?

К а р а н е в і ч. Няма.

Шумейка. Яму пісьмо. *(Падыходзіць бліжэй да святла і перабірае жмут пісьмаў.)*

Караневіч. Ты ўсё камісару носіш. Хоць бы адно мне прынёс.

Шумейка. Вам яшчэ пішуць, таварыш маёр.

Караневіч. Чаго хлусіш! Вунь жа яно. *(Працягвае руку, каб узяць пісьмо.)*

Шумейка. Гэта не вам, таварыш маёр.

Караневіч. Як гэта не мне? Я ж на почырку бачу.

Шумейка. Гэта... таварышу Перагуду. *(Адае пісьмо Перагуду.)*

Караневіч *(збянтэжаны ад нечаканасці)*. Што ж ты мяне падводзіш. Казаў — мне, а... выходзіць — яму.

Шумейка. Я не казаў, таварыш маёр.

Караневіч. Ладна, ідзі.

Шумейка выходзіць. Караневіч нібы разглядае карту. Перагуд, глянуўшы на канверт, таксама збянтэжыўся і палажыў пісьмо ў кішэню.

Перагуд. Дазволіце ісці?

Караневіч. Вы задачу зразумелі?

Перагуд. Усё зразумеў, таварыш маёр.

Караневіч. Задача цяжкая і... небяспечная. Прыйдзецца жыццём рызыкаваць.

Перагуд. Я ведаю.

Караневіч. Можна, не слава, а смерць чакае там вас.

Перагуд. Што б мяне ні чакала, ваш загад будзе выкананы, таварыш маёр.

Караневіч. Калі вы не гатовы да гэтага, я даю вам права адмовіцца ад выканання майго загаду. Я пашлю другога.

Перагуд. Вы даяце мне права быць трусам?

Караневіч. Пра гэта ніхто ведаць не будзе.

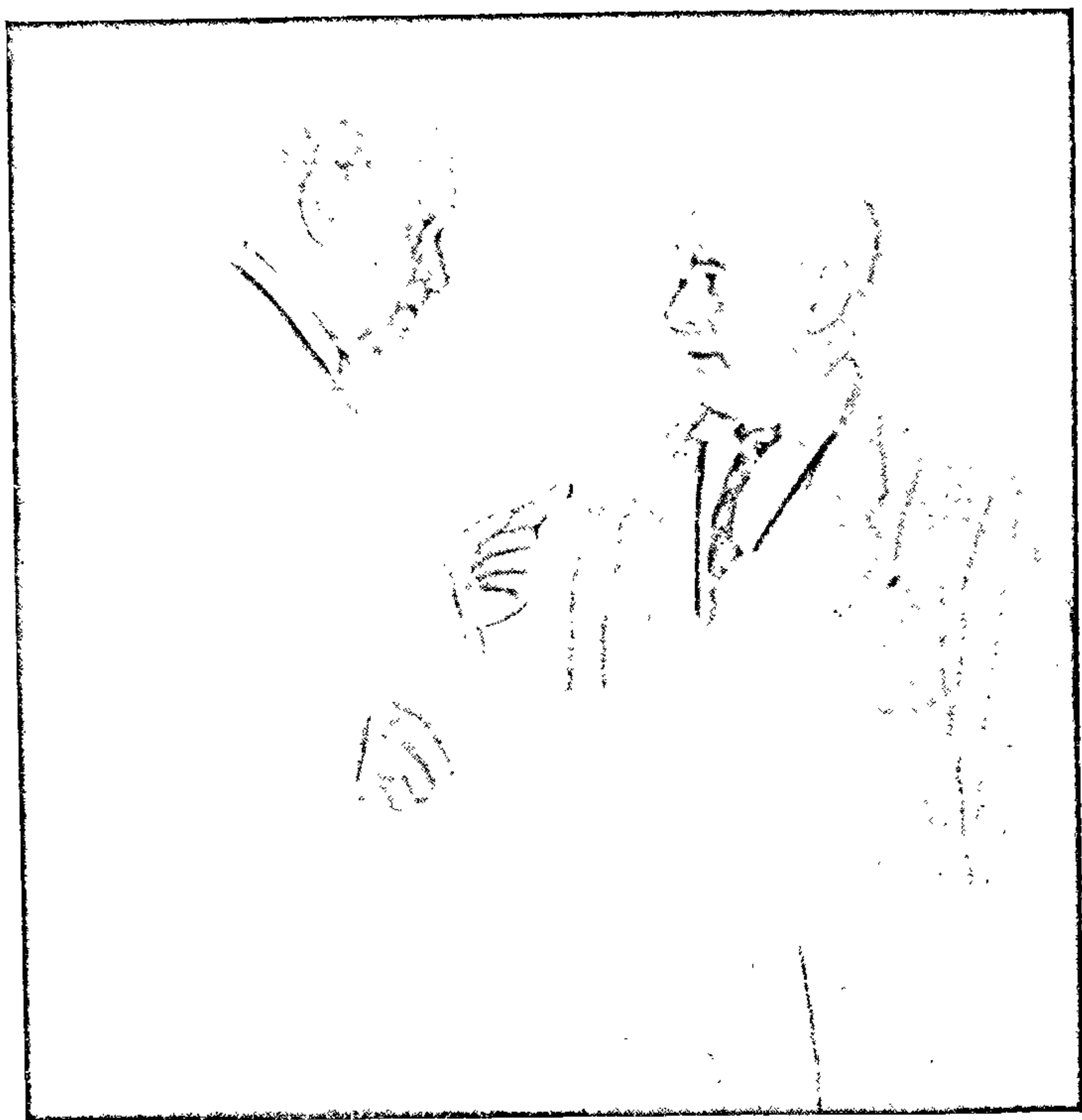
Перагуд. Можна, вы дасце мне права быць здраднікам радзімы?

Караневіч *(перамагаючы сябе)*. Я не хацеў вас абразіць, і хвалявацца вам не трэба... асабліва сягоння.

Перагуд. Можна ісці?

Караневіч. Ідзіце. *(Перагуд наварочваецца і ідзе да дзвярэй, Караневіч хвіліну вагаецца.)* Мінутачку, таварыш Перагуд.

Перагуд. Я вас слухаю, таварыш маёр.

К. Крапіва і рэжысёр К. Сашнікаў. 1958.

Сцэна са спектакля па п'есе К. Крапівы «Мілы чалавек».
(Злева направа) Жлукта — Б. Платонаў,
Сцяпан Андрэвіч — З. Стома.

К а р а н е в і ч. Вы мне не скажыце, дзе Наталля Мікалаеўна?

П е р а г у д. Я не ведаю.

К а р а н е в і ч. Не хочаце сказаць. Япа вам піша. Гэта ад яе пісьмо.

П е р а г у д. Я яшчэ не чытаў.

К а р а н е в і ч. Мне цяжка вас прасіць аб гэтым але я хацеў бы ведаць, дзе яна і што з ёю.

П е р а г у д (*вымае пісьмо і глядзіць на канверт*). Тут паказана палявая пошта.

К а р а н е в і ч. Што ж яна... на фронце, ці што?

П е р а г у д. Відаць, на фронце.

К а р а н е в і ч. Та-ак...

Абодва стаяць у пяёмкім маўчанні.

П е р а г у д. Зараз... Можа, я змагу сказаць больш дакладна. (*Раздзірае канверт.*)

К а р а н е в і ч. Калі ласка.

П е р а г у д (*прабегшы вачыма пісьмо*). Яна працуе сястрой у прыфрантавым шпіталі.

К а р а н е в і ч. Пра мяне не пытаецца?

П е р а г у д. Просіць перадаць вам прывітанне.

К а р а н е в і ч. А сама, нябось, не напіша.

П е р а г у д. Яна дзівіцца, што вы не адказваеце ёй на пісьмы.

К а р а н е в і ч. На пісьмы? Ды я іх і ў вочы не бачыў. Можа, гэты шалапут Шумейка губляе іх дзе-небудзь. (*Значна навесялеўшы.*) Значыць, пісала? Дазвольце, я адрас запішу.

П е р а г у д. Калі ласка. (*Дае яму канверт без пісьма.*)

К а р а н е в і ч (*запісваючы адрас*). А хораша яна пела ў той вечар. Помніце?

П е р а г у д. Помню, таварыш маёр.

К а р а н е в і ч. Вельмі хораша пела. І песня такая... душэўная. (*Аддае канверт.*) Дзякую. Ідзіце рыхтуйцеся.

І... (*паціскае руку*) жадаю вам поспеху. Справы пойдучь добра, дык хутка на беларускай зямлі будзем.

П е р а г у д. Хутчэй бы, таварыш маёр. Па знаёмых сцежках лягчэй будзе ісці.

К а р а н е в і ч. У вас хто-небудзь астаўся там?

П е р а г у д. Маці і сястра.

К а р а н е в і ч. Чакаюць нас там. Ну, яшчэ раз жадаю вам поспеху. (*Перагуд казырае і выходзіць. Каране-*

віч адзін.) Па славу ці па смерць паслаў я хлапчука? Загад мой правільны... Я так павінен быў зрабіць... А разам з тым чамусьці гадка на душы, як быццам я зрабіў злачынства. Што ж, пяхай будзе, што будзе... А хлопца заела... Цяпер ён на ражон палезе... Калі памрэ, мне яе тым больш не вярнуць... Пакутнікам і героем будзе ён у яе вачах. Я думаў, што рана загаілася зусім, адно ж разверадзілі і зноў баліць. Аднак жа трэба ў рукі ўзяць сябе. Заўтра бой. *(Гукае.)* Пасыльны! *(Уваходзіць пасыльны.)* Паклічце да мяне начальніка штаба.

Карціна трэцяя

Зямлянка Перагуда. Дубавец сядзіць ля самаробнага століка, рыхтуе баявы лісток. Родны падкладвае дровы ў жалезную печку.

Родны. Трэба лейтэнанту хлеба падагрэць.

Дубавец. Падагрэй, ён зараз павінен прыйсці.

Родны *(дастае з чахла лапатку, бярэ на нарах буханку хлеба і сячэ яго лапаткай)*. Вот жа ўмёрз... *(Сячэ.)* Як камень.

Дубавец. Зранку было трыццаць пяць градусаў.

Родны *(кладзе кускі хлеба на печку)*. Як толькі людзі трываюць! Нам, калі прыйдзеца на марозе перачаваць, дык жа апранены... І валёнкі, і ватнікі, і падшлёмнікі. А як жа таму пагарэльцу, у якога ні хлеба, ні адзежы, ні кутка?.. І дзеці малыя. Шмат людзей загіне.

Дубавец. Пра сям'ю нічога не чуваць?

Родны. Пяцьсот кіламетраў за фронтам, — што пра яе пачуеш?

Дубавец. Многія выйшлі.

Родны. Куды ёй з дзіцем. На вёсцы жыла. Пакуль расшалопала, што робіцца, дык і ўцякаць не было куды. Можна, дзе ўжо зямлю парыць.

Дубавец. У цябе хто, сын ці дачка?

Родны. Сын быў... Паўлік. Цяпер яму было б ужо тры гады. *(Паўза, Дубавец ніша.)* Сапсаваў ён мне жыццё, каб яму дабра не было.

Дубавец. Каму гэта?

Родны. Адольфу Гітлеру. Зусім я ўжо быў на дарогу выбіўся. Хату збудаваў, сын падрас — жолцы мож-

на было на поле выходзіць. І ў калгасе справы лепш пайшлі. Можна было жыць як чалавеку. А тут на табе — гэты шалёны сабака. Ох, каб, здаецца, ён у мае рукі папаўся!

Дубавец. То якую б ты яму кару прыдумаў?

Родны. Расстраляць — гэта для яго мала. Мучыць — толькі сябе паганіць. Я б яго, сукінага сына, у клетку пасадзіў і ў звярынец. Няхай бы людзі глядзелі, як па пачвару, пакуль бы не здох.

Дубавец. Побач з тыграм.

Родны. Тыгру крыўдна будзе. Што ж тыгр — звер як звер. Яму так прыродай вызначана — жывіцца мясам. Яму другога выхаду няма. А калі чалавек зверам робіцца, гэта страшней. Хіба які звер праліваў столькі крыві? А яшчэ лістоўкі кідае: пераходзьце на наш бок, у нас новы парадак. Праваліся ты з сваім парадам, гад пагапы!

Дубавец. Наш парадак, выходзіць, лепшы?

Родны. Наш, дык гэта наш. Мы самі яго ўстанавілі. Калі нядобра, то мы самі і паправіць можам. А тут знайшоўся чорт лысы са сваім парадам.

Дубавец. Раней некаторыя і не адчувалі, як ім дорага савецкая ўлада.

Родны. Мала чаго раней не адчуваў. Раней па зямлі па сваёй хадзіў і таксама нічога не адчуваў. Зямля і зямля, што ж тут такога? А цяпер, каб вярнуўся, дык, здаецца, цалаваў бы гэту самую зямлю.

Уваходзіць Перагуд.

Перагуд. Што ты робіш, Косця?

Дубавец. Баявы лісток рыхтую... Пра герояў трэба напісаць.

Перагуд. Даручы каму-небудзь. Справа ёсць.

Родны. Можна, абедаць будзеце, таварыш лейтэнант?

Перагуд. Пасля. Пайдзі пакліч мне Бондарава.

Родны. Вось ваш паёк, таварыш лейтэнант. (Ставіць на стол паўчацвяртушкі.) Суп і хлеб на печцы.

Перагуд. Добра. (Родны выходзіць.)

Дубавец. Нашто цябе маёр выклікаў?

Перагуд. Ноччу ў разведку. «Языка» трэба дастаць.

Дубавец. Справа сур'ёзная.

Перагуд. Каб ты ведаў, ад каго я сёння пісьмо атрымаў!

Дубавец. Ад дзяўчыны — па вачах бачу.

Перагуд. Ад Наташы.

Дубавец. Ад якой Наташы? Я такой не ведаю.

Перагуд. Ад Наталлі Мікалаеўны.

Дубавец. Ах, вунь што!

Перагуд. Успомніла, разумеш, не забыла. І слухай, што яна піша! *(Дастае пісьмо і чытае.)* «Працую ў шпіталі. Ад аднаго раненага ўведала ваш адрас. Рада, што вы жывы-здоровы. Пісала Мікалаю Пятровічу, але ён мне не адказаў. Напішыце мне пра яго. Мусіць, ён са мной развітаўся назаўсёды. Бог з ім! Вы самі ведаеце, што я перад ім не вінавата. Жадаю вам шчасця і здароўя. І яму таксама. Наталля Караневіч». *(Да Дубайца.)* Вось, брат, якое пісьмо!

Дубавец. Пісьмо важнае.

Перагуд. А дураць Шумейка даў мне яго перад маёрам. На таго нібы прыску ўссыпалі. І мне было страшна няёмка.

Дубавец. Ну, і што ж ён?

Перагуд. Я думаў, узарвецца. Не, стрымаўся. Але я бачыў, як гэта яму цяжка было.

Дубавец. Усё-такі зла табе ён не зробіць.

Перагуд. Ён сумленны чалаве. Але каб я праявіў якую-небудзь слабасць, яму, напэўна, прыемна было б адчуць сваю перавагу. Я, кажа, даю вам права адмовіцца ад выканання майго загаду... Не, таварыш маёр! Кроў з носа, а загад ваш я выканаю! І не таму, што закрануты мой гонар мужчыны і воіна, а таму, што гэта загад Савецкай Радзімы; таму, што гэта загад мае Беларусі — скатаванай, акрываўленай, зганьбаванай, якая змагаецца з апошніх сіл; таму, што гэта загад мае старой маці, якую, можа, у гэты момант фашысты на вісельню ўздываюць. Ведаеш, Косця, начамі я часта думаю пра яе. І тады яна з'яўляецца перада мною, як жывая. Я бачу яе маршчыністы твар, бачу працягнутыя да мяне дрыжачыя рукі. А за ёю я бачу тысячы, дзiesiąткі тысяч старэчых і дзіцячых рук. Усе яны цягнуцца да мяне. Мне страшна і балюча, што я так мала зрабіў, амаль нічога не зрабіў для іх паратунку. Перад іх абліччам, перад іх вялікімі пакутамі бляднеюць усе нашы крыўды, усе нашы асабістыя перажыванні і пачуцці, якія б яны моцныя ні былі.

Дубавец. Ты хораша гаворыш, Бера. У мяне, ве-

даеш, пават мурашкі пайшлі на цэле. Але ты вельмі ўзбуджаны. Табе трэба спакойна абдумаць усё, як належыць.

П е р а г у д. Нічога. Гэта ўзбуджанае паможа мне. Ідучы, я прыкінуў ужо, як буду дзейнічаць. Ты мне таксама паможаш.

Д у б а в е ц. Чаму не. З прыемнасцю.

П е р а г у д. Толькі ты туды, за дрот, не палезеш. Я сам пайду. Вазьму з сабой Роднага і Бондарава. А ты вазьмі чалавек дзесяць лепшых хлопцаў, і я табе пакажу месца, дзе распалажыцца, будзеш папагатове. Калі фашысты будуць нас праследаваць, выручай.

Д у б а в е ц. Добра. Дык я магу ісці рыхтаваць людзей?

П е р а г у д. Чакай, разам пойдзем. Ты яшчэ вось што не забудзься зрабіць... Ад таго месца, дзе ты застанешся, да нямецкага бліндажа метраў паўтарыста. Прыкінь, колькі часу пройдзе, пакуль мы дапаўзём, і тады пастарайся прыцягнуць чым-небудзь увагу вартавога. Так нам лягчэй будзе справіцца з ім.

Д у б а в е ц. Будзе зроблена.

П е р а г у д. Толькі страляць не трэба. А то трывогу падымеш, усю справу праваліш.

Д у б а в е ц. Я што-небудзь прыдумаю. Спяю што-небудзь.

П е р а г у д. Вазьмі ракетніцу. Як пачуеш стрэлы ў нашым баку, дай сігнал: чырвоная ракета — «Іду на дапамогу», сіняя — «Вяду бой, не магу прыйсці».

Д у б а в е ц. Добра, буду помніць. (*Уваходзяць Родны і Бондараў.*)

Б о н д а р а ў. Па вашаму загаду з'явіўся, таварыш лейтэнант.

П е р а г у д. Гэта хто там з'явіўся?

Б о н д а р а ў. Я, сержант Бондараў.

П е р а г у д. А-а, Бондараў. Справа ёсць, таварыш Бондараў. Ты мне патрэбен.

Б о н д а р а ў. Я вас слухаю, таварыш лейтэнант.

П е р а г у д. Пойдзеш са мной у разведку?

Б о н д а р а ў. Як загадаеце.

П е р а г у д. Загадаць не буду. Хочаш сам — ідзі, а то другога буду шукаць.

Б о н д а р а ў. Нашто ж другога? Хіба я адмаўляюся?

П е р а г у д. Справа сур'ёзная. Трэба фашыста дастаць.

Бондараў. Жывога?

Перагуд. А дохлы паншто ён нам патрэбен?

Бондараў. Ды яны ўсе ледзь жывыя: памерзлі.

Перагуд. Нам абы языком варочаў, а там — чорт з ім. Камандуючы загадаў «языка» дастаць. Пытаецца ў камандзіра палка: «Ёсць у вас такія арлы, якія даставяць мне жывога немца?» — «Ёсць», — адказвае камандзір палка. А арлы гэта, выходзіць, мы: я ды вы ўдвух. Нам даверылі гэту справу. Што ж мы — пойдзем і даложым: «Таварыш маёр, мы не арлы»?

Бондараў (смяецца). Арлы і ёсць.

Перагуд. Не баішся? Прыйдзецца лезці нам туды, у самую пастку.

Бондараў. А калі баяцца, дык і ваяваць няма чаго. Тады кладзіся — і лапкі ўгору. Няхай фашыст робіць з табой, што сам хоча.

Перагуд. Правільна.

Бондараў. Ён, бандыт, прыйшоў у чужую хату ды не баіцца, а я ў сваёй павішел яго баяцца? Не, у сваёй хаце я ўжо яму морду наб'ю.

Перагуд. А ты, землячок, што скажаш на гэта?

Родны. У землячка і пытацца няма чаго. Яму і бог бялеў.

Перагуд (Дубайцу). Барысаўскі, беларуская бульба.

Родны. Хоць бы адным вокам глянуць, што там цяпер робіцца.

Перагуд. Дрэнна там, браток. Вельмі дрэнна.

Родны. Хоць бы жывыя засталіся.

Перагуд. Разаб'ём ворага і вернемся ў сваю родную Барысаўшчыну. А сябрам сваім спяём:

Бывайце здаровы, жывіце багата,
А мы ад'язджаем да свае хаты.

Родны перпрыкметна змахвае слязіну.

Бондараў. А хаты то і пяма, гітлеравец спаліў.

Родны. Будзем мы, будзе і хата. Адно каб вярнуцца.

Перагуд. Ну, хлопцы, цяпер за работу! Падрыхтавацца як мае быць. Праверыць гранаты, каб былі сфраўныя. Затворы ў вінтоўках прамыць газай і выцерці пасуха, каб не прыстывалі. Узяць пожны для рэзкі дроту; узяць палатачную вяроўку і кусок якой-небудзь анучы — фашысту па соску. Можна, санкі ўзяць? Як вы думасце?

Бондараў. А нашто, таварыш лейтэнант?
Перагуд. На плячах валачы цяжка будзе.
Родны. Прывалаком, адно каб увабраць. А з санкамі
нязручна будзе.

Перагуд. Тады ўсё. Як толькі змеркнеца — рушым.
Ночы цяпер светлыя. Трэба добра маскіравацца. Ідзіце да
старшыны і атрымайце ў яго пятнаццаць маскхалатаў.

Бондараў. Ёсць, таварыш лейтэнант.

Родны і Бондараў выходзяць.

Перагуд. Ну, цяпер трэба падмацавацца. Падай мне
гэту слязу. (*Дубавец падае чацвяртушку з гарэлкай.*) Табе
наліць каплю?

Дубавец. Не хачу, я паабедаў ужо.

Перагуд. Чокнуцца ж я павінен з кім-небудзь?

Дубавец (*падстаўляе кубак*). Тады чуць-чуць.

Перагуд. Ды я многа не дам, не бойся. (*Налівае ў
кубкі Дубайцу і сабе.*) Вып'ем, Косця!

Дубавец. За што піць будзем?

Перагуд. За жанчын, якія нас помняць.

Дубавец. Якія нас любяць.

Перагуд. Пастой, не забягай наперад. Я яшчэ гэтага
не сказаў. Устрымаемся, пакуль што, ад гэтага слова.

Дубавец. Як хочаш. Табе відней. Адным словам —
за Наталлю Мікалаеўну.

Перагуд. За мілую, чулую, добрую Наталлю Міка-
лаеўну! І яшчэ за адну жанчыну, якая мяне помніць і лю-
біць і ніколі не забудзе: за маю маму! (*Выпівае і закусвае
крышаном сала. Дастае з сумкі пісьмо.*) На, брат! Толькі
табе давяраю. Калі што, напішы ёй... Наталлі Мікалаеўне.
Напішы, што... Ну, ды ладна... Ты мяне разумееш, сам на-
пішаш, што трэба. Вось яшчэ картачка... Не надпісана...
Гэта ёй таксама... Сам надпішаш... Эх, друг! (*Хлопае Ду-
байца па калене.*) Харошы ты хлопец. Давай мы з табой
пацалуемся. Пасля некалі будзе. (*Цалуюцца.*) Ну, а цяпер
найшлі! (*Падзяваюць шапкі і выходзяць.*)

З а с л о н а

Акт трэці

Карціна чацвёртая

Зіма. Светлая ноч. Ускраіна лесу. Дрэвы, пакалечаныя артылерыйскім агнём. Справа — нямецкі бліндаж. Гледачу відаць яго тыльная частка. У перспектыве — снежнае поле з чорнымі плямамі варонак, абрыўкі драцяной агароджы. Дзе-підзе ўгадваюцца абрысы непрыбраных трупай.

З коміна бліндажа віецца ледзь прыкметны дымок. Для бліндажа — нямецкі вартавы. Ён захутаны ў лахманы, з-пад якіх месцамі відаць нямецкая вайсковая форма. Вушы абвязаны хусткай, зверху — пілотка. Вартавы ходзіць ад бліндажа да дрэва, што пасярэдзіне сцэны. На ўсім відаць, што холадна, ён пастуквае пагой аб нагу, часам прабуе падбегчы, потым спыняецца, пейкі час прыслухоўваецца. Супакоіўшыся, зноў пачынае хадзіць ад бліндажа да дрэва і назад. Вось ён узышоў на перакрыццё бліндажа, растапырыўся над камінком, і яго маска расплывасца ва ўсмешку: цёпла. Дым лезе ў вочы, ён жмурыцца і адварочвае твар убок. Злева вынаўзае белая фігура. Гэта — П е р а г у д. Ён спыніўся, прыпаў да зямлі і зліўся з ёю. Відаць толькі, як ходзяць яго плечы ад частага дыхання. Асцярожна падняў галаву і агледзеўся. Змеціў вартавога і не зводзіць з яго вачэй. Улучыўшы зручны момант, ён па-пластунску паўзе да варонкі і знікае ў ёй. Асцярожна высунуў галаву. Прычвіліся дзверы бліндажа, з іх высунулася г а л а в а ў н я м е ц к а й п і л о т ц ы. Галава паварочваецца тварам угару.

Г а л а в а. Ты, свішня! Так ты вартуеш?

В а р т а в ы. Вельмі холадна, гер обер-яфрэйтар.

Г а л а в а. Я цябе нагрэю зараз!

Вартавы збягае з бліндажа ўніз. Г а л а в а о б е р - я ф р э й т а р а хаваецца за дзвярыма бліндажа. Вартавы зноў пачынае хадзіць ад бліндажа да дрэва. Перагуд махае рукою сваім байцам, каб ішлі да яго, а сам бярэ па мушку вартавога. Б а й ц ы паўзуць. Р о д н ы залазіць да Перагуда ў варонку, а Б о п д а р а ў становіцца за дрэвам. Вартавы дайшоў да бліндажа і завярнуўся назад. Раптам сярод марознае ночы пачуліся гукі песні:

Не шчабечуць птушкі,
Лес маўчыць суровы,

Друг гаворыць другу
Ды такія словы:
Ох, як цяжка, дружа,
Свет мне пакідаці.
Ёсць у мяне жоўка,
Ёсць у мяне маці...
Ёсць у мяне жоўка,
Ёсць у мяне маці,
Толькі няма сілы
Галаву падняці.

Вартавы спыніўся і стаў слухаць. Перагуд устае на ўвесь рост і слухае, стоячы за плячыма вартавога, потым падае знак, і Бондараў намерваецца кінуцца на вартавога. Але вартавы пачаў павольна падымаць вінтоўку да пляча. Не цэлячыся, ён страляе ў той бок, адкуль чуецца песня. Разведчыкі прытаіліся ў сваіх сховішчах. З дзвярэй бліндажа выбягае *о б е р - я ф р э й т а р*.

О б е р - я ф р э й т а р (з трывогай у голасе). Хто тут страляе?

В а р т а в ы. Я, гер обер-яфрэйтар.

О б е р - я ф р э й т а р. Чаго?

В а р т а в ы. Рус пяе. *(Паказвае вінтоўкай у той бок, адкуль чуваць песня.)*

О б е р - я ф р э й т а р. Дурань хлопец. Ты хочаш у песню папасці?

Вартавы бярэ вінтоўку да нагі.

В а р т а в ы. Колькі мне яшчэ стаяць засталася, гер обер-яфрэйтар?

О б е р - я ф р э й т а р (вымае гадзіннік). Дзесяць мінут.

Ён яшчэ хвіліну прыслухоўваецца і, сплюпуўшы, ідзе ў бліндаж. Вартавы ідзе да дрэва, прыстаўляе да яго вінтоўку і пачынае грэць рукі, хлопаючы адна аб адну. Пасля ён робіць бег на месцы, ледзь падымаючы ногі ў эрзацвалёнках. Песня, якая пасля стрэлу змоўкла была, зноў разлягалася над снежнай раўнінай:

Шкода мне матулі,
Маладос жонкі.
Яшчэ болей шкода
Роднае старонкі.

В а р т а в ы (прыслухоўваецца, потым перадрожнівае песню). Цю-лю-лю-лю-лю, цю-лю-лю-лю-лю... Рус капут!

У гэты час Бондараў выскаквае з-за дрэва і валіць гітлераўца на зямлю. Гітлеравец прабуе супраціўляцца, але Бондараў ужо схпіў яго за горла, моцна прыціснуў да зямлі.

Бондараў. Брэнш, сволач! Рус не будзе капут.
Перагуд. Цішэй, Бондараў!

Да Бондарава падбягае Родны. Ён затыкае гітлераўцу рот і звязвае яму рукі. Перагуд навёў вінтоўку на выхад з бліндажа, гатовы палажыць кожнага, хто адтуль выйдзе.

Перагуд (*шэпча*). Цягніце! (*Махае рукой у патрэбным кірунку.*)

Родны і Бондараў, узяўшы фашыста пад пахі, валакуць яго поцягам. Перагуд застаецца ў варонцы, гатовы прыкрываць іх агнём.

Родны (*за сцэнай*). Таварыш лейтэнант!

Перагуд аглядаецца, махае рукой, што азначае «цягніце далей». Сам ён яшчэ хвіліну астаецца ў варонцы, а потым паўзе за байцамі. Праз хвіліну з бліндажа выходзіць немец з вінтоўкай. Гэта змена вартавому. Ён таксама захутаны ў лахманы. Ён на мінуту спыняецца і прыглядаецца, але нічога не бачыць.

Немец (*кліча*). Ёган! Дзе ты? Ёган!

Ён абышоў вакол бліндажа, падышоў да дрэва і заўважыў нешта на снэзе. Падняў — гэта пілотка Ёгана. Немец паглядзеў на сляды і ўсё зразумеў. З пілоткай у руках ён кінуўся ў бліндаж, і праз хвіліну адтуль выскачыла з аўтаматамі і вінтоўкамі аддзяленне немцаў на чале з обер-яфрэйтарам. Яны пабеглі па следу нашых разведчыкаў.

Карціна пятая

Няроўная мясцовасць. Рэдкія кусты, яміны. Чутны аўтаматныя і паасобныя вінтовачныя стрэлы. Уваходзіць Родны з гітлераўцам на плячах. Ён моцна стаміўся.

Перагуд (*за сцэнай*). Лажыся!

Родны кладзе гітлераўца на снег; сам кладзецца за куст і рыхтуецца да стральбы. Адстрэльваючыся, на сцэну выбягае Перагуд, за ім Бондараў.

Перагуд. Глядзі, Бондараў, каб злева не абышлі.
(*Сам выбірае зручнае месца для стральбы і кладзецца.*)
Бондараў (*углядаецца*). Куды прэш, гад! (*Цэліцца і страляе.*)

Перагуд. Ты, Родны, беражы пемца, каб не забілі. Адцягні яго ў лагчыну.

Родны падпаўзае і адцягвае гітлераўца ў лагчынку. Гітлеравец круціць галавой і пешта мармыча.

Родны. Ну, ну, свіння вапывая! Чаго яшчэ? На руках цябе носяць, а табе не падабаецца. Вось як нарну зараз! *(Намерваецца штыком.)* Ляжы каменем. *(Паўзе на сваё месца.)*

Перагуд. Бондараў, шмат іх там?

Бондараў. Не магу палічыць, таварыш лейтэнант, яны рухаюцца. Мёртвых палічым. *(Страляе.)* Вось два ўжо.

Перагуд. Трымайся, хлопцы! Зараз падмога будзе.

Бондараў. Нам бы толькі да лясочка дабрацца, а там мы дома.

Родны. Справа сіняя ракета, таварыш лейтэнант.

Перагуд. Наша. Дубавец. Косця, Косця...

Бондараў *(прыпадымаецца і ўглядаецца перад сабой)*. Бач ты які спрытны! Вось я цябе супакою.

Цэліцца з калена і раптам выпускае з рук вінтоўку, валіцца на зямлю. Перагуд і Родны гэтага не заўважаюць.

Родны. Вупь яны... Справа хочучь абысці.

Перагуд. Бі іх, Родны! Прышпільвай да зямлі.

Родны. Заляглі.

Перагуд. Вось і добра... Зараз панясеш, а мы з Бондаравым будзем прыкрываць. Гітлераўца абавязкова трэба ў штаб даставіць.

Родны. А цяжкі, каб ён спух... Зразу ўзяў — нічога як быццам, а потым як прапёр па снягу, дык аж духі заняло.

Перагуд. Казаў я санкі ўзяць... Як у цябе там, Бондараў? *(Адказу няма.)* Бондараў! Ты жыў ці не?

Паглядзі, Родны, што з ім.

Родны падпаўзае да Бондарава і крапае яго за пагу.

Родны. Бондараў... Бондараў... Братка мой, чаго ж ты маўчыш? *(Заглядае яму ў твар.)* Таварыш лейтэнант!

Перагуд. Ну, што там?

Родны. Няма Бондарава.

Перагуд. Як няма? А дзе ж ён?

Родны. Нежывы ён.

Перагуд. Можна ранены толькі?

Родны. Не, таварыш лейтэнант, не дыша. *(У бок фашыстаў.)* Гады праклятыя! Сволачы!.. *(Страляе.)*

Перагуд. Не зарывайся, асцярожна, таварыш Родны. Мы за Бондарава адпомсцім яшчэ. Вазьмі ў яго патроны і гранаты.

Родны знімае з Бондарава рэмень з падсумкамі, бярэ гранаты, цалуе мёртвага друга і адпаўзае.

П е р а г у д. Удвух мы з табой асталіся, Родны.

Р о д н ы. Удвух, таварыш лейтэнант.

П е р а г у д. Што будзем рабіць?

Р о д н ы. Будзем трымацца, пакуль Дубавец не падыдзе.

П е р а г у д. А ракета сіняя была?

Р о д н ы. Сіняя.

П е р а г у д. Гэта пам не надыходзіць, Родны.

Р о д н ы. Мы можам і адысці яшчэ, пакуль яны нас не абкружылі.

П е р а г у д. А немец як жа? З немцам мы не адыдзем.

Р о д н ы. Фашыста я прыкончу зараз.

П е р а г у д. Чакай! Не трэба... З чым жа мы да камандзіра палка прыйдзем? Бондарава страцілі, «языка» не прывялі, баявой задачы не выканалі... Што ён нам скажа? Скажа: «Баязліўцы вы! Уцяклі і загаду не выканалі!» Ты хочаш, каб цябе баязліўцам лічылі?

Р о д н ы. Не хачу, таварыш лейтэнант.

П е р а г у д. І я не хачу.

Р о д н ы. Але што ж рабіць?

П е р а г у д. Бяры немца і валачы ў штаб.

Р о д н ы. А вы як жа?

П е р а г у д. А я застаўся. Я буду весці агонь, каб даць табе да ляска дайсці.

Р о д н ы. Аднаго вас яны напэўна заб'юць.

П е р а г у д. Гэта не хутка будзе. *(Раскладае вакол сябе гранаты.)* Ты паспееш выйсці з-пад агню. Даложыш маёру, што яго загад выкананы.

Р о д н ы. Яны вас у палон возьмуць і замучаць.

П е р а г у д. Жывы я ім не дамся.

Р о д н ы. Выйдуць патроны і граматы, тады яны і возьмуць.

П е р а г у д. У мяне яшчэ ёсць наган. *(Дастае з кабуры наган і кладзе за пазуху.)* Пакуль я змагу паднесці яго да скроні, яны мяне не возьмуць. *(Паўза. Чутны вінтовацныя стрэлы немцаў.)* Чаму ж ты не ідзеш, Родны?

Р о д н ы. Я не магу вас пакінуць аднаго...

П е р а г у д. Ты павінен гэта зрабіць, іначай мы не выканаем баявога задання.

Р о д н ы. Прамяпяць вас на гэтага паршывага фашыста?

П е р а г у д. Фашыст павінен быць на камандным пункце. Ад гэтага залежыць поспех заўтрашняга наступлення.

Р о д н ы. Гад я буду, калі камандзіра свайго пакіну на пагібель.

П е р а г у д. Я табе загадваю, таварыш Родны!

Р о д н ы. Не магу я такі загад выканаць.

П е р а г у д. Я цябе застрэлю, калі не выканаеш.

Р о д н ы. Лепш я памру.

П е р а г у д. Ты памрэш як здраднік, які на полі бою не выканаў загаду свайго камандзіра.

Р о д н ы. Таварыш лейтэнант! Братка мой родны! Не загадвай ты мне гэтага! *(Плача.)*

П е р а г у д. Так трэба, таварыш Родны. Ідзі, а то позна будзе.

Р о д н ы *(выцірае слёзы)*. Наце вам і мае гранаты. *(Падпаўзае да Перагуда і кладзе ля яго свае гранаты.)*
Бывайце, таварыш лейтэнант!

П е р а г у д. Бывай, Родны!

Р о д н ы *(падпаўзае да гітлераўца)*. Ты смяешся, гад печаны? Рад, што я плачу? Смейся, сволач! Усё роўна ўсе вы паздыхаеце. Гітлер капут! Герынг капут! Фашыст капут! *(Прыгінаючыся, цягне фашыста за кусты.)*

П е р а г у д *(адзін. Углядаецца перад сабой)*. Паўзуць... Смерць мая паўзе... Спазнілася. Цяпер ты толькі жыццё маё можаш узяць, чэсць я ўратаваў.

Г о л а с н е м ц а. Рус, здавайся!

П е р а г у д. Пачакай, не спяшайся.

Кідае гранату. У адказ раздаецца некалькі стрэлаў. Перагуд прыпадае да зямлі і бярэ паступную гранату.

Г о л а с г і т л е р а ў ц а. Рус, кідай зброю!

П е р а г у д. Зараз кіну. *(Кідае гранату. Цішыня. Гітлераўцы больш не страляюць.)* Нясмачна?

Да Перагуда злева, збоку паўзе гітлеравец. Ён падшоў зусім блізка і, калі Перагуд стаў на калена, каб зноў кінуць гранату, кідаецца на яго ззаду і валіць на спіну. Перагуд стараецца з-пад яго выбрацца, але фашыст моцна ўзлёт яму на грудзі.

Н е м е ц *(хрыпіць у прастору)*. Вальтэр, сюды хутчэй!

Перагуд выхапіў з жокап у немца штык і ўдарыў ім немца ў бок. Скінуўшы з сябе абвяўшага фашыста, ён усхапіўся на погі. Убягае, другі салдат і страляе ў Перагуда. Перагуд асядае на зямлю. Аглянуўшыся, салдат страляе некуды ўлева і ўцякае. Убяга-

юць баіцы на чале з Дубаўцом. Яны праследуюць фашыстаў. За сцэнай чуваць крыкі «ўра» і шум бітвы.

Дубавец (*уваходзіць з аўтаматам у руках. За ім баец*). Мы спазніліся. Вунь там нехта ляжыць. Напэўна, наш. Паглядзі, Саламацін, хто гэта.

Баец (*падыходзіць і заглядае мёртваму ў твар*). Бондараў.

Дубавец. Забіты?!

Саламацін (*прыпадае вухам да грудзей*). Кошчаны.

Дубавец (*ідзе далей*). А вось яшчэ двое... Адзін фашыст і адзін наш... Гэта Перагуд. (*Нахіляецца над Перагудам*.) Бора, ты жыў? (*Перагуд не адказвае*.)

Саламацін. Дзе ўжо там. У іх тут рукапашная была. (*Падымае штык*.) Штыком арудаваў фашыст.

Дубавец (*прыглядаецца да Перагуда*). Рапа стрэляная.

Саламацін. Дык гэта лейтэнант немца парнуў. А дзе ж трэці наш? Там, мусіць, астаўся, за дротам.

Дубавец. Такія людзі загінулі! І без карысці. З пустымі рукамі прыйдзем. (*Перагуд ціха застагнаў*.) Ён жывы яшчэ. (*Нахіляецца*.) Бора! Што ж ты, друг?.. Дрэнна табе?

Перагуд (*шэпча*). Дрэнна.

Дубавец. Пацярпі, браток. Зараз мы цябе даставім... Падвёў я цябе, Бора. Спазніўся. Даруй. Мне і самому туга было.

Перагуд. Косця!

Дубавец. Што, Бора?

Перагуд. Я жыць хачу.

Дубавец. Ты і будзеш жыць.

Перагуд. Не памру я?

Дубавец. Што ты, Бора! Нашто табе паміраць? Мы з табой яшчэ паваюем. (*Уваходзіць Караневіч*.)

Караневіч (*махае рукой назад*). Стой там! Падрыхтавацца да адбіцця контратакі. (*Да Караневіча ідзе Дубавец, каб далажыць*.)

Караневіч (*напярэджваючы Дубаўца*). Што ў вас тут?

Дубавец. Немцаў адагналі, таварыш маёр.

Караневіч. А я ўжо роту прыслаў вам на выручку. Чую — стрэльба. Напароліся, думаю, трэба выручаць. Што яшчэ?

Дубавец. Ёсць страты... баявая задача не выканана.

Караневіч (махае на яго рукой). Нічога вы не ведаеце. Дзе Перагуд?

Дубавец. Цяжка ранены. Вуць ён. (Караневіч накіроўваецца да Перагуда. Перагуд бачыць камандзіра палка і хоча прыпадняцца.)

Караневіч. Ляжыце, не шавяліцеся... (Становіцца на калені і нахіляецца над Перагудам.) Як вы маецеся?

Перагуд (шэпча). Таварыш маёр, ваш загад выкананы.

Караневіч. Родны мне далажыў. Дзякую. (Нахіляецца і цалуе Перагуда. Кліча.) Вера!

Вера (за сцэнай). Я вас слухаю, таварыш маёр.

Караневіч. Насілка сюды! (Падбягае Вера і два санітары з насілкамі.) Забярыце лейтэнанта на перавязачны пункт. Самі даставіце яго ў шпіталь. Вы мне за яго адказваеце.

Вера. Ёсць, таварыш маёр. (Санітары кладуць Перагуда на насілку.)

Караневіч. Асцярожна!

З а с л о н а

Акт чацвёрты

Карціна шостая

Палата ў прыфрантавым шпіталі. У палаце чалавекі чатыры хворых. Пасярэдзіне палаты стол і крэсла. На адным з ложкаў сядзіць ранены з перавязанай нагой. Побач з ім — мыліцы, у руках газета. На суседнім ложку Перагуд у халаце.

Перагуд. Стогне ўсё.

Ранены. Гэта той, у кутку.

Перагуд. У яго, здаецца, косць патрушчана.

Ранены. Ага. Я таксама думаў, без нагі астануся, адно ж абышлося. Доктар кажа, што, можа, нават і кульгаць не буду. На фронт наўрад ці пападу зноў. Шкада. Хацеў бы я іх апошнія сутаргі бачыць.

Перагуд. Я-то яшчэ спадзяюся ўбачыць.

Ранены. У цябе іншая справа. Праз якіх тыдні два ты будзеш зусім спраўны.

Перагуд. На фронт бы хутчэй. Там у нас цяпер пайшлі справы нядрэнна. У армейскай газеце нават пішучь пра наш полк. Чыталі сёння?

Ранены *(глядзіць у газету)*. Гэта ж дзе тут?

Перагуд. Вось тут. *(Паказвае пальцам.)*

Ранены *(чытае)*. «Часць, якой камандуе маёр Караневіч, бесперапынна гоніць ворага на захад. Учора раптоўным палётам падраздзяленні таварыша Караневіча зноў выбілі фашыстаў з двух населеных пунктаў. На полі бою праціўнік пакінуў больш чатырохсот трупаў і шмат зброі. У гэтым баі маёр Караневіч быў ранены, але не пакінуў каманднага пункта, пакуль аперацыя не была закончана».

Перагуд. Гэта мой камандзір палка.

Ранены. Баявы, відаць.

Перагуд. Баявы.

Ранены. З баявым камандзірам і памерці не крыўдна.

Калі памрэш, дык ведаш, што педарма. (*Уваходзіць Наталля.*)

Наталля. Ну, хворы, збірайцеся, машына чакае.

Ранены. Ужо?

Наталля. Ужо.

Ранены. А што тут збірацца? Я гатоў...

Перагуд. Мне таксама збірацца?

Наталля. Хочаце хутчэй вырвацца з маіх лап? Не, вы яшчэ пачакайце.

Перагуд. Ёсць пачакаць.

Наталля. У мяне з вамі яшчэ гаворка будзе.

Перагуд. Сур'ёзная?

Наталля. Вельмі.

Ранены (*падыходзіць на мыліцах да Наталлі*). Бывайце, сястра! (*Паціскае руку.*) Дзякую вам за ўсе клопаты... Надакучаў я вам часта...

Наталля. Шчасліва... Папраўляйцеся хутчэй ды прыезджайце фашыстаў дабіваць.

Ранены. Абавязкова. (*Затрымлівае яе руку.*) Эх, сястрыца!.. Ведаеце, што я хачу вам сказаць?

Наталля. Што ж?

Ранены. Зайздросчу я вашаму мужу.

Наталля. Хіба вы яго ведаеце?

Ранены. Я жонку яго ведаю.

Наталля. У вас лепшая будзе.

Ранены. Наўрад. (*Падыходзіць да Перагуда.*) Бывай, таварыш.

Перагуд. Бывай, браток. (*Развітваюцца. Ранены выходзіць.*) І ён таксама...

Наталля. Хочацца ж чалавеку сказаць што-небудзь прыемнае на развітанне. Падыміце руку. (*Ставіць тэрмометр.*) Хворыя, яны капрызныя, як дзеці: і скардзяцца, і лаюцца, бывае. А крыўдзіцца на іх нельга. Страшэнны боль другі зпосіць, вось і не стрымае, грубае слова скажа. А выпісваецца — дзякуе, слёзы на вачах. І гэтыя слёзы мілей мне за ўсіякія пахвалы. Адчуваеш, што гэтаму чалавеку ты сапраўды была патрэбна.

Перагуд. І ён да самай смерці будзе помніць вас. Гляне на сляды ран сваіх і ўспомніць.

Наталля. Дзіўнае пачуццё ў мяне да маіх хворых. Мне здаецца, што маці павінна адчуваць пешта падобнае. Яны ж бездапаможныя, як дзеці. Яго і пакарміць трэба, і накрыць, і на другі бок перавярнуць, і загаварыць чым-

небудзь, каб ён пра сваю больку хоць на момант забыўся. А што ў яго барада і вусы, дык ад гэтага яшчэ больш шкада яго.

П е р а г у д. У вас добрае сэрца.

Н а т а л л я. Не ведаю. Мне самой гэта прыемна.

П е р а г у д. Вы адчуваеце сябе шчаслівай?

Н а т а л л я. Шчаслівая тым, што я патрэбны чалавек, што магу песці хоць крупінку цяжару, які лёг на плечы народа. Спачатку вельмі страшна было. Наш ваенны гарадок разбамбілі. Выскачыла я амаль што ў адной кашулі і апынулася на вялікай дарозе сярод патоўпу людзей... Ні радні, ні знаёмых. У кожнага сваё гора, і кожнаму не да цябе. Трыста кіламетраў прайшла пяшком — аб адным думала: каб выйсці толькі. А потым апамяталася: куды ж я іду? Чаго? У мяне ж ні дзяцей, ні сям'і — сама сабою. Няўжо ж я не магу быць карыснай на фронце? Тут я ўспомніла, што калісьці ў медінстытуце вучылася, і пайшла прасіцца на работу. І вось мне здаецца, што я знайшла сваё сапраўднае месца.

У р а ч (прыадчыняе дзверы). Наталля Мікалаеўна, у вас колькі ложкаў вольных?

Н а т а л л я. Адзін, ды вось яшчэ адзін павінен вызваліцца.

У р а ч. Прыбываюць раненыя. Падрыхтуйцеся.

Н а т а л л я. Усё будзе гатова, Міхаіл Барысавіч. (Да Перагуда.) Можна, і знаёмыя будуць. Усе цяжкія з вашага ўчастка трапляюць да нас. Гэта наш паток. Толькі яны звычайна ў такім стане, што з імі і пагаварыць нельга. Пакажыце вашу тэмпературу. (Глядзіць на тэрмометр.) Усё ў парадку. Я думала, ці можна вас адпраўляць.

П е р а г у д. А вы не адпраўляйце, мне і тут добра. Пакажыце мяне тут, Наталля Мікалаеўна. Пры вас я хутчэй папраўлюся.

Н а т а л л я. Не маю права.

П е р а г у д. Папрасіце начальніка шпіталя.

Н а т а л л я. Не дазволіць. Нам трэба прымаць новых раненых. А вы паедзеце далей, у тыл. Там хутчэй паправіцеся.

П е р а г у д. Не праганяйце мяне. Мне цяжка будзе перанесці...

Н а т а л л я (жартуючы). Вам нічога пераносіць не прыйдзецца. Санітары перанясучь, што трэба.

П е р а г у д. ...разлуку з вамі.

Н а т а л л я. Ну, гэта глунства. Гэта вашаму жыццю не пагражае. Тым больш што тэмпература ў вас нармальная.

П е р а г у д. Вы зноў пачынаеце здэкавацца, як некалі.

Н а т а л л я. Я і так доўга цярпела, пакуль паставіла вас на погі. Цяпер хоць душу адвесці.

П е р а г у д. Але ж так вы можаце мяне зноў зваліць з пог.

Н а т а л л я. Калі вы ад нямецкай кулі выжылі, то ад маіх слоў тым больш.

П е р а г у д. Вы хочаце хутчэй ад мяне пазбавіцца. Як падужэю, тады я сам паеду, і даю слова больш вам на вочы не пападацца.

Н а т а л л я. Я ад вас такога слова не патрабую. Харшыя людзі не для таго трапляюцца, каб імі кідацца.

П е р а г у д. Дзякую. Вы мне хацелі пешта сказаць.

Н а т а л л я. Хацела... *(Паўза... Яна думае, як лепш пачаць гэтую далікатную размову.)*

П е р а г у д *(пачакаўшы)*. Праз гадзіну мы ўжо не пагаворым.

Н а т а л л я. Я хацела запытацца: калі вы апошні раз бачылі яго?

П е р а г у д. На полі бою, калі быў ранены. Як праз сон помню, што ён падыходзіў да мяне.

Н а т а л л я. Які ён цяпер? Я нават уявіць не магу. Дрэнна мы з ім развіталіся ў той вечар.

П е р а г у д. А ён вас любіць.

Н а т а л л я. Адкуль вы гэта ведаеце?

П е р а г у д. Калі Шумейка перад імі аддаў мне ваша пісьмо, яму гэта было вельмі балюча. Шкада было глядзець на яго. Ну, і я адчуваў сябе так, нібы ўкраў у яго што, а ён мяне за руку злавіў.

Н а т а л л я. Вы такі сёе-тое ўкралі ў яго.

П е р а г у д. Што ж?

Н а т а л л я. Часціну таго пачуцця, якое палежала толькі яму.

П е р а г у д. Часціну... Дробны злодзей.

Н а т а л л я. А сумленне ўсё-такі мучыць?

П е р а г у д. Дарэмна мучыць. Я не магу вярнуць украдзенае. Гэта не ў маёй волі.

Н а т а л л я. Як бы я хацела прымірыць вас...

П е р а г у д. Мы прымірыліся. Мне здаецца, што ён нават нацалаваў мяне тады.

Н а т а л л я. Гэта радзіма вас прымірыла. Я б хацела вас так прымірыць, каб вы абодва былі ў маім сэрцы і каб ніводнаму крыўдна не было.

П е р а г у д. Гэта немагчыма.

Н а т а л л я. Так, немагчыма.

П е р а г у д. Значыць... *(Яна маўчыць.)* Я разумею.

Н а т а л л я. Не асуджвайце мяне, Барыс Платонавіч. Вы харошы чалавек, і я вам удзячна за вашы добрыя пачуцці да мяне.

П е р а г у д. Я харошы, але любіце вы яго.

Н а т а л л я. Адзін час мне здавалася, што я здолею яго не любіць. Я старалася пераканаць сябе, што не люблю яго.

П е р а г у д. І што любіце другога.

Н а т а л л я. Так.

П е р а г у д. Вам гэта не ўдалося. Вы палюбілі яго яшчэ больш.

Н а т а л л я. Я ведаю, што вам балюча. Людзі ў такіх справах вялікія эгаісты. Яны заняты толькі сабою і не заўважаюць, што прычыняюць боль другім. Усё пройдзе, усё загоіцца. Дайце руку і будзем сябрамі. *(Бярэ яго руку.)*

П е р а г у д. Дзякую і за гэта. *(Доўгая паўза.)* Ён — герой, а я — хлапчук. Ён сапраўдны герой. Сягоння зноў пра яго ў газеце пішуць.

Н а т а л л я. Што пішуць?

П е р а г у д. Зноў выбіў пемцаў з двух населеных пунктаў.

Н а т а л л я. Я рада за яго. *(Бярэ газету і прабягае вачыма. Устрывожаная.)* Ён ранены!

П е р а г у д. Так.

Н а т а л л я. Можна і цяжка.

П е р а г у д. Відаць, не цяжка. Там гаворыцца, што камандаваў да канца бою.

Н а т а л л я. А толькі ж учора я ад яго пісьмо атрымала. Яно мяне ўсхвалявала і ўзрадавала. Тут ён сапраўдны, такі, аб якім я некалі марыла, якім угадвала пры першых нашых сустрэчах. Ён лепшы, чым пра яго думаюць, чым думала я, чым вы думасце. Я прачытаю вам гэта пісьмо. Я хачу, каб вы ведалі, што гэта за чалавек, і не думалі аб ім дрэнна. Можна?

П е р а г у д. Чытайце?

Н а т а л л я *(чытае пісьмо)*. «Даруй, Наташа! Даруй мне за хамства, за абразу, за мукі, якія ты цярпела праз

мяне і якіх я не заўважаў. Я лічыў сябе чалавекам ідэйным, перадавым, барацьбітом за шчасце людзей і праглядзеў жывога чалавека, які жыў, любіў і пакутаваў побач са мной. Пакутаваў ад майго цяжкага характару, ад мае нячуласці, часта наўмыснай і напускной. Я цябе любіў, але не ўмеў сказаць табе цёплага, ласкавага слова, якое ты жадала пачуць ад мяне. Я цяпер разумею, як табе было цяжка і балюча. За гэты час я шмат што зразумеў. Душа твая імкнулася да цяпла і ласкі, а патыкалася на халодную сцяну. Тады ты адварнулася ад мяне і пайшла на выпадковы аганёк. А я палічыў гэта за жапочую легкадумнасць, за ганьбу і абразу для сябе. Я чырванею, калі ўспомню пра наша развітанне. Калі можаш, даруй і забудзь. Сягоння ў мяне радасны дзень: я ступіў на родны парог, на нашу беларускую зямлю, якая нас з табой узгадала, на якой паміраюць у фашысцкай няволі родныя і блізкія нам людзі. Я хацеў бы, каб гэты памятны дзень быў днём нашага з табой прымірэння. Калі нам яшчэ суджана жыць разам, мы будзем жыць так, каб жыццё было для нас радасцю, а не цяжарам. З гэтай надзеяй у сэрцы я пайду далей па сваёй роднай зямлі, вырываючы яе ў ворага шматок за шматком. А калі ўпаду, дык буду падаць так, каб як мага больш абняць яе сваімі рукамі. Успамяні тады мяне добрым словам». *(Выцірае набегшыя слёзы.)*

П е р а г у д *(пасля паўзы)*. Ясна, я тут лішні!.. А раз лішні, дык і няма чаго блытацца пад пагамі ў людзей. Пагрэўся трошкі ля чужога цяпла і тупай далей...

Н а т а л л я. Я вінавата перад вамі, Барыс Платонавіч. Даруйце, калі можаце... *(Паўза.)* Калі цяжка ранены, ён трапіць да нас у шпіталь. *(Глядзіць у газету.)* Гэта было ўчора. Сёння яго могуць прывезці. *(Хвалюецца.)* Ён можа зараз прыехаць.

П е р а г у д. Я разумею: мая прысутнасць можа яго ўсхваляваць. *(Выходзіць.)*

Н а т а л л я. Божа, як я хвалююся! Мне думаецца, што з ім здарылася нешта страшнае. Камандаваў да канца бою. Значыць, пасля бою не камандаваў. Значыць, не мог. Хоць бы жывым даехаў. Я б яго выхадзіла. Начэй бы не спала. Рукі б свае падлажыла пад яго... Чаго ж я сяджу? Ложкі не гатовы, а я сяджу. Бялізну трэба змяніць.

Ідзе да дзвярэй. Дзверы расчыпяюцца. Два сапітары трымаюць насілку з раненым.

Сапітар. Куды хворага палажыць?

Наталля. Нясіце вунь па той ложкак. (Санітары ўносяць раненага. Яго няголены твар выцягнуўся, нерухомы. Наталля ідзе за насілкамі.) Не, гэта не ён... (Углядаецца.) Ён... Божа, як ён змяніўся! Ён спіць?

Сапітар. Мусіць прытомнасць страціў. Толькі што гаварыў, піць прасіў.

Наталля (падыходзіць да насілак). Колешка, родны мой! Здужалі яны цябе, праклятыя. (Прыкладае руку да лба.)

Караневіч (расплюшчвае вочы). Наташа... Вось як... сустрэліся... (Змоўк.)

Наталля. Што ж ты, родны мой? Цяжка табе? (Бярэ рукі, мацае пульс.) Ён памірае...

Асядае на ложкак і прыпадае да грудзей нябожчыка. Як вінаватыя, на цыпачках выходзяць сапітары. Увайшоў Перагуд, апранены ў дарогу. Ён стаіць нерухома і глядзіць у смутку, як уздрыгваюць Наталліны плечы.

Перагуд (ціха, пасля доўгай паўзы). Бывайце, Наталля Мікалаеўна!

Наталля (падняла галаву. Няўцямна). Куды ж вы? А-а... у тыл... Вас эвакуіруюць...

Перагуд. Туды, на яго месца.

Наталля (хапае яго за руку. Страсна). Ідзіце! Помсціце ім, праклятым! За Радзіму! За яго! За маё забітае шчасце!

Перагуд. Я не магу замяніць цябе, камандзір мой. Але пакуль сіл маіх хопіць, я буду ісці далей па той зямлі, за якую ты аддаў жыццё сваё. Я не зганьблю сцяга палка, якім ты камандаваў. Клянуся табе ў гэтым. Даруй і бывай навекі.

Цалуе нябожчыка ў лоб і выходзіць.

К а н е ц

ВАЛОДЗЕЎ ГАЛЬШТУК

ПЕСА ў АДНЫМ АКЦЕ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Мікола Сукач — партызан з вясковых інтэлігентаў, 36 год.

Таццяна — яго жонка, 30 год.

Агата — яго маці, старая, гадоў над 60.

Вальтэр Плінкс — камендант нямецкага гарпізона ў раён-
ным цэнтры, капітан.

Дзея адбываецца ў акупіраваным немцамі беларускім мястэчку.

Небагаты пакой. Злева дзверы, бліжэй да гледача, пры левай сцяне, невялікая шафа. Пасярэдзіне пакой стол, засланы абрусам. У правым пярэднім кутку невялікі туалетны столік. Над ім некалькі фатаграфій у самаробных рамках. На заднім плане праз увесь пакой фіранка, якая адгароджвае спальню.

Вечар. Гарыць невялічкая лямпа. А г а т а сядзіць на табу- рэтцы пад старой карзінай, перабірае лахманы і адкладвае ўбок тое, што ёй патрэбна.

А г а т а *(разглядае на святло старую спадніцу)*. Дзі- равая... і фунта мукі не дадуць. Каля дому яшчэ спатрэ- біцца. *(Кладзе назад у карзіну. Вымае новую белую кашу- лю. Распасцерла і са смуткам разглядае яе, узяўшы за плечукі.)* На смерць хавала... А яна і забылася на мяне. Маладых ды здаровых хапае ёй. Чорныя слугі Люцыпара- Гітлера дзень і ноч працуюць на яе. Вынішчаюць усё зда- ровае, маладое ды смелае. А слабыя ды баязлівыя самі паў- міраюць ад холаду, ад голаду, ад страху. *(Вымае піянерскі гальштук.)* Унучак мой любы! Пакутнік мой. Няхай бы мяне лепш забілі. Ад мяне на гэтым свеце нікому ні карыс- ці, ні радасці. А табе ж бы жыць ды красавацца. Ляжыш... Ляжыш ты, саколк, у сырой зямельцы. Налягла яна на слабыя грудкі твае. І холадна табе, і цяжка. І не можаш ты зварухнуцца. Не можаш устаць, адпомсціць забойцам тваім. І мае рукі слабыя. І я ім нічога зрабіць не магу. А татка твой невядома дзе. І не ведае, што няма ўжо ў яго сыночка. А можа, і самога няма на свеце. А мамка твая... *(Закрывае вочы рукой і ў скрусе круціць галавой.)* Няма ў цябе мамкі, сокал мой. Адраклася яна ад цябе... Адна я ў цябе засталася. Хутчэй бы бог прыбраў мяне адгэтуль. Хутчэй бы мне з табой спаткацца... І гальштучак новель- кі. Мала ты ў ім красаваўся... Пакрасуйся хоць цяпер, го- луб мой. *(Устае і падыходзіць да сцяны, дзе вісяць фата- графіі.)* Пакрасуйся, пакуль гэтыя ірады не бачаць. *(Ве- шае гальштук на адну з фатаграфій, як ручнік на абраз. Углядаецца ў фатаграфію.)* Як жывы ўсё роўна... Здасц- ца, і скажа зараз: бабка, дай мне есці. *(Стаіць яшчэ нейкі*

час моўчкі перад фатаграфіяй, а потым ідзе на ранейшае месца. Зноў перабірае лахманы.) Круціцца недзе цэлы дзень. Ёй і не ў галаве, што ў хаце крошкі хлеба няма. Яе там накормяць і напояць. Людзі, людзі!.. Як вас зямля посіць!..

Бразнула клямка зпадворных дзвярэй.

А г а т а (спужана). Хто там? (Яна хуценька кідае лахманы назад у карзінку, але не ўпраўляецца яе зачыніць, як адчыняюцца дзверы і ў пакой уваходзіць Мікола. Агата ідзе яму насустрач.) Сыноч мой!.. Адкуль жа цябе бог прышэс? Думала, ужо і жывога няма. (Абнімае яго.)

М і к о л а. Жыў, пакуль што. (Цалуючы старую.) Як здаровы, мама?

А г а т а. Бяда ў нас, сыноч. Вялікае гора спасцігла нас. Няма нашага Валодзькі. Забілі твайго сыночка зльдпі фашысцкія.

М і к о л а (са смуткам). Чуў я ўжо...

А г а т а. Дайшла і да цябе вестка.

М і к о л а. Прыходзіла да нас дзяўчына з гэтага боку. Але яна і сама чула гэта ад людзей, а як здарылася, не ведае.

А г а т а. Як жа здарылася... Камендант загад вывесіў, што не можна ў лес хадзіць: хто пойдзе без дазволу — расстрэл. А ён... ведама дзіця, — у галаве яму тыя загады: стаў на лыжы ды памчаў з горкі, як бывала. У яго і ў думках не было ў лес ехаць. А салдат злажыўся ды давай страляць. Упаў Валодзька, крычыць: «Мама! Бабка! Ратуйце!» А ён яшчэ ў ляжачага дзве кулі загнаў.

М і к о л а. Пахавалі ж хоць яго?

А г а т а. Два дні ляжаў, не дазвалялі забіраць. На допыт цягалі мяне і матку. А потым яна пайшла да каменданта, дык здаўся на яе просьбу. Не ведаю ўжо, як яна яго прасіла.

М і к о л а. Хацеў бы я па магілку на яго паглядзець.

А г а т а. Не хадзі, сыноч, нікуды. Страшна ў нас. Гіцлі гэтыя так і шныраць, так і пюхаюць... Каго зловяць — вінават не вінават — на шыбеніцу валакуць. Камендант — звер люты.

М і к о л а. Капітан Вальтэр Плінке?

А г а т а. Капітан, ці чорт, ці д'ябал — гэтага я не ведаю, але што звер, дык звер.

М і к о л а. Чуў я пра яго.

А г а т а. Баюся я, сынок. Не ведаю, ці добра ты зрабіў, што прыйшоў сюды.

М і к о л а. Не мог я сцярпець, як дачуўся. Сваімі рукамі задушу вырадка, які яго забіў.

А г а т а. Барані цябе бог! Яго ты не вернеш, а сябе загубіш. Пацярпі, прыйдзе і на іх пагібель.

М і к о л а. Не магу, мама. Душа гарыць.

А г а т а. Усе ж думаюць, што ты загінуў ад бомбаў. У Мінску ж тады быў якраз. І немцам гэта ў вушы ўвялі. Але сэрца маё чула, што жывы ты. А потым і вестачка прыйшла — у партызанах, немцаў б'е. Далёка, мусіць, стаіце?

М і к о л а. Далёка... Кіламетраў восемдзесят.

А г а т а. Распраніся ды адпачні крыху. Змарыўся. Дарога вялікая. А ісці трэба ўсё хаваючыся ды туляючыся. Ці гэта ж мы думалі калі, што на сваёй зямлі страшна будзе хадзіць, што ў сваю хату трэба будзе ўваходзіць крадучыся, як злодзею. *(Мікола распранаецца. Пад верхняй вопраткай у яго аўтамат.)* Дык гэта ж ты са стрэльбай.

М і к о л а. Такая наша справа.

А г а т а. Дай я схавваю, каб не кожны сляпы бачыў.

М і к о л а *(аддае ёй аўтамат і вопратку)*. Далёка не хавайце, ён мне можа спатрэбіцца.

А г а т а *(вешае аўтамат на цвік за шафай, зверху вешае Міколаву вопратку)*. Вось тут будзе. Паглядзі, каб ведаў дзе.

М і к о л а *(глянуўшы)*. Добра.

А г а т а. Галодны ж ты, мусіць, а ў хаце хоць бы што па зуб узяць. Пайду хіба да суседкі, можа бульбы пазычыць.

М і к о л а. А дзе ж Таня?

А г а т а. А мой ты сынок, не пытайся лепш.

М і к о л а *(занепакоены)*. А што? Здарылася што-небудзь?

А г а т а. Няма ў цябе жонкі.

М і к о л а. Хіба і яе... таксама?

А г а т а. Жывая, але не жонка яна табе.

М і к о л а. Што гэта вы кажаце, мама?

А г а т а. Адраклася ад цябе і ад сына. Гуляшчая стала. З афіцэрамі круціцца. З самім камандаптам на машыне раз'язджае.

М і к о л а. Гэта няпраўда! Не хачу я гэтага слухаць.

А г а т а. Не хацела б я табе і гаварыць, сынок.

Мікола. Каб Тапя да гэтага дайшла!.. Не веру, мама. Гэта вам паплялі.

Агата. Сама б не паверыла, каб сваімі вачыма не бачыла. Радавалася ж я, што мне бог такую п'вестку даў. Цешылася, гледзячы, як вы хораша жывяце. Каб яна слова благое сказала, каб яна вокам бессаромным на каго глянула. А тут як чэрці на яе ўсселі. Плакала, праўда, як Валодзьку забілі. Тры дні не піла, не ела. А потым аднаго дня гляджу — сядзіць перад люстэркам, валасы завівае, губы малюе. «Куды гэта збіраешся?» — пытаю. «Трэба, — кажа, — у адно месца схадзіць, да сяброўкі». Надзела лепшую сукенку, апранулася, зняла са сцяны картачку Валодзеву, пацалавала і пайшла. З таго дня і пачалося.

Мікола. Можа, яе сілаю прымусілі?

Агата. Не, сынок. Яна ж бы сказала. Спрабавала я яе ўгаворваць. Чаго ты, кажу, зніохалася з гэтым ірадам? Цябе ж людзі праклінаюць. Табою мне вочы колюць. Сорамна на вуліцу выйсці. Як жа ты, кажу, мужу ў вочы глянеш? А мне, кажа, і глядзець не прыйдзецца. Яго, кажа, можа, ужо і на свеце няма. Сына ў мяне няма таксама. Для каго ж мне сябе берагчы?

Мікола *(з болем)*. А сэрца матчына ёсць у яе? А сумленне чалавечае?

Агата. Не ведаю, сынок. Гэта ты ў яе запытайся.

Мікола. І няўжо я такую гадзіну да сваіх грудзей туліў!

Агата *(таямнічым шэптам)*. Сюды ж прыводзіла. Аднаго вечара на машыне прывёз яе.

Мікола. Начаваў?

Агата. Не. Чаго не скажу, то не скажу. Пасядзеў мінут пяць, пацалаваў ручку і паехаў.

Мікола *(у страшным абурэнні)*. Заб'ю сцерву!

Агата. Бог яе заб'е.

Мікола. Прывядзіце мне яе, мама.

Агата. Толькі не ў хаце, сынок. Выведзі ў чыстае поле і там рабі з ёю, што хочаш.

Мікола. Я ёй спачатку ў вочы пагляджу. Прывядзіце.

Агата. Сама прыйдзе... Начаваць.

Мікола. Прывядзіце. Мне доўга тут аставацца пельга.

Агата. Не вельмі яе і зпойдзеш. Пайду папытаюся ў аднае маладухі... Дзверы замкну знадворку, каб ніхто

чужы не зайшоў. А яна прыйдзе, дык у яе другі ключ ёсць.
(Засоўвае карзіну з адзежай за шафу і выходзіць.)

Мікола (адзін, аглядае пакой). Усё, як і было, а якая страшная перамена. Родныя вуглы сталі мне чужымі. А колькі шчаслівых часін зазнаў я тут! Колькі радасці было, калі першы раз увёў яе за руку ў гэты пакой. Які я шчаслівы быў, што ў мяне сын расце! Усё фашыст забраў, усё апаганіў... І за ўсё я павінен адпомсціць... За сына, за жонку, за свае пакуты, за глум і здзекі з народу. Мала... Мала праліў я паганай іх крыві. (Падыходзіць да століка, бярэ флакон з духамі.) Загранічныя... Пан Плінке ў Францыі ўкраў... А маёй жонцы прыдаліся. (Нюхае.) Пах распусты і подласці. (З агідай кідае флакон на столік. Ідзе павольна далей, заглядае за шырму.) І ложкак засланы, як рапей... Які нявінны выгляд! А тут, можа, фрыц забаўляўся. Здрада заўсёды нявіннай прыкідваецца. (Чуваць, як у сенцах бразнула клямка.) Ідзе. (Глядзіць на дзверы ў суровай рашучасці.) Не, я не заб'ю яе зразу. Я спачатку ў вочы ёй гляну... Зблізку, як некалі. Калі язык збрэша, дык вочы не салгуць... Яны мне ніколі не лгалі.

Адчыняюцца дзверы.

Таццяна (у калідоры). Сюды, пане капітан. Вы, здаецца, заблудзілі.

Мікола хаваецца за фіранку. У далейшым ён часамі асцярожна высоўвае галаву, каб бачыць, што робіцца ў пакоі. У пакой уваходзіць Таццяна. На твары сляды перажытага гора.

Калі ласка, заходзьце!

Уваходзіць капітан Плінке ў франтаватай вайскавай вопратцы. Ён спыняецца ля парога і, прышчурывшыся, аглядае пакой.

Распранаіцеся. Вешайце на гэты цвік.

Таццяна паказвае цвік ля дзвярэй. Сама падыходзіць да лямпы і прыбаўляе святла.

Пайшла і святла не патушыла.

Плінке (вешаючы шынель). Вас?

Таццяна. Я кажу, старая пайшла, кватэру замкнула, а святла не патушыла. Дарэмна газа гарыць.

Плінке. Фрау Таццяна экапоміць на сто грам газа.

Таццяна. Апошнія сто грам. Сядайце. (Паказвае на крэсла ля стала.)

Плінке (*садзіца*). У фэрау Таццяна няма газа?

Таццяна. Няма... Гэта яшчэ савецкая... Даваешная.

Плінке. Я б ахвотна вам патарыў, але для жаншы-нам я тарыць карошыя тухі.

Таццяна (*расправаючыся*). З духамі ў мяне лягчэй. Парыж вы ўжо ўзялі, а Баку яшчэ...

Плінке. Хутка возьмем Баку. Тады я патару вам фляконьшык газа... топы тва. Ха-ха-ха...

Таццяна. Дзякую, гер Плінке. Я пачакаю.

Плінке. Не тоўга.

Таццяна. Абяцанага тры гады чакаюць...

Плінке. Не тры гады... Тры... Як гэта называць?..

драй вохэ.

Таццяна. Месяцы?

Плінке. Монатэ? Найн!

Таццяна. Тыдні?

Плінке. Я, я, я... Ві не верыце ў сіла нашай арміі?

Таццяна. Гэта руская прыказка такая ёсць — абяцанага тры гады чакаюць.

Плінке (*з гонарам*). Мы ваюем не па рускі прыказка, а па нямецкі стратэгія. Рускі прыказка — цішэ едзеш, тальшэ будзе, а нямецкі стратэгія — шпарка ехаць, ад Берлін да Сталінград.

Таццяна. Прабачце, пане камендант. Я не хацела абразіць вашу стратэгію.

Плінке. Не трэба — камендант. Я ў вашым доме госць, і вы ў мяне не на служба. Называць мяне Вальтэр.

Таццяна. Я не адважуся вас так пазываць.

Плінке. Біттэ, я дазваляю. А вас я пазываць Таця, Танюша? Гут?

Таццяна. Вы маеце права.

Плінке. Ві даваць мне гэта права?

Таццяна. Вы яго самі ўзялі. Ваша права ў дуле пісталета.

Плінке (*задаволены*). О, я! Гэта права для пераможца. Па гэта права я загадаю маім зольдатэн, і яны прывядуць вас на мая кватэра. Я гэта не хачу. Я гавару пра тое права, якое дае наша знаёмства. Ужо два... ві гайст ды вохэ?

Таццяна. Тыдзень.

Плінке. Два тыдзень, як ві да мяне прыйшоў. Памятаць?

Таццяна (*са смуткам*). Я ніколі гэтага не забуду.

Плінке. Ваш прыгожы вочы быў зашмакан. Я вас шкадаваць. Я выціраць вашы слёзы міт дзізо тух. (*Вымае з кішэні хустачку.*)

Таццяна. Я вам вельмі ўдзячна, гер Плінке. Вы тады абяцалі пакараць забойцу майго сына. Вы яго знайшлі?

Плінке. О, я!

Таццяна. Што ж вы з ім зрабілі?

Плінке. Я яго не расстраляць. Зольдат знае служба.

Таццяна. І вы яго не пакаралі?

Плінке. Ён дакладна выканаць мая інструкцыя, і я яму абвясціць падзяка.

Таццяна да болю закусіла губу.

Ві хацець плакаць? Не трэба, Таня. Ві не малы дзіця, ві разумець: калі расстраляць адзін зольдат за слёзы кожны матка, мы астацца без армій. (*Абнімае яе за плечы. Таццяна скаланулася ад агіднасці, але стрымалася.*) Не трэба плакаць, Таня. Слёзы шкодна для хараство. Як зваць ваш хлёпшык?

Таццяна. Валодзя.

Плінке. Ён цяпер там, на неба. Яму ёсць добра.

У пакой уваходзіць Агата. Плінке адхінуўся, сеў проста, як манекен, і ўставіўся на старую. Убачыўшы Плінке, Агата ўся закалацілася і з трывогай аглянулася па баках. Саўладаўшы з сабой, яна пакіравалася за фіранку.

Плінке. Які гэта старуха?

Таццяна. Маці.

Плінке. Ваш?

Таццяна. Мужа майго.

Плінке. Чаго прыйшоў?

Таццяна. Гэта яе дом.

Агата выходзіць з-за фіранкі распрапеная і ідзе за шафу. Плінке праводзіць яе пядобрым поглядам. Зайшоўшы за шафу, Агата хуценька знімае з цвіка аўтамат, закручвае ў Міколаву вопратку і кладзе ў карзіну.

Плінке. Калі я з жаншын, я не хацець пабочны вока. Я вас прасіць...

Таццяна маўчыць.

Плінке (*настойліва.*) Я вас прасіць...

А г а т а з карзінай выходзіць з-за шафы.

Таццяна. Мама, ён не хоча, каб вы тут былі. Пачуіце сёння ў каго-небудзь.

А г а т а *(не стрымаўшы абурэння)*. Сука ты, сука бессаромная! *(Ідзе з карзінай за фіранку.)*

Таццяна. Я не сука, мама. Так трэба.

Плiнке. Што такі сука?

Таццяна *(драўляным голасам)*. Сабакава дзеўка.

Плiнке. Чаму так гаварыць?

Таццяна. Яна злосная на мяне.

А г а т а выходзіць з-за фіранкі без карзіны.

Плiнке. Я яго праганяць. Матка, гераус! *(Паказвае на дзверы.)*

А г а т а *(спакойна)*. Сам ты гераус.

Плiнке. Пашоль вон!

А г а т а. Кожны злыдзень будзе распараджацца ў маёй хаце.

Плiнке *(крычыць)*. Гераус! Шнэль! *(Выханіў пісталет. З-за фіранкі на яго накіроўваецца дула аўтамата.)*

Таццяна *(кладзе сваю руку на яго)*. Вальтэр...

А г а т а. Пёс шалёны! *(Выходзіць. Дула аўтамата знікае.)*

Плiнке. Што такі п'ёс?

Таццяна. Сабака.

Плiнке. Дэр гунд! О-о-о! Чаму ві не дазваляць застраляць?

Таццяна. Яна старая, дурная баба.

Плiнке. Дурная?

Таццяна. Вядома, дурная.

Плiнке. Чорт з ім. *(Кладзе пісталет на стол.)*

Таццяна прагна глядзіць на пісталет.

Ві спужацца?

Таццяна. Я прывыкла да стрэлаў. Які ў вас прыгожы пісталет! *(Працягвае руку, каб узяць.)*

Плiнке. Прабачаць! *(Паспешна хапае пісталет.)*

Таццяна *(нервова засмяяўшыся)*. Вы мяне баіцеся?

Плiнке. Вы можаце памыляцца і пападаць у мяне.

Таццяна. Я не памылюся.

Плiнке *(разраджае пісталет і дае Таццяне)*. Бітэ.

Таццяна бярэ пісталет, які яе ўжо не цікавіць, і разглядае.

Мошна курыць?

Таццяна. Калі ласка.

Плінке ідзе да шыняля па папярсы. Таццяна, прымерваючыся, цэліцца яму ў спіну, потым з маркотным выглядам кладзе на стол не патрэбны ёй пісталет.

Плінке (*адчыніўшы партсігар*). Бітэ.

Таццяна. Не куру.

Плінке закурвае. Зацягнуўшыся, аглядае пакой. Позірк яго спыніўся на чырвоным гальштуку.

Плінке (*выпускаючы дым*). О-о-о! Ротэ фанэ! Бальшавіцкі сцяг!

Таццяна. Гэта гальштук.

Плінке (*падыходзіць да сцяны і разглядае картку*). Валёдзя?

Таццяна. Так.

Плінке. Піонір, піонір?..

Таццяна. Ён быў піянерам.

Плінке. Малады бальшавік. (*Таццяна маўчыць.*) Маршыраваць у піянерскі атрад і спяваць антыфашыскі песень. Якіх песень ён спяваць?

Таццяна. Усякія.

Плінке (*хітра*). О, я снай. (*Напявае.*) Раз, два, тры, піоніры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі. Я снай. (*Разглядае другую картку.*) Гэта хто?

Таццяна. Муж.

Плінке. Мужыцкі твар.

Таццяна. Ён быў з мужыкоў.

Плінке. Вы яго любіце?

Таццяна. Любіла.

Плінке. Ён не можа цаніць ваша хараство.

Таццяна. Чаму вы так думаеце?

Плінке. Яму не такі шонка трэба.

Таццяна. А якая ж?

Плінке. Яму трэба кароф. (*Таццяна маўчыць.*) Дзе муж?

Таццяна. Загінуў.

Плінке (*хітра грозіць ёй пальцам*). Я што-небудзь снай пра ваш муж.

Таццяна (*устрапянулася*). Знаеце? Скажыце мне! Хоць што-небудзь скажыце пра яго, пане Плінке!

Плінке. Вы таксама снай. (*Таццяна моўчкі адварочваецца. Плінке падыходзіць да яе ззаду і абнімае за плечы.*

Таццяна скаланулася, нібы да яе дакранулася змяя.) Танюша сумаваць? Не трэба. У мяне ёсць што-небудзь для васялосць. Айн момэнт... (Ідзе да шыняля і з бакавой кішэні дастае пляскатую паходную бутэльку і плітку шакаладу. Садзіцца за стол і адчыняе бутэльку. Корака служыць і чаркай. Налівае віно.) Французскі... Віно мы п'ём французскі, табака курым грэчаскі, масла ядзім дацкі, сыр галандскі, хлеб украінскі, бульба беларускі.

Таццяна. А ваша што?

Плінке. Наш? Наш фауст.

Таццяна. Якое дачыпенне мае Гётэ да беларускай бульбы?

Плінке. Гётэ? Найн! Не той Фауст. Гэты фауст (наказвае кулак.) Нямецкі гэты называць фауст. Мы з ім робіць спачатку так (наказвае ўдар), потым так (заграбае пяцярнёй у наветры), і ўсё ў нас ёсць. Біттэ! (Падае Таццяне чарку. Яна бярэ і залпам яе перакульвае. Плінке прыемна здзіўлены.) О-о-о!

Таццяна (страсянуўшы галавой, працягвае руку з чаркай). Яшчэ!

Плінке налівае, і яна так жа выпівае другую чарку.

Плінке. Гох! Малядзец! Яшчэ?

Таццяна. Потым.

Плінке (наліўшы сабе). За вялікая Германія па ўвесь свет! Гайль! (Выпівае чарку. Налівае другую.) За перамога нашай арміі! Гайль! (Выпівае. Налівае трэцюю. Устае.) За фюрэр! Гайль! (Выпівае. Прапануе Таццяне шакалад.) Біттэ! (Таццяна адломлівае кавалачак шакаладу і нехаця жуе.) Чаму, Танюша, невясёлы? Шкадаваць хлёпшык? (Абнімае і спрабуе пацалаваць.) Я ваш хлёпшык.

Таццяна (ухіляючыся). Хлопчык не ўмее сябе трымаць.

Плінке (нахабна). Але ён умець вас трымаць. (Грубавата абнімае, закідвае яе галаву, намерваецца пацалаваць у губы.)

З-за фіранкі зноў накіроўваецца па яго дула аўтамата.

Таццяна (ускаквае, стрымліваючы гней). Ён трошкі хам.

Плінке. Ён харошы хлёпшык, толькі ён ужо вялікі і хацець абпімаць жаншына. (З выклікам.) А ві не хацець?

Таццяна. Як я смею не хацець? Калі я не хацець, дык гэты хлопчык робіць так. (Пераймае Плінке.) Потым так, і ўсё ў яго ёсць.

Плінке (абражаны). Вам гэта не падабаецца? Ві хацець, каб я быць піонір? (З хітрай злосцю.) Біттэ! Аіп момэнт! (Ён зрываецца з месца, зрывае з фатаграфіі Валодзеў гальштук і вешае сабе на шыю. Парадзіруючы, п'яе.) Раз, два, тры, піонеры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі.

Таццяна (абражаная да глыбіні душы гэтым кашчунствам, страшна, са слязамі ў голасе, падхоплівае песьню). Раз, два, тры, піянеры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі.

Плінке (прыемна здзіўлены). О-о-о-о! Гут! (Маршыруючы на месцы, з новым азартам п'яе тую ж песьню.)

Таццяна. Хлёпшык не ўмее гальштук завязаць.

Плінке (спыняецца збянтэжаны). Як? (Няўмела завязвае гальштук.) Так?

Таццяна. Не так. (Злёгка хістаючыся, падыходзіць да Плінке, заварочвае канцы гальштука назад і завязвае пятлёй.) Раз, два, тры, піянеры мы, мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі. (Сціснуўшы зубы, зашморгавае пятлю.) Вось так! (Упёршыся каленам у спіну Плінке, яна стараецца тужэй зацягнуць пятлю.)

Плінке хрыпіць праклёпы і хапаецца рукамі за шыю. Апошнім намаганнем ён перахватвае руку Таццяны і, павярнуўшыся, б'е яе кулаком па галаве. Таццяна падае, страціўшы прытомнасць.

Плінке хапае са стала пісталет.

Плінке. А, фэрфлюкт!.. (З ярасцю націскае курок. Пісталет не зараджаны. Плінке разгублена глядзіць на пісталет.)

У гэты момант Мікола, які ўжо выйшаў з-за фіранкі, хапае Плінке ззаду за гальштук.

Мікола. Мы фашыстаў не баімся, пойдзем на штыкі. (З сілай цягне гальштук, і абодва яны апынуліся за фіранкай.)

Плінке падае. На віду застаюцца толькі яго ногі. Нейкі час яны яшчэ сутаргава дрыгаюць, а потым выпростваюцца і заміраюць. Мікола выходзіць з-за фіранкі і падыходзіць да Таццяны. Ён пахіляецца над ёю, потым налівае ў чарку віна і ўлівае ў рот. Таццяна расплюшчвае вочы.

Таццяна. Што такое? Дзе я? *(Праводзіць далонню па твары, нібы сціраючы з вачэй пеляну.)* Хто гэта?

Мікола. Гэта я, Мікола.

Таццяна. А ён? Дзе ён?

Мікола. Яго няма.

Таццяна *(глядзіць на ногі Плінке)*. Ты яго да-
кончыў?

Мікола. Не бойся, родная. *(Цалуе.)*

Таццяна. Не цалуй, губы паганья.

Мікола. Паспрабуй устаць. *(Памагае ёй устаць. Таццяна стаіць, узяўшыся за стол. Мікола падносіць ёй паліто і апранае.)* Апранайся хуценька. *(Сам ён апранае шынель і надзяе шапку Плінке.)* Машына яго тут?

Таццяна ківае галавой. Мікола бярэ аўтамат. Таццяна, хістаючыся, падыходзіць да сцяны і знімае фатаграфіі.

Мікола. Паехалі.

Таццяна. А мама? Яе заб'юць.

Мікола. І маму возьмем.

Бярэ Таццяну пад руку і асцярожна вядзе да дзвярэй. Таццяна беражна трымае ў руках картачкі.

К а н е ц

МІЛЫ ЧАЛАВЕК

КАМЕДЫЯ ў ТРОХ АКТАХ
ШАСЦІ КАРЦІНАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Дзям'яц Дзям'янавіч Жлукта (ён жа Чарскі).

Клава — яго жонка.

Язва — драматург-камедыёграф.

Праменны — былы драматург і будучы паэт.

Антон Макаравіч Канягін — намеснік старшыні гарсавета.

Аляксандра Міхайлаўна — кліентка Жлукты.

Андрэй Сымонавіч — загадчык базы.

Сцяпан Андрэевіч — памочнік Жлукты.

Дзяўчына — сакратар Канягіна.

Чалавек.

Повар.

Кліенты, госці і інш.

Дзея адбываецца ў час Айчынай вайны ў горадзе П.

Перад заслонай

Я з в а і П р а м е н н ы ўваходзяць на сцэну адначасова з розных бакоў.

П р а м е н н ы. Прывітанне Шэкспіру!

Я з в а. Здароў, братка Мальер!

П р а м е н н ы. Адкуль?

Я з в а. З тэатра.

П р а м е н н ы. Што там чуваць?

Я з в а. Кажуць, глядач смяяцца хоча.

П р а м е н н ы. Ён хоча смяяцца, а нашаму брату хоць ты плач.

Я з в а. Некаторыя драматургі з гэтай задачай лёгка спраўляюцца.

П р а м е н н ы. Я ведаю: яны паказваюць гледачу палец. Лічаць, што калі глядач вельмі пасмяяцца захоча, дык і з пальца пасмяецца.

Я з в а. Смяецца, смяецца, ды нарэшце пакрыўдзіцца. За каго вы, скажа, мяне лічыце? Што я вам — блазан, што вы мне палец паказваеце?

П р а м е н н ы. І чаму гэта так? Можа, таму, што ў нашай сапраўднасці няма камедыйных герояў — тарцю-фаў, прастаковых, фамусавых?

Я з в а. Ты хочаш сказаць, што камедыя аджыла свой век?

П р а м е н н ы. Сапраўды, каго нам асмейваць? Каго ты ні возьмеш, дык гэта будзе або рабочы, або калгаснік, або інтэлігент, адным словам, чалавек савецкі. Пажартаваць з яго яшчэ можна, але паспрабуй яго асмяяць. Паспрабуй вывесці на сцэну сучаснага педарасля або сучаснага сквазнік-дмухапоўскага.

Я з в а. Ну што ж, і паспрабуй.

П р а м е н н ы. Дык жа пакрыўдзіцца.

Я з в а. Хто?

П р а м е н н ы. Той жа савецкі глядач.

Я з в а. Дарэмна ты так думаеш. Калі мы будзем высьмейваць сапраўдныя нашы недахопы, ён ахвотна з намі пасмяецца. Вядома, тут трэба мець зоркае вока, а не махаць куды папала. А недахопаў у нас досыць, каб іх высьмейваць.

П р а м е н н ы. Недахопаў... Лавіць блох — гэта не задача вялікага мастацтва. Цябе могуць нават пахваліць за скрыт, але Гогаль з гэтага не вырасце.

Я з в а. А можа, усё-ткі паспрабуеш?

П р а м е н н ы. Не спакушай. Я даў сабе слова не мець больш справы з гэтым няўдзячным жанрам.

Я з в а. А што ж ты збіраешся рабіць?

П р а м е н н ы. Думаю пераключыцца на лірыку. Там усялякія тонкія перажыванні, узвышаныя пачуцці... Гэта заўсёды падабаецца чытачу. А калі не выйдзе, што ж, пайду хоць у дворнікі.

Я з в а. Дык ведаеш што, друг... Ідзі лепш адразу ў дворнікі.

П р а м е н н ы. А ты?

Я з в а. А я паспрабую.

П р а м е н н ы. Што, знайшоў добры аб'ект?

Я з в а. Каб доўга не шукаць, я проста хачу паказаць гледачу майго суседа.

П р а м е н н ы. Вялікі нягоднік?

Я з в а. Вельмі мілы чалавек.

П р а м е н н ы. Блыха якая-небудзь. Жадаю табе спрыту злавіць яе. Бывай!

Я з в а. Ідзі запасайся мятлой, а я папрашу, каб падпялі гэту заслону і паказалі гледачу майго суседа.

Акт першы

Карціна першая

Дзея адбываецца ў лістападзе 1941 г. Пакой небагатай гарадской кватэры. Пажаўцелья абоі, стол, два-тры крэслы, старая шафа для адзення.

Уваходзяць *Ж л у к т а* з двума чамадапамі і *К л а в а* з клункамі. Абое задыхаўшыся.

Ж л у к т а (*ставіць чамаданы на падлогу*). Фу, ты! Ну, катавасія! (*Выцірае з ілба пот.*) Яшчэ трошкі, і фіга б пам была, а не пакой. Бачыла, як ён пад'ехаў? Але не па таго напаў.

К л а в а (*зняможаная садзіцца на крэсла*). Каб яшчэ сто метраў, я б ужо не дайшла.

Ж л у к т а. Ці думаў я месяц таму назад, што чорт мяне загоніць сюды! (*Ставіць чамаданы ў кут, потым аглядае пакой.*) Ну, як табе падабаецца пакой?

К л а в а (*абыякава*). А, ужо які ёсць. Зняўшы галаву, па валасах не плачуць.

Ж л у к т а. Вось гэта ты дарэмна. Галаву маглі зняць, гэта праўда, але мы своечасова пакланаціліся, каб захаваць яе... Нават з валасамі. (*Пагладжвае яе па галаве.*) А калі ёсць галава на плячах, дык усё будзе.

К л а в а. Людзей гора прымусіла. Гарады іх вораг спаліў. Самі яны ледзь жывыя павыскаквалі, у чым стаялі. А наш жа горад ад фронту яшчэ далёка.

Ж л у к т а. Ну, ведаеш... Сцеражонага бог сцеражэ. Прыляціць, плясне — вось табе і далёка.

К л а в а. Усе ж асталіся. Нават заводы не эвакуіравалі.

Ж л у к т а. Гэта іх справа. У мяне накопт гэтага свой погляд.

К л а в а. Гэта — кінуць кватэру, работу, маёмасць і ехаць невядома куды. І што мы тут рабіць будзем?

Жлукта. Пачакаем, агледзімся.

Клава. Работы трэба шукаць.

Жлукта. З гэтым можна не спяшацца.

Клава. Усе працуюць. Без гэтага і хлеба не дадуць.

Жлукта. Дык я ж не ўсе. Няўжо ты гэтага не заўважыла, калі ішла за мяне замуж?

Клава. І мама... Бедная мама! Як яна там будзе жыць адна?

Жлукта. Як-небудзь пражыве.

Клава. Табе што... Гэта ж не твая мама...

Жлукта. А што я мог зрабіць?

Клава. З сабой забраць.

Жлукта. Яна ж сама не захацела.

Клава. Ты ж ёй не сказаў, што ад немцаў уцякаеш. Казаў, што на работу едзеш.

Жлукта. Я тады і сам нічога не ведаў, куды еду. А браць у няшчэўную дарогу такія цымбалы, як твая мама...

Клава *(абурана)*. Табе цымбалы, а мне яна мама! І ты не смей так гаварыць.

Жлукта *(абнімае яе за плечы)*. Ну, не злуйся. Нічога ёй там не зробіцца. Будзе жыць ды кватэру пільнаваць, каб не абакралі. Вернемся, дык як знойдзем... маму тваю...

Клава. Ты ж сам кажаш, што могуць прыляцець і пляснуць.

Жлукта. Што зробіш. Яна ўжо старая, пажыла. Дай божа нам столькі пажыць.

Клава *(адштурхоўвае яго)*. Ідзі! Не гавары мне гэтага.

Жлукта *(садзіцца на крэсла)*. Тут не да парасят, калі свінню смаляць. Тут, брат, трымай вуха востра, бо і не агледзішся, як галавою паложыш. Пук — і пяма Дзям'япа Дзям'янавіча. Але Дзям'ян Дзям'янавіч не дурань, каб так узяць ні з таго ні з сяго дый памерці. Ён яшчэ жыццём не пацешыўся, а яму кажуць — памірай. Не, пачакайце, я яшчэ жыць хачу!

Клава. Усе хочуць жыць.

Жлукта. Хочуць, дык пяхай жывуць. Што мне да каго? Мне хоць бы сваё жыццё захаваць і то хопіць з мяне.

Клава. Як быццам тваё жыццё самае каштоўнае.

Ж л у к т а. Слухай, Клава!.. Мне гэта падакучыла. Я хачу пагаварыць з табой сур'ёзна.

К л а в а (*здзіўлена*). Што гэта значыць?

Ж л у к т а. Каб не тлумачыць табе кожны раз, чаму я раблю так, а не гэтак, я хачу табе выкласці прынцыпы, якімі я кіруюся ў жыцці. Калі ты іх запомніш, дык табе кожны мой учынак будзе зразумелы.

К л а в а. Раней ты ніколі не гаварыў мне аб сваіх прынцыпах.

Ж л у к т а. Не было патрэбы. А цяпер такі час, што без прынцыпаў нельга — прападзеш.

К л а в а. Ну, я слухаю.

Ж л у к т а. Першы прынцып — я хачу жыць.

К л а в а. Ты ўжо гэта казаў.

Ж л у к т а. Я паўтараю, каб да цябе гэта дайшло: жыць, нягледзячы ні на што. Адгэтуль маё правіла: уцякай адтуль, дзе ты можаш загінуць. Уцякай ад бамбёжкі, ад фронту, ад мабілізацыі.

К л а в а. А калі ўсе так будуць рабіць, хто ж будзе Радзіму абараняць?

Ж л у к т а (*з прыкрасцю*). Зноў яна мне — усе. Усе — калі ласка — няхай абараняюць. Я іх вітаю. Але самому гінуць — лічу абсурдам. Гэта супярэчыць майму прынцыпу. Загінуў — дык і ўсё, канец. Больш ніякага жыцця няма. Так ці не?

К л а в а. Не зусім так.

Ж л у к т а (*з націскам*). Не, іменна так! Таму я і выехаў сюды. Броні ж мне не далі, і ў мяне на руках астаўся толькі вось гэты дакумент (*вымае з бакавой кішэні ваенны білет*), які, між іншым, мяне моцна кампраметуе.

К л а в а. Ваенны білет? Чым жа ён цябе кампраметуе?

Ж л у к т а (*глядзіць у білет*). Начальніцкі склад, ВУС дваццаць восем, годны да страявой службы — гэта ўсе ўлікі супроць мяне. лепш, калі іх зусім не будзе. (*Рве білет.*)

К л а в а. Ай, звар'яцеў! (*Хапае яго за руку.*)

Ж л у к т а. Не бойся, я ведаю, што раблю. (*Адчыняе дзверцы і кідае білет у печ.*)

К л а в а. А як жа, калі запытаюць?

Ж л у к т а. Няма, згарэў. І пагоул я быў зняты з учоту. Туберкулёз, рак печані, грудная жаба, — ці мала што можа быць? (*Вымае папяросу, прыкуранае ад запальніцы.*) На чым мы спыніліся? Ага... Такім чынам я астаў-

ся жыць. А раз я жыву, дык я хачу жыць па-людску. Разумеш?

К л а в а. Ну, разумею: гэта значыць, як людзі жывуць.

Ж л у к т а. Э, не, не тое. Людзі жывуць па-рознаму, і рэдка хто жыве па-людску. Я хачу па-людску апрацаваць, па-людску есці, па-людску піць, па-людску любіць. Пакуль што я нічога гэтага не маю.

К л а в а *(накрыўджаная)*. Дзякую за шчырасць.

Ж л у к т а. Ах, выбачай! Што да любові, дык гэта я маю ў дастатковай колькасці. А ўсё астатняе прыйдзеца пабываць.

К л а в а. Якім чынам?

Ж л у к т а. Вядома, не працай, якую ты мэш па ўвазе.

К л а в а. Тады што ж? Злачынства?

Ж л у к т а. О, не! Я не такі дурань, каб рызыкаваць зноў жа такі жыццём або свабодай.

К л а в а. Я не ведаю, як можна, не працуючы, сумленным спосабам дабіцца таго, аб чым ты гаворыш?

Ж л у к т а. Нам трэба дамовіцца наконт таго, што мы называем сумленным. Я лічу сумленным усё тое, што не падыходзіць пад артыкул крымінальнага кодэкса.

К л а в а. Хоць бы і так, усё роўна я не бачу, якім спосабам...

Ж л у к т а. Ёсць такі спосаб.

К л а в а. Ты мяне проста заінтрыгаваў.

Ж л у к т а. Я спадзяюся, што ты будзеш маім саюзнікам.

К л а в а. Што я павінна буду рабіць?

Ж л у к т а. Галоўнае — не перашкаджаць мне.

К л а в а. І ўсё?

Ж л у к т а. Бадай-што і ўсё.

К л а в а. Пастараюся, калі гэта не будзе занадта агідна.

Ж л у к т а. Тут асаблівай чысцёхай быць не прыходзіцца.

К л а в а. З чаго ж ты думаеш пачынаць?

Ж л у к т а. З візітаў. Трэба пазнаёміцца з начальствам, паказаць, што я пешта такое-гэтакае, аб чым я скромна маўчу, але аб чым яны могуць дагадавацца. Вось не ведаю, як гэта ў мяне выйдзе. Сядзь, калі ласка, за стол, як быццам ты начальства, а я ўвайду.

К л а в а. Яшчэ што выдумавай!

Ж л у к т а. Сядзь! Што табе — цяжка?

Клава садзіцца за стол. Жлукта выходзіць за дзверы. Стукае ў дзверы.

Клава. Зайдзіце!

Жлукта (з капелюшом у руках уваходзіць у пакой і наважна ідзе да стала. Спыняецца перад сталом і схіляецца ў лёгкім паклоне). Добры дзень, Іван Іванавіч!

Клава (скорагаворкай). Добры дзень! Сядайце. Што скажаце?

Жлукта. Маё прозвішча Чарскі. Можа, чулі?

Клава (здзіўлена глядзіць на яго). Чаму Чарскі? Быў Жлукта і раптам Чарскі!

Жлукта. Не твая справа. Ты ж не ведаеш, што я Жлукта.

Клава. Як гэта я не ведаю? Добры інтэрас! Каб я не ведала прозвішча свайго мужа.

Жлукта. Дурніца! Ты ж бачыш мяне першы раз. І наогул ты не ўмееш быць начальнікам. Калі я ўвайду, рабі выгляд, што занята вельмі важнай справай і не зразу мяне заўважаеш. Калі гаворыш, не лапачы так хутка.

Гавары ціха, павольна, па аднаму слову ў мінуту, каб даць мне магчымасць адчуць, аданіць і ўзважыць кожнае тваё слова. Глядзі міма мяне ўдалачынь, нібы ты бачыш там тыя важныя дзяржаўныя справы, якія табе даручана вяршыць. А Чарскі — гэта, скажам, будзе мой псеўданім. Можа, я выдатны артыст, можа, мастак ці паэт, гэта аднаму богу вядома. Гэта прозвішча павінна зрабіць уражанне. Ну, пачнём спачатку.

Выходзіць за дзверы. Клава прымае палежную позу. Жлукта стукае.

Клава. Зайдзіце!

Жлукта ўваходзіць, як і рапем, стараючыся зрабіць уражанне. Клава «занята справамі». Потым яна падпяла галаву і паглядзела міма яго.

Клава. Чым магу служыць?

Жлукта. Прыбыўшы ў ваш горад, я палічыў абавязкам засведчыць вам сваю пашану. Маё прозвішча (невывразна) Чарскі.

Клава. Вельмі прыемна (падае руку). Сядайце, калі ласка, таварыш Чарскі. Так, здаецца?

Жлукта. Так, Чарскі Дзям'ян Дзям'янавіч.

К л а в а. Ну, што ж, і гэта ядрэнца.

Ж л у к т а. Дурніца.

Уваходзіць Я з в а — у шынялі без знакаў адрознення; пакуль-
гвае.

Я з в а. Выбачайце!

Ж л у к т а. Калі ласка. *(Глядзіць, чакаючы, што той скажа.)*

Я з в а. Прыйшоў пазнаёміцца. Ваш сусед. Язва Міхаіл Аляксандравіч.

Ж л у к т а. Чарскі Дзям'ян Дзям'янавіч. Гэта мая жонка.

К л а в а *(падаючы руку Язве)*. Клаўдзія.

Ж л у к т а. Вы блізка тут жывяце?

Я з в а. У суседнім пакоі.

Ж л у к т а. Вось як! Даўно вы тут жывяце?

Я з в а. У горадзе гадоў восем, а ў гэтым пакоі — месяцы два... як з фронту прыехаў.

Ж л у к т а. Дык вы і на фронце былі?

Я з в а. Быў, ды мне не пашанцавала. *(Паказвае на нагу.)*

Ж л у к т а. Я б сказаў, што вам пашанцавала. Гэты самы кусок металу мог бы трапіць і крыху вышэй. Што ж вы цяпер — у адпачынку пасля шпіталя?

Я з в а. Не, зусім звольнены. Працую ў мясцовай газеце.

Ж л у к т а. Чуеш, Клава! Небяспечны ў нас сусед. Чаго дабрага на пяро падчэпіць.

Я з в а. Абы было за што.

Ж л у к т а. Шчалкапёры! Лібералы праклятыя! *(Хлопае Язву па плячы.)* Вы камедый, часам, не пішаце?

Я з в а. Часам пішу.

Ж л у к т а. Ну, Клаўдзія Пятроўпа! Зусім мы з табой прапалі.

Я з в а. Няўжо мне такое шчасце бог паслаў, што герой камедыі сам у рукі прыйшоў? Не можа быць.

Ж л у к т а. Думаю, што гэта не здарыцца. Мы людзі хоць і не святыя, але ж і не такія благія, каб нас у камедыю ўстаўляць. Спадзяюся, што мы будзем жыць па-суседску. Хто са мною дружыў, той яшчэ ніколі не каяўся. Вось вам мая рука... па дружбу.

Я з в а. Ахвотна цісну вашу руку. Мець лішняга друга ніколі не пашкодзіць.

К л а в а. Вось вам і мая рука, таварыш драматург.

Ж л у к т а. Рука і сэрца — хоча яна сказаць.

К л а в а. Пакуль што рука, а паконт сэрца паглядзім.

Я з в а (*паціскаючы руку Клаўдзіі Пятроўны*). Дазвольце разлічваць і на сэрца. Вядома, толькі на той куточак, у якім змяшчаецца дружба, бо тая палавіна, дзе змяшчаюцца іншыя далікатныя пачуцці, запята Дзям'янам Дзям'япавічам.

Ж л у к т а. О, у яе гэта палавіна прасторная. Баюся, што яна і вас можа пусціць туды да мяне ў падсуседзі.

К л а в а. Дзіма! Як табе не сорам! Таварыш пісьменнік бог ведае што можа падумаць.

Ж л у к т а. Ён і так падумае. Пісьменнікі — гэта такі народ... Фантазія ў іх багатая... Дарэчы, вы, як старажыл і газетны работнік, напэўна, добра ведаеце горад і людзей.

Я з в а. Горад ведаю, а людзей шмат — усіх ведаць нельга.

Ж л у к т а. Мяне цікавяць толькі некаторыя, з якімі мне прыйдзецца сутыкацца.

Я з в а. Напрыклад?

Ж л у к т а. Напрыклад, ёсць такі Бывалаў Павел Антонавіч.

Я з в а. Што ж пра яго казаць? Добры гаспадар горада. Мужык разумны і ведае сабе цану. У абыходжанні стрыманы. Знаёмства блізкага ні з кім не водзіць, апрача двухтрох чалавек. Усе яго пабойваюцца.

Ж л у к т а. На блізкае знаёмства разлічваць не прыходзіцца?

Я з в а. Бадай-што.

Ж л у к т а. А Канягін Антон Макаравіч?

Я з в а. Вы нават імя ўжо ведаеце. Гэта чалавек зусім іншага складу. Просты, амаль што без адукацыі. Таму асабліва баіцца паказаць сваю неадукаванасць. Па натуры чалавек добры і чулы. Шмат каму падабаецца. Працуе шмат і пядрэнна, але без бляску. Любіць выпіць цішком. А як вып'е, пачынае гаварыць пра свае крыўды.

Ж л у к т а. Дзякую. На сягоння хопіць. (*Да Клавы.*) Я думаю зараз жа адпраўляцца ў паход.

К л а в а. Можа б, на заўтра адклаў?

Ж л у к т а. Адклад не ідзе ў лад. Ды і есці ж пешта трэба. (*Глядзіць на гадзіннік.*) Дзве гадзіны. Яшчэ можна застаць на месцы.

К л а в а. Трэ было б пра ложкак падумаць, пакой у парадак прывесці.

Ж л у к т а. Папрасі суседа, ён табе паможа.

Я з в а. Лхвотна. Толькі да сябе зайду на хвілінку.
(Выходзіць.)

К л а в а. Куды ж ты пойдзеш?

Ж л у к т а. Я думаю пачаць з гэтага цецэрука, з Кацягіна. Паводле апісання, дзічына мне падабаецца. Працяку лягчэй пыл у вочы пусціць. Ну, пажадай мне поспеху. (Цалуе жонку і выходзіць.)

К л а в а (адна. Падыходзіць да печы і дастае ваенны білет). Дурны, у печ кінуў. Ён яму яшчэ спатрэбіцца можа. (Разглядае.) Вуса нейкага спужаўся... Што гэта за вус такі? А, вось ён: «ВУС» дваццаць восем. А што гэта азначае? Схаваю. Калі мой Жлукта пачне дурыць, дык я за гэты вус і ўчаплюся. (Стук у дзверы. Не паспеўшы схваць білет, Клава кідае яго назад у печ і зачыняе дзверцы.) Зайдзіце!

Я з в а (уваходзіць). Ну, цяпер я ў вашым распараджэнні.

К л а в а. Добра, я вам зараз дам работу. Прабачце, калі я выкарыстаю вас не па спецыяльнасці.

Я з в а. Калі ласка.

К л а в а. Зоймемся спачатку шафай.

Я з в а. Гэта амаль што па спецыяльнасці. (Падыходзіць да шафы.) Куды вам пераставіць гэту дэкарацыю?

К л а в а. Вось сюды давайце. Пакуль Дзям'ян Дзям'янавіч прыйдзе...

Я з в а. Дык мы тут усё ўверх дном перавернем. Раз, два — узялі!

Карціна другая

Кабінет Кацягіна.

К а ц я г і н. Шмат яшчэ людзей у прыёмнай?

Д з я ў ч ы н а. Чалавек дзесяць.

К а ц я г і н. Па якіх справах?

Д з я ў ч ы н а. Па розных. Адзёне, абутак, сталоўка... Найбольш эвакуіраванія.

К а ц я г і н. Бяда мне з імі... Што ні дзень, то большы наплыў... Няшчасныя людзі... І прыняць іх я зараз не ма-

гу: таварыш Бывалаў выклікае... Аб'явіце ім, што сёння больш прыёму не будзе. Папрасіце ад мяне прабачэння. Няхай прыходзяць заўтра ў дзесяць гадзін.

Дзяўчына. Там адзін грамадзянін просіць прыняць яго без чаргі.

Канягін. Хто такі?

Дзяўчына. Нейкі, відаць, прыезджы. У капелюшы, так важна трымаецца.

Канягін (*глядзіць на гадзіннік*). Не магу. Таварыш Бывалаў чакае. Заўтра ў дзесяць гадзін.

Дзяўчына. Кажа, пазавіце яму маё прозвішча, дык ён адразу прыме.

Канягін. А як яго прозвішча?

Дзяўчына. Чарскі.

Канягін (*намагаецца ўспомніць*). Чакайце... нешта сапраўды як быццам знаёмае. Чарскі, казаце?

Дзяўчына. Так, Чарскі.

Канягін. Не, такога не прыпомню. Можна, Луначарскі?

Дзяўчына. Не, ён сказаў — Чарскі. (*Няўпэўнена.*) А можна і Луначарскі.

Канягін. Хаця Луначарскі, здаецца, памёр. Вы не помніце?

Дзяўчына. Не помню.

Канягін. Нічога вы не помніце. Вось чорт! Як бы гэта даведацца?

Дзяўчына. Можна, таварыш Бывалаў ведае?

Канягін. Ён-то ведае, ды званіць яму нязручна па такой справе. Кажаце, важна трымаецца?

Дзяўчына. Вельмі важна. Наконт мяне, кажам, павінны былі з Масквы звапіць.

Канягін (*глядзіць на гадзіннік*). Добра, няхай заходзіць.

Дзяўчына выходзіць. Канягін «углыбляецца» ў паперы. Уваходзіць Жлукта якраз так, як ён уваходзіў па рэпетыцыі.

Жлукта (*падышоўшы да стала*). Добры дзень, Антон Макаравіч!

Канягін (*падняўшы галаву, глядзіць удалячынь міма Жлукты*). Добры дзень. Чым магу служыць?

Жлукта. Прыбыўшы ў ваш горад, я палічыў абавязкам засведчыць вам сваю пашану. Маё прозвішча (*невывразна*) Чарскі.

К а н я г і н *(падае руку)*. Вельмі прыемна. Прашу садзіцца, таварыш... Выбачайце, вы, здаецца, казалі — Луначарскі?

Ж л у к т а. Так... не зусім. Чарскі Дзям'ян Дзям'янавіч. Вам з Масквы не званілі накопт мяне?

К а н я г і н. Не, не званілі.

Ж л у к т а. Тады не дзіва, што маё прозвішча вам нічога не гаворыць.

К а н я г і н. Можа, таварышу Бывалаву звапілі. Я зараз даведаюся. *(Бярэ тэлефонную трубку.)*

Ж л у к т а. Не трэба... Не звапіце, я вас прашу. Гэта нават пязручна. Выходзіць, што я набіваюся з пратэкцыяй. *(Канягін кладзе трубку.)* Я думаю, што і без гэтага вы дазволіце мне пражываць у вашым горадзе?

К а н я г і н. Калі ласка.

Ж л у к т а. І не пакінеце без увагі.

К а н я г і н. Наш абавязак клапаціцца аб такіх людзях.

Ж л у к т а. Хоць вы і не чулі майго прозвішча.

К а н я г і н. Прозвішча мы чулі. Як не чуць? У газетах не раз сустракалі. А вось асабіста не прыходзілася... Скажыце, калі ласка, вы не сваяк часамі?..

Ж л у к т а. Анатоля Васільевіча Луначарскага? Дваюрадны пляменнік.

К а н я г і н. Я бо гляджу, што прозвішча аднолькавае. Вось толькі накопт «луны» ў мяне сумненне было. Гэта, відаць, для хараства, для паэзіі прыбаўлена.

Ж л у к т а. Нябожчык любіў усё прыгожае. Ён і мне прышчапіў любоў да мастацтва.

К а н я г і н. Вы надоўга да нас прыехалі?

Ж л у к т а. На некаторы час. Гэта залежыць ад абставін.

К а н я г і н. Чым вы ў нас думаеце заняцца?

Ж л у к т а. Ды ў мяне шмат розных планаў.

К а н я г і н. Творчых?

Ж л у к т а. Пераважна.

К а н я г і н *(працягвае каробку з папяросамі)*. Курцыце. *(Жлукта бярэ папяросу, вымае запальніцу, дае прыкурцыць і сам прыкурвае.)*

К а н я г і н. Арыгіпальная ў вас запальніца.

Ж л у к т а. Даўнейшая. Відаць, яшчэ з часоў грамадзянскай вайны.

К а н я г і н. Вось як!

Ж л у к т а. Так! Падарак Анатоля Васільевіча.

К а н я г і н. Цікава. Можна паглядзець?

Ж л у к т а. Калі ласка.

К а н я г і н (бярэ запальніцу). Вельмі арыгінальная запальніца.

Ж л у к т а. Вам падабаецца? Вазьміце яе сабе.

К а н я г і н. Як? Не разумею.

Ж л у к т а. Вазьміце як падарак ад мяне.

К а н я г і н. Не смею вас крыўдзіць. Гэта ж памяць.

Ж л у к т а. Няхай і вам будзе памяць... аб нашым знаёмстве і аб грамадзянскай вайне, якой вы былі ўдзельнікам, як я чуў.

К а н я г і н. Мне нават нязручна забіраць у вас такую каштоўную рэч.

Ж л у к т а. Ды што там... У мяне яшчэ ёсць рэчы, падараныя Анатоліем Васільевічам.

К а н я г і н (здаючыся). Ну, калі так... Дзякую... Вельмі дзякую.

Ж л у к т а. Калі ласка.

К а н я г і н. Як вы ўладзіліся ў нас?

Ж л у к т а. Ды як-небудзь. Вайна, нічога не папішаш.

К а н я г і н. Прабачце ўжо нам. У горадзе такая цеснота. Воінскія часці, эвакуіраваныя. Дваццаць тысяч эвакуіраваных.

Ж л у к т а. Дваццаць тысяч і яшчэ двое. (Канягін, не разумеючы, глядзіць на яго.) Я і жонка.

К а н я г і н. Хіба вы таксама?

Ж л у к т а. Так. Трымаўся да апошняй магчымасці. Нарэшце і знаёмых амаль нікога не засталася. Хто выехаў, хто пад развалінамі загінуў. Ну, бачу, больш няма куды.

К а н я г і н. Няшчасныя людзі. Многія ў адных кашулях выбеглі. Зіма падыходзіць, а ў іх ні вопраткі, ні абутку. І мы не ў сілах забяспечыць. Бачылі, як штурмуюць? І так кожны дзень з ранку да вечара. Іншы раз так дацячэ, што махнуў бы на ўсё рукой ды на фронт. Там бы я ведаў сваю баявую задачу і ўсё.

Ж л у к т а. Вунь вы чаго захацелі! Гэта кожны б з нас згадзіўся — на фронт. Я ўжо колькі разоў прасіўся — не пускаюць. На фронце, кажуць, вас яшчэ ёсць каму замяніць, а вось тут... Раз быў зусім ужо вырваўся, дык дактары... Пачалі круціць, вярцець і знайшлі ўпутры пешта такое... не то рак печані, не то грудная жаба. Вам, кажуць,

на фронт ніяк нельга. І без фронту, кажучь, вы нядоўга працягнеце, калі не будзеце сябе шанаваць. Вам, кажучь, патрэбна спакойная абстаноўка і добры харч. Ну, і знялі зусім з учоту. Вось толькі дакумент загінуў у агні, і я хаджу, як дэзерцір.

К а н я г і н. Гэта аформіцца. Як вы з харчаваннем уладзіліся?

Ж л у к т а. Пакуль што ніяк. У горадзе, напэўна, ёсць якая-небудзь сталоўка.

К а н я г і н. Сталоўка то ёсць, але абеды там няважныя. З вашым здароўем вы на такіх харчах зусім змарнеце. *(Піша і дае паперку Жлукту.)* Вось, калі ласка. Па гэтай запісцы вам сёе-тое адпусцяць. А там падумаем, як вас лепш уладзіць.

Ж л у к т а *(бярэ паперку)*. Дзякую. Хацеў бы я яшчэ зайсці да таварыша Бывалава. Пакрыўдзіцца, калі ўведае, што я ў горадзе і не зайшоў.

К а н я г і н. Хіба ўжо заўтра. Сёння ў яго парада. Я таксама туды павінен ісці.

Ж л у к т а. Перадайце яму прывітанне. Скажыце, што прыехаў сякі-такі нямазаны.

К а н я г і н. Абавязкова перадам. *(Глядзіць на гадзіннік.)*

Ж л у к т а. Вы, відаць, спяшаецеся?

К а н я г і н. Прабачце. Вельмі шкадую, што не маю часу пагутарыць з вамі. Не часта трапляюцца такія людзі. *(Раптам яму прыйшла ў галаву думка.)* Ведаеце што... Прыходзьце ў суботу вечарам да мяне на пельмені. Гэта адзіны мой вечар свабодны.

Ж л у к т а. Дзякую, Антон Макаравіч. У сваю чаргу рад буду бачыць вас у сваёй хаце. Бывайце здаровы.

К а н я г і н. Усяго добрага. Выбачайце. *(Развітваюцца. Жлукта выходзіць, Канягін бярэ трубку.)* Павел Антонавіч? Гэта Канягін. Выбачайце, калі ласка, мяне тут затрымалі. Чарскі... Вы, напэўна, чулі пра яго?.. Не чулі?.. Пляменнік Луначарскага... Перадаваў вам прывітанне... Дакладна не ведаю — мастак, рэжысёр, кампазітар — нешта ў гэтым родзе... Ну, не... Вельмі мілы чалавек... Іду, ужо іду. *(Кладзе трубку і ідзе да дзвярэй.)*

Карціна трэця

Пакой Жлукты, які Клава і Язва прывялі ўжо збольшага ў парадак.

Клава (*уваходзіць з бярэмам дроў, кладзе дровы ля печы*). Ну, вось... дзесяць пален пазычыла ў суседкі. Яшчэ пайду вады прыпясу і будзе ўсё. (*Бярэ чайнік і выходзіць. Язва падыходзіць да печы і адчыняе дзверцы, каб накладсці дроў.*)

Язва (*выняўшы з печы ваенны білет, разглядае яго*). Гм... Нехта сам сябе з учоту зняў... Жлукта... Дзіўна!.. Тут ніколі ніякага Жлукты не было... Дзям'ян Дзям'янавіч... (*Кладзе білет на стол і накладвае дровы. Раптам.*) Чакай! Ці не сусед гэта новы? (*Бярэ са стала білет.*) Ён жа таксама Дзям'ян Дзям'янавіч. Гэту загадку трэба разгадаць. (*Разглядае білет.*) Ваенкамат вядомы... Адгэтуль мы і пачнём. (*Кладзе білет у кішэнь.*) А пакуль прыйдзе адказ, будзем наглядаць ды запісваць. Збіраць матэрыял для камедыі. (*Вымае блакнот і запісвае.*) Дзеючыя асобы: першая — Дзям'ян Дзям'янавіч Чарскі, ён жа Жлукта. А нядрэнна гучыць. Другая (*піша*) — Клаўдзія Пятроўна, яго жонка. Асоба, здаецца, пустая. Зараз мы яе разыграем. Трэцяя (*піша*) — Міхаіл Аляксандравіч Язва. То-бок, я сам. Ну, вось, завязка гатова. Далейшае будзе разгортвацца па меры высвятлення асобы майго героя. (*Кладзе блакнот у кішэнь і распальвае печ.*)

Клава (*уваходзіць з чайнікам*). Ай, што вы робіце?

Язва. Печ распальваю. А што? Холадна ж у хаце.

Клава. У печы нічога не было?

Язва. Нейкія паперкі. Што было, то ўжо згарэла.

Клава. Ладна, няхай гарыць. Цяпер давайце сядзем адпачнем ды пагутарым. (*Ставіць крэсла бліжэй да печы.*) Мы ж з вамі амаль што незнаёмы. Я-то вам ужо сётое расказвала пра сябе.

Язва. Што ж, давайце сабе і пагутарым.

Клава. Скажыце, Язва — гэта ваша сапраўднае прозвішча?

Язва. Сапраўднае.

Клава. Нейк аж не верыцца.

Язва. Што ў мяне такое прозвішча?

Клава. Не, што перада мной жывы пісьменнік. Я думала, што пісьменнікі зусім не такія. Я ўяўляла, што яны

асаблівыя пейкія і нічога больш не робяць, толькі пішуць. А калі гавораць, дык прыгожа, разумна і найбольш вершам.

Я з в а. Можа, і ёсць такія. Я ж правінцыял.

К л а в а. Вы вершаў не пішаце?

Я з в а. Не.

К л а в а. Вядома, ваша прозвішча для вершаў не падыходзіць. А п'ес вы шмат напісалі?

Я з в а. Адпу.

К л а в а. І ў тэатры яе ставілі?

Я з в а. Ставілі.

К л а в а. Напішыце пра мяне што-небудзь.

Я з в а. Цяпер вы рашылі выкарыстаць мяне па спецыяльнасці?

К л а в а. Напішыце, каб я была галоўнай гераіняй у п'есе і ўсе каб мне апладзіравалі, апладзіравалі. Я сядзела б тады ў зале, глядзела сама на сябе і таксама апладзіравала.

Я з в а. Добра, я напішу.

К л а в а. Сур'ёзна?

Я з в а. Сур'ёзна. Толькі ж я пішу камедыі, вам, можа, не спадабаецца, як я пра вас напішу.

К л а в а. А як вы напішаце?

Я з в а. Я напішу пра тое, як жыла-была Клавачка — харошая дзяўчынка з сінімі вочкамі і сінімі стужкамі ў косах. Усе ёю любаваліся, называлі красуняй і разумніцай.

К л а в а. А такі і называлі.

Я з в а. А мама яе пеціла і ўсё за яе рабіла, пават адзявала і раздзявала. Разумніца Клавачка пайшла ў школу. Тут мама за яе не магла рабіць, ёй прыйшлося рабіць самой... Гэта было цяжка і пудна. Сяк-так яна дапаўзла да дзесятага класа...

К л а в а. Вось і няпраўда. Скопчыўшы сямігодку, я паступіла ў балетную студыю.

Я з в а. Я памыліўся. Клавачка не дапаўзла да дзесятага класа. Яна ўбачыла раз на сцэне, як балерыны грацыёзна выбрыкваюць ножкамі.

К л а в а. Ну, ну... Хлусіце далей.

Я з в а. Гэта было так лёгка, так прыгожа і так прывабна паказаць хараство сваіх ножек, што Клавачцы захацелася на сцэну. Па просьбе мамы яе прынялі ў балетную студыю. Але там прыйшлося вывучаць складаную

балетную азбуку, дзiesiąткі разоў паўтараць тыя ж самыя па і слухаць покрыкі старога балетмайстра, які раз назваў Клавачку каровай.

К л а в а. Няпраўда, ён не так лаяўся.

Я з в а. Канчала яна рэпетыцыю ўся ў мыле, як упершыню запрэжаная жарабіца.

К л а в а. Фі, якое параўнанне!

Я з в а. Адным словам, Клавачка ўбачыла, што балетнае хараство здабываецца потам і цяжкай працай, а перамагаць цяжкасці яе не прывучылі. Тады яна пачала горка каяцца, але па шчасце ёй трапіўся таварыш Жжж... Чарскі.

К л а в а. Так, пу і што ж?

Я з в а. Дык вось гэты самы Чарскі ўбачыў раз на рэпетыцыі прыгожыя Клаваччыны ножкі і рашыў імі заўладаць. Трэба сказаць, што Клавачка не доўга і ўпіралася...

К л а в а (*дабрадушна*). Нахабнік, як вы смееце!

Я з в а. Вы перашкаджаеце мне фантазіраваць... Адным словам, пацалункі ёй прыйшліся куды больш да густу, чым балетныя па. Гэта праца яе зусім не стамляла. У выніку яна хутка з Клавачкі ператварылася ў Клаўдзію Пятроўну і стала мадам Жжж... выбачайце — Чарская.

К л а в а. А далей што? Хлусіце ўжо да канца.

Я з в а. Вы хочаце ведаць, які будзе канец гэтай камедыі? Магчыма, што ён будзе добры: мой герой шчасліва будзе прадаўжаць сваю дзейнасць, і Клавачка будзе піць, есці, займацца плёткамі. Калі яна пастарэе, а можа, і шмат раней, ён пачне гуляць з другімі. Але яна павінна будзе з гэтым прымірыцца, бо не захоча расстацца з сытым жыццём.

К л а в а. Нічога сабе перспектыва!

Я з в а. Вам гэта не падабаецца?

К л а в а. Я думаю... Выставіў мяне такой мяшчачкай ды яшчэ пытаецца.

Я з в а. Я з вамі згодзен. Канец для камедыі вельмі пецікавы. Можна зрабіць, каб Клава з рэўнасці атруцілася.

К л а в а (*з жахам*). Вы звар'яцелі! Я ніколі гэтага не зраблю!

Я з в а. Так, гэта не падыходзіць. Па-першае, як вы правільна заўважылі, мая гераіня гэтага не зробіць, гэта не ў яе характары, па-другое, я выбіваюся з свайго жац-

ра: гэта будзе ўжо драма, а не камедыя. І пагогул шчаслівы канец тут наўрад ці магчымы.

К л а в а. Атруціцца гэта, па-вашаму, шчаслівы канец?

Я з в а. Я маю на ўвазе цэнтральнага героя... Хутчэй за ўсё ён такі пападзеца. Тады Клава, пакуль яшчэ маладая і прыгожая...

К л а в а. Нарэшце вы мне камплімент сказалі.

Я з в а. У тым яе і бяда, што яна прыгожая. Каб яна не спадзявалася на сваё хараство як на сродак да жыцця, дык навучылася б працаваць. Але вы перапынілі ход маёй думкі. Тады Клава, пакуль яна маладая і прыгожая, можа трапіць да другога Чарскага, потым да трэцяга і так далей.

К л а в а (*абурана*). Ідыёт! Як вы смееце мяне так абражаць?!

Я з в а. Пры чым тут ваша асоба? Вы бачыце, што я пішу камедыю і мучуся з гэтай няшчаснай Клавай. Гэта такое нікчэмнае стварэнне, што з ёю ніяк эфектнай канцоўкі не зробіш. Каб вас не нерваваць, я не буду больш думаць уголас.

Доўгая паўза. Клава сядзіць надзьмута, адварнуўшыся ад Язвы.
Язва «думае» пад канцоўкай.

К л а в а (*пасля паўзы, наварочваецца да Язвы*). А чаму б вам не зрабіць такую канцоўку... Клаве абрыдла пустое жыццё, агідным стаў сыты, самаздаволены муж. Яна пакінула сваю душную кватэру, стукнула дзвярыма і пайшла насустрач свежаму ветру.

Я з в а. Куды яна пайшла?

К л а в а. На фабрыку, на завод, на фронт. І ў канцы п'есы мы бачым яе стаханаўкай або Героем Савецкага Саюза.

Я з в а. Такая канцоўка гледачу б спадабалася. Але ж гэта непраўдзіва. Зразумейце ж вы, што за чалавек мая Клава. Яна ж не любіць і баіцца працы. І сілы волі не хопіць у яе зрабіць так. Гэта ж няшчаснае, бязвольнае стварэнне. (*Паўза. Язва сядзіць у задуменні, з якога яго выводзіць усхліпванне Клавы. Язва наварочваецца і глядзіць на яе.*) Плакаць Клава можа, гэта ў яе характары. Але ж на сцэне гэта будзе нецікава. Нос чырвоны, у носе хлюпае.

К л а в а (*праз слёзы*). Які вы жорсткі, бязлітасны чалавек!

Я з в а. Не чалавек, а аўтар камедыі. Тут я сапраўды бязлітасны.

К л а в а. Я думала з вамі прыемна час правесці, а вы мне ўсю душу выматалі вашымі канцоўкамі.

Я з в а. Знайсці добрую канцоўку для камедыі — гэта вялікая справа.

К л а в а (*уздыхае*). Пагутарыла я з вамі, няма чаго сказаць. (*Стук у дзверы.*) Зайдзіце!

Уваходзіць П р а м е н н ы.

Я з в а. Вось ідзе мой друг, ён паправіць справу.

П р а м е н н ы. Добры дзень.

К л а в а. Добры дзень.

П р а м е н н ы (*да Клавы*). Выбачайце. (*Да Язвы.*) А я цябе шукаю. Суседка сказала, што ты тут.

Я з в а. Каму я спатрэбіўся?

П р а м е н н ы. Рэдактар загадаў быць у чатыры гадзіны ў рэдакцыі.

Я з в а. Што там здарылася?

П р а м е н н ы. Трэба тэрмінова паласу рыхтаваць.

Я з в а. Вось гэта мне зусім недарэчы. Я збіраўся дома пасядзець ды папрацаваць.

П р а м е н н ы (*збіраецца выходзіць*). Дык будзеш?

Я з в а. Чакай, чакай... Вось, Клаўдзія Пятроўна, мой лепшы друг, былы драматург і будучы паэт. Анатоль Праменны. Рэкамендую:

Выхаванец Мельцамены,

Драматург бы быў нядрэпшы,

Ды сышоў цяпер са сцэны —

Убаяўся блох.

Што далей з Праменным будзе

І ці выйдуць з хлопца людзі,

Знае толькі бог.

Па прызвапню быццам дворнік,

А рыхтуе вершаў зборнік.

Праменны паказвае Язве за спінай кулак.

К л а в а. Вы пават на свайго друга паклёпнічаеце. Я ўпэўнена, што ён цудоўны паэт, а вы яму зайздросціце.

П р а м е н н ы. Гэта ж Язва.

К л а в а. Я ўжо ў гэтым пераканалася. Сядайце, калі ласка.

П р а м е н н ы. Дзякую. Я павінеп ісці ў рэдакцыю.

К л а в а. Вершы пісаць?

П р а м е н н ы. Ды там ужо што прыйдзецца.

К л а в а. Вы лірык — праўда?

П р а м е н н ы. Так, я працую ў гэтым жанры.

К л а в а. Я па вачах пазнала.

Я з в а. Па вачах-то ён лірык, а так разбойнік. Вы яго асцерагайцеся.

К л а в а. Хопіць вам пад'язджаць. *(Да Праменнага.)*

Калі вы пачытаеце мне свае вершы?

П р а м е н н ы. Калі напішу харошыя.

Уваходзіць Ж л у к т а, за ім чалавек з пакункамі.

Ж л у к т а. Вось і я! У цябе, бачу я, поспех, Клаўдзія Пятроўна. Пакінуў з адным кавалерам, а застаў з двума.

К л а в а. Гэта друг таварыша Язвы, паэт.

Ж л у к т а. Значыць, нашага палку прыбыло. *(Падае руку.)* Чарскі.

П р а м е н н ы. Праменны.

Ж л у к т а *(чалавеку)*. Кладзіце гэта сюды. Гэта стаўце на стол. Гэта сюды давайце. Цяпер пачакайце крышку. *(Адкаркоўвае бутэльку і налівае ў шклянку.)* Вазьміце на дарогу.

Ч а л а в е к. За ваша здароўе! *(Выпівае, выціраецца рукавом, выходзіць.)*

Ж л у к т а. Спадзяюся, вы без мяне не сумавалі?

Я з в а. Прызнацца, не вельмі.

Ж л у к т а *(разгортвае пакункі)*. А без кілбаскі то вы напэўна сумавалі? А без ікоркі? А без сырку? А без гэтай слязы? *(Паказвае на бутэльку.)*

Я з в а. Візіт ваш, як відаць, быў удалы.

Ж л у к т а. Вельмі ўдалы. Клава, парэж, калі ласка. Падыходзьце, таварышы, бліжэй. Вып'ем па чарцы дзеля нашага знаёмства. *(Палівае чаркі.)* За вашы поспехі, таварышы!

К л а в а *(да Праменнага)*. За лірыку!

Ж л у к т а *(да Язвы)*. За камедыю! Толькі каб вясёлая была. Выведзіце такога тыпуса, каб глядачы аж бокі рвалі.

Я з в а. Ёсць такі тыпус, паклёўваецца.

Ж л у к т а. Значыць, пасмяёмся. *(Выпівае.)*

К л а в а *(да Язвы)*. За добрую канцоўку!

Я з в а. Над канцоўкай прыйдзеца яшчэ падумаць.
(*Выпівае.*)

Ж л у к т а. Балычку вазьміце. Цудоўны балык. Ешце, не саромейцеся. Вам, нябось, такая закусь не часта трапляецца. Больш за ўсё пад тарана п'яце?

Я з в а. І пад тарана, і на тарана — як прыйдзеца. Праменьны (*падчаниўшы кавалак вяндліны*). Мы ў гэтых адносінах народ не пераборлівы.

Ж л у к т а. Вы, сябры, трымайцеся бліжэй да мяне. Са мной не прападзяце. Сёння я зрабіў ужо невялікую вылазку. Аказваецца, нічога, можна жыць. І горад ядрэнны, і людзі ёсць неблагія. Ну, давайце яшчэ па адной (*налівае*). За тое, каб мы жылі па-людску.

Я з в а. І самі каб людзьмі былі.

З а с л о н а

Акт другі

Карціна чацвёртая

Гарадскі сад у пачатку лета. На лаўцы сядзяць П р а м е н н ы і
К л а в а.

К л а в а. Вы ж мне даўно абяцалі.

П р а м е н н ы. Прашу адтэрмінаваць... да другога разу.

К л а в а. Не, не, нічога не будзе! Сёння вам ад мяне не выкруціцца.

П р а м е н н ы. Я не магу.

К л а в а. Можаце, але не хочаце... Думаеце, што я не здолею ацаніць іх хараства.

П р а м е н н ы. Ну, як вы гэта маглі падумаць! Я не хачу таму, што яны дрэнныя.

К л а в а. Хто вам сказаў, што яны дрэнныя?

П р а м е н н ы. Я сам ведаю.

К л а в а. Гэта ад празмернай скромнасці вам так здаецца.

П р а м е н н ы. І Язва кажа, што дрэнныя.

К л а в а. Знайшлі каго слухаць! Гэта ж чалавеканавіспік. Ён мне як нагаварыў пры нашым першым знаёмстве, дык я тры дні плакала. Такою пікчэмнаю мяне выставіў.

П р а м е н н ы. Ён часамі любіць пасмяяцца з чалавечых слабасцей.

К л а в а. А я зусім не такая, якою ён мяне лічыць. Праўда, я паразітка, жыву на ўсім гатовым, не займаюся карыснай працай, але ж я адчуваю хараство жыцця. Мне падабаецца ўсё ўзвышанае і высакароднае.

П р а м е н н ы. Вы нездаволены сваім становішчам?

К л а в а. Як вам сказаць... Ёсць шмат жанчын, якія мне зайздросцяць. Муж мяне не крыўдзіць, ем я, што хачу, сплю, колькі хачу, адзяваюся, як хачу. Гэта ў той час,

калі людзі педаядаюць і педасыпаюць, працуюць па два-паццаць гадзін у суткі. Але мне сумна і неяк трывожна на душы. А ночамі мяне мучаць кашмары. Вось і сягоння прыснілася, што Язва гоніцца за мной з сякерай і крычыць — аддавай маю капцоўку!

П р а м е н н ы. Вы ж можаце перамяніць сваё жыццё.

К л а в а. Адна не магу. Абаперціся мне няма па каго.

П р а м е н н ы. Калі б я мог паслужыць вам хоць якой-небудзь апораю...

К л а в а. Нашто вам такая абуза? Вы пэрт, у вас крылі павінны быць вольныя. Ну, пачытайце, я вас прашу!

П р а м е н н ы. Калі вы ўжо так намагаецеся... (*Вымае з кішэні рукапіс, чытае.*) Песня дзяўчыны.

Помню, помню тыя росы,
Вербы над ракою;
Расплятаў мне мілы косы
Ласкавай рукою.
Дзе ж цяпер ты, мілы дружа?
Дзе ты, мой саколе?
Ці ты ў лесе, ці ты ў лузе,
Ці ты ў чыстым полі
Б'ешся з ворагам паганым
За сваю айчыну?
Ой, успомні, мой каханы,
Русую дзяўчыну!
Можа, зрок твой загарыцца,
Як маланка ў хмары, —
Ляжа вораг-чужаніца
Пад тваім ударам.
Будуць косці яго гнісці
На чужыне ў полі,
Будзем жыць мы, як калісьці,
У шчаслівай долі.
Зноў успомнім тыя росы,
Вербы над ракою,
Распляцеш ты, мілы, косы
Ласкавай рукою.

Клава маўчыць, усхваляваная.

П р а м е н н ы. Што ж вы засумавалі? Дрэнна, праўда?

К л а в а. Вельмі хораша... Калі слухаеш такія вершы, смутак агортвае.

П р а м е н н ы. Значыць, дрэнна. Я не ставіў сабе такой мэты, калі пісаў.

К л а в а. Смутак ад таго, што я не гэта дзяўчына, што ніхто мне касы не распляце.

П р а м е н н ы. Вось гэта ўжо крыху іпшага характару (*чытае*).

У громе бітвы і ў агні пажарышч
Я помню пра цябе, таварыш,
Я бачу мілы вобраз твой
У промнях славы баявой.
Я бачу... (*Змяніўшы тон.*)

Я бачу капялюш Дзям'яна Дзям'янавіча. (*Хавае рукапіс.*)
Хавайся, паэзія, проза ідзе.

К л а в а. Якая прыкрасць! Хадзем. Я не хачу, каб ён бачыў мяне з вамі.

Адыходзяць. Уваходзяць два кліенты. Спыняюцца, закурваюць.

1 - ы кліент (*ківае галавою ў бок Клавы*). Гэта ж, здаецца, жонка Дзям'яна Дзям'янавіча?

2 - гі кліент. Ага. Падчапіла сабе нейкага пісарчука.

1 - ы кліент. А якая ёй трасца? Выспіцца, выгуляецца. Нябось, каб пастаяла ля станка ад ранку да вечара, дык не на ўме былі б кавалеры.

2 - гі кліент. Умудраюцца ж людзі так жыць, як быццам і вайны ніякай няма на свеце. Хоць бы гэты самы Дзям'ян Дзям'янавіч — жыве сабе прыпяваючы... І ў армію яго не бяруць. А здаровы ж, як бык.

1 - ы кліент. Якая там армія! На ім, брат, такая бронь, што і снарадам не праб'еш.

2 - гі кліент. І кожнаму ўслужыць патрапіць. Так паставіў сябе, што без Дзям'яна Дзям'янавіча як без рук.

1 - ы кліент. Хто ён такі?

2 - гі кліент. Мастак, ці што.

1 - ы кліент. І сапраўды ж мастак. У горадзе піводзін блат без яго не абыходзіцца. Надоечы трэба было мне вагон дастаць. Як я ні дабіваўся, нічога не выйшла. І гаварыць не хочучь. Я тады да яго. «Дзям'ян Дзям'янавіч, так і так, дапамажыце». Паабяцаў яму сёе-тое. «Колькі вам трэба вагонаў?» — пытаецца. «Хаця адзін», — кажу. «Ідзі-

це, — кажа, — заўтра будзе вам вагон». — «Што там ска-
заць?» — пытаюся. «Анічога, — кажа, — не гаварыце.
Скажыце, што вам трэба вагон». Я думаў, здзекуецца, але
пайшоў усё ж. Дык што ж вы думалі? Прыходжу, а вагон
ужо стаіць і мяне чакае.

2 - г і к л і е н т. Спрыцён, шэльма, спрыцён. І так гэта
ў яго лоўка выходзіць. Здаецца, толькі пальцамі перабі-
рае, як добры гарманіст.

1 - ы к л і е н т. І не пападзецца, скажы ты!

2 - г і к л і е н т. Хітры, жук.

1 - ы к л і е н т. Тсс... ідзе.

Уваходзіць Жлукта — у капелюшы, у светлым касцюме, ружо-
вы і бадзёры. Кліенты знімаюць шапкі і ветліва кланяюцца.

Жлукта. Што, таварышы? Я вам вельмі патрэбен?

1 - ы к л і е н т. Вельмі, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Жлукта (*задаецца*). А нашто я вам так спатрэбіў-
ся? Мне часу няма.

2 - г і к л і е н т. Без вашай дапамогі нашаму брату
ніякага разгарнення няма.

Жлукта. Я ж не гаспадарнік. Вы не па адрусу звяр-
таецеся, я творчы работнік.

1 - ы к л і е н т. Мы ведаем, што вы гэтымі справамі
пе займаецеся, але зрабіце ўжо такую ласку.

2 - г і к л і е н т. Дапамажыце, а мы не пастаім.

Жлукта. Таварышы, я зусім не хачу, каб пра мяне
гаварылі, што я блатмайстар які-небудзь.

1 - ы к л і е н т. Хто гэта скажа пра вас?

2 - г і к л і е н т. У каго ж гэта язык павернецца так
сказаць?

Жлукта. Бывае, паможаш чалавеку, але гэта не
значыць...

1 - ы к л і е н т. Вядома, што гэта значыць!

2 - г і к л і е н т. Абсалютна нічога не значыць. Чала-
век толькі падзякуе за гэта.

Жлукта. А якой вы дапамогі хочаце ад мяне?

1 - ы к л і е н т. Пяць бочак цэменту. Трэба да зарэзу.

Жлукта. І такой дробязі вы самі дастаць не можаце?

1 - ы к л і е н т. А дзе ж яго дастанеш?

Жлукта. У Пузырова пыталіся?

1 - ы к л і е н т. Пытаўся.

Жлукта. У Бляхмана?

1 - ы к л і е н т. Таксама пытаўся.

Жлукта. У Круглазадава?

1-ы кліент. І ў Круглазадава пытаўся.

Жлукта. І што ж?

1-ы кліент. Няма.

Жлукта. Дык пайдзіце і скажыце, што Дзям'ян Дзям'янавіч прасіў.

1-ы кліент. І будзе?

Жлукта. Калі вы думаеце, што я кідаю словы на вецер, дык чаго вы да мяне звяртаецеся?

1-ы кліент. Выбачайце, Дзям'ян Дзям'янавіч. Вельмі вам дзякую!

Жлукта. Толькі ж вы самі разумееце, такія паслугі...

1-ы кліент. Гэта — калі ласка. Што трэба, то трэба.

Жлукта. Не для мяне, вядома. Мне не многа трэба.

1-ы кліент. Я разумею. *(Адыходзіць.)*

2-гі кліент. Выручайце, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Жлукта. У чым справа?

2-гі кліент. Бухгалтар нас заразае.

Жлукта. Які бухгалтар?

2-гі кліент. Галоўны.

Жлукта. Што за бухгалтар? Не разумею.

2-гі кліент. Нашага бухгалтара ў армію ўзялі.

Жлукта. Ну?

2-гі кліент. Дык вось месяц шукаем, ніяк знайсці не можам.

Жлукта. То ён жа ў арміі, чаго ж вы шукаеце?

2-гі кліент. Не таго. Таго ўжо не вернеш. Другога на яго месца.

Жлукта. Дык вы хочаце, каб я пайшоў да вас за бухгалтара?

2-гі кліент. Ды не, што вы! Дапамажыце нам знайсці. Усе справы стаяць.

Жлукта. Дзе ж я яго знайду?

2-гі кліент. Дзе-побудзь знайдзіце. Вы ведаеце.

Жлукта. Гэта для каго? Для прамкаоперацыі?

2-гі кліент. Так.

Жлукта. Умовы?

2-гі кліент. Аклад — тысячу рублёў ды па сумяшчэнню пяцьсот, літарнае харчаванне, сталоўка, кватэра.

Жлукта. Гэта для бухгалтара, а за бухгалтара?

2-гі кліент *(зблытэжыўся)*. Вось ужо і не ведаю... Я думаў...

Ж л у к т а. Вы думалі, дарэмна?

2 - г і к л і е н т. Не, але мне ніколі не прыходзілася...

Ж л у к т а. І вы не ведаеце цаны на іх? Ну, я вам дапамагу... У вас, здаецца, ёсць лішні электрычны рухавічок.

2 - г і к л і е н т. Рухавічок? Ёсць.

Ж л у к т а. Ну дык вось...

2 - г і к л і е н т. За бухгалтара рухавічок? Што вы, Дзям'ян Дзям'янавіч!

Ж л у к т а. А што? Дорага?

2 - г і к л і е н т. Вядома. Рухавічок гэта ўсё-такі рэч.

Ж л у к т а. Бухгалтар — таксама рэч. Ды яшчэ ж вы хочаце галоўнага.

2 - г і к л і е н т. Я нават не ведаю, як гэта аформіць. Абмен чалавека на рухавічок.

Ж л у к т а. А гэта вельмі проста... Рухавічок забярэ ў вас адна арганізацыя па дзяржаўнай цане, а бухгалтёр сам прыйдзе да вас паймацца. Ён і ведаць не будзе пра рухавічок.

2 - г і к л і е н т. А без рухавічка ён не прыйдзе?

Ж л у к т а. Без рухавічка ён і з месца не зрушыцца. Яго не адпусцяць з работы.

2 - г і к л і е н т (падумаўшы). Усё ж такі дорага.

Ж л у к т а. Не хочаце, не трэба. Няхай вам рухавічок балансы падводзіць. (Да прахожэга.) Андрэй Сымонавіч! Што ж гэта вы знаёмых не пазнаяце?

2 - г і к л і е н т. Куды рухавічок даставіць?

Ж л у к т а (піша ў бланкоце, вырывае лісцік і дае кліенту). Вось па гэтаму адрасу. (Кліент бярэ паперку, развітваецца і адыходзіць. Падыходзіць Андрэй Сымонавіч і моўчкі суне руку Жлукту.) Хацеў цішком прайсці, каб я і не заўважыў? Не, брат, я цябе ўгледзеў, як ты толькі ў сад увайшоў.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Рыбак рыбака бачыць здаляка.

Ж л у к т а. Ад мяне, брат, як ад лёсу — нікуды не ўцячэш.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Што, зноў?

Ж л у к т а. Так, трэба папоўніць.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Заліваеш ты здорава, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Ж л у к т а. Ды не для мяне. Мне пяможна, я хворы чалавек.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. А што такое?

Ж л у к т а. Рак ці жаба... Доктары ніяк не разбяруць.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Ну, калі жаба, тады зразумела. Яна вільгаць любіць.

Ж л у к т а. Заўтра ў мяне будзе таварыш Канягін. Яму часамі трэба чарку выпіць, арганізм патрабуе. Дома аднаму гэта вязручна. Вось ён і прыязджае да мяне па суботах. Табе ж ён не скажа, вядома, — дай гарэлкі. А ў мяне таксама не база. Ты сам павінен разумець.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Белай — калі ласка.

Ж л у к т а. А каньячку?

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Няма.

Ж л у к т а. І як табе не сорамна хлусіць, Андрэй Сымонавіч! Учора толькі я піў твой каньячок у аднаго прыяцеля.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Быў, ды няма. Некалькі бутэлек засталася для хворых.

Ж л у к т а. Хворым — кісялёк, малачко, манная кашка. Ды калі на тое пайшло, мы таксама хворыя.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Жаба, кажаш?

Ж л у к т а. Жаба, каб на яе ліха.

А н д р э й С ы м о н а в і ч. Што з табою зробіш. Для жабы прыйдзеца пашукаць. (*Адыходзіць.*)

Ж л у к т а (*знімае капялюш*). Праменнаму паэту маё шанаванне!

П р а м е н н ы. Маё шанаванне выдатнаму дзеячу мастацтва!

Ж л у к т а. Што, прыйшлі ў сад натхнення набірацца?

П р а м е н н ы. Ужо пабраўся, іду дадому.

Ж л у к т а. Разумею: вы хочаце яго свежанькае адразу ж на паперу і ў рэдакцыю.

П р а м е н н ы. На паперу і ў рэдакцыю.

Ж л у к т а. Па рублю за радок.

П р а м е н н ы. Нам досыць і па рублю. Праўда, у некаторых творчых работнікаў больш шырокі размах, але мы ім не раўня.

Ж л у к т а. Падкалоў! Ах, падкалоў! Ха-ха-ха! (*Хлопае Праменнага па плячы.*) А прызнайцеся, з кім гэта вы натхнення набіраліся?

П р а м е н н ы. Ды вось — па лопе прыроды.

Ж л у к т а. А ці не было тут яшчэ якога-небудзь іншага лона?

П р а м е н н ы. Вас гэта вельмі цікавіць?

Ж л у к т а. Вельмі. Справа ў тым, што да гэтага лона я таксама маю некаторае дачыненне.

П р а м е н н ы. Напрыклад?

Ж л у к т а. Злыя языкі гавораць, што вы заляцаецеся да мае жонкі.

П р а м е н н ы (*збянтэжаны*). Дык што вы ад мяне хочаце?

Ж л у к т а. Я мог бы вас вызваць на дуэль, але мне гэта пывыгодна. Калі я прастрэлю вашу геніяльную мазгаўню, дык патомкі закліюць мяне пракляццем, што я загубіў выдатны талент у самым яго росквіце; калі вы мяне застрэліце, дык зпоў жа для мяне горш. Таму я не патрабую ад вас задавальнення.

П р а м е н н ы (*іранічна*). Дзякую, што злітаваліся на да мной і пакінулі мне жыццё.

Ж л у к т а. Адно, што я магу зрабіць з рэўнасці, гэта распіць з вамі бутэльку каньяку.

П р а м е н н ы. Майго, вядома? Гэта вельмі велікадушна з вашага боку.

Ж л у к т а. Каньяк павінен быць ваш, але паколькі ў вас яго няма і дастаць вы не можаце, то так і быць ужо — прыходзьце да мяне. Дзе маё не прападала.

П р а м е н н ы. Я захапляюся вашай самаахвярнасцю. Дзе гэта відана, каб страты пакрываў сам пацярпеўшы.

Ж л у к т а. Наконт страт я спакойны. Наколькі я разумею, справа абмяжоўваецца адной паэзіяй і ніколі не дойдзе...

П р а м е н н ы. Да прозы.

Ж л у к т а. Да драмы.

Я з в а (*падышоўшы неўзаметку*). Але яна можа дайсці да камедыі.

Ж л у к т а. А, Мальер з'явіўся! Вось вам сюжэт для камедыі, пад назвай «Дарэмныя патугі». Гэты палкі юнак хоча адбіць у мяне маю жонку. І чым жа? Сваімі худасочнымі вершыкамі. Што вы на гэта скажаце?

Я з в а. Я таксама скажу — дарэмныя патугі. Клаўдзію Пятроўну вершыкамі не возьмеш.

Ж л у к т а. Дзівак чалавек. Ён думае, што жанчыны жывяцца паэзіяй. Спытайцеся ў мяне, чым яны жывяцца. Ты яе спачатку мясам пакармі, дай выспацца ды выгуляцца добра, адзень як мае быць, а тады яе і на паэзію пацягне; тады яна і пад вершам можа паўздыхаць. А па-

куль вы нічога гэтага даставіць ёй не можаце, дык вы для мяне не канкурэнт.

П р а м е н н ы. Ці не занадта вы ўпэўнены ў сабе?

Ж л у к т а. Магу ў заклад ісці, што вы застапяцеся з носам. Вось таварыш Язва сведкай будзе.

Я з в а. Не ведаю, як хто, а я тут напэўна выйграю: ці ён застапецца з носам, ці вы з рагамі, усё роўна чарка мне будзе.

Ж л у к т а. Вось калі сатырык — ён зразу глядзіць у кораць, а не лунае ў паднябессі, як некаторыя праменныя паэты. Як ваша камедыя?

Я з в а. Пішацца.

Ж л у к т а. Хутка будзем глядзець?

Я з в а. Чакаю, калі мой цэнтральны герой пацярпіць крах.

Ж л у к т а. Усё ў вашых руках. Вы, як аўтар, можаце прыспяшыць гэты крах.

Я з в а. Відаць, прыйдзецца, а то гэта свіння яшчэ пяць год будзе жыць ды пахрукваць... Яму напляваць, што мне трэба камедыю канчаць, што я ўжо даўно аванс праеў. Як вашы справы? Я ўжо некалькі дзён вас не бачыў.

Ж л у к т а. Дзякуй богу.

Я з в а. Праўда, глянуўшы на вас, адразу можна сказаць, што справы ў вас — дзякуй богу.

Ж л у к т а. Хіба я так добра выглядаю?

Я з в а. Як бутон.

П р а м е н н ы. Я думаю, што вам з такой даваеннай фізіяноміяй нават няёмка па вуліцы хадзіць.

Ж л у к т а (*праводзіць рукой па твары*). А чаго? Нічога. Дарэмна вы так...

П р а м е н н ы. Вайна, цяжкасці, а вы нібы з іншага свету прыбылі.

Ж л у к т а. Калі жыць, дык жыць па-людску. Гэта маё правіла, якога я трымаюся пры ўсіх абставінах.

Я з в а. Мяне здзіўляе не столькі ваша правіла, колькі бліскучае правядзенне яго ў жыццё... У чым сакрэт вашага поспеху, я так і не магу зразумець.

Ж л у к т а. Ніякіх сакрэтаў тут няма. Ёсць здольнасць адказаць на запатрабаванні жыцця. Дзякуючы гэтай здольнасці я з'яўляюся маленькай папраўкай да сістэмы размеркавання. Праўда, дзеля гэтага мне прыйшлося часова адкласці свае творчыя замыслы.

Я з в а. Папраўка да сістэмы размеркавання... Гэта ўжо

цэлае тэарэтычнае абгрунтаванне таго, што мы называем...
(*Падшуквае слова.*)

Ж л у к т а. Блатам, вы хочаце сказаць?

Я з в а. Можа, і так. Ці не растлумачылі б вы нам больш папулярна, у чым сутнасць гэтай папраўкі?

Ж л у к т а. Калі ласка, сябры. Заходзьце вечарам да мяне, я вам усё растлумачу. А пакуль што бывайце. Ахвотна пагутарыў бы з вамі, ды часу няма. (*Адыходзіць.*)

П р а м е н н ы. Бачыў, які фрукт?

Я з в а. Цудоўны! І прытым зусім ужо спелы. Страсяпуць, ён і адваліцца. І я яго страсяну. (*Вымае блакнот і запісвае.*) «Папраўка да сістэмы размеркавання. Блатбюро Жлукта і кампанія». (*Да Праменнага.*) Слухай, на конт Клавачкі ў цябе сапраўды ёсць які-небудзь намер?

П р а м е н н ы. А ведаеш, яна мне падабаецца.

Я з в а (*маючы на ўвазе новы сюжэтны ход у камедыі.*) Ну, ну! Здаецца, паклёўваецца.

П р а м е н н ы. Прыгожая жапчына. І зусім не такая пустая, як можа паказацца з першага разу.

Я з в а. Я не памыліўся, так яно і ёсць.

П р а м е н н ы. Ты згодзен? І як глыбока адчувае паэзію!

Я з в а. Цудоўна! Гэта нам і трэба.

П р а м е н н ы. На злосць гэтай самаздаволенай свінні вазьму і адаб'ю яе.

Я з в а. Выдатны ход! Лепшага не прыдумаеш.

П р а м е н н ы (*марыць услых*). Навучыцца працаваць, будзе мне добрым памочнікам у жыцці. Будзе і ў мяне жонка... Цудоўная, чулая жанчына. А там і сям'ю завядзём.

Я з в а (*зрываецца з месца*). Друг! Дай я цябе пацалую. (*Абнімае.*)

П р а м е н н ы (*расчулена*). Падтрымліваеш?

Я з в а. Абедзвюма рукамі.

П р а м е н н ы. Не, сур'ёзна?

Я з в а. Ну як жа! Ты разумеш, што ты мяне выручыў? Я з гэтай няшчаснай Клавай ужо некалькі месяцаў мучуся, не ведаю, што з ёю рабіць. Ні богу свечка пі чорту кацарга. А тут знайшоўся ёлап...

П р а м е н н ы (*пакрыўджана*). Якая ж ты свіння!

Я з в а. Выбачай! Знайшоўся высакародны юпак, цудоўны паэт, які сілаю свайго патхнёнага слова вырваў няшчаснае стварэнне з лап гэтага агіднага павука. З па-

разіта зрабіў чалавека, карыснага для грамадства. І пры-
тым заўваж: зло ў асобе Жлукты пакарана, дабро ў асобе
Клавы — узяло верх. Лепшай канцоўкі і не прыдумаеш.
Скажы праўду, ты паэзіяй пакарыў сэрца гэтай жанчыны?

П р а м е н н ы. Толькі паэзіяй.

Я з в а. Тады ты сапраўдны паэт, і я ўрачыста абяцаю
не пазываць цябе больш дворнікам. Ніколі не думаў, што
твае вершы маюць такую незвычайную сілу. Дай пачы-
таць! Гэта, напэўна, цудоўныя вершы.

П р а м е н н ы (*збянтэжыўся*). Нічога асаблівага —
звычайныя вершы.

Я з в а. Не, ты ўжо не скромнічай, калі ласка. Давай
сюды!

П р а м е н н ы. Што табе чытаць, ты ж не дзяўчына.

Я з в а. Ніякіх адгаворак! Я не адстану, пакуль не па-
кажаш.

П р а м е н н ы. Ды ведаеш...

Я з в а (*катэгарычна*). Нічога не ведаю.

П р а м е н н ы. Ты гэтыя вершы ведаеш.

Я з в а. Адкуль? Не, ты мне чытаў толькі дрэнныя свае
вершы.

П р а м е н н ы. Справа ў тым, што я чытаў ёй не свае
вершы.

Я з в а. А чые?

П р а м е н н ы. Пазычыў для такога выпадку ў аднаго
вядомага паэта. Вось яны. (*Язва бярэ рукапіс.*)

Я з в а. Здорова! Ха, ха, ха! Дальбог лоўка! Чужымі
вершамі спакусіць чужую жонку — гэта не кожны патра-
піць. І чыю жонку! Самога Дзям'яна Дзям'янавіча. Жулік
жуліка абжуліў. Мальер. Сапраўдны Мальер! (*Запісвае
ў бланот.*)

П р а м е н н ы. Ты не ўздумай сапраўды ўплесці мяне
ў гэту сваю камедыю.

Я з в а. А як жа ты думаў?

П р а м е н н ы. Ідзі ты к чорту!

Я з в а. А што ж, я аднаго Жлукту выведу? Без цябе
тут не абыдзеца.

П р а м е н н ы. Я катэгарычна пратэстую!

Я з в а. А гэта ўжо ад цябе не залежыць.

П р а м е н н ы. Тады я адмаўляюся ад свайго намеру
ў адносінах Клаўдзіі Пятроўны.

Я з в а. Слухай, будзь другам, не псуў мне камедыі!
Ужо ўсё так добра наладзілася, а ты пачынаеш бузіць.

Чорт з табой, я не папішу, што ты чытаў ёй чужыя вершы, гэта застапецца паміж памі. Што ты пікудышны паэт...

П р а м е н н ы. Катэгарычна пратэстую!

Я з в а. Не, не! Гэтага я таксама не папішу. Я выведу цябе геніяльным паэтам і высакародным юнаком. Маю ж я права на творчы вымысел. Толькі абяцай, што план свой ты давядзеш да канца.

П р а м е н н ы. Ну, калі так...

Я з в а. Дай руку!

П р а м е н н ы. Вось табе рука.

Я з в а. Цяпер я бачу фіпал камедыі.

Карціна пятая

Кватэра Жлукты. Ж л у к т а сядзіць за сталом без пішкака. Перад ім з папкай у руках яго памочнік Сцяпан Андрэевіч.

Ж л у к т а. Ну, як нашы справы, Сцяпан Андрэевіч? У вас нешта выгляд не гэтае...

Сцяпан Андрэевіч. Стаміўся, Дзям'ян Дзям'янавіч. З ранку да вечара гайсаю па горадзе.

Ж л у к т а. Але ж не дарэмна?

Сцяпан Андрэевіч. Вядома. Вынікі ёсць.

Ж л у к т а. Вы на маю новую кватэру не заходзілі?

Сцяпан Андрэевіч. Заходзіў.

Ж л у к т а. Ну, што вы скажаце?

Сцяпан Андрэевіч. Тут нічога не скажаш.

Ж л у к т а. Нядрэнная, праўда?

Сцяпан Андрэевіч. Ну! Нядрэнная! Лялька!

Ж л у к т а. Жыць можна? Думаю к імянінам перабрацца з гэтага катуха. Гасцей прымаць буду ўжо ў новай. Толькі падлога ці высахне?

Сцяпан Андрэевіч. Высахне. Цяпер жа пагодка якая: дні два-тры і высахне.

Ж л у к т а. Так... Ну, як наш дзень сягоння?

Сцяпан Андрэевіч. Нічога. Некалькі спраў з тых, пра якія мы ўчора гаварылі, я правёў удала.

Ж л у к т а. І ў выніку?

Сцяпан Андрэевіч. Дзесяць тысяч рублёў (*вымае жмут грошай і кладзе на стол*), два пуды пшанічнай мукі і пуд мёду.

Ж л у к т а. Добры мёд?

Сцяпан Андрэевіч. Пакаштуйце. Дрэннага я не браў бы.

Ж л у к т а. Мядок — гэта якраз добра к імяпінам.

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Ну, па заўтрашні дзень у мяне тут...

Ж л у к т а (п е р а б і в а ю ч ы). Хвілінку... Я хацеў сказаць вам некалькі слоў...

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Я вас слухаю, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Ж л у к т а. Хутка месяц, як вы з'яўляецеся маім памочнікам і ўжо больш-менш асвоіліся з сваімі абавязкамі. Цяпер запомніце некалькі правіл, якіх вы павінны прытрымлівацца ў нашай далікатнай справе. Першае: ніколі не адмаўляйце кліенту.

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Я так і раблю.

Ж л у к т а. Мы ўсё можам — вось наш дэвіз. З-пад зямлі мы павінны дастаць, а даць кліенту тое, чаго ён просіць. Другое: зрабіўшы справу, умейце астацца ўбаку. Мы з'яўляемся толькі пасрэднікамі паміж кліентамі і ні за што не адказваем. Юрыдычную і матэрыяльную адказнасць нясуць яны самі.

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Не турбуйцеся, Дзям'ян Дзям'янавіч, паконт гэтага я стрэляны верабей.

Ж л у к т а. Трэцяе: не блытайце мяне ва ўсе дробныя справы. Рабіце самі і давайце мне справаздачу. Мяне ведаюць толькі некаторыя кліенты. Для ўсяго астатняга чалавецтва я — творчы работнік. Зразумела?

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Усё зразумела, хоць бы вы нават і не гаварылі.

Ж л у к т а. Тым лепш. Значыць, я не памыліўся, узяўшы вас сабе ў памочнікі. Цяпер дакладвайце, што ў нас на заўтрашні дзень.

С ц я п а н А н д р э е в і ч. (Р а з г о р т в а е п а п к у.) На заўтрашні дзень ёсць такія прапаповы. Кліент № 1 — бярэ бензін, дае піламатэрыялы.

Ж л у к т а. Можам.

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Кліент № 2 — бярэ легкавую машыну, дае грузавую.

Ж л у к т а. Можам з прыдачай.

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Кліент № 3 — бярэ броць.

Ж л у к т а. Вайсковую?

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Так. Дас кавяркотавы касцюм.

Ж л у к т а. Мала.

С ц я п а н А н д р э е в і ч. Дабаўляе веласіпед.

Жлукта. Справа цяжкая. Трэба забяспечыць яму такую работу, якая б давала права на бронь.

Сцяпан Андрэевіч. Я тут не магу нічога зрабіць.

Жлукта. Адмовілі?

Сцяпан Андрэевіч. Не. Сказаў пачакаць, хачу параіцца з вамі.

Жлукта. Няхай зойдзе да мяне. Я пагляджу, каму яго можна парэкамендаваць. Можна, што і выйдзе.

Сцяпан Андрэевіч. Добра. Кліент № 4. *(Шэпча Жлукту ў вуха.)*

Жлукта. Сама звярталася да вас?

Сцяпан Андрэевіч. Не. Яе давераная асоба гаварыла пад вялікім сакрэтам. Я нават не ведаю прозвішча кліента.

Жлукта. Што вы адказалі?

Сцяпан Андрэевіч. Раіў самой звярнуцца да вас.

Жлукта. Правільна.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 5 — бярэ казу, дае плюшавую капapu.

Жлукта. Ну, гэта дробязь. Паглядзіце там.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 6 — бярэ фанеру, дае кантрамаркі.

Жлукта. Можам.

Сцяпан Андрэевіч. Кліент № 7.

Клава *(высоўвае галаву)*. Дзіма, ты хутка вызвалішся?

Жлукта. Я табе патрэбен?

Клава. Цябе хоча бачыць Аляксандра Міхайлаўна.

Жлукта. Для Аляксандры Міхайлаўны я вольны. *(Кладзе грошы ў шуфляду. Памочніку.)* Мы з вамі заўтра скончым.

Жлукта апрапае пінжак. Памочнік, згарпуўшы папку, паспешна выходзіць. Уваходзяць Аляксандра Міхайлаўна і Клава.

Аляксандра Міхайлаўна. Добры дзень.

Жлукта *(ідзе ёй насустрач)*. Добры дзень, Аляксандра Міхайлаўна! Даўно вас не бачыў. *(Цалуе руку.)* Як маецесья? Вы як быццам перамяніліся.

Аляксандра Міхайлаўна. Нездаровіцца. Прышла прасіць вас, Дзям'ян Дзям'янавіч, можа, вы памаглі б мне ў адной справе.

Жлукта. Усё, што магу.

Аляксандра Міхайлаўна. Клавачка, вы мне прабачце, хачу пагаварыць з Дзям'янам Дзям'янавічам адзін на адзін. *(Цераз сілу ўсміхнуўшыся.)* Думаю, што вы раўнаваць не будзеце?

Клава *(абражаная)*. Калі ласка! *(Выходзіць. Аляксандра Міхайлаўна садзіцца на канапу і закрывае твар рукамі.)*

Жлукта. Што з вамі? Можа, вады даць?

Аляксандра Міхайлаўна. Не трэба.

Жлукта. Вам пядобра?

Аляксандра Міхайлаўна. У мяне вялікае пяшчасце.

Жлукта. Дома што-небудзь здарылася?

Аляксандра Міхайлаўна. Мне сорамна вам гаварыць.

Жлукта. Што за глупства! Што мы — першы дзень знаёмы з вамі?

Аляксандра Міхайлаўна. Я зацяжарала.

Жлукта. Госпадзі божа мой! Дык чаго ж вы хвалюецеся? Для замужняй жанчыны гэта зусім нармальна рэч.

Аляксандра Міхайлаўна *(у адчай)*. Я не магу раджаць! Разумеце? Не магу!

Жлукта. Ну, калі ласка! Арганізуем вам даведку, што вы не можаце раджаць па стану здароўя і кладзіцеся ў бальніцу. Я толькі не ведаю, чаму вы да мяне звяртаецеся. Іван Давілавіч і сам мог бы гэта зрабіць.

Аляксандра Міхайлаўна. Гэта здарылася без яго.

Жлукта. А-а... Тады ваша становішча сапраўды далікатнае.

Аляксандра Міхайлаўна. Ратуйце мяне.

Жлукта. Чакайце, чакайце... *(Думае.)* Што ж тут вам прыдумаць? Ён з горада нікуды не едзе?

Аляксандра Міхайлаўна. Не.

Жлукта. Сваякоў у другім горадзе ў вас няма?

Аляксандра Міхайлаўна. Няма.

Жлукта. Трэба іх выдумаць і паехаць да іх у госці...

Аляксандра Міхайлаўна. І што я ў чужым горадзе?.. Да каго я там звярнуся? Хто паможа?

Жлукта. З вамі паедзе мой памочнік.

Аляксандра Міхайлаўна. О не! Ён разбалбоча.

Ж л у к т а. Будзьце спакойны, я ведаю, каго пасылаю. Толькі гэта будзе каштаваць...

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. У мяне ёсць залаты гадзіннік, летняе паліто, туфлі. Я скажу мужу, што ў вагоне ўкралі. Што хочаце, толькі выратуйце!

Ж л у к т а. Заўтра я вам скажу, у якім горадзе ў вас ёсць сваякі і калі паехаць у госці.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а *(устае)*. Дзякую! Век не забуду вашай паслугі.

Ж л у к т а *(цалуе, потым падносіць руку з гадзіннікам да вуха)*. Цікае. Добры гадзіннік. *(Затрымліваючы руку.)* Гэта вас бог пакараў... за вашу ўпартасць.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Грэх вам здэкавацца з мяне.

Ж л у к т а. А вы ж з мяне здэкаваліся?

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Давайце лепш не ўспамінаць.

Ж л у к т а. А можа, я сам паеду з вамі ў госці да вашых сваякоў? Удваіх мы як-небудзь усцеражом ад зладзеяў ваш гадзіннік і паліто.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Я ў вашых руках, але не патрабуйце ад мяне гэтага.

Ж л у к т а. Я вас правяду, мы абмяркуем гэта пытанне ўсебакова. *(Надзявае капялюш. Жлукта і Аляксандра Міхайлаўна выходзяць.)*

К л а в а *(уваходзіць)*. Пайшлі... Што ў іх за сакрэт такі, што аж мяне з пакоя выставілі? Не падабаецца мне гэта.

Ж л у к т а *(уваходзіць. Вымае з шухляды пачку грошай, кладзе іх у камоду і замыкае)*. Ты не забылася, што сёння субота?

К л а в а. Абед зараз будзе гатоў.

Ж л у к т а. А закусачка і ўсё іншае?

К л а в а. Усё гатова.

Ж л у к т а. Калі Антон Макаравіч без мяне прыйдзе, скажы, што я праз паўгадзіны буду.

К л а в а. А куды ты?

Ж л у к т а. Трэба правесці, пязручна.

К л а в а. Калі ты кожнага кліента будзеш праводзіць, дык табе і дня не хопіць.

Ж л у к т а. Клавачка, ты гаворыш глупства. Не ўсе кліенты роўныя.

К л а в а (*з'едліва*). Ну, вядома! Чаго яна прыходзіла да цябе?

Ж л у к т а. Так, па адной справе.

К л а в а. Дастаць што-небудзь хоча?

Ж л у к т а. Яна ўжо дастала без мяне.

К л а в а. Дык у чым жа рэч?

Ж л у к т а. Цяпер бы рада збыць, ды не ведае як.

К л а в а. А што гэта такое?

Ж л у к т а. Залаты гадзіннік і яшчэ сёе-тое... Выбачай, яна там чакае. (*Выходзіць.*)

К л а в а. Гадзіннік! Падумаеш, сакрэт які! Дзеля гэтага трэба ўдваіх зачыняцца! Не, тут нешта іншае. І якое нахабства! Проста на маіх вачах. А я, дурная, усё сцерагуся ды шапуюся. Надоечы пацалаваць хацеў, дык і то не далася. А ён таксама расцяпа: відаць, што паэт. Другі б дамагаўся, а ён і рукі апусціў. Толькі ўздыхае ды вершы чытае. Аж каюся ўжо, што была такою жорсткаю. Цяпер невядома, калі яшчэ будзе такі выпадак. Паглядзіць, што я такая непрыступная, ды і плюне. А шкада, хлопец харошы. І паэт усё-такі... (*Пяе.*)

Помню, помню тыя росы,
Вербы над ракою;
Расплятаў мне мілы косы
Ласкавай рукою.

А далей слоў не ведаю, забылася...

П р а м е н н ы (*уваходзіць*). Можна?

К л а в а. Ой!

П р а м е н н ы. Я, мусіць, не ў час прыйшоў. Тады выбачайце. (*Хоча выйсці.*)

К л а в а. Ды не, калі ласка! Але так знянацку...

П р а м е н н ы. Я вам перашкодзіў?

К л а в а. Не, нічога.

П р а м е н н ы. Гэта я да Язвы ішоў, але яго дома няма, дык я думаў, можа, ён у вас.

К л а в а. Не, няма. Нікога няма.

П р а м е н н ы. Тады выбачайце. (*Хоча ісці.*)

К л а в а (*у адчай*). Чакайце! А вершы?

П р а м е н н ы (*затрымліваецца*). Што вершы?

К л а в а. У вас жа, напэўна, повяя вершы ёсць?

П р а м е н н ы. Новых няма. Што былі, я ўсе вам прачытаў.

К л а в а. Ведаеце, я забылася тую песню пра косы.
Яна пры вас?

П р а м е н н ы. Пры мне.

К л а в а. Прачытайце, калі ласка. Я вас прашу. Я хачу запомніць.

П р а м е н н ы (*нерашуча*). Дык вам жа, мусіць, часу няма.

К л а в а. Нічога, прачытайце.

П р а м е н н ы. Я на вуліцы сустрэў вашага мужа.

К л а в а. Ён вернецца толькі праз паўгадзіны. Прачытайце. (*Садзіцца на канапу, гатовая слухаць.*)

Праменны вымае сшытак і хоча чытаць стоячы.

К л а в а. А вы сядзьце!

Праменны садзіцца на крэсла.

К л а в а. Сюды, на канапу. Лірыка цяплей гучыць, калі яе зблізку слухаеш. (*Праменны садзіцца на канапу.*)
Бліжэй супьцеся. Вось так, каб і я магла чытаць. Так мне лягчэй будзе запомніць. Цяпер чытайце.

П р а м е н н ы (*чытае*).

Помню, помню тыя росы,
Вербы над ракою;
Расплятаў мне мілы косы
Ласкавай рукою.

К л а в а. Вельмі хораша. (*Схіляе галаву Праменнаму на плячо.*)

П р а м е н н ы (*чытае яшчэ з большым натхненнем*).

Дзе ж цяпер ты, любы дружа?
Дзе ты, мой саколе?
Ці то ў лесе, ці то ў лузе,
Ці то ў чыстым полі...

К л а в а. Чакайце хвілінку. (*Паўтарае сама сабе страфу.*) Так. Цяпер буду помніць. Скажыце, а прозай вы таксама пішаце?

П р а м е н н ы. Прыходзіцца часамі.

К л а в а. Скажыце мне прозай што-небудзь такое.

П р а м е н н ы. Што ж вам сказаць?

К л а в а. Што-небудзь пра мяне.

П р а м е н н ы. Нічога не выйдзе.

К л а в а. Чаму?

П р а м е н н ы. Пра вас я магу толькі вершам.

К л а в а. А вы паспрабуйце. Скажыце, напрыклад, ці думаеце вы калі пра мяне?

П р а м е н н ы. Я думаю пра вас дзень і ноч. Нават калі сплю, вы з'яўляецеся мне ў сне.

К л а в а. Ну, і... што ж вы тады робіце?

П р а м е н н ы. Я цалую вашы рукі, вашы вусны, вашы цудоўныя вочы.

К л а в а. А як вы гэта робіце?

П р а м е н н ы. Я не магу вам гэта выказаць словамі.

К л а в а. Уявіце, што гэта ў сне.

П р а м е н н ы. У сне я вас абнімаю вось так *(абнімае)* і цалую ў самыя вусны — вось так... *(цалуюцца)*.

Стук у дзверы, якога Праменны і Клава за пацалупкам не чуюць.
Уваходзіць Я з в а.

К л а в а *(убачыўшы Язву)*. Ай! Як вам не сорам! Не пастукалі нават!

Я з в а. Не хвалойцеся, усё ў парадку. Камедыя развіваецца нармальна. Пакуль няверны муж наладжвае спатканне з адной з сваіх палюбоўніц, яго верная жонка... і гэтак далей. *(Вымае блакнот і запісвае.)*

К л а в а. Што вы там крэмзаеце? Гэта мне таварыш Праменны свой сон расказваў, а вы напішаце чорт ведае што.

Я з в а *(піша)*. Адзначым: акт другі, карціна пятая — сон паэта Праменнага.

П р а м е н н ы. Гэта свінства — умешвацца ў чужыя інтымныя справы! Ты не маеш на гэта ніякага права.

Я з в а. Як! Аўтар камедыі не мае права паказваць інтымнае жыццё сваіх герояў? Добры інтэрас! І наогул, гэта не твая справа. Нейкі другарадны персанаж хоча вучыць аўтара, што яму паказваць і што не.

П р а м е н н ы. Тваё пахабства мяне абурас.

Я з в а. Годзе! Давай не будзем. Скажы лепш, якія твае далейшыя намеры ў адносінах Клаўдзіі Пятроўны? Як аўтар я павінеп гэта ведаць.

П р а м е н н ы. Гэта я скажу самой Клаўдзіі Пятроўне.

Я з в а. Толькі не марудзь, калі ласка! А ў вас, Клаўдзія Пятроўна, якія намеры ў адносінах гэтага майго героя?

К л а в а. У мяне ніякіх намераў няма.

Я з в а. А калі ён скажа, што страшэнна вас любіць?

К л а в а. Дык ён жа гэтага не гаворыць.

Я з в а. Што ён жыць без вас не можа?

К л а в а. Я гэтага ад яго яшчэ не чула.

Я з в а. Калі ён захоча вырваць вас з лап аспіда і васіліска і зрабіць сяброўкай жыцця, заўсёднай крыніцай свайго паэтычнага патхнення?

К л а в а. Ці не сватаць вы мяне збіраецеся?

Я з в а. Аўтару прыходзіцца быць і сватам.

К л а в а. Я вам на гэта нічога не адкажу.

Я з в а. Чаму?

К л а в а. Я павінна падумаць.

Я з в а. Разумею: вы хочаце сваё апошняе слова сказаць у апошнім акце. Што ж, пяхай будзе і так. Але там я вам ужо развяжу языкі. Хопіць! Пара канчаць гэту камедыю. Іначай будзе тапанне на месцы, чаго глядач цярпець не можа. Між іншым, я чуў, што хутка імяніны Дзям'яна Дзям'янавіча.

К л а в а. Праз два тыдні.

Я з в а. Вось гэта і будзе фіналам камедыі. Толькі, Клаўдзія Пятроўна, пастарайцеся, каб мы з ім (*паказвае на Праменнага*) таксама былі запрошаны.

К л а в а. Тут я ўбаку. Ён сам запрашае сваіх гасцей.

Я з в а. Скажыце, што мы яму сюрпрыз рыхтуем.

К л а в а. Добра, скажу. Толькі каб без скаandalу.

Я з в а. Даю слова, што мы будзем трымаць сябе, як свядомыя грамадзяне.

К л а в а (*схамкнулася*). Ай, у мяне ж курыца перасмажылася!

Я з в а. Дазваляю вам выйсці за кулісы. (*Клава выходзіць.*)

П р а м е н н ы. Ты сапраўды пішаш гэту камедыю ці толькі дурышся?

Я з в а. Я ўжо да фінішу падыходжу, а ён — дурышся!

П р а м е н н ы. Па-мойму, нічога ў цябе не выйдзе.

Я з в а. А па-мойму, выходзіць.

П р а м е н н ы. Выйсці-то, можа, і выйдзе, але што гэта будзе за камедыя? Што ты ў ёй паказваеш? Важдаешся ўвесь час з гэтым блатняком і яго кліцтамі.

Я з в а. Мая задача — паказаць твая балячкі, якія часамі з'яўляюцца на нашым здаровым целе.

П р а м е н н ы. Занадта ўжо згушчаны фарбы.

Я з в а. Гэта ў адпосінах Жлукты фарбы згушчаны?

Ну, ведаеш... У гэтай бочцы пакасці так густа перамешаны прагнасць, подласць, цыннізм, нахабства, што больш згусціць ніяк нельга. Не, я з асалодаю ўтыкаю вастрыве свайго п'яра ў гэту агідную тушу.

П р а м е н н ы. Ну, пяхай Жлукта, а гэтыя ўсе, што карыстаюцца яго паслугамі?

Я з в а. А гэтыя ўсе пяхай не крыўдзяцца, калі я зачэплю каго-небудзь з тых, хто стаіць блізка яго.

П р а м е н н ы. Але ж іх у цябе шмат... Што скажа на гэта глядач?

Я з в а. Глядач? А вось запытайся ў гледачоў, хіба няма сярод іх такіх, якія не раз карысталіся паслугамі якога-небудзь Жлукты? Ім і не ў галаве, што яны самі сваімі неабдуманымі ўчынкамі памагаюць Жлуктам расці і пладзіцца. Дык пяхай жа паглядзяць збоку на сябе ды пасмяюцца, а пасмяяўшыся, падумаюць. Апрача таго, ты яшчэ не ведаеш, чым гэта ўсё скончыцца, і не можаш меркаваць, удалася мая камедыя ці не.

П р а м е н н ы. Як ты ні кажы, а ў ёй няма амаль ніводнага дадатнага вобраза.

Я з в а. Як! А мы з табой?

П р а м е н н ы. Таксама героі!

Я з в а. А чым ты не героі? Добры газетны работнік, былы драматург і будучы паэт. Вобраз, праўда, бледнаваты. Адзіная яркая рыса — гэта тое, што ты чужымі вершамі спакушаеш чужых жопак.

П р а м е н н ы. Тсс... пачуе.

Я з в а. Маўчу, маўчу... А я ўжо тым героі, што ўзяўся за напісанне гэтай камедыі.

Уваходзіць К л а в а.

Я з в а. Тыя ж і Клаўдзія Пятроўна.

К л а в а. Муж ідзе.

Я з в а выходзіць. Праменны, на момант затрымаўшыся, цалуе Клаву.

К л а в а (шэпча). Прыходзьце заўтра.

П р а м е н н ы выходзіць. Уваходзіць Ж л у к т а.

Ж л у к т а. Да мяне ніхто не прыходзіў?

К л а в а. Да цябе? Не, ніхто.

Ж л у к т а (глядзіць на Клаву). Якая ты ружовая!

К л а в а. Ад пліты.

Ж л у к т а. Выходзіць, табе карысна стаяць ля пліты.

К л а в а. Ну, уладзіў ты ёй?

Ж л у к т а. Уладжу, гэта дробязь. Ёсць важнейшыя справы.

К л а в а. Якія?

Ж л у к т а. Трэба да імянін рыхтавацца.

К л а в а. Пераедзем на новую кватэру, тады ўжо.

Ж л у к т а. Пірагі там і іншае, што па тваёй лініі, рапа, вядома, а па маёй лініі пара пачынаць. Трэба грамадскую думку падрыхтаваць. Па горадзе павінны пайсці чуткі, што Чарскі збіраецца спраўляць імяніны.

К л а в а. Падумаш, якая важная падзея!

Ж л у к т а. Гм... А ты праўду кажаш: імяніны — ма-ла. Тады аб'явім, што Чарскі рыхтуецца святкаваць юбілей.

К л а в а. Які юбілей?

Ж л у к т а. Дваццацігадовы юбілей творчай дзейнасці.

К л а в а. Якой дзейнасці?

Ж л у к т а. Якой-небудзь... мастацкай, сцэнічнай.

К л а в а. А калі скажучь, пакажы тваю творчасць?

Ж л у к т а. Няма, згарэла, вайна.

К л а в а. А нашто гэта табе?

Ж л у к т а. Я хачу, каб на вечары начальства было. Лішняя заручка ніколі не пашкодзіць. Ну, проста на імяніны могуць і не пайсці, хоць бы той жа Бывалаў. А калі юбілей, тут ужо справа іншая, павінны ўважыць. Добра было б, каб у друку артыкульчык з'явіўся. Язва мог бы гэта зрабіць, але не дагадаецца, шэльма.

К л а в а. Ён казаў, што рыхтуюць з Праменным табе нейкі сюрпрыз.

Ж л у к т а. Да імянін?

К л а в а. Ага. Але трэба, каб ты іх на вечар запрасіў.

Ж л у к т а. На вечар? Начальства будзе, нязручна. Можна, лепш паслаць ім дадому паўлітра і закускі, пяхай вып'юць.

К л а в а. Пакрыўдзяцца.

Ж л у к т а. Запрасіць, кажаш? Хіба ў якасці прадстаўнікоў друку? А што, гэта, можа, і пядрэнна. Салідна нават. Паставім ім асобны столік. Праменны мог бы і верш мне прысвяціць. Ты яму памякні хіба.

К л а в а. Чаму я павінна яму памякаць?

Ж л у к т а. Таму што ён табе свае вершы чытае, а не мне.

К л а в а. Сочыш?

Ж л у к т а. Кліенты мне гавораць.

К л а в а. Шпіёнаў завёў?

Ж л у к т а. Глупства ты гаворыш. Наогул мяне гэта мала турбуе, але ты павінна трымаць сябе больш прыстойна.

К л а в а. Чыя б карова мычала, а чыя б і памаўчала.

Ж л у к т а *(з пагрозай)*. Глядзі! Я мычу, мычу, дый зараўці магу! *(Стук у дзверы.)* Калі ласка!

К а н я г і н *(уваходзіць)*. Добры дзень у хату!

Ж л у к т а *(ідзе насустрач)*. Добры дзень, Антон Макаравіч! *(Вітаецца.)*

К а н я г і н *(падыходзіць да Клавы)*. А вы ўсё квітнееце, Клаўдзія Пятроўна. *(Вітаецца.)*

К л а в а. Вясна, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. Маладосць, Клаўдзія Пятроўна, а не вясна. Маладосць чалавека красіць. Мне ўжо і вясна не памагае.

К л а в а. Вы зусім яшчэ не стары, Антон Макаравіч. За вамі яшчэ дзяўчаты бегаць будуць.

К а н я г і н. Дзе ўжо там... Сама, нябось, не выбрала старэнькага, а вунь якога арла сабе аблюбавала. *(Хлопае Жлукту па плячы.)*

Ж л у к т а. Сядайце, Антон Макаравіч. Клава, падай нам, што ў цябе там ёсць. *(Клава выходзіць.)*

К а н я г і н *(садзіцца)*. Стаміўся, Дзям'ян Дзям'янавіч. Да дванаццаці, да дзвюх гадзін ночы кожны дзень.

Ж л у к т а. Адпачываць трэба, Антон Макаравіч. Вы сябе зусім не шануеце.

К а н я г і н. Якое там адпачываць! Тысячы спраў розных. Ляжаш, а яны з галавы не выходзяць. Са скуры вылузайся, а зрабі.

Клава ставіць на стол бутэльку кацьяку, чаркі, закуску.

К а н я г і н *(бярэ ў рукі бутэльку і разглядае этыкетку)*. Арарат! Дзе гэта вы дасталі?

Ж л у к т а. Сябры прыслалі. З Масквы. *(Налівае.)* Вып'ем, Антон Макаравіч... Каб хутчэй нам перажыць усе гэтыя нягоды. *(Чокаюцца.)*

К а н я г і н *(выпівае)*. А-а-а... Добры кацьячок... *(Закусвае.)* Прэ, пячысты дух. На Кубань хоча прабрацца. Крыўдна, Дзям'ян Дзям'янавіч. Да слёз крыўдна. Але скруціць ён сабе галаву. Мы яму скруцім. Ёсць яшчэ сіда

ў нас. Збяромся і ўдарым. Усе падымемся на акаяннага. Я пайду, вы пойдзеце.

Ж л у к т а. Пойдзем, Антон Макарыч. Я даўно аб гэтым мару, ды вось дактары праклятыя.

К а н я г і н. Я і забыўся. У вас жа, здаецца, рак ці жаба, вы казалі?

Ж л у к т а. У тым вось і справа, што яны і самі не разбіруць. *(Налівае.)* Давайце яшчэ па маленькай. *(Выліваюць.)*

К а н я г і н. Выдатны каньячок! *(Закусвае.)*

Ж л у к т а. Хутка мы з вамі па-сапраўднаму вып'ем, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. А што такое?

Ж л у к т а. Юбілей спраўляю.

К а н я г і н. Вось як!

Ж л у к т а. Так. Дваццацігадовы юбілей творчай дзейнасці.

К а н я г і н. Тут ужо хочаш не хочаш, а прыйдзецца выпіць.

Ж л у к т а. Хачу запрасіць Паўла Антонавіча. Як вы параіце?

К а н я г і н. А чаму ж? Трэба запрасіць.

Ж л у к т а. Не прыйдзе. Ён, напэўна, і не ведае, што ў горадзе пражывае нейкі Чарскі.

К а н я г і н. Ведае. Я сам колькі разоў гаварыў яму пра вас. Заняты ён, праўда, але дзеля такога выпадку...

Ж л у к т а. Хіба вы ўжо закінеце слоўца.

К а н я г і н. Пагавару. Думаю, што не адмовіцца. Хіба ўжо вельмі заняты будзе. Ох, вы нас абкарміць надумалі, Клаўдзія Пятроўна. Пасядзіце з намі.

К л а в а. Я зараз, Антон Макаравіч. *(Выходзіць.)*

К а н я г і н. Харошая ў цябе жонка, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Ж л у к т а. Ды і вас бог не пакрыўдзіў.

К а н я г і н. Не, я на Аўдоццю Карпаўну нічога не скажу. Яна таксама добрая жанчына. Толькі сумна ёй. Я ўвесь час заняты. Яна адна ды адна дома... толькі з дачкою. Хоць бы ты, кажа, пагаварыў калі з намі. Пасля вайны, кажу. Тады ўжо мы з табой пагаворымся. *(Закурвае.)*

Ж л у к т а. У вас новая запальніца. Тую, мусіць, згубілі ўжо?

К а н я г і н. О не, дзе вы бачылі! Такі дарагі падарак ды згубіць. Я ёю карыстаюся толькі ў асабліва ўрачыстых выпадках. А гэта ў мяне штодзённая. *(Да Клавы.)* Хопіць вам ужо насіць, Клаўдзія Пятроўна. Прысядзьце з намі ды выпіце чарачку. *(Лалівае.)* Вып'ем, Дзям'ян Дзям'янавіч, за нашых жонак: за тваю Клаўдзію Пятроўну і за маю Аўдоццю Карпаўну, за іх клопаты аб пас, за вернасць сямейнаму ачагу.

Ж л у к т а *(гледзячы на Клаву)*. Каб яны і надалей былі нам вернымі жонкамі і руплівымі памочніцамі. *(П'юць.)*

К а н я г і н. Цудоўнае пітво! *(Закусвае.)* У цябе я душой адначываю, Дзям'ян Дзям'янавіч. Ніхто мяне тут не асудзіць, не абсмяе. З табой я аб усім магу пагаварыць. А больш мне няма з кім. Таварышаў шмат, а друга няма. І людзі яны нядрэнныя. Павел Антонавіч — выдатны работнік: адукаваны, разумны, а душа не ляжыць. Начальства ён мне. Падначаленага бачыць, а чалавека не бачыць. Мікалай Андрэевіч — гэты заўсёды з жартачкамі. Насмешнік. Не так скажаш, зараз жа падхопіць. А я чалавек проты, універсітэтаў не праходзіў. Хоць і не па-вучонаму скажу, але ад душы. Добра ім, што яны мелі магчымасць універсітэты канчаць. Крыўдна, Дзям'ян Дзям'янавіч!

Ж л у к т а. Супакойцеся, Антон Макаравіч, бог з імі. Вашу работу ўбачаць і ацэняць. Давайце вып'ем за нашу дружбу. *(Налівае.)*

К а н я г і н *(устае)*. Друг!.. Давай я цябе пацалую! *(Цягнецца цераз стол.)* Адзіны ты ў мяне друг. За гэта вып'ем! Клаўдзія Пятроўна! За нашу дружбу! Дайце вашу ручку! *(Цалуе руку. П'е. Не разлічыўшы, садзіцца міма крэсла. Клава падхоплівае яго пад руку.)*

К л а в а. Асцярожца! Вы не ўдарыліся? *(Усаджвае Канягіна на крэсла.)*

К а н я г і н. А я ім дакажу, што я — гэта я. І не маеце права смяцца з мяне. Універсітэты за маёй спінай канчалі.

К л а в а. Закусице, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. Клаўдзія Пятроўна, вашу ручку! *(Цалуе руку.)* Ты, Дзям'ян Дзям'янавіч, не глядзі на мяне так сярдзіта.

Ж л у к т а. Што вы, Антон Макаравіч! Я ведаю, што вы для Клаўдзіі Пятроўны такі самы друг, як і для мяне.

К а н я г і н. І не крыўдзіся. Я стары, на мяне крыў-

дзіцца грэх. Вашу ручку, Клаўдзія Пятроўна! Я хацеў пацалаваць вашу ручку, а вы не далі.

К л а в а. Вы ж пацалавалі.

К а н я г і н *(здзіўлены)*. Ужо? Глядзі ты, які спрытны! А якую я пацалаваў?

К л а в а. Вось гэту, правую.

К а н я г і н. А цяпер дайце левую... а то ёй крыўдна будзе. А ты не глядзі, Дзям'ян Дзям'янавіч.

Ж л у к т а. Я нічога не бачу. Вось я нават адварнуўся.

К а н я г і н *(трымаючы Клавіну руку)*. Ты талент! Ты гепій! Чарскі! О! Я ведаю, хто такі Чарскі! Луна? Не, не луна. Адным словам, ты твары сабе, твары... І не звяртай на нас увагі.

Ж л у к т а. Вы мне прабачце, Антон Макаравіч, я на хвілінку адлучуся. *(Выходзіць.)*

- К а н я г і н. Пайшоў?

К л а в а. Пайшоў.

К а н я г і н. Пакрыўдзіўся?

К л а в а. Не, чаго яму крыўдзіцца?

К а н я г і н. А-а, тварыць пайшоў. *(Не выпускаючы Клавінай рукі, кладзе галаву на рукі.)* Я ім дакажу, што я — гэта я... *(Заціх.)*

Ж л у к т а *(у дзвярах)*. Гатоў?

Клава ківае галавой.

К а н я г і н *(падымаючы галаву)*. Заўсёды гатоў. Налей, друг!

Ж л у к т а. Налей нам, Клава, па добрай чарцы. *(Клава налівае. Канягін тым часам зноў палажыў галаву на рукі і захроп.)*

Ж л у к т а. Угаманіўся.

К л а в а. Давай паложым на канапу.

Падымаюць Канягіна з крэсла і кладуць на канапу.

К л а в а. Боты трэба было б зняць.

Ж л у к т а. Няхай дрыхне так.

К л а в а. Нашто ты яго спойваеш заўсёды?

Ж л у к т а. Мая справа даць кліенту тое, чаго ён хоча. Хоча піць, няхай п'е; хоча ў камізэльку паплакаць, няхай паплача. Камізэлька высахне, а мне такога кліента мець выгадна. Ды дзе ж яму і папіцца, як не ў мяне?

К л а в а. А мне яго шкада. *(Пачынае прыбіраць са*

стала.) Добры чалавек і такое няшчасце — выпіць любіць.
Ж л у к т а. Нам такія і трэба. (Абое выходзяць.)

Капягін уздзіраецца з капапы. Садзіцца.

К а н я г і н. Дык гэта, значыцца, я — кліент. Пачаставаў, сволач! Цалаваўся яшчэ... Юда... «Кліент, яму такія патрэбы»... А ты хто такі? Чарскі... А хто такі Чарскі? Гэта мы яшчэ паглядзім.

Я з в а (уваходзіць). Добры вечар, Антон Макаравіч! А дзе ж гаспадар?

К а п я г і н (ківае пальцам). Хадзі сюды. (Язва падыходзіць.) Скажы, хто я такі?

Я з в а. Намеснік старшыні гарсавета, як мне вядома.

К а п я г і н. Гэта там (махае рукой). Тут хто я?

Я з в а. А тут вы, па-мойму, госць.

К а н я г і н. А ён кажа, што я — кліент.

Я з в а. Вось як! Можа, для яго вы і кліент.

К а н я г і н. Не, сволач, я — не кліент, я — чалавек. Чалавек я ці не?

Я з в а. Чалавек.

К а н я г і н. Чэсны?

Я з в а. Абсалютна.

К а н я г і н. А ён?

Я з в а. Пра яго я гэтага не скажу.

К а н я г і н. А хто ён?

Я з в а. Вы апаніцеся, Антон Макаравіч. (Нацягвае на яго паліто.) Вось ваша шапачка. А хто ён, гэта мы ўжо высветлілі. Я вас правяду і раскажу. (Бярэ пад руку і вядзе да дзвярэй.)

З а с л о н а

Акт трэці

Краціна шостая

Новая кватэра Жлукты. Новая мэбля, трумо, дываны. Пасярэдзіне пакая доўгі стол. На сталі бутэльні з гарэлкай і віном, талеркі з халоднай закускай. *К л а в а* раскладае прыборы.

К л а в а (*лічыць прыборы, ківаючы пальцам, потым уголас*). ...семнаццаць, васемнаццаць. Здаецца, усе.

Ж л у к т а (*вымае паперку*). Павел Антонавіч — раз. Канягін з жонкаю — два.

К л а в а. Тры.

Ж л у к т а. Два і тры... (*Прабязгае вачыма спіс*.) ...семнаццаць, васемнаццаць — правільна. Плюс два прадстаўпікі друку. На іх столік паўлітра хопіць. (*Бярэ са століка бутэльку віна і ставіць на вялікі стол. Повару, які ўносіць талерку з закускай*.) Гэта цяляціна? Сюды стаўце.

К л а в а. Можа, на той канец?

Ж л у к т а. Тут будзе сядзець Павел Антонавіч. Ён, я чуў, любіць цяляцінку. (*Повар ставіць талерку і выходзіць*.) Ну, як стол выглядае? Па-мойму, нічога.

К л а в а. Зусім добра.

Ж л у к т а. Хацеў бы я ведаць, хто яшчэ ў горадзе можа закаціць такі банкет! (*Любуецца відовішчам*.) А помніш, Клава, як мы прыехалі сюды? Ты яшчэ хацела тады на работу ісці. Не верыла ў мае магчымасці. Што ты цяпер скажаш?

К л а в а. Нездарма цябе завуць усемагутным.

Ж л у к т а. Я такі і ёсць.

К л а в а. Глядзі, каб не пляснуўся са сваёй магутнасцю.

Ж л у к т а. Яшчэ што скажаш. Ніводзін кароль не сядзіць так моцна на сваім троне, як я. Доказ — сённяшні банкет.

К л а в а. Ты думаеш, усе прыйдуць?

Ж л у к т а. Абавязкова. Калі сам Павел Антонавіч абяцаў быць, дык я што-небудзь значу для іх.

К л а в а. Табе абяцаў?

Ж л у к т а. Я Канягіну званіў, прасіў пагаварыць. Ён сказаў, што будзе. *(Стук у дзверы.)* Вось ужо нехта ідзе. Калі ласка!

Уваходзіць Я з в а і П р а м е н н ы.

Я з в а. Віншую, віншую, віншую!

П р а м е н н ы *(стаўшы ў позу)*.

Віншую ад сэрца цябе я, друг Чарскі!
Працуеш ты ўдала, жывеш ты па-царску,
І як ні круці там — ці гэтак, ці так,
А ты ў сваёй справе дальбог жа мастак!
Табе па заслугах аддасца за гэта —
Многія лета! Многія лета!

Ж л у к т а *(да Клавы)*. Чула? *(Праменнаму)*. Вы ж бы пакінулі гэта для тосту.

Я з в а. Для тосту мы знойдзем нешта лепшас.

Ж л у к т а. Дзякую, сябры! Шчыра дзякую! *(Цісне рукі.)*

Я з в а. Клаўдзіі Пятроўне маё шанаванне. І вы сёння зьяеце водбліскам славы як спадарожнік гэтага вялікага свяціла.

П р а м е н н ы. Віншую! *(Цісне Клаве руку і дапытліва глядзіць у вочы. Яна ледзь прыкметна ківае галавой.)*

Я з в а. Мы, здаецца, не спазніліся?

Ж л у к т а *(глядзіць на гадзіннік)*. Наадварот, вы з'явіліся вельмі акуратна.

Я з в а. Як прадстаўнікі друку мы баяліся прапусціць хоць якую-небудзь дробязь з гэтай вялікай урачыстасці.

Ж л у к т а. Вось ваш столік, таварышы. Будзьце як дома і прабачце, калі мы на хвіліну вас пакінем. *(Жлукта і Клава выходзяць.)*

П р а м е н н ы. Кажуць, што сам Павел Антонавіч Бывалаў запрошаны.

Я з в а. Запрасіць можна і самога госпада бога.

П р а м е н н ы. А Канягін будзе?

Я з в а. Гэтага я ўгаварыў. Абяцаў яму поўную асалоду. Трэба, каб гэты пузыр лопнуў з трэскам.

П р а м е н н ы. А яго прыход нам не перашкодзіць?

Я з в а. Наадварот, дапаможа. (*Падыходзіць да столі-
ка.*) Лупянём па чарцы, пакуль суд ды справа.

П р а м е н н ы. Давай. Больш наўрад ці прыйдзеца.

Я з в а (*налівае*). Ты яе папярэдзіў?

П р а м е н н ы. Гаварыў. Вагаецца.

Я з в а. За поспех нашага прадпрыемства! (*П'юць і за-
кусваюць. Да Клавы, якая ўвайшла.*) Вы, мая гераіня,
гатовы да развязкі?

К л а в а (*спужана*). Ой! Так хутка!

Я з в а. Часіна набліжаецца.

К л а в а. Што ж я павінна рабіць?

Я з в а. Што падкажа вам ваша сэрца. Сітуацыя такая,
што любы ваш учынак прыдасца мне для фіналу.

К л а в а. Страшна мне.

Я з в а. Гэта нармальна. У такіх выпадках заўсёды бы-
вае страшна.

К л а в а. Ён будзе праследаваць.

Я з в а. У мяне ёсць лякарства ад страху. (*Вымае ваен-
ны білет.*) Вось гэты талісман. Ён мне ўжо саслужыў
службу.

К л а в а (*здзіўлена*). Ваенны білет? Ён у вас быў?

Стук у дзверы. Клава ідзе сустракаць гасцей. Уваходзіць К а-
н я г і н.

К а н я г і н. Добры вечар, Клаўдзія Пятроўна! Віншую!

К л а в а. Дзякую, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. А дзе ж сам віноўнік урачыстасці? А, вось
ён. (*Да Жлукты, які выйшаў з другога пакоя.*) Юбіляру
маё шанаванне! Віншую. Жадаю шмат год і ўсё такое.

Я з в а (*паціху да Праменнага*). Шмат год турэмнага
зняволення.

Ж л у к т а. Дзякую! Шчыра дзякую, што прыйшлі, не
пагрэбавалі.

К а н я г і н. Ну што вы! Гэтакі гонар! Хіба можна грэ-
баваць!

Ж л у к т а. Вы для мяне самы дарагі госць.

К а н я г і н. Што там госць! Быў бы юбіляр, а госці
заўсёды знойдуцца.

Ж л у к т а. Толькі я Аўдоцці Карпаўны нешта не
бачу.

К а н я г і н. Хварэе, пэбарака. Печань яе мучыць.

Ж л у к т а. Як шкада! Хоць бы трошкі пасядзела
з намі.

К а н я г і н. Не можа. Ніяк не можа.

Ж л у к т а. Што ж, прыйдзеца нам вышціць за яе зда-роўе.

К а н я г і н. Ды ўжо ж. *(Аглядае пакой.)* А кватэрка ў вас нядрэнная.

Ж л у к т а. Так, нішто сабе. Цяперашнім часам раска-шавацца не прыходзіцца.

К а н я г і н. А гэта што ў вас за партрэт?

Ж л у к т а. Фамільны, можна сказаць. Анатолій Ва-сільевіч Луначарскі.

К а н я г і н. Дзядзька, значыцца.

Ж л у к т а. Ага.

К а н я г і н. А вы такі здорава падобны на яго. *(Пад-моргавае Язве.)*

Я з в а *(паціху Праменнаму)*. Як свішня на лебедзя.

Ж л у к т а. Як-ніяк радня ўсё-такі.

К а н я г і н. Адразу відаць.

Ж л у к т а. Даўно вы ў нас не былі, Антон Макаравіч.

К а н я г і н. Моцна заняты быў. Ды і Аўдоцця Кар-паўна хварэе.

К л а в а. А мы думалі, пакрыўдзіліся чаго-небудзь.

К а н я г і н. Ну што вы!

К л а в а. Апошні раз пайшлі вы ад нас так, што мы і не бачылі.

Ж л у к т а. Прышлі ў сталовую, глядзім...

К а н я г і н. А кліента і след прастыў.

Ж л у к т а *(крыху занепакоены)*. Якога кліента?

К а н я г і н. Цьфу ты! Звярзлося невядома што. Госця, хацеў я сказаць.

К л а в а. А мы баяліся, хаця б з вамі чаго не здары-лася на дарозе.

К а н я г і н. А што можа здарыцца? Дарога невялікая: не дойдзеш, ракам дапаўзеш.

Ж л у к т а. Жартаўнік вы, Антон Макаравіч.

П о в а р *(высоўвае галаву з дзвярэй кухні)*. Можна вас на хвілінку, Клаўдзія Пятроўна?

К л а в а *(да Канягіна)*. Прабачце. *(Выходзіць.)*

Ж л у к т а *(бярэ Канягіна пад локаць і адводзіць кры-ху ўбок)*. З Паўлам Антоनावічам гаварылі?

К а н я г і н. Ён прасіў прабачэння.

Ж л у к т а *(спяхмурнейшы)*. Не захацеў прыехаць.

К а н я г і н. Заняты. Чакае званка з Масквы. Даручыў мне вас павіншаваць.

Ж л у к т а. Хоць не забывае пра мяне, і гэта добра.

К а н я г і н. Ён пра такіх людзей не забывае.

К л а в а (*высунула галаву з кухонных дзвярэй*). Дзіма, на хвілінку. Прабачце, Антон Макаравіч!

Ж л у к т а (*да Канягіна*). І там без мяне не ўправяцца. (*Выходзіць.*)

Я з в а (*паказвае на чарку*). Можна, пакуль суд ды справа, возьмеце маленькую, Антон Макаравіч?

К а н я г і н (*жэст рукой, нібы адхіляе ад сябе нешта*). Не, кончана! З таго самага дня і ў рот не бяру. Як успомню, што праз яе, праклятую, у кліенты трапіў...

Я з в а. Сёння ён будзе ўшанаваны як мае быць.

К а н я г і н. Толькі таму я і прыйшоў.

Я з в а (*ляпае рукой па запісной кніжцы*). Тут у мяне ўся яго паднаготная.

К а н я г і н. А вы перадайте гэта ў адпаведныя органы.

Я з в а. Органы ім зоймуцца само сабою. Спачатку мы самі наладзім яму бенефіс. Вы толькі нам дапамагайце.

Уваходзіць Ж л у к т а, за ім — К л а в а.

Ж л у к т а. Выбачайце яшчэ раз, Антон Макаравіч, што пакінулі вас адных.

К а н я г і н. А мы і не сумавалі.

Уваходзяць г о с ц і, вітаюцца, віншуюць Жлукту. Жанчыны абкружылі яго.

1 - я г о с ц я. Дайце хоць глянуць на яго.

2 - я г о с ц я. Зажмурся, вочы папсуспі.

1 - я г о с ц я. Квітнее, проста квітнее.

2 - я г о с ц я. Каб наша ўсё мастацтва так квітнела.

П а ж ы л а я г о с ц я (*аглядаючы кватэру*). Якое ўтульнае гняздзечка! Праўда, Сеня?

П а ж ы л ы г о с ц ь. Якая птушка, такое і гняздзечка.

П а ж ы л а я г о с ц я. Добры вечар, Клавачка! Як вы міла сёння выглядаеце! А якая ў вас сукенка прыгожая!

К л а в а. Гэта мне Дзям'ян Дзям'янавіч к юбілею падарыў.

П а ж ы л а я г о с ц я. Цудоўная. Праўда, Сеня, прыгожая сукенка?

П а ж ы л ы г о с ц ь. Не толькі сукенка.

П а ж ы л а я г о с ц я. Хоць бы раз ты справіў мне такую.

Пажылы гасць. Ты ў мяне і без сукенкі нішто сабе бабка.

Жлукта сустракае ў дзвярах Аляксандру Міхайлаўну і выходзіць з ёю на авансцэну.

Жлукта. Як вы сябе адчуваеце, Аляксандра Міхайлаўна?

Аляксандра Міхайлаўна. Дзякую, я здарова.

Жлукта. Пабляднелі.

Аляксандра Міхайлаўна. Я думаю.

Жлукта. А гэта вам да твару. Я вельмі рад, што ўсё ў парадку. *(Цалуе руку, а потым падносіць яе да вуха.)* Цікаюць.

Аляксандра Міхайлаўна. Не напамінайце мне пра гэта.

1-ы гасць *(праходзячы па сцэне)*. Я ўжо не адмовіўся б і за стол сесці.

2-гі гасць. Ды вось не запрашаюць.

1-ы гасць. Хто ён такі, гэты Чарскі?

2-гі гасць. Каб я ведаў.

1-ы гасць. Каб прыйшлося тост падняць, дык невядома, што і гаварыць.

2-гі гасць. У гэтым без нас разбярцуца. Наша справа выпіць ды закусіць.

1-ы гасць. А выпіць ёсць што.

Язва. Шкада мне гэтых хлопцаў. Прыйдзецца ім пайсці нясолана хлябаўшы.

Жлукта. Таварышы, прашу да стала! Антон Макаравіч, сюды, калі ласка!

Госці рассаджваюцца.

Жлукта *(увіхаючыся каля Канягіна)*. Вам каньячку?

Канягін. Мне ўсё роўна. Хоць і каньячку.

Жлукта. Таварышы, прашу наліць!

Язва. Я прапаную выбраць тамаду. Гаспадар пяхай будзе толькі гаспадаром.

Жлукта. Тады папросім Антона Макаравіча.

Галасы. Антона Макаравіча. Таварыша Канягіна!

Пажылы гасць. Ён у нас чалавек бывалы і трывалы, яму і чаркі ў рукі.

Канягін. Дзякую за давер'е. Пастараюся яго апраў-

даць. (*Устаў.*) Я прапаную падняць першы тост за нашага слаўнага юбіляра, за...

Я з в а (*устае*). Таварыш тамада! Прашу слова для печарговай заявы.

Г а л а с ы: — Як гэта бястактна!

— Хто ён такі?

— Выскачыў, як Піліп з канапель.

Я з в а. Я разумею, таварышы, вашу пецярплівасць і законнае абурэнне, але прашу хвілінку ўвагі.

К а н я г і н. Таварыце, што ў вас там.

Я з в а. Мы з таварышам Праменным падрыхтавалі сюрпрыз. Мы б хацелі паднесці яго юбіляру раней, чым будзе вышты першы бакал.

Г а л а с ы: — Пасля! Пасля!

— Чаго ж вы спалі дагэтуль?

К а н я г і н. Таварышы! Давайце не крыйдзіць юбіляра. Даставім яму прыемнасць атрымаць сюрпрыз, а таварышам, якія рыхтавалі, паднесці яго.

Г а л а с ы: — Ну, вось яшчэ!

— Выдумалі певядома што.

Я з в а. Дзям'ян Дзям'янавіч і Клаўдзія Пятроўна! Прашу вас выйсці на хвілінку ў другі пакой. Калі я крыкну «можна», тады вы зойдзеце.

Ж л ў к т а і К л а в а выходзяць.

Я з в а. Мы напісалі павіншаванне ў вершах і хочам зачытаць яго, як толькі юбіляр увойдзе ў пакой. Але вось бяда — мы не ведаем, у якой галіне таварыш Чарскі працуе. Можна, хто нам падкажа?

Усе маўчаць. Доўгая паўза.

К а н я г і н. Ну што ж, давайце выручаць хлопцаў.

1 - ы г о с ц ь. Па-мойму, ён мастак.

Я з в а. Дзе вы бачылі яго карціны? У Траццякоўскай галерэі?

1 - ы г о с ц ь. Карцін я не бачыў, але нехта мне казаў, што ён мастак.

К а н я г і н. Вось гэта здрава! Святкуем юбілей і не ведаем чый.

1 - ы г о с ц ь. Можна, наогул ліпа.

Ж а н о ч ы я г а л а с ы: — Што вы!

— Такі мілы чалавек.

— Такі культурны.

Пажылая гасця. А я ведаю, хто ён.

Госці глядзяць на яе з надзеяй.

Пажылы гасць. Ведаеш, а маўчыш.

Пажылая гасця. Ён артыст.

Канягін. Вы ў гэтым упэўнены?

Пажылы гасць. Ты бачыла яго на сцэне?

Пажылая гасця. Не, але ён такі прыемны, такія ў яго манеры...

Пажылы гасць *(у самае вуха пажылой гасці)*.

Дур-ні-ца.

2-гі гасць. Я чуў, што ён выдатны дзеяч мастацтва.

Канягін. У якой галіне?

2-гі гасць. Вось гэтым я не пацікавіўся.

Жлукта *(крычыць з далёкага пакоя)*. Можна?

Язва *(крычыць)*. Яшчэ няможна!

Пажылы гасць. Гэта матэрыял для «Кракадзіла».

Язва. Матэрыял ужо выкарыстаны. Ёсць фэльетон.

1-ы гасць. Дзе?

Язва. У нас у рэдакцыі. Называецца «Жлукта ўсемагутны».

2-гі гасць. Чаму Жлукта?

Язва. Гэта сапраўднае прозвішча нашага юбіляра.

Пажылая гасця. Чуеш, Сеня?

Язва. Высветлена, што ён ніякі не дзеяч, а...

Пажылы гасць. Жулік?

Язва. Беглы загадчык гаспадаркі аднае ўстановы.

Усе ашаломлены.

1-ы гасць. Вось дык штука!

Язва. Збег сюды ад мабілізацыі ў армію.

1-я гасця. Вось табе і пляменнік Лупачарскага.

Пажылы гасць. Так, так, так. І пра каго ж там гаворыцца ў фэльетоне?

Язва. Пра ўсіх, хто карыстаўся яго паслугамі. Так што не хвалюйцеся, таварышы, нікога не забылі.

Усе занепакоіліся, захваляваліся. Святляна-бапкетны пастрой зразу спаў.

Аляксандра Міхайлаўна. Гэта кашмар!

Я з в а. Адносна вас, Аляксандра Міхайлаўна, там толькі лёгкі намёк пра нейкія далікатныя паслугі.

А л я к с а н д р а М і х а й л а ў н а. Ах! *(Устае з-за стала і выходзіць.)*

К а н я г і н. Ну вось, чулі? Віншую вас, шапоўныя кліенты! Дачакаліся свята.

Г а л а с ы: — І вас, Аптон Макаравіч! І вас.

— Каньчок то вы з ім папівалі.

К а н я г і н. Не адмаўляю, дарагія калегі... калегі па ганьбе. І я трапіў у лік Жлуктавых кліентаў. Як жа мы трапілі ў такое пагане становішча? Хто па дурасці, у каго цвёрдасці характару не хапіла, а ў каго і сумлення. І людзі мы як быццам неблагія, і работу даручылі нам важную. Тут я бачу і загадчыкаў баз, і бухгалтараў, і гандлёвых работнікаў.

Кожнаму з нас ён аказваў нейкія паслугі, а выйшла, што мы яму служылі. Вось і дапамаглі выспець такому фрунку. Жлукта — гэта ж страшны тып. Гэта зяпа, міла ўсміхаючыся, злопае вас так, што вы і не агледзіцеся.. Для яго няма нічога святаго, апрача яго трыбуха. У той час, калі людзі перажываюць вялікія цяжкасці, калі праціваецца святая кроў нашага народа, гэты агідны клоп тлусцее на нашай бядзе. Гляньце на гэты пакой, на гэтыя дываны, на гэты стол — хіба гэта набыта сумленнай працай? А хто яму дапамагаў? Мы. А чаго мы сёння сюды сабраліся? Выказваць сваю пашану прахвосту, піць крадзены каньяк і есці крадзеную кілбасу.

2 - г і г о с ц ь. Каму яна цяпер у горла палезе?

К а н я г і н. Адно магу сказаць на ўцеху сумленным людзям: ён сваё атрымае спаўна. Няма на савецкай зямлі такога месца, дзе б нягоднікі заставаліся пераможцамі.

К а н я г і н рашуча накіроўваецца да дзвярэй. Не глядзячы адзіп аднаму ў вочы, выходзяць іншыя.

П а ж ы л а я г о с ц я. Такі мілы чалавек... Хто б гэта мог падумаць!

П а ж ы л ы г о с ц ь. Бррр... Якая гадасць! Як быццам мяне ў памыйную яму ўвапхнулі.

Праз хвіліну пакой апусцеў. Засталіся Язва і Праменны.

Я з в а. Канцоўка ёсць. Засталося толькі паставіць кропку. *(Крычыць.)* Можна!

Уваходзіць Жлукта з шырокай усмешкай па твары, гатовы да ўсякай прыемнай печаканасці. За ім Клава.

Жлукта (*усмешкі ўсё такая ж шырокая, але разгубленая*). Гэта такі сюрпрыз? (*Асцярожна аглядаецца па баках, нібы чакае нападу, заглядае пад стол.*) Што яны — пахаваліся? (*Ён яшчэ спрабуе ўсміхацца, але на твары ўжо трывога і страх.*) Надумаліся ў ховаккі гуляць... Нічога не разумею. (*Заглядае ў калідор, крычыць.*) Яны пайшлі! (*Злосна глядзіць на Язву.*) Гэта вы ўсё падстроілі!

Язва. Я ж павінен быў скончыць гэту камедыю.

Жлукта (*крычыць*). Вон!

Язва (*спакойна*). Чакайце, яшчэ не ўсё. Паводле добрага старога звычаю я павінен яшчэ пажаніць вось гэту пару. (*Паказвае на Праменнага і Клаву.*)

Жлукта (*кідаецца да яго з кулакамі*). Выбірайся вон з сваімі жартачкамі!

Праменны бярэ са стала бутэльку, гатовы адбіць атаку Жлукты.
Жлукта адступае.

Жлукта (*у бяссільнай злосці садзіцца на крэсла*). Пайшлі... Грэбуюць... Чарскі ім не кампанія... Ідзіце!.. Ідзіце!.. Чарскі без вас абыдзецца. Паглядзім, як вы без яго абыдзецеся.

Язва. Доўгага маналога не трэба.

Жлукта (*злосна глянуўшы на Язву, бярэ тэлефонную трубку*). Два трыццаць пяць. Вакзал? Начальніка станцыі... Сяргей Міхайлавіч? Гэта Чарскі гаворыць... Чарскі... Добры вечар... Мне трэба два мяккія да Ташкента...

Праменны. Адзін мяккі.

Жлукта (*стральнуўшы ў яго вачыма*). Два мяккія... Так... На заўтра... Дзякую... (*Кладзе трубку.*) Збірайся, Клава, тут нам больш рабіць няма чаго.

Клава. Я не паеду.

Жлукта (*раз'юшаны*). Што?

Праменны. Яна не паедзе. (*Становіцца побач з Клавай.*)

Жлукта. Ты рашыла прамяняць мяне на гэтага вершаплёта?

Клава. Я раблю так, як мне падказвае маё сэрца.

Жлукта. А жраць тваё сэрца што будзе?

Клава. Гэта не твая справа.

П р а м е н н ы. Вы думаеце, што жанчыны жывяцца крадзенай кілбасой? Спытайцеся ў мяне, чым яны жывяцца. Яны жывяцца паззіяй. (*Торкае пальцам сабе ў грудзі.*)

Ж л у к т а (*Клаве*). Ты так лёгка ад мяне не адкруцішся. Я цябе абняслаўлю на ўвесь свет.

К л а в а (*вымае з запазухі ваенны білет*). А во!
ВУС 28.

Ж л у к т а (*працягвае руку*). Дай сюды!

К л а в а. Не, ты ад мяне так лёгка не адкруцішся. (*Да Праменнага*). Я зараз. (*Выходзіць.*)

Я з в а. Ну, як адчувае сябе «папраўка да сістэмы размеркавання»?

Ж л у к т а (*сашчапіўшы зубы*). Чарнільная душа! (*Выходзіць у другі пакой.*)

Я з в а. Так, вы можаце пакінуць сцэну. Ваша роля сыграна. (*Праменнаму.*) Ну, адхапіў кавалак шчасця?

П р а м е н н ы. Дзякую, друг, што дапамог мне схіліць на свой бок гэту цудоўную жанчыну.

Я з в а (*у тон яму*). Дзякую, друг, што дапамог мне напісаць гэту камедыю.

П р а м е н н ы. Наконт камедыі я яшчэ сумняваюся.

Я з в а. Наконт твайго шчасця я таксама не ўпэўнены.

К л а в а (*уваходзіць апранутая з чамаданчыкам у руках*). Я гатова.

Я з в а (*злучае рукі Праменнага і Клавы*). Благаслаўляю вас, дзеці мае. Цалуйцеся, чэрці! (*Праменны і Клава марудзяць.*) Пад заслону гэта неабходна. Я патрабую! (*Праменны і Клава цалуюцца.*)

Ж л у к т а паказваецца ў дзвярах з расчыненым парожнім чамаданам і з папурай злосцю глядзіць на Клаву і Праменнага.

Я з в а. Кропка! (*У кулісу.*) Можна апускаць заслону.

З а с л о н а а п у с к а е ц я

К а н е ц

КАМЕНТАРЫІ

Другі том Збору твораў Кандрата Крапівы ўключае п'есы, напісаныя ў даваенны перыяд і ў час Вялікай Айчыннай вайны. Размешчаны яны ў храналагічным парадку.

Стар. 5. *Канец дружбы.*— Упершыню п'еса надрукавана ў часопісе «Полымя рэвалюцыі» № 1, 1934 г. Датуюцца 1933 г. Першы раз настаўлена на сцэне БДТ-І (Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы (26 мая 1934 года).

«Л а з а р а п е ц ь» — бедаваць, скардзіцца на долю (выраз паходзіць ад евангельскай прытчы аб убогім Лазару і звязаны з рэлігійнымі спевамі пра яго.

К а п р а л — ніжэйшы афіцэрскі чын у белапольскай арміі.

Чэго ту зэбралі се?.. (польск.) — Чаго тут сабраліся?..

Ты нешчэсна вдова? (польск.) — Ты няшчасная ўдава?

То чэго ты хцэш? А жэбы я ожэпіл се с тобон? (польск.) — То чаго ты хочаш? Каб я ажаніўся з табою?

То ніц: он бэндзе такі смачны, як і першы (польск.) — Нічога: ён будзе такі смачны, як і першы.

Мільч, холера! (польск.) — Маўчы, халера!

Застшэле (польск.) — застрэлю.

Псякрэв (польск., лаянка) — сабачая кроў.

Ото пшэклента баба! (польск.) — От праклятая баба!

Пан ест научыцелем? (польск.) — Ці пан настаўнік?

А іле пан дзеці учы? (польск.) — А колькі пан дзяцей вучыць?

О, пожондце! І вшысцы большэвіцы? (польск.) — О, шмат! І ўсе бальшавікі?

Пшэце ж пан іх учы? Ежэлі научыцель большэвік, то і учнёве большэвіцы (польск.) — Аднак жа пан іх вучыць? Калі настаўнік бальшавік, то і вучні бальшавікі.

Хцялбым пану вежыць (польск.) — Хацеў бы пану верыць.

А па-польску пан учы дзеці? (польск.) — А па-польску пан вучыць дзяцей?

Мушон быць (польск.) — павінна быць.

Гдзе взёнць? Зробіць тшэба. Чэго се пан смее? Пан ве, жэ тутай Польшка? Венц повінен учыць дзеці по-польску, а жэбы з ніх выховаць пожондрых обыватэлі Польскі Велькей (польск.) — Дзе ўзяць? Зрабіць трэба. Чаго пан смяецца? Пан ведае, што тут Польшча?

Таму павінен вучыць дзяцей па-польску, каб з іх выхаваць сапраўдных грамадзян Вялікай Польшчы.

То альбо пан се научы чытаць і пісаць па-польску, альбо паучыццелем не бэндзе. Цу ж то за паучыццель, ктуры не зна ензыка паньствоваго? *(польск.)* — Альбо пан навучыцца чытаць і пісаць па-польску, альбо настаўнікам не будзе. Што ж гэта за настаўнік, які не ведае дзяржаўнай мовы?

А жэ Польшка ест, пан хыба жэ ве? *(польск.)* — А што Польшча ёсць, пан, мабыць, ведае?

А для чэго ж пан ту не адзначыў? *(польск.)* — А чаму ж пан тут не адзначыў?

Встыд, пане! Пшэце ж пан ве, жэ мы занялі тэрытор'е до Оршы. Але то ешчэ не вшыстко. Пан слышал, жэ Польшка бэндзе од можа до можа? *(польск.)* — Сорам, пане! Пан жа ведае, што мы занялі тэрыторыю да Оршы. Але гэта яшчэ не ўсё. Пан чуў, што Польшча будзе ад мора да мора?

Як то невядомо? Цо пан плеце? От Балтыцкего можа до Чарнаго *(польск.)*. — Як гэта невядома? Што пан пляце? Ад Балтыйскага мора да Чорнага.

Граніца повинна ісць о так... Нех пан патшы тутай... *(польск.)* — Граніца павінна ісці вась так... Няхай пан глядзіць сюды...

Цо то? Стшэляён? *(польск.)* — Што гэта? Страляюць?

Кулі лятаён! Цо то ма значыць? *(польск.)* — Кулі лятаюць! Што гэта значыць?

Цо там такего? *(польск.)* — Што там такое?

Не стшэляён юж? *(польск.)* — Ужо не страляюць?

А пан, напэвно, бардзо пшэстрашылсе? *(польск.)* — А пан, напэўна, вельмі спалохаўся?

О, нех се пан не боі, ежэлі я тутай *(польск.)* — О, нехай пан не баіцца, калі я тут.

Кто там стука? *(польск.)* — Хто там стукае?

Одэмкні, холера! *(польск.)* — Адчыні, халера!

О, псякрэв, ешчэ пыта се! *(польск.)* — О, сабачая кроў, яшчэ пытаецца!

Гдзе сховал большэвіка? *(польск.)* — Дзе схаваў бальшэвіка?

Не відзял, большэвіцка холера? Зараз зобачыш! *(польск.)* — Не бачыў, бальшэвіцкая халера? Зараз убачыш!

А цо вы ту робіце? *(польск.)* — А што вы тут робіце?

Кто там стшэлял тэраз? *(польск.)* — Хто там страляў цяпер?

Лапалі *(польск.)* — лавілі.

Гдзесь уцек *(польск.)* — дзесьці ўцёк.

То вы мыслелісьце, жэ я ту большэвіка ховам? *(польск.)* — Вы думалі, што я тут бальшэвіка хаваю?

Вруцьце се назад! *(польск.)* — Вярніцесь пазад!

А гдзе ест поручнік Гжэбецкі? *(польск.)* — А дзе паручнік Гжэбецкі?

До старосты пошэд, пане капітане *(польск.)*. — Да старасты пайшоў, пане капітане.

Запровадзьце мне до него (польск.).— Адвядзіце мяне да яго.

«Прапісаць і жыцу» — ушчуць каго-небудзь, пакараць.

Панцак — сун з цэлых ячных круп.

Асэсар (латын.) — засядацель.— Даўней гэта слова абазначала засядацеля ў казённых палатах. З цягам часу яно стала ўжывацца ў пераносным іранічным значэнні — «важная асоба». У гэтым сэнсе яно ўжыта і тут.

Я, я. Ахцыг міліметр. Рыхтыг! (ням.) — Так, так. Восемдзесят міліметраў. Правільна!

Гут (ням.) — добра.

Фертыг (ням.) — гатова.

Дасіст ніхт рыхтыг (ням.) — няправільна.

Дасіст шлехт. Зэер шлехт! (ням.) — Дрэнна. Вельмі дрэнна!

Бітэ, бітэ, майнэ фрау (ням.).— Калі ласка, калі ласка, мая фрау (фрау — ветлівы зварот у пемцаў да замужняй жанчыны).

Ду майн лібэс мэдхен! Ду майнэ шэцунг! Іх віль кюсэн дых! (ням.) — Ты мая мілая дзяўчынка! Ты мой скарб! Я хачу пацалаваць цябе!

Ауфгабэ (ням.) — задача.

Вайст ду ніхт? (ням.) — Ці знаеш ты?

Фраген зі! (ням.) — Пытайся!

«И уселся на хребет, только задом наперед» — радкі з папулярнай вершаванай казкі «Канёк-Гарбунок» П. П. Яршова (1815 — 1869).

Сурвіла, Мазавецкі — прозвішчы персанажаў, узятых К. Крапівой з рамана «Бацькаўшчына» Кузьмы Чорнага.

Жагула, Грамабой, Гняцецкі — прозвішчы персанажаў, узятых К. Крапівой са свайго ж рамана «Мядзведзічы».

«Ум человеческий ловок и гибок» — словы з верша «Свабода» М. А. Някрасава (1821—1878).

«...он украдкою кивает на Петра» — словы з байкі «Люстэрка і малпа І. А. Крылова (1769—1844).

Інфлуэнцыя (правільна інфлуэнца, мед.) — устарэлая назва вострага (прастуднага) сезоннага катару верхніх дыхальных шляхоў, праяўляецца запаленнем слізістай абалонкі.

Стар. 85. *Партызаны*.— Упершыню п'еса надрукавана ў часопісе «Полымя рэвалюцыі» № 7, 1937 г. Датуюцца 1937 г. Першы раз пастаўлена Барысаўскім калгасна-саўгасным тэатрам у 1937 годзе ў адным з калгасаў Лепельскага раёна.

Дзецко мое! (польск.) — Дзіця маё!

Свентэго ойца! (польск.) — святога айца.

Довідзэня (польск.) — да пабачэння.

Тосвуй чловек, пане, гжэчны католік (польск.).— Гэта свой чалавек, пане, шчыры католік.

Уцэклем (польск.) — уцёк.

Взенлэм тутай себе кобетэ... (польск.) — узяў тут сабе жанчыну...

А для чэго ж додому не вруціл се? (польск.) — А чаму ж дадому не вярнуўся?

Чэкалэм паньства. Сподзевалэм се, жэ ойчыз-

на пшыйдзе тутай. Пшэце ж до кольвек слышалэм о намярах пана Пілсудскаго (польск.).— чакаў паноў. Спадзяваўся, што радзіма прыйдзе сюды. Бо я сее-тое чуў аб намерах пана Пілсудскага (Пілсудскі Юзеф, 1867—1935, польскі буржуазны дзейч, фактычны дыктатар Польшчы ў 1926—1935 гг.).

Доскопале! Так і стало се (польск.).— Цудоўна! Так і адбылося.

В і м е о й ца і с ы н а і с в е н т э г о д у х а, а м э н (польск.) — У і м я а й ца і с ы н а і с в я т о г а д у х а, а м і н .

У ш э с ц е — царкоўна-хрысціянскае свята.

К у р а п а т к і п А. М. (1848—1925) — рускі генерал. У 1898—1904 гг.—ваенны міністр. У час руска-японскай вайны (1904—1905) — галоўнакамандуючы рускай арміяй у Маньчжурый. Пасля паражэння пад Мукдэнам быў зволены з гэтай пасады. У першую сусветную вайну няўдала камандаваў Паўночным фронтам.

П о ж о н д н ы (польск.) — прыстойны.

П е т н а с ц е (польск.) — пятнаццаць.

В е н ц э й (польск.) — больш.

В о й т — валасны старшыня ў панскай Польшчы, а таксама і ў Беларусі ў часы яе акупацыі белапалякамі.

Д з я д ы — тут рэлігійны звычай памінання нябожчыкаў.

Стар. 161. *Хто смяецца апошнім.*— Упершыню камедыя надрукавана ў часопісе «Полымя рэвалюцыі» № 9, 1939 г. Датуецца 1939 г. Першы раз пастаўлена на сцэне БДТ-I (Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) 16 кастрычніка 1939 года.

«А о н у к р а д к о ю к и в а е т н а П е т р а» — гл. заўвагу да п'есы «Канец дружбы».

А л ю в і й — напосы, якія ўтвараюцца на сушы ў выніку дзейнасці цякучых вод (рэк, ручаёў і інш.).

П л і я ц э н , м і я ц э н — навуковыя тэрміны, звязаныя з пэўнымі перыядамі геалагічнай гісторыі Зямлі.

Стар. 229. *Проба агнём.*— Упершыню п'еса надрукавана ў альманаху «Беларусь» № 1, 1943 г. Датуецца 1943 г. Першы раз пастаўлена на сцэне БДТ-II (Беларускі дзяржаўны тэатр імя Якуба Коласа) у г. Уральску (Казахстан) 3 лістапада 1943 года.

Стар. 279. *Валодзеў гальштук.*— Упершыню п'еса надрукавана ў «Альманаху» № 2, 1945 г. Датуецца 1943 г. Першы раз пастаўлена выязной брыгадай БДТ-I (Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) у 1944 г. для салдат і афіцэраў Беларускага фронту.

Л ю ц ы п а р — у хрысціянскай міфалогіі — д'ябал, уладар пекла.

Ф а у с т (ням.) — кулак (кісць рукі).

Стар. 293. *Мілы чалавек.* Упершыню камедыя надрукавана ў часопісе «Полымя», № 9, 1945 г. Датуецца 1945 г. Першы раз пастаўлена ў Беларускам дзяржаным ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы 31 жніўня 1945 г.

Т а р ц ю ф — персанаж з камеды вядомага французскага драматурга Ж. Б. Мальера (1622—1673) «Мешчанин у дваранстве».

П р а с т а к о в а — персанаж з камеды «Недарасль» Д. І. Фанвізіна (1745—1792).

Ф а м у с а ў — персанаж з камеды «Гора ад розуму» А. С. Грыбаедава (1795—1829).

С к в а з н і к - Д м у х а н о ў с к і — персанаж з камеды «Рэвізор» М. В. Гоголя (1809—1852).

В У С (скароч.) — ваенна-ўчотная спецыяльнасць.

М е л ь п а м е н а — у грэчаскай міфалогіі — муза трагедыі; слова ўжываецца таксама як сімвал сцэнічнага мастацтва.

«Л і т а р н а е х а р ч а в а н н е» — харчаванне па спецыяльнай прадуктовай картцы, уведзенай у час вайны.

А с п і д — назва некалькіх парод ядавітых змей; тут у сэнсе злосны чалавек.

В а с і л і с к — казачная жывёла ў выглядзе змяі; тут у сэнсе злосны чалавек.

Д о б ч ы н с к і — персанаж з камеды «Рэвізор» М. В. Гоголя.

ЗМЕСТ

Канец дружбы	5
Партызаны	85
Хто смяецца апошнім . . .	161
Проба агнём	229
Валодзеў гальштук	279
Мілы чалавек	293
Каментарыі	354

На беларусском языке

КОНДРАТ КРАПИВА
(Кондрат Кондратович Атрахович)

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ПЯТИ ТОМАХ

Том второй

П ь е с ы

Рэдактар А. М. Бачыла. Мастак Л. Я. Прагін. Мастацкія рэдактары М. Р. Казлоў, Л. Я. Прагін. Тэхнічны рэдактар Л. М. Шлапо. Карэктар Я. Ф. Харко.

АТ 04062. Здадзена ў набор 2/XI 1973 г. Пап. да друку 5/VII 1974 г. Тыраж 16 000 экз. Фармат 84×108^{1/32}. Ум. друк. арк. 19,32. Ул.-выд. арк. 18,85. Зак. 578. Цана 1 р. 24 кап.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Савецкая, 19.

Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Чырвоная, 23.

К 77 **Крапіва К.**
Збор твораў у пяці тамах. Том 2. П'есы. Мн., «Маст. літ.», 1974.
368 с. з іл.

Змест другога тома складаюць п'есы «Канец дружбы», «Партызаны», «Хто смяецца апошнім», «Проба агнём», «Валодзеў гальштук», «Мілы чалавек».

К 70600-123 98-74
М 302(05)-74

Бел 2